

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

FATİH DEVRİ

ÜZERİNDE

TETKİKLER VE VESİKALAR

I

Halil İNALCIK

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XI. SERİ-III No. 6

FATİH DEVRİ
ÜZERİNDE
TETKİKLER VE VESİKALAR
I

HALİL İNALCIK

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 5 4

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ..... IX-XI

I. 1444 BUHRANI..... 1-53

BUHRANIN MENŞEİ: Floransa konsili, *Union* ve Haçlı plânı, Sırbistan üzerinde Osmanlı-Macar rekabeti 1-3, Ananevi rivâyet 3-4, Tetkiklerin bugünkü durumu, yeni kaynaklar 4-8.

BARİŞ İÇİN İLK TEMASLAR Belgrad'da Macar kralı ile ilk temas 8-10, Buda Diet'i ve Osmanlı sulh teşebbüsü, Sırp despotu ve Hunyadi'nin sulh müzakerelerinin açılmasında rolleri 10-14, Osmanlı teşebbüsünün hakiki âmilleri 14-16.

EDİRNE SULH MÜZAKERELERİ VE 12 HAZİRAN EDİRNE ANLAŞMASI Edirne müzakereleri ve barış üzerinde Batı ve Osmanlı rivâyetleri 17-19, müzakerelerin seyri, Güğercinlik meselesi, barış maddeleri, Macaristan'a gidecek Osmanlı elçisi Balta oğlu Süleyman 19-27.

SEGEDİN MUAHEDESİ MESELESİ: Türk elçisi Segedinde, Macar Diet'inde barış ve harp taraftarları 27-30, Haçlı donanmasının hareketi (14 Haziran 1444), Venedik, Papa ve V. Alphonse haçlı seferini destekliyorlar, Bizans imperatorunun Macar sarayında ve Karamanoğulları nezdinde teşebbüsleri 30-33, II. Murad Anadolu'da, Şehzâde Mehmed Edirne'de, Rumeli'de isyanlar, Edirne'de kargaşalık 33-37, Şehzâde Orhan'ın taht için teşebbüse geçmesi 37-38, Segedin'de müzakerelerin seyri 38-41, Kralın yemini meselesi, Segedin muahedesi 41-49, Haçlı seferi ve muahedenin çığnenmesi 49-53.

II. FATİH SULTAN MEHMED'İN İLK CULÜSÜ 55-67

Mehmed Manisa'da 55, Alâeddin Çelebi'nin ölümü 56, II. Murad'ın tahttan çekilmesi sebepleri: İzladi savaşı, uclarda muhalefet, II. Murad'ın karakteri 56-60, Avrupa ve Anadolu'da sulh siyaseti ve gerileme, II. Murad'ın Mihaliç'ta tahttan feragati 60-61, II. Mehmed'in culûsu tarihi (1444 Ağustos sonları) 61-67, H. Murad'ın Bursa'da itikâfa çekilmesi 67.

III. İSTANBUL'UN FETHİNDEN ÖNCE FATİH SULTAN MEHMED

69-136

Haçlılar Rumeli'de, Edirne'de telâş 69-71, II. Murad'm çağırılması 71-72, Boğazlarda ilk Osmanlı muvaffakiyeti 72-73, II. Murad Edirne'de, başkomutanlık için münakaşalar 73-75, II. Murad Varna'da 75-76, Varna'dan sonra saltanat meselesi, II. Murad'm Manisa'ya çekilmesi 76-79, "İki pâdişah" ve devlette otorite buhranı, Edirne'de iki rakip partinin teşekkülü 79-87, Çandarlı Halil partisi sulhsever, Şahabeddin-Zaganos partisi fütuhatçı, İstanbul fethi fikri, II. Murad'm Manisa'dan müdahalesi 87-92, Halil'in II. Murad'ı tahta getirmek için çalışmaları, yeniçeri ayaklanması (1446), II. Murad Bursa'da, Mora despotu ve Eflak voyvodasının taarruzları, II. Murad'm Edirne'ye gelişi ve tahta çıkışı (1446 Ağustos) 92-103, *Sultan Mehmed Çelebi Sultan Manisa'da*, yeni durumun münakaşası, II. Murad'ın ikinci saltanat devresi (Ağustos 1446—3 Şubat 1451) 103-109, II. Mehmed'in culûsu, Çandarlı Halil ve Zaganos-Şahabeddin partisi, Anadolu'da Karaman-oğlu ve diğer beylerin taarruzu, Bizans imparatorunun Orhan Çelebiyle tehditleri, Karaman-oğluyle barış muahedesi, Alâiye'nin terki, Rumeli'ye süratli dönüş, yeniçerilerin muhalefeti, Rumeli'ye geçiş ve Bizans'a karşı muhasematın ilânı 109-120, Boğaz-kesen (Rumeli) hisarının inşası, Bizans'ın ve Osmanlı devletinin garp devletleriyle münasebetleri, İstanbul muhasarası üzerinde Çandarlı ve muhalifleri arasında fikir ayrılığı 120-127, Muhasara esnasında buhran: 20 Nisan deniz muvaffakiyetsizliği ve meşveret meclisi, orduda muhalefet belirtileri, 26 (veya 27) Mayıs toplantısı, umumi taarruz kararı, İstanbul'un fethi 127-132, Orhan'ın ölümü, Çandarlı'nın tevkifi, Şahabeddin ve Zaganos'un üstün nüfuzları, Çandarlı'mn idamı, Yeniçeri ve ulema arasında hoşnutsuzluk, Zaganos-Şahabeddin gurupunun işbaşıandan uzaklaştırılması 132-136.

IV. STEFAN DUŞAN'DAN OSMANLI İMPERATORLUĞUNA,

XV. ASIRDA RUMELİ'DE HIRİSTİYAN SİPÂHİLER VE MENŞELERİ

137-184

Osmanlıların Balkanlarda fütuhatı ve yerli sınıflar hakkında görüşlerin gözden geçirilmesi 137-140, Yıldırım Bayezid'e kadar Osmanlı fütuhatı ve yerli sınıflar 141-144, XV. asır tahrir defterlerine göre Rumeli'de Hristiyan askerî gurupları: Tesalya, Makedonya, Sırbistan, Vidin ve dolayları, Arnavudluk 144-166, Hristiyan timarlıların tâbi bulunduğu

şartlar, menşeleri 166-171, *Baştına, pronija*, Osmanlı timarı, voynuklar 171-177, Martoloslar ve menşeleri, muâf ve müselleme reâyâ 177-181, Osmanlı fethi ve İslâmlaşma 181-184.

V. ZEYİL

185-225

No. I.	<i>Gazavât-i Sultan Murad b. Mehmed Han</i> , varak 27a - 37b	187
No. II.	H. 856 tarihli <i>Takvîm</i> (Levha I).	
No. III.	Fatih Sultan Mehmed'in borç senedi (Levha II) ..	203
No. IV.	II. Murad'm vasiyetnâmesi, Ali Emirî tasnifindeki nüsha (Levha III).	204
No. V.	II. Murad'ın vasiyetnâmesi, Maliye nüshası (Levha IV)	209
No. VI.	II. Murad'm vasiyetnâmesi, Evkaf nüshası, (Levha V), üç nüshanın mukayesesi	213
No. VII.	II. Murad'ın âzâdnâmesi (Levha VI)	215
No. VIII.	Akşemseddin'den Fatih Sultan Mehmed'e mektub (Levha VII)	217
No. IX.	Çandarlı Halil Paşa'ya ait bir mülkün sınır temes-sükü (Levha VIII)	219
No. X.	Derbend bekliyen hristiyan reâyâyâ verilmiş bir muâfiyet hükmü (Levha IX)	223
No. XI.	Serez civarında Glamovik oğluna mülk köyün-den timar ayrıldığına dair hüküm (Levha X)	224

İNDEKS

227

DÜZELTMELER

243-245

LEVHALAR

I-X

Ö N S Ö Z

Kaynakları tamamiyle yetersiz olan devirler için tarihçi, ister istemez faraziyelere dayanan yapılar kurmağa girişir ki, bunlarda ekseriya o tarihin daha iyi bilinen devirlerinden alınan tasavvurlar hâkimdir. Fakat sonradan yeni yeni meydana çıkan kaynaklar, o eski devirleri bize daha yakınlaştırdığı zaman, onlara hayalin ve yanlış tasavvurların ne aykırı şekiller vermiş olduğunu görürüz. O zaman, işe yeni baştan başlamaktan başka yapacak şey yoktur.

Osmanlı devri, şüphesiz, tarihimizin en iyi bilmek imkânına sahip olduğumuz bir devridir. Bu tarihin 15. asrı üzerinde bile şimdi, oldukça zengin bir vesikalar hazinesine malik olduğumuzu anlıyoruz. Bir taraftan İtalyan ve Raguza arşivlerinde Osmanlıların Balkan tarihine dair yapılmış incelemeler, diğer taraftan Türk arşivlerindeki araştırmaların şimdiden verdiği neticeler, bugün 14. ve 15. asır Osmanlı tarihi üzerine oldukça kuvvetli bir ışık salmaktadır. Bu yeni kaynaklarla çalışmağa başladığımız zaman, yalnız 15. asır menâkıbnâmelerinin değil, 19. veya 20. asır tarihçisinin verdiği tasvirlerin dahi, bazan hakikata ne kadar yabancı kaldığı görülmektedir.

Bizzat edebî-tarihî rivâyetlerin de, bu yeni ışık altında daha sarîh mânalar kazandığına şahit olmaktadır.

Öbür taraftan, Aşık Paşazâde ve Neşrî gibi, verdikleri malûmat tekrarlanadurmuş oldukça muahhar toplamaların yanında yeni kaynaklar meydana çıkmakta, böylece tenkidî bir araştırma için müstakil rivâyetler elde etmekteyiz. Burada bilhassa yeni bulunmuş olan *Gazavât-i Sultan Murad*'ı zikretmeliyim. Kâşîfî'nin A. Ateş ve A. Erzi tarafından bastırılmakta olan *Gazânâme-i Rûm*'u da bu yeni kaynaklar arasında sayılmalıdır. T a k v i m lerin ve türlü edebî eserlerin hakikaten mühim tarihî rivâyetler ihtiva ettiği yakın zamanda anlaşılmıştır. Yalnız itiraf etmelidir ki, birinci dünya harbinden sonra F. Giese ve P. Wittek gibi âlimlerin eski Osmanlı rivâyetlerinin münasebet ve mahiyetleri üzerinde yapmış oldukları ciddi kaynak araştırmaları maalesef devam ettirilmemiştir. Bu ilk iş yapılmadıkça da, onları tenkidi bir araştırmada kullanmak çok zor olmaktadır. Bu sebepten biz tetkiklerimizde bu kaynakların mûna-

sebeti meselesine hayli yer ayırmak mecburiyetinde kaldık. Meselâ II. Murad devri için, kaynak araştırmalarına girişmeden sadece klâsik rivâyete, faraza *Tâc üt-tevârih*'e dayanmanın insanı ne kadar yanıltabileceğini müşahade ettik. Eski devirler için şüphesiz en esaslı bir kaynağımız olan Neşrî'nin bir derleme olduğu meydandadır. Takvimlerde, onun kaynaklarından birini keşfetmek bizim için bir sürpriz olmamıştır. Diğer taraftan R u h î'nin ve E n v e r î'nin muhtelif rivâyetler arasında istisnâî mevkiini bir defa daha gördük. Kemal Paşazâde'nin tetkik ettiğimiz devir için Tursun beg'e ve anonimlere sıkı sıkıya bağlı olmakla beraber, bazı mühim tafsilatı ihtiva ettiğini tesbit ettik. *Heşt Bihişt* için aynı şey vakidir. Bu iki aslî kaynağın Kurumumuz tarafından yayınlanması büyük bir boşluğu doldurmuş olacaktır.

Bu devir için kaynakların tenkidî değerlendirilmesinde, muâsır Bizans tarihlerinin ve bizzat Osmanlı-Bizans rivâyetleri arasındaki münasebetin nazarı itibara alınması çok önemlidir. Kısa, fakat sarîh kayıtları ihtiva eden muasır Arap vekayinâmeleri, müstakil üçüncü bir daire teşkil etmekte ve bilhassa bazı kronoloji meselelerinde büyük bir değeri haiz bulunmaktadır. Nihayet, münşeatlardaki *nâme*'lerin, dikkatle kullanılmak şartıyla, ne derece mühim birer kaynak olduğu tetkikimizde görülecektir.

Burada işaret etmeliyiz ki, konumuz için çok mühim olan Batı kaynaklarını ekseriya garplı araştırmacılar tarafından takibetmek mecburiyetinde kaldık.

Netice itibarıyla, bir taraftan zengin arşiv malzemesinin meydana çıkması, diğer taraftan miktarı artan tarihî-edebî kaynakların yeniden değerlendirilmesi sayesinde, şimdi Osmanlı tarihinin ilk devirlerini yeni baştan inşa etmek imkânı ve zarureti kendini göstermektedir. Bugün Hammer ve Zinkeisen'in, hatta Jireček ve Jorga'nun, yalnız bazı noktalarında değiştirilmesi ve tamamlanması değil, belki daha ziyade, meydana koydukları tablonun yeni baştan çizilmesi lâzımdır.

Biz yukarıda izahına çalıştığımız şartlar dairesinde, bir hamlede Fatih Sultan Mehmed devrinin tam bir tarihini yazmak mümkün olmadığı kanaatindeyiz. Bunun için şimdi elimiz altında bulunan yeni kaynak malzemesini tanıtmak ve muayyen mevzu ve meseleler üzerinde bu kaynakları değerlendirmek maksadiyle, burada yaptığı-

mız gibi, araştırma ve vesikaları bir araya getiren ciltler neşredeceğiz. Müteakip ciltlerde Fatih devri iktisadî ve malî tarihine ait araştırma ve vesikaları, Fatih'in ordusu ve donanmasıyla timar sisteme dair yaptığımız araştırmaları yayınlamayı umuyoruz.

Bu birinci ciltte ilk üç araştırmada, İstanbul fethiyle neticelenen 1443-1453 arasındaki gergin devreyi, İmperatorluk buhranını tahlile çalıştık. Dördüncü araştırma, 1453 den sonra Fatih'in kurduğu imparatorluğun karakterini belirten bir mesele üzerindedir. Evvelce *Fuat Köprülü Armaganı*'nda (İstanbul 1953) çıkmış olup (Sırpça bir tercümesi de Prilozi, III-IV, 1952-53 de intişar etmiştir) burada bazı yeni araştırmaların neticeleriyle ve ilâvelerle yeniden basılmıştır. Bu ciltteki araştırmaların dayandığı bazı yeni kaynaklar ve vesikaları, eserin sonunda *Żeyil*'de tıpkı-basım olarak verdik ve bir kısmını matbaa harflerine çevirdik. Bunlardan II. Murad vasiyetnâmesinin üç nüshası arasındaki münasebet *Żeyil*'de ayrıca tetkik ve münakaşa edilmiştir. Aslında açık bir yazı ile yazılmış olan H. 856 tarihli *Takvîm*'in ve II. Murad vasiyetnâmesinin Evkaf nüshasının yalnız tıpkı-basımlarını vermekle yetindik.

Arapça vesikaların okunmasında Prof. Necati Lugal'in değerli yardımlarını burada şükranla anmalıyım. Kullandığım Lâtince vesikaları tercüme eden Prof. Hamid Dereli'ye keza çok müteşekkirim. Yerlerinde ayrı ayrı gösterdiğim gibi, bazı kayıtlardan beni lütfen haberdar eden ve basılmakta olan *Gazânâme-i Rûm*'u kullanmama müsaade eden Dr. Adnan Erzi'ye burada teşekkür etmek benim için zevkli bir vazifedir. Mühim bir kaynak olan II. Murad devri takvimlerini kullanmak imkânını, Prof. Osman Turan'm işaretine borçluyum. Çalışmalarım sırasında yardımlarını hiçbir zaman esirgememiş olan Topkapı Sarayı Müzesinden Kemal Çığ'ı ve Başvekâlet Arşivi'nden Mithat Sertoğlu'nu ve Turgut Işıksal'ı burada minnetle anmadan geçemiyeceğim.

Dr. Mevlût Oğuz, müşterek tasarrufumuzda bulunan *Gazavât-i Sultan Murad*'m burada mevzu ile alâkadar on varaklık bir kısmını ayrıca neşretmeme müsaade ettiği için kendisine müteşekkirim.

1444 BUHRANI

1439 da Floransa konsilinde Bizans imparatoru VIII. Yuannis Palaeologus'un huzuriyle Şark ve Garp kiliseleri arasında *Union*'un imzalanması, Osmanlı devletinde büyük bir kaygı ile karşılanmış, İmperator İstanbul'a dönünce Sultan derhal elçilerini göndererek teminat istemişti ¹. Fakat daha o zaman Floransa'da Osmanlılar aleyhine denizden ve karadan bir haçlı seferi plânı kararlaştırılmıştı. İmperatorun mabeyincisi J. Torzello ² o zaman şöyle yazmakta idi: "Rumeli'nin bahis mevzuu durumu göz önüne alınır, ve söylediğim gibi [haçlı] askeri gelirse Allahın inayetiyle bir ay içinde her şey halledilmiş olacaktır... Rumeli zaptolunduktan sonra bir ay içinde de Arz-ı Mukaddes ele geçirilecektir". Muâsır Türk kaynakları, *Gazavât* ve Mısır sultanına gönderilen Varna fetihnâmesi, Floransa toplantısını buhranın başlangıcı olarak alırlar. Öbür taraftan 1435 den itibaren Sırp despotu Georg Brankovič'in Macaristan'a temayül ederek Stefan Lazarevič'in vefatından (1427) sonra bu bölgede kurulan muvazeneyi bozması üzerine Osmanlılar arasında Sırbistanı ilhak için savaş politikası üstün geldi. Şiddetle harp taraftarı olan Fad-iullah'm ³ divana girmesi ⁴ ve o yıl II. Murad'm Macaristan seferi bu politika değişikliğinin bir tezâhürüdür. Üç yıl içinde bir sıra seferlerle Sırbistan hemen hemen temamiyle işgal olundu ve Despot, Macaristan'a kaçıp sığınmak zorunda kaldı. 1440 da Sultan Murad, Stefan'm ölümündenberi Macar işgali altında bulunan Belgrad'ı da feth etmek istedi, fakat bu defa bir netice alamadan döndü.

1442 yılında Transilvanya'da, evvela Uc beyi Mezîd beyi, sonra Rumeli Beylerbeyi Şahabeddin Şahin Paşa'yı müthiş bir bozguna uğratan Yanko (Hunyadi Yanoş), ertesi sene sonbaharında karşı taarruza geçti; Macaristan ve Lehistan kralı Ladislas ve Sırp Despotu Ge-

¹ Bak. Ducas. Bonn tab'ı, S. 215.

² B. de La Broquière, Voyage d'Outremer, Ch. Schefer neşri, Paris 1892, S. 265-266.

³ Ducas, S. 208.

⁴ Oruc (Fr. Babinger neşri, Hannover 1925) S. 51.

org Branković'le birlikte Balkanları istilâ etti, Sofya'yı zapt ile Meriç vâdisine yol veren Balkan geçitlerine dayandı. Karaman seferinden yeni dönmüş olan Sultan Murad bu istilâyı İzladı derbendinde güçlkle durdurabildi. Bu cüretli yürüyüş, Osmanlı devletini o kadar ağır bir buhran içine sürükledi ki, Türklerin pek yakında Balkanlardan temamiyle atılacağı her tarafta umumi bir inanç haline geldi. 1444 Eylül'ünde Haçlı ordusu bir kere daha Tuna'yı aştığı zaman Papa IV. Eugène, Türklerin artık Avrupa'dan atılacağına hiç şüphesi olmadığı ve durumun bu noktaya kadar inkişafı dolayısıyla sevincini ifade edecek kelime bulamadığını yazmakta idi ⁵. Muâsır Yunan müverrihi Chalkokondyles de ⁶, şimdi Balkanlarda yerlerinden atılmış bir çok yerli senyörlerin, atalarının topraklarını istirdad için acele harekete geçtiklerini müşahede etmekte idi. Hattâ mütteliklerden her biri, Rumeli'nin işgalinden sonra ganimetin hangi parçasını alacağını tasarlamakla meşgul idi ⁷. Memleket içerisinde de, II. Murad'ın tahttan çekilmesiyle baş gösteren bir iktidar buhranı, Rumeli'de hakiki bir çözülme ile aynı zamana rastlamış bulunuyordu. İşte bütün bu kâbus, Varna'da kazanılan zaferle dağılıp gitmiştir.

Gerçekten, ilk devirde o kadar ağır tecrübelerden daima muvaffakiyetle çıkabilmiş olan Osmanlı devletinin bekasını, ancak bir savaşın az çok tesadüfî neticesine bağlamak doğru olmaz. Ankara muharebesinden sonra devletin tekrar kalkmabilmesini sağlamış olan ictimai-siyasi bünyenin sağlamlığını ⁸ daima hesaba katmak lâzımdır. Bununla beraber 1444 yılı tarihî bir dönüm noktasıdır. Bu, yalnız Osmanlı tarihi bakımından böyle değildir; Halecki'nin güzel belirttiği gibi ⁹, hâdis, Avrupa genel tarihi için de büyük bir mânâ taşır.

Bu büyük tarihî hâdis ve onun tekevvünü üzerinde şimdiye kadar bir hayli tedkik neşredilmiş ise de, bunlarda en esasî noktalar üzerinde bazan birbirine taban tabana zıt fikirler ileri sürülmüştür.

⁵ Raynaldi-Laderchius, *Annales ecclesiastici*, Bar-le-Duc, 1874, cilt 29, S. 417-418; Zinkeisen, GOR, I, 675.

⁶ Chalkokondyles, 324.

⁷ N. Jorga, GOR, I, S. 436; D. Angyal, *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna (1444)*, Ungarische Rundschau, II, 3. Heft (1913), S. 522.

⁸ Şimdilik bak. Belleten sayı 42 (1947), S. 341-345.

⁹ *The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems*, New York 1943, S. 5.

Umumiyetle kabul edilmiş olan ve esas itibariyle XV. asrın büyük Leh müverrihi Dlugosz'dan gelen ananevi tasvir anahatları ile şudur¹⁰: Lehistan ve Macaristan kralı Ladislas⁶ 1443 kış seferini müteakıp yeni bir sefer için hazırlanırken Türklerden çok müsait sulh teklifleri aldı. Türkler, barış için Despot Georg Brankovic'e¹¹ beyliğini ve esir iki oğlunu geri vermeği kabul ediyorlardı. Despot, bu müsait teklifleri büyük bir memnuniyetle karşıladı ve Hunyadi Yanoş'u (Iancu, bizim tarihlerde Yanko)¹² kendi görüşlerine kazanmak için onunla bir anlaşma yaptı: Despota memleketini iade edecek olan musalehayı tahakkuk ettirmeye çalışacaklar, buna mukabil Despot da Macaristan'daki emlakını Hunyadi'ye terkedecekti¹³. Hunyadi ve Despot, Sultan'm elçileriyle anlaştıktan sonra Kırıl, Segedin'e çağrıldı. Osmanlı elçileri de buraya geldiler. Kırıl, Ağustos ayı başında musalehayı kabul ve resmî bir yeminle tasdik etti, Fakat az sonra Boğazlara doğru hareket eden Haçlı donanmasından bir haber aldı: Bunda, Sultan Murad'm bütün ordusuyla Karaman-oğluna karşı Anadolu'ya geçtiği ve donanmanın, onun Rumeli'ye geri dönmesine mani olacağı, Balkanların ufak bir kuvvetle ele geçirilebileceği, binaenaleyh Kırıl'm, hristiyan devletlerine verdiği vaidlere uyarak hemen sefere çıkması için zamanın fevkalâde müsait olduğu bildiriliyordu. Kırıl'm, aynı meâlde olarak Bizans imperatorundan aldığı ikinci bir mektup, Papanın mümessili ve Haçlı seferinin yorulmaz tahrikcisi Kardinal-Legat Julien Cesarini'yi harekete getirdi. Esasen herkes bu teşebbüs sonunda Türklerin Balkanlar'dan çıkarılmasının çok kolay bir hale geldiği inancına varmıştı. Bu hava içinde Cesarini, Kırıl ve Macar büyüklerini, muahedeyi ve yeminlerini bozmağa ikna etti, Papa'nın muvafakatı olmadan müslümanlarla hiçbir muahede yapılamayacağını söyledi ve kendilerini yeminlerinden ibrâ etti. Başlangıçta buna muhalif görünen Hunyadi de nihayet umuma tâbi oldu. Kendisine Bulgaristan krallığı vaad edil-

¹⁰ Zinkeisen, GOR, I, S. 622-629, 649-705.

Bizim tarihler babası Vılk (Vuk) a nisbetle Vılk-oğlu derler, meselâ bak. Neşri (Fr. Taeschner neşri, Çihannümâ, Leipzig 1951, S. 172).

¹² Fatih devrine ait bir tahrir defterinde (Belediye Küt. Cevdet yazma. O.90 H. 859 t. Vidin defteri) onun için kullanılan Yankul يانكول adı dikkate değer. Bir anonim *Tevârih-i âl-i Osman*'da (Üniversite küt. yazm. T. 3704, 64b) يقوله şeklinde geçer.

¹³ Bu anlaşma için bak. Halecki, S. 32, not 2.

di. Kırıl 4 Ağustos'ta Segedin'de çıkardığı bir beyannâme ile evvelce akd olunmuş ve yeminle teyit edilmiş muahedeleri hükümsüz sayarak 1 Eylül'de ordusuyla Tuna'yı aşacağına dair yemin verdi. Türkler bütün taahhütlerini yerine getirdikleri halde, Kırıl, yeminini çiğnemiş ve Varna'da maktul düşmüştür.

Eski tarihçiler buradan, Macar Kırılı'nın ölümünü ve Hristiyanlığa getirdiği felâketi, yeminini bozmanın bir cezası telâkki etmek gibi hurafevi bir görüşe kolayca sürüklenmişlerdir. Bu tefsir tarzı bazı modern tarihçilerde vakıaların hakikaten öyle cereyan edip etmediği hususunda haklı bir şüphe uyandırdı ve 1900 de bir Lehli tarihçi, A n t o n i P r o c h a s k a ananevi görüşü esaslı bir şekilde tenkit ederek, Kırıl tarafından Segedin'de bir muahede akdedilmediğini, binnetice verilmiş ve çiğnenmiş bir yeminin bahis mevzuu olamayacağını iddia etti.

O, bilhassa 1444 de Macar Kırılı'nın sarayında bulunarak hâdiseleri yakından takip etmiş ve Varna muharebesinden altı ay sonra bu hadise hakkında iki rapor bırakmış olan A n d r e a s d e P a l a t i o'nun, Segedin'de imzalanmış bir muahedeye dair hiçbir telmihte bulunmamış olmasına dikkati çekiyor, ve aynı rapora dayanarak Despot'la Hunyadi'nin "k ı r a l a d a n ı ş m a k s ız ın" (*rege inconsulto*) Segedin toplantısından bir ay önce bir muahede yaptıklarını tahmin ediyordu.¹⁴ O, 4 Ağustos Segedin beyannâmesinde yeminle teyit edilmiş muahedelerin feshi hakkında açık ifadenin, ancak böyle bir muahedeye şamil olabileceğini belirtiyordu. Diğer kaynakları, meselâ Bizans imparatorunun 30 Temmuz'da Mistra'dan gönderdiği mektûbu, bu yeni görüşle tahlil ederek müsbet neticelere vardı. Zira P r o c h a s k a, bilhassa Ağustos'taki Segedin toplantısından önce bir anlaşma akdedilmiş olduğunu iddia etmekle tamamen doğru bir yol üzerinde idi¹⁵. Gerçekten, Edirne'de 12 Haziran 1444 de böyle bir anlaşma yapılmış olduğu bu gün yeni vesikalarla katı surette meydana çıkmış bulunuyor.

D a b r o v s k i'ye göre¹⁶, bu yeni iddia da Leh Kırılı'nı temize

¹⁴ Chalkokondyles (S. 317) Segedin'den önce kararlaştırılmış bir taslaktan bahsetmekte idi.

¹⁵ A. Prochaska, *Varna hezimetini hakkında tenkidi notlar*, (Lehce), Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego, vol. 39, 1-60.

¹⁶ J. Dabrowski, *L'année 1444*, Bulletin Inter. de l'Académie polonaise des Sciences et des Lett., Classe d'hist. et de philos., Cracovie 1952, S. 3.

çıkarmak gayretinden doğmuştur. Menşei ne olursa olsun, yeni teze karşı Macar tarihçileri başta olarak bir çokları cephe aldılar. Bu devir Leh tarihinin mütehassısı F. Pappée ile Türk-Leh münasebetleri üzerinde bir eser yazmış olan B. Stachon ve nihayet Lehistan'da Yagellonlar devri üzerinde son mühim sentez eserini vermiş olan L. Kolankovskî, Prochaska'nın iddiasını ikna edici bulmadılar. N. Jorga da, evvelce Prochaska'nın görüşüne tâbi olduğu halde ¹⁷, sonra 1937 de çıkardığı bir eserde ¹⁸, ananevi görüşe döndü. Bu suretle yeni tez tutunamamış, bu devir tarihiyle ciddî surette uğraşan tarihçiler tarafından kabul edilmemişti. Fakat eskiden ananevi görüşe bağlı olan, tanınmış Leh tarihçisi O. Halecki, 1937 den itibaren Prochaska'nın tezini daha büyük bir katıyetle tekrar öne sürdü ¹⁹. Aynı yıl içinde Cyriacus d'Ancon'a'nın mektuplarını neşretmiş olan Rumanya'lı tarihçi Fr. Pall ananevi görüşü teyit etmekle beraber, O. Halecki, bu yeni malzeme-yi başka bir şekilde mütalâa ile Prochaska'nın tezini geliştir-meğe çalıştı ²⁰. Yeni vesikalara göre yapılan bu yeni incelemenin neticeleri, bizzat Fr. Pall ²¹ ve bu devir üzerinde uğraşan Macar tarihçileri tarafından reddedilmekle beraber yayıldı ve tutundu ²². Çünkü, 12 Haziran'da Edirne'de Sultan'la bir anlaşma imzalanmış olduğu şimdi tamamiyle meydana çıkmış olduğundan, Prochaska-nın faraziyesi mühim bir noktada teyyüt etmiş bulunuyordu. Halecki'nin iddialarını aşağıda uzun uzadıya münakaşa fırsatını bulacağız. Yakın zamanda tanınmış müsteşrik Fr. Babinger aynı devri inceliyen mühim bir makalesinde, Halecki'nin iddialarını, isbat olunmuş telâkki etmemekle beraber, esas noktalarında tek-

¹⁷ GOR, I, 439.

¹⁸ *Hist. des Roumaines et de la Romanité orientale*, IV, Bükreş, 1937, S. 95.

¹⁹ bak. son eseri *The Crusade of Varna*, S. 8. - Ancak, Halecki, son tedkiklere dayanarak, Prochaska'nın, Varna mağlûbiyetinden Hunyadi'yi mesul tutan iddialarına katılmak imkânı bulunmadığını belirtmektedir.

²⁰ Evvelâ, *La Croisade de Varna*, Bulletin of the Inter. Comm. of Hist. Sciences, Nr. 45 (Nov. 1938), S. 485-495.

²¹ *Autour de la Croisade de Varna, la question de la paix de Szeged*, Acad. Roum. Bull. de la section hist. cilt XXII 2 (1941), 144-158, ve, *Un moment décisif de l'histoire du Sud-Est européen La croisade de Varna*, Balcania VII 1, S. 102-120.

²² J. K. Birge'in rehber mahiyetinde son eserinde (*A guide to Turkish Area Studies*, Washington 1949, S. 190) Halecki'nin görüşü tekrarlanmıştır.

rarladı ²³. Nihayet son defa başka bir Lehli, Ladislas devri mütehasssısı olan Dabrovski, Halecki'nin farazyelerini tenkitle, yeni vesikaları birçok noktada yanlış tefsir ettiğini göstermeğe çalıştı ve eski tezi müdafaa etti ²⁴. Bu suretle mesele ilim âleminde yeniden hararetili bir mahiyet kazanmıştır.

Cyriacus'un vesikalarının keşfi, muhakkaktır ki, bu tedkiklerde yeni bir safha açmıştır. 1444 yazında geçen ve Varna meydan savaşıyle neticelenen buhranın mechul safhalarını aydınlatan bu yeni vesikaların menşei hakkında burada kısaca bilgi vermek lâzımdır.

Klasik çağ eserlerine meraklı oldukça tanınmış bir hümanist ve seyyah olan Cyriacus d'Ancona (Ciriaco Pizziccoli) (1391-1455 ?) 1444 yılında durum hakkında malûmat toplamak üzere Şarka, galiba Papa tarafından gayri resmi olarak gönderilmişti ²⁵. Onu, Papalık siyasetine bağlı birçokları gibi, yeni bir Haçlı seferi teşkili için daima gayret sarfeder görmekteyiz: Daha 1443 İlkteşrin başlarında ²⁶ Napoli Kırallı V. Alphonse'ı, Ascoli civarındaki karargâhında ziyaretle Bizans imperatorunun gönderdiği elçi Theodore Karystenos ile birlikte Kırall'm huzuruna çıktı. Bizans elçisi, Osmanlılara karşı yardım istiyordu. Cyriacus da, Macarların giriştikleri seferin ehemmiyetini belirterek Kırallı yardıma teşvik etti. Papa mümessilinin hazır bulunduğu toplantıda, V. Alphonse, evvelce Papa IV. Eugène ile kararlaştığı veçhile donanmasını göndereceğini vaadetti ²⁷. Sonra Cyriacus, İstanbul'a, VIII. Yuannis Palaeologus'un yanına gitmek üzere hareket etti. Yolda, Mora'da, İmperatorun kardeşleri Despot Theodore ve Konstantin'in, Osmanlılar aleyhinde hazırlıklarını görerek onlara teşvik edici mektuplar yazdı. Sonra İstanbul'a

²³ *Von Amurath zu Amurath, Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna (1444)*, Oriens vol. 3, Nr. 2 (1950), S. 233-244.

²⁴ Dabrovski, mez. mak. O, daha önce Ladislas'm Macaristan'da kiralılığı hakkında esaslı bir eser vermişti *Wladyslaw Jagiellończyk na Węrzzech (1440-1444)*, Varşova 1922.

²⁵ Dabrovski, *L'année de 1444*, S. 12. Cyriacus'un daha önceki faaliyetleri de Osmanlı tarihi için mühimdir. Bak. Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la Crociata. contro i Turchi*, Académie Roum., Bulletin de la sect, hist. XX (Bükreş, 1938), S. 10-20.

²⁶ Dabrovski, mez. mak. S. 13; Pall, *Ciriaco*, S. 21-22.

²⁷ Karş. Jorga, GOR, I, S. 437.

gitmek fikrinden vazgeçerek Sakız adasında Edirne'ye hareket üzere olan Ceneviz elçisi Francesco Drapperio'nun²⁸ yanına katıldı (1 Nisan 1444). Onun maiyetinde olarak, 22 Mayıs'ta II. Murad'ın huzuruna çıktı. Bu kabul resmi hakkında bir mektubu vardır. Edirne'den İstanbul'a harekete hazırlanırken bir Macar elçi heyetinin yolda olduğunu öğrenerek ikametini uzattı. Haziran ortalarına kadar Edirne'de kalarak müzakereleri takip etti ve gönderdiği mektuplarda bu müzakerelerin gidişini tasvir etti. Burada Kral Ladislas'm, II. Murad'a ve Sultan'm Kıralla gönderdiği mektupların suretlerini de elde etmeğe muvaffak oldu. Sulhün imzalandığı 12 Haziran günü Edirne'den Hunyadi Yanoş' a²⁹ bir mektup yazdığı gibi, 24 Haziran'da İstanbul'dan ona ikinci bir mektup gönderdi. Bizans imperatoru Cyriacus'u çok iyi karşılamıştı. 15 Temmuz'da, orada, İmperatorun bir av partisine davet olundu ve öteki italyanlardan fazla itibar gördü. İmperatora, Edirne'de gördüklerini bildirdi ve muahedenin tasdik edilmemesine çalışması için onu ikna etti. Fakat Cyriacus, Varna mağlubiyetini yine burada haber alacaktır³⁰.

İşte, 1444 yazında olup bitenleri yakından ve dikkatle müşahede eden Cyriacus'un mektupları, bize bu hâdiseler hakkında kat'î mahiyette bilgiler kazandırdığı gibi, aynı zamanda onlardan kendisinin faaliyet ve görüşleri hakkında öğrendiklerimiz, o zaman muayyen muhitlerde hâkim olan fikir ve temayüller hakkında da bizi aydınlatmaktadır. Cyriacus'un bu mektuplarıyla kopyelerini sakladığı diğer vesikalar, 1754 de J. D. Mansi tarafından neşredildikten sonra³¹ Fr. Pall tarafından âdetâ yeniden keşfolunarak ilim âlemine tanıtılmış³² ve son defa O. Halecki tarafından daha doğru bir sıraya konarak tekrar yayınlanmıştır³³. Halecki'nin tertibine göre bu vesikalar şunlardır

²⁸ Onun için bak. Babinger, mez. mak, 233, not 13.

²⁹ Bak Halecki, *The Crusade*, S. 80.

³⁰ Cyriacus'un bundan sonraki faaliyeti için bak. Pall, *Ciriaco*, S. 48-54. Fatih Mehmed'le münasebetleri hakkında bak. E. Jacobs, *Cyriacus von Ancona und Mehmed II.*, *Byzantinische Zeitschrift*, cilt 30 (1929), 197-202; Fr. Babinger, *Mehmed II., der Eroberer und Italien*, *Byzantion*, XXI (1951), fasc. I. S. 131, 134-136.

³¹ Bak. Halecki, S. 80.

³² *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi*, Mez. yer; ayrıca basılmıştır (Valenii-de-Munte 1937).

³³ *The Crusade*, S. 79 vd.

1- 1444 Şubat'ından hemen sonra Oreos'dan (Agriboz'da) Cyriacus'un Bizans İmparatoru VIII. Yuannis'e yazdığı mektup.

2- 24 Nisan 1444 tarihli, Macaristan ve Lehistan Kralı Ladislas'm II. Sultan Murad'a Buda'dan gönderdiği mektup.

3- 22 Mayıs 1444 tarihli, Cyriacus'un arkadaşı A. Giustiniani-Banca'ya Edirne'den gönderdiği mektup.

4- 12 Haziran 1444 tarihine doğru Cyriacus'un A. G. - Banca'ya Edirne'den gönderdiği mektup.

5- 12 Haziran 1444 tarihli, II. Murad'dan Macaristan ve Polonya Kralı Ladislas'a Edirne'den gönderilmiş mektup.

6- 12 Haziran 1444 tarihli, Cyriacus'dan Hunyadi Yanoş'a Edirne'den gönderilmiş mektup.

7- 18 Haziran 1444 tarihli, Cyriacus'dan A. G. - Banca'ya Edirne'den gönderilmiş mektup.

8- 24 Haziran 1444 tarihli, Cyriacus'dan Hunyadi Yanoş'a Pera'dan gönderilmiş mektup.

9- 12 ve 19 Eylül 1444 de Cyriacus'dan Kardinal Julien Cesarini'ye İstanbul'dan gönderilmiş mektup³⁴.

BARIŞ İÇİN İLK TEMASLAR

Burada hemen işaret etmeliyiz ki, Cyriacus'un mektupları meydana çıktıktan sonra, Macar Kralı'nın, Haziran başlarında müsaleha için Edirne'ye bir elçi heyeti gönderdiği kat'i bir şekilde anlaşılmış ve bu müzakerelerin teferruatı öğrenilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere yeni bulunan bir Türk kaynağı, *Gazavât-ı Sultan Murad* da bu malûmatı tamamıyla teyit etmektedir. Bundan önce bildiklerimiz şundan ibaretti 1444, II. Kânun ayında Kral henüz Sırbistan'da iken bir Türk mümessili gelerek bir Türk elçi heyeti için tarih tesbitini istemiş ve aynı zamanda ilk sulh şartlarını (Sırbistan'ın Georg Brankovic'e iadesi ve mahbus oğullarının serbest bırakılması) bildirmişti. Kral'm ne cevap verdiğini bilmiyoruz. Yalnız malûmdur ki, Mart ayında II. Murad'm karısı Mara, babası Sırp Despotu'na bir Rum keşişi göndererek müzakerelerin devamını sağlamıştır. Bu keşiş, teklifleri kendisi için çok müsait bulan Despotun aracılığı ile Nisan'da, Buda'da, bunları Sultan namına Macar Dietine arz etmek

³⁴ Bu mektupların Prof. Hâmit Dereli tarafından yapılan Türkçe tercümelerini kullandık. Kendisine minnettarım.

imkânını bulmuştur ³⁵. Bundan sonra 30 Temmuz'da Bizans imparatoru tarafından Kıralla yazılmış bir mektupla 4 Ağustos'ta Kırallık Segedin beyannâmesine kadar güvenilir hiç bir kaynak yoktu. İşte Cyriacus'un mektupları, Nisan-Ağustos arasında geçen mühim sulh müzakereleri devresini aydınlatmaktadır.

Buna ilâveten, şimdi bu devre üzerinde yeni müstakil bir kaynak daha ortaya çıkmıştır. Bu, 1443-1444 yılları üzerinde bir Osmanlı vekâyinâmesidir. *Gazavât-ı Suttan Murat* başlığını taşıyan bu eser, Cyriacus'un vesikalariyle beraber, Edirne sulh müzakerelerinin hangi şartlar altında açılmış bulunduğunu ve bu müzakerelerin seyrini çok daha iyi anlamamıza yardım etmekte, ve bilhassa, Segedin müzakereleri hakkında yeni bilgiler vermektedir. Bu devir Osmanlı tarihi için en mühim kaynak olup şimdiye kadar tamamiyle meçhul kalan ³⁶ bu vekâyinâmeyi yakında Dr. Mevlüt Oğuz'la birlikte tam olarak neşredebiz. Burada konumuzla doğrudan doğruya ilgili olan kısımları zeyilde aynen veriyoruz. *Gazavât-ı S. Murad*, şüphesiz bütün diğer Osmanlı vekâyinâmeleri gibi sıkı bir tenkitle kullanılmalıdır. Fakat Cyriacus'un mektuplariyle kontrol ve mukayese neticesinde aşikâr olarak görünmektedir ki, bu Osmanlı rivâyeti mühim tafsilâtı ihtiva etmektedir (bak. Zeyil no. 1).

Evvelâ *Gazavât*'ta yazıldığı gibi, Belgrad'da Kırallık "cümle banları ve hersekleri" çağırıldığı bir toplantı yapılmış mıdır? Diğer kaynaklarda buna ait bir işaret yoktur. Fakat bildiğimiz gibi, Edirne'den Mara tarafından gönderilen Rum keşişi Mart-Nisan aylarında Buda'da bulunduğu zaman Macar Dieti toplanmış, sulh ve harp meselelerini müzakere etmiştir ³⁷. *Gazavât*'ta bahsedilen toplantı, şüphesiz Buda Dietidir. Aynı kaynaktan, Despot vasıtasıyla gayri resmî sulh konuşmaları yapıldığı da açıkca anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Batı kaynakları ³⁸, Kırallık henüz Sırbistan'da iken, II. Kânun ayında, Padişah'ın bir adamının gelerek ilk sulh şartlarını tebliğ etmiş olduğunu ortaya koymaktadır. İhtimal

³⁵ Bütün bunlar için O. Halecki'nin verdiği (S. 13, not 20) bibliyografyaya bak.

³⁶ H. İnalçık—M. Oğuz, *Yeni bulunmuş bir Gazavât-ı Sultan Murad*, Dil ve Tarih Coğrafya Fak. mecmuası, cilt VII, sayı 2, S. 481-495.

³⁷ Dabrowski, mez. mak. S. 41.

³⁸ Bak. Babinger, 232.

Belgrad'da yapılan bu teşebbüsle Buda müzakereleri *Gazavât*'ta karıştırılmıştır ³⁹. Görünüşe nazaran ilk temaslar Sultan'm kayın babası olan Despot'la yapılmış ve tâbîlik şartıyla beyliğinin ve rehin iki oğlunun iadesi Despot tarafından talep olunarak Osmanlılarca bir müzakere esası olarak kabul olunmuştur. Osmanlı sarayı ile ve uc beyleriyle yakın teması olan Despot'un bu maksatla birtakım vasıtalarla başvurduğu kuvvetle tahmin olunabilir. Bilhassa Neşrî'de⁴⁰ onun tarafından Rumeli Beylerine (bu esnada eski Beylerbeyi Hadım Şahabeddin Şahin Paşa, Vezir Kasım Paşa yerine tekrar bu makame getirilmiş bulunuyordu) "bî kıyas 'atâlar'" verildiği rivâyeti burada kayda değer. Chalkokondyles ⁴¹ ilk defa barış tekliflerini Despot'un Sultan'a arzettiğini söylerken haklı olmalıdır. Aşağıda Osmanlı devlet büyüklerini böyle bir barış fikrine imâle eden esas âmilleri ayrıca münakaşa edeceğiz. Ancak burada işaret edelim ki, Osmanlılar, hakikî bir sulh sağlamak gayesiyle barış müzakerelerinde Macar Kralı'nın ve Yanko'nun da resmen temsil olunasını istemiş olmalıdırlar.

Belgrad (Buda) toplantısı hakkında *Gazavât*'m verdiği tafsilât şüphesiz mühimdir. Orada bilhassa şu noktalar belirmektedir: 1- Kral ve Hunyadi harbe devam kararındadırlar; 2- Despot, Mahmud Çelebi'nin serbest bırakılması, Semendere ile Güğercinlik'in iade edilmesi şartlarıyla sulha taraftardır; 3- Despot, bu esaslar dahilinde her üçü tarafından barış müzakerelerine girmek hususunda Kralı ve Hunyadi'yi ikna etmiştir; 4- Hristiyan ordusu Osmanlılara nazaran daha geç hazırlanabileceğinden, aslında, bu barış müzakereleri bir nevi oyalama vasıtası olarak telâkki edilmiştir; 5- Kral, Hunyadi ve Despot, Edirne'ye elçi göndermeğe karar vermişlerdir.

Osmanlı makamlarının, bu Buda Dieti müzakereleri üzerinde, oraya gönderdiği elçi veya casusları vasıtasıyla malûmat almış olması uzak bir ihtimal değildir ⁴². Daha sonraki müzakereler ve vakıa-

³⁹ Gerçekten Kral II. Kânun ayında Belgrad'a vasil olmuştu (bak. Babinger, mez. mak. S. 231).

⁴⁰ Neşrî, s. 172.

⁴¹ Bonn tab'ı, S. 316 ona göre Despot Sultana bir elçi göndererek dileklerinin kabulü hakkında vaad aldıktan sonra Kralı iknaa çalıştı; Sadeddin, I, 371.

⁴² Belki de Bizans yoluyla. bak. ilerde Despotun, Kralı sulha ikna için söyledikleri *Gazavât* ve Chalkokondyles'de (S. 316) çok yakındır.

lar *Gazavât*'ta nakledilen bu noktaları tamamiyle teyit edecek mahiyettedir, ve bu yeni kaynak, Batı kaynaklarının katî bir şekilde çözemediği esaslı birtakım meseleler üzerine yeni bir ışık salmaktadır.

Macar kralı nezdinde ilk teşebbüs, Despot vasıtasıyla evvelâ Osmanlılar tarafından yapılmış olmalıdır. Müsalehaya dair Osmanlı rivâyetleri ⁴⁴ İzladı muharebesinde esir düşen Mahmud Çelebi'nin kurtarılması hâdisesini birinci plâna almaktadırlar. Neşrî'deki mühim kayda göre ⁴⁵, Sultan Edirne'ye döner dönmez kız kardeşi, kocasının kurtarılması için çok yalvarmış ve Padişahı müteessir etmiştir. 1444 Mart ayında Mara tarafından gönderilen Rum keşişi zâhirde fidiye-i necat işini görüşmek üzere gelmişti ⁴⁶. Herhalde Çandarlı Mahmud Çelebi'nin esaretten kurtarılması için Osmanlılar pek erken teşebbüste bulunmuşlar ve bu mesele aynı zamanda barış müzakerelerinin açılmasına bir vesile sayılmıştır. Mahmud'un, Mayıs'ta Edirne'ye katî barış esaslarını tesbit için gelen elçilerle aynı zamanda gönderilmiş olması ⁴⁷ bu tarihten önce yapılan Osmanlı diplomatik teşebbüsü ve mahiyeti hakkında şüphe bırakmaz. Zaten Müttetikler tarafından Mahmud Çelebi, Despot'un muhafazasına bırakılmıştı.

Despot'un, Macar kiralığı ile sulh müzakerelerinin açılmasında başlıca rolü oynadığı görülmektedir. O, bunu aynı zamanda müttetiki ve hamisi Macar kralına da kabul ettirmek, onun harpcü temayüllerini yenmek mecburiyetinde idi ⁴⁸. İşte Despot'un sonradan 3 Temmuz 1444 de Arad'da Hunyadi ile yapılan bir anlaşmaya göre, Macaristan'da kendisine ait Vilagoş şatosile etrafında 120 den fazla köy ve mahalli ona hibe etmesi doğrudan doğruya bu

⁴⁴ Bu rivâyetler ve aralarındaki münasebet hakkında bak. H. İnalçık-M. Oğuz, *Yeni bulunmuş bir Gazavât-i Sultan Murad*, S. 484-487.

⁴⁵ Bu kaydı Taeschner tıpkı- basımından (*Ğihâmümâ*, I, Leipzig, 1951, s. 177) buraya aynen alıyoruz

”ولق اوغلی روم ایلی نکره بی قیاس عطار ایذب خونکاری صلحه راضی ادلر خونکار ولق اوغلنه یشه اقلیمه وردی فلوری همته و دخی ولق اوغلنک اکی اوغلانق توقات حبسندن چقرب یشه اتاسنه کیندردی اما کوزلر یشه میل چکاشدی سلطان مراد ادرنه به کلچک قز قردشیکه محمود چلینیک خاتونیدی ماتم سورنده کلب خونکارک الن اوپپ اضرع ایذب خونکارک اوزی کوبنپ محمود چلی صاتون الدی“

⁴⁶ Dabrovski, mez. mak. S. 16. Pall, *Ciriaco*, 27.

⁴⁷ *Gazavât* 29a.

⁴⁸ Karşıla. Chalkokondyles, s. 316.

mesele ile münasebettardır. Dlugosz'dan gelen ananevi rivâyete göre⁴⁹, bu emlâk Hunyadi'ye, Despot için o kadar kazancılı olan barış tekliflerini Kırallık nezdinde desteklemesi için verilmiştir. Bu suretle Hunyadi, Türklerle savaştan kendi payım almış oluyordu⁵⁰. Nihayet Bizans imparatorunun Ladislav'a gönderdiği 30 Temmuz tarihli mektuba göre⁵¹ Despot ve Hunyadi, Kırallık barış müzakerelerine girmeye ikna etmişler ve bunun için, bilhassa, Sultan'ın musalehadan sonra Anadolu yakasına geçmesiyle hasıl olacak müsait durumdan bahsetmişlerdi⁵² (Despot, Macaristan'daki emlâki dolayısıyla Diète bir *magnat* olarak iştirak ediyordu). Görülüyor ki, bütün bu tafsilat Buda toplantısı hakkında *Gazavât*'m verdiği malûmatı teyit etmekte ve bu suretle de faraziyeler daha kati bir mahiyet kazanmaktadır. Bununla beraber bu noktada Dlugosz'u reddeden Halecki'ye göre⁵³, "Hıristiyanlığın kahramanı" Hunyadi, Despot'un sulh görüşüne muvakkaten, taktik sebeplerle, muvafakat etmiştir. Onun, daima Osmanlıların askerce en zayıf bulunduğu mevsimde, sonbaharda harekete geçtiği de malûmdur. Hunyadi'nin sonraki hareket hattı bu taktiği teyit eder görünür. Gerçekten, *Gazavât*'a göre de, Hıristiyan ordusunun toplanması için zaman kazanmak lâzımdı. Öbür taraftan bir sulh, II. Murad'm Rumeli'den bütün kuvvetlerini alıp Anadolu'ya gitmesini sağlayacaktı. O zaman Boğazı Haçlı donanması keser ve Balkanlar kolayca işgal olunabilirdi. Müttefiklerin Varna savaşıyla neticelenen harp harekâtı da tam bu şekilde plânlanmıştır. Halecki'ye göre, Osmanlılara karşı parlak zaferler kazanmış olan bu tecrübeli asker Türklerdeki barış temayülünden esas harp maksatları için istifade

⁴⁹ Bak. Zinkeisen, I, 623-624.

⁵⁰ Hıristiyanlığın kahramanı sayılan Hunyadi'nin şanına yakıştırılmadığı için bu "rüşvet", savaş masraflarının ödenmesi (Dabrovski), veya ileride yapılacak harp için Hunyadi'yi teşvik şeklinde tefsir edilmek istenmiştir. Halecki'ye göre (S. 32-35) 12 Haziranda Edirne'de Sultanla muahede imzalandıktan sonra Despot bunu Kıralla tasdik ettirmek için Hunyadi'nin müzaheretine muhtacdı. İşte bu maksatla bu hibeyi yapmıştır. Fakat *Gazavât*'m verdiği malûmata göre, daha Buda'da ilk teklifler geldiği zaman Despot, harp taraftarı olan Hunyadi'yi kendi barış maksadı için kazanmak mecburiyetinde idi. Hibe olunan arazi Hunyadi'ye daha o zaman vaad edilmiş olmalıdır; keza karşılı. Jireček-Radonic, *İstoriya Srba*, I, Belgrad 1952 S. 369.

⁵¹ Bak. ileride.

⁵² Halecki, S. 34.

⁵³ *The Crusade*, S. 34-35.

etmek fırsatını kaçırmamış olmalıdır. Gerçekten Hunyadi'nin bir taraftan da harp hazırlıklarına devam ettiğini, 20 temmuz tarihli bir vesika göstermektedir ⁵⁴. Hunyadi, büyük nüfuzu ve Osmanlılarla mücadelede hâkim mevki dolayısıyla bu hileli, "iki yüzlü" siyaseti Kırál'm da benimsemesinde âmil olmuş olabilir. Cyriacus, sonradan, 12 Haziran'da Edirne'de muahede imzalandıktan sonra yazdığı mektupta Hunyadi'ye, bu muahedenin katiyyen tasdik edilmemesini ve Sultanı'n Anadolu'ya geçmesiyle hasıl olacak müsait durumdan istifade ile Haçlı seferine derhâl çıkmasını tavsiye ederken ⁵⁵ aynı taktiği açıkca ifade etmektedir. Öyle görünüyor ki, bütün bu barış müzakereleri ve muselâha, *Gazavât*'da da yazıldığı gibi, Osmanlıların düşkün vaziyetinden istifade ederek son darbeyi vurmak isteyenler için ancak bir taktikten ibaretti. Yalnız Despot, bir haçlı zaferi neticesinde fazla bir şey kazanmadıktan başka Katolik Macarların ağır tâbiyeti altına düşmesi muhtemel bulunduğundan, şüphesiz başka türlü düşünüyordu. Hulâsa, *Gazavât*'taki tafsîlâtın batı kaynaklarıyla mukayesesinden çıkan netice şudur ki, iki taraf arasında sulh müzakerâtının açılmasında esas âmil ve en faal unsur Despot'tu. Kırál ve bir kısım Macar asilzâdeleri ve galiba bir dereceye kadar Hunyadi, esas itibarıyla son Türk mağlûbiyetleriyle alevlenen umumi Haçlı heyecanı içinde ve Papalığın daimi ısrar ve telkinleri altında, vakit gelince harbe yeniden başlamayı düşünüyorlardı. Fakat Kırál, Despot'un ısrarıyla, bazı taktik faydaları gözönüne alarak muvakkaten barış müzakerelerini kabul etti ve müttefiklerinin harp gayretini gevşetmemek için elçisini çok gizli gönderdi ⁵⁶. Kırálın başlangıçta bu müzakerelere samimiyetle katılmış olduğu, askerî hazırlıkları ancak sulh müzakerelerinde ağır basmak için yaptığı ⁵⁷, fakat sonra çok kuvvetli bir şekilde beliren haçlı seferi cereyanına tâbi olduğu da iddia edilmiştir. Bu samimiyet meselesi bir ahlâk münakaşasına müncer olur ki, bu devrin siyasi ahlâkı öyle iki yüzlü bir politikayı hiç bir suretle tekzip etmez ⁵⁸. Despot'un da ötekiler gibi barış tekliflerini muvakkaten kabul ederek müzakerelere gir-

⁵⁴ Pall, *Ciriaco d'Ancona...*, S. 30; Halecki, S. 35.

⁵⁵ Halecki, *The Crusade...*, Appendix: vesika 6,8.

⁵⁶ Pall, *Un moment...*, S. 109, ve, *Autour de la croisade de Varna*, S. 13.

⁵⁷ Dabrovski, *L'année 1444*, S. 27-28, 41.

⁵⁸ Pall, *Un moment*, S. 109, 111, 113; Babinger; *Von Amurath*, S. 241.

diğini *Gazavât* söylerse de, bu doğru olmamalıdır. Varna muharebesinden sonra yazılan bir Osmanlı kaynağında harbin asıl sebeplerinden sayılan Despot'un temize çıkarılması tabîî beklenemezdi. Sonra, Despot'un Varna seferi esnasında güttüğü tam bitaraflik siyaseti, bu müzakerelere samimiyetle katıldığını ve musalehanın esas itibarıyla onun eseri olduğunu teyit eden başka bir delildir.

Aceba Osmanlıları, bu kadar büyük fedakârlıklarla barış müzakerelerini kabule sevkeden asıl sebep ve âmiller nelerdir ? Varna muharebesi ve mukaddemâtı üzerinde şimdiye kadar yazılanlarda bu esasî nokta kâfi derecede derinleştirilmeden bırakılmıştır. Gerçekten Anadolu'da taarruza geçen Karaman-oğlu'na karşı serbest kalmak ve Rumeli kuvvetlerini o tarafa geçirmek düşüncesinin Osmanlı hükümetini bir barış muahedesine sevkeden başlıca âmîl olduğu, bilhassa Cyriacus'un mektuplarına göre, kuvvetle ileri sürülmüştür.⁵⁹ Cyriacus, açık bir şekilde II. Murad'm Karaman-oğlu'na karşı kuvvetlerinin büyük kısmı ile sefere çıkabilmek için Rumeli'de bu fedakârlıklara katlanmış olduğunu, onu bertaraf ettikten sonra bütün kuvvetleriyle geri dönerek Sırbistan'ı ve Macaristan'ı istilâ edeceğini söylemektedir.⁶⁰ Bizans imparatorunun 30 Temmuz tarihli mektubu da aynı şeyi tekrarlamaktadır. Şunu unutmamalıdır ki, gerek Cyriacus gerekse İmparator, burada muayyen bir maksatla hareket etmekte ve bunları muahedenin tasdikine mani olmak için yazmaktadırlar. Esasen Halecki, sonradan taarruz edenin de Murad değil, Haçlılar olduğunu unutmuş görünüyor. Osmanlı tarafını ihmal eden Halecki⁶¹, II. Murad'm hakikaten taarruz niyetiyle Batılılarla bu musalehayı imzaladığına inanıyor ve onun bu "samimiyetsizliğinin" Kırıl'm ve Hunyadi'nin iki yüzlü siyasetini mazûr gösterdiğini iddia ediyor.⁶² Hakikatte Murad Batıda sulhu sağlam esaslara bağladığı inancıyla Anadolu'ya geçip Karaman-oğlu'yla de bir "sevgendnâme" imzaladıktan sonra, oğlu II. Mehmed lehine tahttan çekilmek istiyordu. Babası tarafından tahta çıkarıldıktan sonra II. Mehmed, Şahruh'a yazdığı bir mektupta⁶³ bunu aynen şöyle ifade etmektedir

⁵⁹ Halecki, 23, 25.

⁶⁰ 24 haziran tarihli mektubu, Halecki, vesika no. 8.

⁶¹ *The Crusade*, S. 51, 65-66.

⁶² "The tactics of the Sultan were at least equally insincere" (S. 66).

⁶³ Ferid ün bey, *Münşeât üs-selâtin*, I, İstanbul 1274, S. 221.

«بوالفتح خداوندکارم و پدرم و سلطانم ... این داعی دولت را ممالك محروسه عثمانیه لایق دیده ارزانی فرمودند و قض و بسط اموری که تعلق برین امیر خطیر دارد درکف کفایت این دولتخواه نهاد و از جهت تأکید دولت و تشدید مائت این سلطنت با جمیع اطراف و جوانب از طفاة کفره و بناتة فجره و ولایة اسلامیه بمهود و مواتیق و سوکنند مصالحه فرمودند و بمبارکی و طالع سعد بدان طرف دریا درگذشته فراغ بال ممکن گشتند و باعمال اخروی اشتغال نمودند»

Keza Karaman-oğlu İbrahim bey'e gönderdiği mektupta⁶⁴:

« برای استدامت مملکت و استقامت اوضاع این محب با جمیع اقطار از مسلمین و کفار بمواتیق و عهود و کیده مصالحه فرموده و خود بدان طرف دریا گذشته محذور خاطر اقامت فرمودد چون مدتی بود که طوایف کفار بنسویل و اغواء کفره این دیار الذین فی قلوبهم مرض بمشورت انتقام و بیراق و استعداد تام اهتمام نموده ... »

Gerçekten Karaman-oğlu'nun 1444 baharında taarruza geçerek Beyşehir, Akşehir, Karahisar, Bolvadin (بلادان), Germiyan, Sivrihisar ve Beypazarı havalisini yağma ve tahrip etmesi⁶⁵ Sultani barışa imâle eden sebeblerden biridir. Fakat Karaman-oğlu tehdidi, Halecki'nin tahmin ettiği gibi, Rumeli'de bu kadar büyük fedakârlıkları icabettirmezdi II. Murad Anadolu'ya geçtikten sonra da harp yapmamış, yine büyük fedakârlıklara razı olarak barış imzalamıştır. Karaman-oğlu'nun başlıca isteği evvelce Karaman arazisine dahil bulunan Beyşehir, Akşehir, Seydişehir gibi bazı yerlerin⁶⁶ istirda-

⁶⁴ Feridûn bey, I, S. 233.

⁶⁵ Karaman oğlu'nun 1444 baharındaki bu ikinci seferi hakkında II. Murad devrinde yazılmış *Takvim*'deki mühim kayıt için bak. yukarda S. 23. Neşri'de 1444 deki Karaman-oğlu taarruzu atlanmıştır. Ducas'da (Bonn tabı, S. 219) bu sefer 1443 yazındaki seferle karıştırılmıştır. Anonimler de (Giese neşr. Breslau 1922, Teil I, S. 66-67) Karaman oğlu'nun 1443 ve 1444 deki seferleri doğru gösterilmiştir. Chalkokondyles, S. 326-327.

⁶⁶ Karaman-oğullarıyla Osmanlılar arasında I. Murad'danberi başlıca mücadele mevzuu Hamid-eli arazisidir. Karaman oğlu II. Mehmed 1424 de Antalya muhasarası sırasında ölünce onun oğullarıyla kardeşi Alaeddin Ali bey arasındaki mücadeleden istifade eden Osmanlılar, Hamid-eline bir defa daha Karamanlıların elinden aldılar: İbrahim bey babasının tahtını elde etmeğe muvaffak olduysa da, Hamid-eline bırakmağa mecbur oldu. Fakat bundan sonra atasının mirası saydığı bu yerleri Osmanlılardan geri almak için her fırsattan istifade etmeğe kalkıştı. Onun zaman zaman giriştiği harekâtın asıl sebebi budur. II. Murad 1444 de İbrahim beye bu yerleri iade ederek sulhü sağlamış oldu (bak. yukarda not 65). Bir kronolojik esası olmıyan Şikârî tarihinde 1443-1444 hâdiselerinin bir aksi görülebilir. 1444 yazındaki musaleha için karşılı: Mesut Koman neşri, Konya 1946, S. 190.

dmdan ibaretti. Hakikatte Sultan Murad, devamlı bir sulh istemekte idi. Onun, tahtını 12 yaşında oğluna bırakarak bir inziva hayatına çekilmesi vakıası kâfi derecede isbat eder ki, o, Hıristiyan devletleriyle barış muahedesini, sonradan yapacağı bir taarruz için bir oyalama vasıtası telâkki etmiyordu.

Yukarıdanberi verilen izahatla görüleceği gibi, Osmanlı devleti yalnız dışarıdan, Şarkta ve Garpta aynı zamanda kendini gösteren büyük siyasi tehditler altında çok nazik bir duruma düşmüş olmakla kalmıyor, aynı zamanda içeride, bilhassa bu nazik durum neticesinde birtakım buhranlar da kendini göstermeğe başlıyordu.

İzladi kış seferi esnasında uc (hudud) beyleriyle vahim ihtilâflar çıkmış, asker dağılmış ve tımarlı sipahiler itaatsizlikleriyle hükümdarı gazaba getirmişlerdi ⁶⁷. Bu devirde devlet içinde çok mühim bir rol oynayan ve sık sık saltanat müddeileriyle birleşerek büyük kargaşalıklara sebep olan uc kuvvetlerinin merkeze karşı cebhe alması Rumeli'de müdafaa sistemini ve Sultan'ın otoritesini zayıflatan çok vahim bir ayrılıktı. II. Murad, Despot'la gizli dostluk bağları olduğu söylenen ve İzladi harbinde beylerbeyine ve Sultana daima muhalefet etmiş olan uc beylerinin nüfuzlu şefi Turahan beyi hemen savaş akabinde tutturup Tokat'a hapse göndermişti. Öbür taraftan Sırbistan'da, Makedonya'da, Arnavudluk'ta ve Tesalya'da birçok eski yerli aristokratların veya oğullarının yerlerinde bırakılmış olduğunu biliyoruz; bunların, bilhassa büyüklerinin, sıkı merkezî Osmanlı rejiminin yıkılmasına yardım etmeleri, yahut seyirci kalmaları çok muhtemeldi ⁶⁸. 1443 kışında Bulgarlar düşmanla birleşmiş, Arnavutlar ayaklanmışlardı. Devlet işlerinin mutlak hâkimi veziriâzam Halil Paşa bu tehlikeli durum karşısında her zamandan ziyade bir barış siyasetinin zarureti anlamış görünmektedir ⁶⁹. Öbür taraftan şehzade Alaeddin'in ölümü ile beraber son hâdisat II. Murad'm ruhu üzerinde o kadar derin bir tesir yapmıştır ki, o, daha 1444 baharında devleti sulh ve emniyet içinde biricik şehzadesi Mehmed'e bırakarak kendisi münzevi bir ibadet hayatına çekilmek kararını vermiştir. ⁷⁰

⁶⁷ *Gazavât*, bak. Zeyil No. I, 22-23, hulâsası, DTCFD, VII 2, S. 487-488.

⁶⁸ Bu durum hakkında *Stefan Duşan'dan Osmanlı imparatorluğuna*.

⁶⁹ Bak. ileride, *İstanbul fethinden önce Fatih Sultan Mehmed*.

⁷⁰ Bak. *Fatih Sultan Mehmed'in ilk cûlusu*.

EDİRNE SULH MÜZAKERELERİ VE 12 HAZİRAN EDİRNE ANLAŞMASI

İşte Sultan Murad, bu şartlar altında düşmana barış tekliflerini yapmış bulunuyordu. Kırıl, Osmanlı barış mukaddemâtını kabul ederek Edirne'ye bir elçi heyeti göndermeğe karar verdi. Evvelâ İzladi muharebesinden sonra düşman çekilirken tâkip harekâtına iştirak ederek, Şehirköyü derbendinde bir savaşta esir düşen Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi ve Padişah'ın kayın biraderi Mahmud Çelebi bir fidye-i necat karşılığında ⁷¹ serbest bırakıldı. Ona Despot'un himayesi altında iyi muamele olunmuş, riayet gösterilmişti ⁷². Mahmud Çelebi bir gün elçilerle beraber Edirne'ye çıka geldi. Kırılın Sultana gönderdiği elçinin itimad mektubu, Buda'da 24 Nisan'da yazılmış ve anlaşma Edirne'de 12 Haziran'da imzalanmış olduğunu göre onların gelişi Mayıs'ın sonlarına veya Haziran başına rastlamış olmalıdır. Zira müzakereler herhalde bir haftadan fazla sürmüştür ⁷³. Elçi heyeti, Kırılın tam selâhiyetle temsil eden S t o y k a G i s d a n i c h ile ⁷⁴ Despot'un elçileri ve Hunyadi'nin bir mümessilinden mürekkepti. Despot'un elçilerini Cyriacus'un 12 Haziran tarihli mektubuna göre tayin etmek mümkün olmaktadır ⁷⁵. Bunlar, Pall'a göre ⁷⁶, Despot'un ruhani ve cismani en büyük memurları olup birincisi, Despot Macaristan'a kaçtığı sırada Semendere Metropolitidi olan A t h a n a s i u s F r a s h a k, ikincisi Despot'un şansölyesi B o g d a n idi. Hunyadi'nin mümessili, Cyriacus'un mektubunda doğrudan doğruya V i t i s l a u s adıyla zikredilmektedir. Heyete altmış suvariden mürekkep bir maiyyet katılmıştı.

Cyriacus, Kırıl'm Edirne'ye gönderdiği elçiye verdiği 24 Nisan tarihli itimad ve tam selâhiyet mektubunu da bize saklamıştır. Kırıl, elçisi S t o y k a G i s d a n i c h'in bizzat kendisi imiş gibi Sultanla muahede yapmağa selâhiyetli olduğunu bildiriyor, yapılacak muahedenin Sultan tarafından yeminle tasdikini istiyor ve kendisinin

⁷¹ Bak, İlerde S. 21.

⁷² *Gazavât*, 28b. Batı kaynakları da Mahmud Çelebi'nin Despot'a teslim edilmiş olduğunu teyit etmektedirler (Dabrovski, *Wladyslaw*., S. 60, Halecki, 49).

⁷³ Bak. ilerde S. 24. Dabrovski'ye göre (*L'année 1444*, S. 43) 4-5 Haziran'da Edirne'ye vardılar.

⁷⁴ Onun hakkında bak. Pall, *Ciriaco*, S. 59; Halecki, 16, 19.

⁷⁵ Halecki, vesika No. 4.

⁷⁶ *Ciriaco*, 29 - 30.

de Sultan'ın göndereceği elçiler huzurunda aynı şekilde yemin vereceğini taahhüt ediyordu ⁷⁷.

Müzakereler, *Gazavât*'m gösterdiği gibi, esas itibarıyla Kırál'ın elçisi ile yapılmış ve anlaşma onunla akdedilmiştir. Kırál'ın itimad mektubu ile Cyriacus'un müşahedeleri ve nihayet bizzat II. Murad'm Kırála mektubu bu hususta hiç bir şüphe ve teville yer bırakmayacak açıklıktadır. Gerçekten Despot'un önceden, hazırlayıcı mahiyette müstakil müzakerelere giriştiği doğrudur. Fakat Kırál'ın haberi olmadan *akdolunmuş* bir muahede bahis mevzuu olamaz. Palatio da, yalnız Despot'la Hunyadi'nin "Kırála danışmaksızın" sulh müzakerelerinde bulunduklarını yazarken ⁷⁸ Despot'un bu faaliyetini belirtmiştir. Diğer taraftan unutmamalıdır ki, Palatio, Türklerle sulh müzakerelerini ve bir musaleha fikrini hiçbir zaman tasvip etmemiş olan Papalığın bir adamı olarak temamiyle tek taraflı bir görüşle yazmakta, hattâ bu gün varlığında hiç bir şüphe olmayan 12 Haziran tarihli anlaşmaya da temas etmemektedir ⁷⁹. Halecki, ona dayanarak muayyen bir görüşe (Kırál'ın Segedin'de muahedeyi tasdik etmediği, sulh müzakereleriyle alâkası olmadığı) tebaiyetle, Kırál'ın Edirne müzakerelerinde temsil olunmadığını söyleyecek kadar ileri gitmektedir. Bununla beraber vesikalardaki sarahat üzerine başka bir yerde fikrini değiştirerek Kırál'ın bu müzakerelere ehemmiyet vermemiş, ve ancak, Sırp Despotu ile Hunyadi'nin tesiri altında Edirne'ye ehemmiyetsiz bir adamını göndermiş olduğunu söylemektedir ⁸⁰. Kırál'ın, bu sulh müzakerelerine hangi şartlar altında katıldığı hatırlanırsa ⁸¹, bunlara büyük bir ehemmiyet atfetmediği iddiası bir dereceye kadar haklı görünür. Buna karşı Dabrovski, Pall ile beraber birtakım vakıaları zikrederek Kırál'ın hakikaten sulh istediğini ve bir musalehanâme akdi için elçisini gönderdiğini iddia etmiştir ⁸². Fakat Kırál'ın, 15 Nisan'da Kardinal-Legat Cesarini önünde o yaz sefere çıkacağına

⁷⁷ bak. Halecki, vesika 2.

⁷⁸ Halecki'ye karşı Dabrovski (S. 20), bu tefsir şeklini kabul etmemektedir.

⁷⁹ Pall, *Ciriaco*, S. 4.

⁸⁰ Dabrovski (*L'année 1444*, S. 19-20) Macar sarayı tarafından mühim diplomatik vazifelere basit şövalyelerin tayin edildiğini itiraz makamında belirtiyor ve misâller veriyor. Meselâ Kırál Ladislas, 1440 da Pierre de Tekoszyn adında bir şövalyeyi, II Murad'a göndererek Macar tahuna geçtiğini bildirmiş ve muhasamata son verilmesini istemişti.

⁸¹ Bak. yukarıda S. 13.

⁸² Dabrovski, S. 27-28, 41, ve bak. ileride. 29,42

dair yemin vermesi ve ileride temas edeceğimiz diğer hareketleri⁸³, onun *Gazavât*'ta yazıldığı gibi aynı zamanda harpcü niyetleri hiçbir zaman terk etmediğini göstermektedir. Hulâsa Kırıl, hangi maksatla olursa olsun, Edirne'ye tam selâhiyetle kendisini temsil eden bir elçisini göndermiş ve bu elçi ile Sultan arasında akdolunacak muahedeyi yeminle tasdik edeceğini mektubunda vaadetmiştir.

Edirne barış müzakerelerine gelince, bu sırada Edirne'de elçi heyeti ile teması bulunan Cyriacus'un anlattığına göre⁸⁴, elçiler, Edirne'ye geldikten iki gün sonra Sultan Murad'm huzuruna, başta Kırıl'ın, sonra Despot'un ve Hunyadi'nin elçileri olmak üzere, kabul olundular. Ertesi gün Sultan, elçilerin getirdikleri teklifleri, Paşaları (vezirleri) ile tetkik etti ve ancak üç gün sonra bunları prensip itibariyle kabule mütemayil olduğu bildirildi⁸⁵. Yalnız Güğercinlik (Golubac) kalesi üzerinde çetin müzakereler oldu. Osmanlılar, bu kaleyi bırakmak istemiyorlardı⁸⁶. Cyriacus'a göre⁸⁷ bu, yüzden bir aralık müzakerelerin kesilmesi tehlikesi baş göstermiştir. Fakat nihayet Sultan bu noktada da gerilemiş ve bu yüzden ancak bir günlük bir gecikme olmuştur. Sultan Murad, 12 Haziran 1444 de elçilerin önünde muahedeyi yeminle tasdik etti. Muahedenin içindekiler, II. Murad'm Kırıla gönderdiği aynı tarihli mektupta⁸⁸ ana hatlarıyla bildirilmiştir. Despot'un memleketi geri verilecek ve oğulları serbest bırakılacak, ancak o da eskisi gibi tâbilik vazifelerini yerine getirecektir. Sultan, bu sulh muahedesine Kırıl'ın isteği ile Eflak voyvodası Vlad'ı da idhal etmeği kabul etmiştir. Voyvoda, eski tâbilik vazifelerini yerine getirmekte ve vergi vermekte devam edecek, yalnız eskiden olduğu gibi şahsen Padişahın sarayına gelme külfetinden afvolunacaktır. Keza onunla esir-

⁸³ Pall, *un moment décisif.*, S. 110, Babinger, mez. mak. 241.

⁸⁴ Halecki, vesika No. 4, ve S. 20-21.

⁸⁵ Yukarıda gördüğümüz gibi (S. 8,10) bu tekliflerin esası daha önce takarrur etmişti.

⁸⁶ Bu mevkiin stratejik ehemmiyeti aşıkardı ve şimdi yeni şartlara göre bu ehemmiyeti daha da artmıştı. bak. ileride S. 27-28.

⁸⁷ Halecki, vesika 4.

⁸⁸ Cyriacus tarafından bize bu mektubun iki lâtince tercümesi saklanmış. Birinci tercüme, mektubun türkçeden sadıkane, Cyriacus'a göre, kaba tercümesi, ikincisi onun tarafından üslûplaştırılmış şeklidir. Bak. Halecki, S. 81, ve, vesika no. 7.

lerin müteakiben iadesi hususu da kabul edilmiştir. Muahede bu tarihten itibaren on yıl içindir, ve Sultan kendisi, bu sulh ve dostluk muahedesini elçi Stoyka önünde yeminle tasdik ettiği gibi, Kırالا, şahsî yeminini almak üzere elçisi Süleyman bey'i gönderdiğini bildirmektedir. Dlugosz'un tarihinde Segedin'de imzalandığı kabul olunan muahedenin maddeleri zikredilmiştir. Orada, II. Murad'm mektubundaki esas maddeler, yani Brankoviç'e beyliğinin geri verilmesi ve oğullarının serbest bırakılması maddeleri mevcuttur. Fazla olarak teslim edilecek onbeş şehir ve kalenin ismi de kaydedilmiştir. Bunların arasında Golubiecz (Golubac Güğercinlik), Swiderow (Smederovo-Semendere), vardır⁸⁹. Dlugosz'un resmî bir yazıya veya bir muahede taslağına göre bu malûmatı verdiği tahmin edilmektedir⁹⁰.

Osmanlılar, Georg Brankoviç'e (bizim tarihlerde Vilk-oğlu) şüphesiz sadece "gerü vilâyetini" vermeği⁹¹ düşünüyorlardı⁹². Fakat Macar elçisinin ısrarı üzerine Güğercinlik'i de terke razı oldular.

Dlugosz'da, bütün Bulgaristan'ın Sultan'm hâkimiyeti altında kalacağı hakkında bir madde zikredilmiştir. Macar siyasetinde ve umumiyetle haçlı plânlarında Bulgaristan unutulmuyordu. 1435 de Sigismond, eski Bulgar Çarı'nın oğlu Fruzin'i Balkan yarımadasına göndermişti⁹³. 1439 da Floransa konsilinde Türkler aleyhine bir haçlı seferi için bir muhtıra sunan Bizans imparatorunun mabeyincisi Jehan Torzello, Rumeli'de Osmanlı idaresine karşı bir ayaklanmadan ümitle bahsetmekte idi⁹⁴. *Gazavât*'ta, Bulgarların durumuna dair başka bir kaynakta bulunmayan dikkate değer tafsîlât verilmektedir⁹⁵. Ona göre, 1443 kış seferinde Macar ordusu Sofya havalisine geldiği zaman, Bulgar "re'âyâ" düşmanla birleştiler. Bir kısmı

⁸⁹ Dlugosz, *Hist. Pol.* IV, 702-703, Zinkeisen, 626, not 2.

⁹⁰ P a l l, *Autour de la croisade* . . s 7.

⁹¹ Âşık Paşazade (Âli neşri, İstanbul 1332) S. 137; Neşri (Taeschner neşr.) S. 172.

⁹² Karşıla. Zinkeisen, I, 624.

⁹³ Jorga, GOR, I, 417.

⁹⁴ B. de La Broquière, *Voyage d'Outremer*, Ch. Schefer neşr. (Paris, 1892)s. 265. Torzello'nun 1442 de İmperator tarafından gönderilerek Venedik, Roma ve Buda'yı ziyaretle bir an önce haçlı seferinin tahakkukunu isteyen Janachi Torzello (Jorga, GOR, I, 428) olduğuna şüphe yoktur. Keza bak. Babinger, "Bajezid Osman"., La Nouvelle Clio, III (1951), Nos. 9-10, S. 193 vd.

⁹⁵ *Gazavât*, 15-16.

süvari olarak düşman kuvvetlerine katıldığı gibi, umumiyetle halk erzak vesaire vermek suretiyle müstevlilere yardımdan geri kalmadı. Sofya'ya giren Macarlar, burada cami yapılmış bir kiliseyi tekrar eski haline koyarak bir v l a d i k a tayin ettiler. “Cümle re'âyâ küffâra taptı”. Bunun üzerine Padişah “eger voynuk ve eger re'âyâ” Bulgarlara düşman muâmelesi yapılmasına izin verdi. Akınlar başladı. “Sofya ve Radomir re'âyâsı at ayağı altında pâymâl oldu.” 1444 yaz sonlarında Macarlar yemiden sefere karar verdikleri zaman, Dlugosz'a göre, Hunyadi'ye Bulgaristan kırallığı vaad edilmiştir. 1444 Varna seferinde Haçlı ordusunda Bulgarlar vardı⁹⁶. Bütün bu izahattan çıkan netice şudur ki, Bulgaristan meselesi o zaman aktüel bir mahiyet arz ediyordu ve muahdede bu memlekete ait bir madde geçmesi ihtimali uzak değildir.

Dlugosz, ayrıca esirlerin karşılıklı olarak değiştirilmesinden, Mahmud Çelebi'nin 70 bin altın fidye karşılığında serbest bırakılacağından da bahsetmektedir. Türk kaynaklarına göre de Mahmud Çelebi'yi “bir nice filori verüp”⁹⁷ “satın aldılar”⁹⁸. Yine Dlugosz'a göre, kalelerin 8 gün içinde teslimi şartı vardı ki, bu, herhalde Kırıl'm muahedeyi tasdiki gününden itibaren sayılacaktı⁹⁹. Zinkeisen, Yunan müverrihleri Ducas ve Chalkokondyles ile Macar Thuroczy'nin vekâyinâmesinden ve daha muahhar bir kaynak olan Callimachus'dan daha bazı maddeler toplamıştır¹⁰⁰. Chalkokondyle'de esas maddeler iyi tespit olunmuştur. Orada Despot'un gelirinin yarısını Padişaha vermediği kabul ettiği de yazılmıştır. Despot'un Padişaha tâbîlik vazifelerini yerine getirmesi ve harac vermesi kabul ettiğine dair esas maddede böyle bir sarahat olabilir. Fakat fikrimce bunu Novo Brdo (Novaberda) madenlerinin gelirinin yarısı şeklinde anlamak mümkündür. Eflak hakkında Yunan kaynaklarında geçen madde daha sarîh olarak II. Murad'm mektubunda mevcuttur.

⁹⁶ C. I. Karadja, *Poema Lui Michel Beheim despre cruciadele împotriva Turcilor din anii 1443 și 1444*, Valenii-de-Munte, 1936, S. 58.

⁹⁷ Oruc, 54.

⁹⁸ Neşri, 172.

⁹⁹ Mühletten, Kırıl 22 eylül tarihiyle Leh Dietine gönderdiği mektûpta bahsetmektedir (Halecki, 52). Halecki, bu mühletin Haziran'm 12 sinden, yani Murad'm tasdikinden itibaren sayılması lâzım geldiğini söylüyor. Fakat bu iddia, muahadenin Kırıl tarafından Segedin'de tasdik edilmediği faraziyesinden doğmaktadır.

¹⁰⁰ GOR, I, 625-627.

İki tarafın Tuna'yı aşarak taarruzda bulunmayacaklarına dair madde¹⁰¹, muahedenin ruhunu ve o zaman tabii Osmanlılar için en mühim taahhüdü teşkil etmektedir.

Şimdi Türk kaynaklarının ve bilhassa *Gazavât*'m sulh müzakereleri ve orada imzalanan muahede hakkında verdikleri malûmatı mukayese ve münakaşa etmek kalıyor.

Gazavât meydana çıkıncaya kadar Türk kaynaklarından Edirne müzakerelerine ait bir şey bilmiyorduk. Anlaşma üzerinde bildiğimiz en eski rivâyetler çok kısa ve nâkıs kayıtlar halinde, Âşık Paşazâde-Neşrî'de ve Oruc-Anonimlerde bulunuyordu (bu meselede bu kaynaklar iki ayrı rivâyet grubu teşkil ederler)¹⁰².

Âşık Paşazâde-Neşrî ve Oruc-Anonimlerdeki bu iki rivâyet daha sonraki klâsik Osmanlı tarihçilerine, İdris-i Bidlîsî, Hoca Sadeddin, Âli ve Münecimbaşı'ya kaynak olmuştur. Bu bahiste umumiyetle iki rivâyete bağlı olan Kemâl Paşazâde'nin musalehayı içine alan cildi malûm değildir¹⁰³. Feridûn bey münşeâtmda Varna muharebesinden sonra gönderilmiş nâmelerde¹⁰⁴ çok mühim kayıtlar, daha

¹⁰¹ Ducas, S. 218-219.

¹⁰² Tafsîlât için bak. DTCFD, VII, Sayı 2, S. 484-487.

¹⁰³ Kemal Paşazâde'nin bu devri içine alan yegâne nüshası Paris Bib. Nationale'de (Blochet, cat. I. 239) olup II. Murad'm tahtı oğlu Mehmed'e vermesiyle başlar ve oradan Varna harbine girer.

¹⁰⁴ Feridûn bey münşeâtmda II. Murad devrine ait mektûplar, daha eski devirlere ait bir çok mektuplar gibi sahte değildir. Feridûn bey münşeâtı, büyük kısmı itibariyle kendisinden önceki münşeât mecmualarının bir araya getirilmesi veya bunlardan derleme suretiyle meydana getirilmiştir. Fakat bu derleme sırasında, vesikalarda birçok tahrifler ve atlamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Feridûn beyin kaynaklarından biri olan Mesîhî (şâir) münşeâtı (iyi bir nüshası British Museum Or. 11.194 ve İstanbul, Süleymaniye K. Esad ef. no. 3351) mn mukayeseşi bunu ortaya koymaktadır. Bu sebeble bu vesika kopyalarını sıkı bir tenkidle ve ihtiyatla kullanmak lâzımdır. Mevzuumuzla doğrudan doğruya ilgili mektuplar şunlardır: ı) II. Mehmed'den Şâruh'a evâhiri Ramazan 848 (1445 başları) tarihli Farsça Varna fetihnâmesi (S. 221-222); ıı) II. Mehmed'den Karaman-oğlu İbrahim beye evâhiri Ramazan 848 (1445 başları) tarihli farsça Varna fetihnâmesi, ve cevâbı (232-235).; iv) II. Mehmed'e Baysungur Mirzadan geldiği söylenen tebriknâme (S.231-232) ve cevabı; v) II. Mehmed'e Abdüllâtif Mirza tarafından gönderildiği söylenen H.849 evasıtı Cemaziyelülâ (1445 Ağustos) tarihli mektup ve cevabı (228-231). II. Mehmed'in Mısır Sultam Çakmak'a gönderdiği başka bir fethnâme için bak. Adnan Erzi, aynı mak. , S. 613-614.

önce Batı tarihçilerinin dikkatini çekmiş¹⁰⁵, fakat temamiyle değerlendirilmemişlerdir.

Şimdi bu devir hâdiseleri üzerinde yukarıda saydığımız Osmanlı rivâyetlerinden başka esaslı yeni kaynaklar bulunmuştur. Bunlardan birincisi 1445, 1446(?), 1452 yıllarında Padişâh için yazılmış *Takvîm*'lerde ¹⁰⁶ bulunan muâsır kayıttır ve aynen şudur

« ولى اوغلى و يتقو و انكروس چرسى كلب روم ايلارن غايت خراب ايدلن و مراد خان چقلى چرسيله لايحصى قرشو واروب چق جنك و قلنج و قتال ادلن و كافر چريلرى كلب مراد خان ادرنه شهرنه كلب تحتندہ جلوس ادلن برو و دراخان بكى دوتب توقات حصارنه وزييلن و قرمان اوغلى ياغى اولب كلب بكشهرن و آقشهرى و قره حصار و بلاودان و كرمان و سوري حصار و بك بازارن و بو مذكور شهرلرن و ايلارن و كويلرن يقما و غارت ادلن برو و مرادخان كافر ملكبريله و ولى اوغلى و يتقويه مصالحت ايدوب روم ايلندن بعض حصارلر و برل و ردی و اوغلن مراد خان كندو رنه دكب كندو قرمان اوغلى ابراهيم بك ازرنه وارب يكى شهرده اوترب قرماندن ايلچى كلب مصالحت ادب مراد خان بكشهرى و سيدشهرن و اوقلق حصارن و آقشهرى و قرمانك جميع حصارلرن ورب صدقه و احسان ادب و قرمان اوغلن چرسن الب كدلن برو برييلر و الله اعلم »

Neşri'nin bu kronolojiyi kullandığına şüphe yoktur ¹⁰⁷. Görülüyor-

¹⁰⁵ J. Bleyer, *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedesschluss und Schlacht bei Varna* (1444), Mitt. des Inst. für österrei. Geschichts forschung, cilt XXV, 1904, S. 131-132; Thury Jozsef, *Török Történetirok*, I, Budapeşte, 1893, S. 370-373; Dabrowski'nin verdiği tercüme (*L'année 1444*, S. 33) doğru değildir. Keza bak. Pall, *Autour de la croisade*, S. 11.

¹⁰⁶ Öyle anlaşıyor ki, her yıl başında Padişaha, ilm-i nücum esaslarına göre tanzim olunan ve *ahkâm ve ihtiyarat*'la kısa kronolojileri ihtiva eden bir *Takvîm-i hümayûn* (Şahî) sunuluyordu. Bunlardan bu devre ait üç danesi malûmdur. 850 yılında (?) yazılmış olan birisi Oxford'dadır. Bunu tedkikle içindeki bu *Takvîm* hakkında beni haberdar etmiş olan Dr. Osman Turan'a burada teşekkürü borç bilirim. İkincişi H. 849 tarihlidir. Paris Bib. Nationale'dedir. Bu eserde muhtelif devletlere ait kronolojiler yanında Osmanlılara ve Karaman "pâdişahlarına" ait iki kronoloji vardır. Bunlar O. Turan tarafından neşrolunacaktır. Biz burada Paris'te kopye ettiğimiz nüshayı kullanmaktayız. Üçüncüsü Topkapı Sarayı Müzesi Bağdat K. K. no. 309 da bulunan H. 856 yılına ait takvimdir. Başında daha önceki iki takvimdeki kronoloji kısaltılarak tekrarlanmakta ve 856 yılına kadar tamamlanmaktadır. Bunun fotokopisi burada neşrolunmuştur (Zeyil, no. II). Yukarıda verdiğimiz metin, Paris'deki H. 849 tarihli takvimdendir.

¹⁰⁷ Buna dair bir yazı neşredeceğiz.

ki, bu mühim kayıt da kısa ve noksan olup Edirne müzakereleri hakkında herhangi bir telmih ve işareti ihtiva etmez.

Buna mukabil *Gazavât-ı S. Murad*¹⁰⁸ m keşfi diyebiliriz ki, Cyriacus'un mektuplarının tanınması kadar mühim olmuştur. Şimdi bu iki kaynağın yardımıyla 1444 yazındaki müzakereleri etraflı ve katî bir şekilde kavrayabiliyoruz (Edirne müzakerelerine ait parça Zeyil'de aynen verilmiştir). Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, *Gazavât*, Osmanlıları zaruret altında barış isteklisi göstermemek kaygısıyla vakıaları, bize şüphesiz tam bir bitaraflıkla nakletmemiştir. Bahusus bu vekâyinâmenin Varna savaşından sonra yazıldığı unutulmamalıdır. Cyriacus'un "mağrur efendi" (*princeps superbus*) diye vasıflandırdığı¹⁰⁹ Osmanlı Sultanı'nın müzakereler sırasında zâhiren müstagni bir tavır takınması da tabiidir. *Gazavât*'ta her noktada bu temayül kolayca ayırt edilebilir ve başlıca şu noktalar tesbit olunabilir

1- Müzakereler bir haftadan az sürmüş olmamalıdır: Elçiler evvelâ paşalara başvurdular. Halil Paşa, elçileri ancak bir kaç gün sonra kabul etmiş ve onunla konuşmalar üç gün sürmüş, bunu müteakıp elçiler Padişah'ın divanına kabul edilmişler ve getirdikleri mektubu sunmuşlardır. Sonra bu teklifler üzerinde karar vermek için bütün devlet büyüklerinden mürekkep bir meşveret meclisi kurulmuştur (burada maalesefi bir varak noksan bulunduğu müzakerelerin müteakıp safhalarını bilemiyoruz). Bununla beraber sulhün bir an önce neticelendirilmesi arzu olunmakta idi. Padişah, müsalehayı kabul ettiğini bildirmiş, Divan tekrar toplanarak elçiye Padişah'ın kararını ve yemin şartını tebliğ etmişlerdir.

2- Kırıl'm mektubu sarîh teklifleri ihtiva etmekte idi. *Gazavât*'a göre Kırıl mek tubunda barış istiyor, fakat Semendere ile Güğercinlik'in Despota verilmesini şart koşuyordu. Anlaşıldığına göre bunun üzerinde meşveret etmek ve elçilerle çekişmeli müzakereler yapmak icap etmiştir.

3- Müzakereleri o zaman birinci vezir (veziriâzam) olan Çandarlı Halil Paşa idare etmekte idi. Karşı tarafta ise Kırıl'm elçisi başmüzakereci idi.

¹⁰⁸ Eser hakkında şimdilik bak. DTCF dergisi, VII, sayı 2, S. 481-495. Son tedkiklerimiz *Gazavât*'m, Kemâl Paşazâde ve İdrîs-i Bidlîsi tarafından da kullanılmış olduğunu göstermiştir.

¹⁰⁹ Bak. Halecki, vesika 4.

4- Osmanlılar musalehanın kabulünü şu şartla bağlı tutmuşlardır Despot, Yanko ve Kırıl üçü ayrı ayrı yemin edeceklerdir. Fakat Gazavât'ta Padişah'ın yemininden bahs olunmamıştır.

5- Padişah, Balta-oğlu Süleyman'ı bu üçünün yeminini almak üzere elçi tayin ederek gelen elçilerle birlikte Macaristan'a göndermeği kabul etmiştir.

Gazavât'm verdiği bu malûmat, Cyriacus'un bıraktığı yazılardaki esas noktaları tamamiyle teyit ettikten başka şimdiye kadar araştırmacıları şaşırtmış olan birtakım noktaların açıklanmasına da yardım etmekte ve durum hakkında bizi daha iyi aydınlatmaktadır.

Evvelâ *Gazavât*'ta açıkca görülüyor ki, barışın akdi için Osmanlılar, Hunyadi'nin de yemin etmesini şart koşmuşlardır. Bu nokta, onun Edirne'ye neden bir mümessilini gönderdiğini açıklamaktadır. Halecki, voyvoda sıfatıyla ancak Macar Kırılı'nın bir memuru olan onun, o zamanki beynelmîl kaidelere aykırı olarak istisnai bir şekilde bu barış müzakereleri esnasında Sultan'ın sarayında hususi bir delege ile temsil olunmasını "hayrete değer bir vakıa" olarak zikretmektedir ¹¹⁰. Filvaki, sonradan Segedin'de Osmanlı elçileri Hunyadi'den yemin istedikleri zaman o, Ducas'a göre, "Ben bir hükümdar değilim, ancak tebaadan biriyim" cevabını vererek yemin etmemiştir ¹¹¹. Hunyadi'nin müstakillen taahhüt altına sokulması, Balkanlarda savaşın asıl şefi daima o olduğundan, Osmanlılar tarafından hakiki bir barış elde etmek için zaruri sayılmış olmalıdır. Nitekim yukarıda Despotun da, kendi görüşlerine kazanmak için ona Macaristanda büyük bağışlarda bulunduğunu kaydetmiştik. Herhalde bütün bu siyasi kombinezonlarda en mühim rolü oynayan merkezî şahsiyet o idi ve Osmanlılar bundan herhalde gâfil değildiler. Barış müzakerelerine Hunyadi'nin temsilci göndermesi sebebi anlaşılacakla beraber, Macar Kırılı'nın bu istisnai vaziyete müsaade etmiş olması yine de Macar tarihinin iç durumuyla izah edilmesi gerekir¹¹². Saniyen, Cyriacus'un mektubunda ¹¹³ ve II. Murad'ın Kırıl'a yazdığı nâmede ¹¹⁴, Osmanlı elçisi olarak gösterilen Solimanbeg (Soly-

¹¹⁰ Babinger, *Von Amurath*, S. 236.

¹¹¹ Bonn tab'ı, S. 219; D. Angyal, *mez. mak.* S. 523.

¹¹² Bak. O. Székely, *Hunyadi Yános első török hadjáratai (1441-1444)*, Hadtörténelmi Közlemények 20-22 (1919-1921).

¹¹³ Halecki, *vesika* 4.

¹¹⁴ Halecki, *vesika* 5.

mambegh)'in kim olduğunu şimdi tesbit edebiliyoruz. Babinger, umumî Osmanlı âdetini gözönüne almış ve onu bir divan çavuşu olarak göstermiştir ¹¹⁵. *Gazavât*, bu elçiye açıkca Balta-oğlu Süleyman adıyla göstermekte ve bundan başka onun bu tarihte kapıcıbaşı olduğunu da bildirmektedir ¹¹⁶. II. Murad'ın Balta-oğlu'na karşı büyük bir sevgisi ve itimadı vardı ¹¹⁷. Ducas'a göre ¹¹⁸ Palda (Balta ^{كپ}) oğlu Bulgar *arhont*'larından birinin oğlu olup sarayda içöğlanı olarak yetiştirilmişti. İstanbul muhasarasında donanma kumandanı olmadan, daha 1449 da onun donanmanın başında Midilli'ye bir taarruzda bulunduğunu yine Ducas'dan öğreniyoruz ¹¹⁹.

Muhakkak olan şudur ki, Despot, Hunyadi ve Kırıl'm yeminlerini aldıktan sonra Sırp kalelerini boşaltarak Despot'a teslim etmek gibi ¹²⁰ çok mühim bir vazife ile Macaristan'a gönderilmiş olan bu elçi, Osmanlı sarayında kapıcıbaşılik gibi mühim mevki sahibi ¹²¹, Sultan'm hususi itimadını haiz bir şahsiyet idi.

Nihayet, Osmanlı kaynaklarında, Despot'un eski pâyitahtı Semendere ile birlikte ekseriya, yalnız Güğercinlik'in zikredilmesi, Osmanlıların bu kaleye verdikleri ehemmiyeti teyit eder. *Gazavât*'ta müzakerelerin en hararetili safhasını teşkil eden Güğercinlik kalesi üzerindeki münakaşalara ait varak maalesef kayıptır. Georg Brankovic, bu kaleyi hiçbir zaman tasarruf etmemişti ve Osmanlılara göre bu kale üzerinde hakkı yoktu. 1426 da Sırp despotu Stefen La-

¹¹⁵ *Von Amurath*, S. 236 "Pforten-çaus".

¹¹⁶ *Varak*: 28 b; bu kısmın bir hulâsasını DTGF dergisindeki yazımızda (VII sayı 2) evvelce neşretmiştik. Çelebi Mehmet devrinde aynı vazifede olduğu: Neşri, S. 136, 141.

¹¹⁷ İstanbul muhasarasında donanma kumandanı iken uğradığı mağlubiyet üzerine Fatih Mehmed'in söylediği rivâyet olunan sözler: Ducas, S. 270. Keza bak. Neşri, S. 136, 141.

¹¹⁸ Aynı yer. Karşıla. M. Braun-A. M. Schneider, *Über die Eroberung Konstantinopels*, Leipzig 1940, S. 28 not 49.

¹¹⁹ Balta-oğlunun (Veled-i Balta) Fatih Mehmed devrinde Beyşehir havâlisinde her halde Hamid-eli beyi olarak Karaman kuvvetleriyle mücadelelerine dair eski bir inşa kitabında çok dikkate değer mektuplar vardır. Bu münteşâtı Dr. A. Erzi tedkik etmek üzere bana lütfen vermişti. Fatih devrine ait bir Tırhala tahrir defterinde (Başv. Arşivi, Maliyeden müd. def. no. 167) Agrafa vilâyetinde bir "karye-i Baltaoğlu" vardır.

¹²⁰ *Gazavât*, 33b, Zeyil 1, ve Chalkokondyles, S. 317.

¹²¹ Kapıcı-başılik ve ehemmiyeti hakkında bak. İ. H. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, S. 404 - 407.

zareviç, Macar kralı Sigismund ile şöyle bir anlaşma yapmıştı. Kral, Stefan'm ölümünde halefi olarak onun yeğeni ve menevi evladı Georg Brankovic'i despot tanıyacak, buna karşılık Belgrad ve Golubac (Güğercinlik) Macaristan'a verilecekti. Stefan ölünce (19 Temmuz 1427) Macarlar Belgrad'ı işgal ettilerse de, Güğercinlik'deki Sırp kumandanı burasını Osmanlılara teslim etti ¹²². Sigismund'un 1428 de kaleyi Osmanlıların elinden zabt etmek için yaptığı teşebbüs muvaffakiyetsizlikle neticelendi ¹²³.

Despot Stefan'm ölümünde iki rakipten biri Belgrad'da öteki Güğercinlik'te yerleşerek Sırbistan üzerinde birbirini kıskanç bir şekilde gözetlemeğe başlamışlardı. Şimdi Golubac'm terkine razı olmakla Osmanlı devletinin ne büyük bir gerileme yaptığı daha kolay anlaşılabilir. Bu, devletin kuzey hudutlarında 16 senelik bütün kazançları tehlikeli bir şekilde bir anda bırakıvermesi demektir. Çünkü bu suretle şimdi bizzat Osmanlı toprakları tehdit altına giriyordu. Tuna nehri üzerindeki bu kale Balkanların batı kısmında Macarların ve Haçlı kuvvetlerinin giriş yolu üzerinde en ileri nöbet kulesi vazifesini görüyordu. Şimdi yeni muahede şartlarından sonra Despot işbirliği yaparsa düşman hiç habersiz Balkan dağlarına veya Makedonya ve Arnavutluk bölgelerine kadar birdenbire gelip dayanmak imkânına sahip olacaktı. Bhusus bu esnada Bosna kralı da Macar metbûluğunu tanımış bulunuyordu ¹²⁴. Despot'un kendi varlığını tehlikeye atmamak için Macarlarla böyle bir işbirliğinden mümkün mertebe kaçındığını göreceğiz. Fakat buna her zaman güvenilemezdi. Güğercinlik kalesinin elde muhafazası, böyle bir tehlikeye karşı asgarî bir garanti teşkil edecekti ¹²⁵. Bu kalenin terki ilk barış mukaddemâtına munzam olarak Edirne'de düşman elçileri tarafından ileri sürüldüğü

Dabrovski, mez. mak. S. 22.

¹²³ Jorga, GOR, I, S. 395-396. Bunu müteakıp yapılan 3 yıllık mütareke hakkında Feridün beyde (s. 203-204) mühim bir vesika vardır.

¹²⁴ Dabrovski, 24.

¹²⁵ 1433 de II. Murad orada Macaristana geçmek için 100 gemi (*fustes*) bulunduruyordu (Broquière, 215). Sırbistan Osmanlılar tarafından tekrar fetholunduktan sonra da kale Macaristan için daima çok mühim bir üs sayılmıştır. II. Mehmed 1473 de Uzun Hasan'a karşı giderken Macar elçisi Padişah'm müşkil durumundan faydalanarak Güğercinlik'in terkini veya kalesinin yıkılmasını istiyecektir (Angiolello, *Historia Turchesca*).

zaman bunun, niçin müzakerelerin kesilmesine sebep olacak derecede ciddi bir mesele halini almış olduğunu bütün bu izahat yeter derecede açıklamıştır sanırım.

SEGEDİN MUAHEDESİ MESELESİ :

Segedin'de Kırál muahedeyi tasdik etmiş midir ? Etmiş ise niçin bozmuştur ? Yarım asırdanberi tarihçileri uğraştıran bu meseleyi aşağıda yeni kaynakların ışığı altında bir defa daha münakaşa edeceğiz.

Macar elçisiyle birlikte Edirne'den hareket eden Türk elçi heyetinin başında o zaman kapıcı-başı olan Balta-oğlu Süleyman'ın bulunduğunu yukarıda göstermiştik. II Murad, Kırál'a mektubunda elçisi olarak yalnız bu Süleyman beyden bahseder. Dlugosz ise, elçi olarak yalnız ihtida etmiş bir Rumu zikreder. Cyriacus'un mektubunda ¹²⁶ bu elçi heyetinde Süleyman beyle beraber Vrana (Vranas) adında bir Rum, dan bahs olunmaktadır. Halecki'ye göre¹²⁷ bu Vrana, Dlugosz'un bahsettiği Rum mühtedisi olmalıdır. Fakat Dlugosz, bu elçiyi mühtedi olarak gösterdiğinden, Süleyman beyi de kasdetmiş olabilir¹²⁸. Dil bilgisi ve yapılacak yemin merasiminde yeminin usulüne göre verilip verilmediğini kontrol etmek bakımından vücudu gerekli görülen bu Rum delegenin vaktiyle Mara tarafından babasına gönderilmiş olan Rum keşişi olması da çok muhtemeldir.

Türk elçi heyeti yüz atlıdan mürekkep bir maiyyetle temmuz ayı sonlarında Segedin'e vardı ¹²⁹. Kırál Ladislas, Macar Dietini Segedin'de toplantıya çağırdıktan sonra elçi heyeti ile buluşmak üzere yanında Kardinal Cesarini olduğu halde büyük bir maiyyetle o tarafa hareket etti. O, 15 temmuzda Nagy Varad'da ordusunun toplanmasını ilân etmiş, oradan Buda'ya geçmiş ve Halecki'ye göre ¹³⁰, büyük bir ihtimalle 27 temmuzda Buda'dan Segedin'e gelmiştir.

¹²⁶ Halecki, vesika 4.

¹²⁷ *The Crusade*, S. 48.

¹²⁸ Bak yukarıda S. 26.

¹²⁹ Bak. Halecki, 46; Dabrowski'ye göre (S. 26) Segedin iki taraf arasında buluşma yeri olarak tayin olunmuştu. Onun fikrince (S. 44) Türk elçi heyeti Edirne'den hareketinden altı hafta sonra, Temmuz'un son haftasında Segedin'e vardı.

¹³⁰ *The Crusade*, 39.

Türk elçi heyetiyle müzakereler başladığı sırada Macar siyasi mahfillerinde bir tarafta sulha, öbür tarafta harbin devamına taraftar bulunan iki cereyan bulunduğu Dlugosz'un verdiği tafsilât ile temamlile meydana çıkmaktadır. Kırıl'm Segedin'de muahedeyi yeminle tasdik edip hemen sonra bozmuş olduğunu bir vakıa olarak kabul eden Macar âlimi D. Angyal, onun bu anı ve birbirine zıt hareketlerini, evvelâ sulh, sonra harp partisinin ağır basmış olmasıyla izah etmeği denemiş ¹³¹, bu görüş D a b r o v s k i ¹³² ve kısmen P a l l ¹³³ tarafından benimsenmiştir. Muahedenin evvelâ tasdik, kısa zaman sonra fesh edildiği iddiasına karşı ciddi itirazlar yükselmiş ise de, Ladislas'm sarayında harp ve sulh taraftarlarının münakaşa halinde bulundukları bir vakıadır. Bizzat Halecki, birbirine zıt iki karar değil, harbe devam için tek bir karara varılmış olduğunu söylerken bu münakaşaların cereyan etmiş olduğuna şüphesiz nazariyle bakılacağı da işaret etmektedir ¹³⁴. Dabrovski'ye göre, Macaristan'da iç durum Kırıl ve Hunyadi'yi barış fikrine getirmekte idi Diet harp istemiyordu ve 1444 nisanında Buda toplanışında bir sefer için gereken vasıtaları vermediği kabul etmemişti. Diet'te nüfuzlu magnatların çoğu harbin devamına muhalif idiler. Haziran'da Edirne muahedesinin akdinden sonra Macaristan'da sulh temayülünün kuvvetlendiğini Venedik istihbârâtı da teyit etmektedir. Öbür taraftan Lehistan Dieti, Kırallıgım iç durumu dolayısıyla Kırıl'dan memleketine dönmesini istiyordu ¹³⁵. Daha önce A n g y a l'ın de işaret ettiği gibi¹³⁶, Leh Dieti ve Kırıl'm etrafında kuvvetli bir Leh partisi harbin tekrar başlaması temayülüne karşı daima mücadele halinde idiler ¹³⁷. Buna karşı Kırıl'm maiyeti ve bazı Macar magnatları harbin devamına şiddetle taraftar bulunuyorlardı. Bunlar, genç Kırıl bütün Hristiyanlık âleminde en nüfuzlu bir mevkie yükseltecek ve rakibi İmperator III. Frederik'e karşı Macaristan'da durumunu kuvvetlendirecek böyle bir teşebbüsün muvaffakiyetle gelişeceğine inanıyorlardı. Harp taraftarlarının başı,

¹³¹ *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna*, S. 523 vd.

¹³² S. 41-45.

¹³³ *Un moment décisif..*, S. 113.

¹³⁴ *The Crusade*, S. 46.

¹³⁵ Dabrovski, S. 41.

¹³⁶ Mez. mak. S. 523.

¹³⁷ Karşıla. Halecki, 74-78.

Dlugosz tarafından Segedin muahedesinin feshinden mesul tutulan Kırıl'm müşavirlerinden Nicolas Lasocki idi ¹³⁸.

Şu muhakkaktır ki, bu harp taraftarı gurup, Papa ve İtalyan devletleri tarafından kuvvetle destekleniyor ve teşvik olunuyordu. 1444 yılında Venedik'in Macaristan'da bulunan daimi elçisi G de Reguardatis, Haçlı seferi için bütün gayretiyle çalışan Papa'mn mümessili Kardinal Cesarini ile beraber hareket etmekte idi. Venedik senatosu, daha 1444 kışında Ladislas'a, baharda Balkanlarda tekrar sefer yaptığı takdirde vaad olunan gemileri hemen Boğazlara göndereceğini resmen bildirmişti ¹³⁹. 1443 denberi tasavvurda olan Haç donanması nihayet 14 haziran 1444 de Venedik'ten hareket edebildi ¹⁴⁰. Buna dair haberler her halde iki hafta sonra Macar pâyitahtma erişmiş olmalıdır ¹⁴¹. Hattâ Cesarini aynı ay içinde Venedik'e yazdığı bir mektupla gemilerden bir kısmının Haçlı ordusunun Tuna'yı geçmesini kolaylaştırmak üzere bu tarafa gönderilmesini istemektedir ¹⁴². Burada kayde şayandır ki, ne Papa ne de Venedik mümessilinin Kırıl'm Edirne'deki barış müzakerelerinden haberleri yoktu ¹⁴³.

Haçlı donanması, Papa, Venedik, Ragusa ve Burgundya'nın temin ettiği 22 gemiden mürekkepti (sonra buna iki Bizans kadirgası da katılacaktır). V. Alphonse ve Milano dukası vaad ettikleri yardımı göndermemişlerdi. Bununla beraber Halecki'nin gösterdiği gibi ¹⁴⁴, bu kadar bir kuvvet dahi Çanakkale ve İstanbul boğazları üzerinden Türk kuvvetlerinin geçişini önlemek için kâfi sayılıyordu. Filonun hareket haberi, Macar sarayında harp taraftarlarını tabii ziyadesiyle kuvvetlendirmiştir ¹⁴⁵. Halbuki Kırıl'm Edirne'ye elçisini gönderdiği tarihte donanma meselesi halâ askıda idi. Dlugosz ve şüphesiz onun kaynağı olan A. Sylvius Piccolomini ¹⁴⁶

¹³⁸ Aynı yer.

¹³⁹ Jorga, GOR, I, 437.

¹⁴⁰ Babinger, *Von Amurath*, S. 243.

¹⁴¹ Bak. Halecki, S. 47; Angyal, 522.

¹⁴² Jorga, GOR, I, 438; Pall, 117.

¹⁴³ Bak. Pall, *Un moment*.. S. 110, ve, *Autour de la Croisade*, S. 156.

¹⁴⁴ S. 62-63.

¹⁴⁵ Karşıla. Angyal, 522. Donanma, temmuz ortalarında Modon'da idi. Herhalde tam zamanında, yani Murad Anadolu'ya geçtikten sonra Ağustos başlarında Gelibolu karşısına gelebildi (Bak. Pall, *Un moment* 113).

¹⁴⁶ Bak. Angyal, 521.

Haçlı donanmasının harp kararı üzerinde ehemmiyetimi birinci plâna almakla şüphesiz yanılmış değillerdir. Onların yanıldığı nokta başkadır; A. Sylvius, 18 ilk teşrin 1445 tarihli mektubunda diyor ki: “Macarlar, Segedin’de oldukça müsait bir sulh elde ettiler, fakat Papa ve Burgundya donanmasının (Venedik unutulmuş !) Çanak-kale Boğazına girmiş olduğunu öğrendikleri zaman fazla cesaretlenenler, Kardinal Cesarini’nin teşviki üzerine muahedeyi bozdular”¹⁴⁷. Sylvius’un yanılması, onu tenkit eden Angyal gibi, 12 haziran Edirne anlaşmasının bozulmuş olduğunu bilmemesinden ileri gelmektedir. Yoksa donanmanın hareketi daha temmuz ayında Macar sarayında malûm idi ve şüphesiz Haçlı kararı üzerinde kuvvetle müessir olmuştur.

Venedik, Haçlı seferinin muvaffakiyetle neticelenmesi halinde Gelibolu ve Selanik’i almak, bundan başka Arnavutluk ve Karadeniz’de bazı şehir ve kaleleri ele geçirmek emeline idi¹⁴⁸. Bu tarihlerde Balkan işlerine müdahale eden ve buralarda emelleri olan Napoli kralı V. Alphonse, Macar pâyitahtma bir elçi göndermiş¹⁴⁹, haç donanmasına gemi vermeği vaad etmiş ve kendisine ganimet payı olarak Atina ve Patras’ı seçmişti.

Gazavât’ın, Batıda ve Doğuda Osmanlı düşmanlarının harekete geçmesinde daima başlıca âmil olarak tasvir ettiği Bizans, gerçekten Kırıl’ın siyaseti üzerinde kuvvetle müessir olmuştur. Hayatını şimdi ancak ve ancak bir Haçlı müdahalesine bağlı gördüğü için İmperator 1439 Floransa Konsilin’deki vaadlerden sonra, Batı saraylarında telâşlı ve ısrarlı bir faaliyet göstermekte idi. 1442 de J. Torcello’nun (Torzello) Roma, Venedik ve Buda saraylarında¹⁵⁰ ve Karystenos’un İtalya’da ziyaretlerini¹⁵¹ Macar kralının 1443 de muvaffakiyetli Balkan seferi takip etmiş olup İmperator gayeye çok yaklaştığını sanıyordu. Edirne anlaşması onu çok telâşlandırdı. İmperatorun, Macar Kırılına, hemen yeniden sefere

¹⁴⁷ Angyal, aynı yer.

¹⁴⁸ Jorga, GOR, I, 436.

¹⁴⁹ F. Cerone, *La politica orientale di Alfonso di Aragona*, Arch. Storico per le Provin. Napoletane, cilt 27-28 (1902-1903); bilhassa Marinesco’nun, henüz neşir sahasına çıkmamış olan mühim eserine intizaren yine onun, *Alphonse V, Roi d’Aragon et de Naples et de l’Albanie de Scanderbeg*, Mélanges de l’école roumaine en France, Paris 1923; D. A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, Paris 1932.

¹⁵⁰ Jorga, GOR, I, 428.

¹⁵¹ Bak. yukarıda S. 6.

çıkmasının ne kadar lüzumlu olduğu hakkında yazdığı 30 temmuz 1444 tarihli mektup, bilhassa bu bakımdan dikkate değer. Hattâ bu mektûbun, Kırallı, muahedeyi bozmağa sevkeden bir âmil olduğu bile öne sürülmüşse de, kronolojik mütalealar ile bu eski iddia reddolunmuştur ¹⁵². Bu uzun mektupta o, çok mübalagalı bir uslûpla, Macar kralının hamiyetinden, bu sayede Osmanlılara karşı her teşebbüsün hakkından geleceğinden, Sultan'm esaret altına aldığı milletler üzerinde kazandığı nüfuzdan bahsediyor, ve bu milletlerin, Kırallı, o kadar uzun zamandanberi altında inledikleri boyunduruktan nihayet kendilerini kurtaracak ikinci bir Mesih gibi beklediklerini söylüyor, ve bu menfur musaleha ile kendisini bağlı tutmazsa, yeni zaferler kazanacağını ¹⁵³, Sultan'la müzakerelere girmek hususunda Kırallı ikna etmiş olanların, böylece düşmanın Boğazların öte tarafına geçip uzaklaşması gayesini güttüklerini, bu musalehamın bu maksat için tertiplenmiş bir tuzak olduğunu, gerçekten Sultanın 12 temmuzda Anadolu'ya geçmiş bulunduğunu, ve daha şimdiden Mora'da Türklere karşı taarruza geçildiğini, bazı yerlerin zaptolunduğunu bildirmekte idi ¹⁵⁴. Mektubun Mora despotluk merkezi Mistra'dan gönderilmiş olması bilhassa kayde değer. Filhakika biliyoruz ki, daha yaz başında İmperatorun kardeşi Despot Konstantin Palaeologus, Korent berzahında Heksamilion surunun (Kermes) tâmiratını tamamladıktan sonra askerî harekâta girişerek bir Osmanlı tâbii olan Atina dukalığını kendi hakimiyetini tanımağa zorlamıştı ¹⁵⁵. Hatta Phrantzes'in şehadetine göre, Despot Konstantin, Türklere karşı harp için Macar kralı ile Papa'nın Macaristan'daki mümessili Cesarini'ye ve Şarka hareket eden Venedik amirali A. Loredano'ya elçiler göndermiştir. Cesarini, bir mektubunda, Konstantin'in durumuna dair şu malûmatı vermektedir ¹⁵⁶ "Haber aldığımıza göre Mora'ya gitmiş olan Bizans imparatorunun kardeşi Dragazes, barbarların (Osmanlıların) kudretinin zevâle yüz tuttuğunu ve onlara karşı her tarafta harp hazırlık-

¹⁵² Bak. Halecki, 26-27.

¹⁵³ Zinkeisen, GOR, I, 672.

¹⁵⁴ Mektubun tahlili için bak. Halecki, 26-30.

¹⁵⁵ Bak. Zakythinos, 230-231.

¹⁵⁶ Jorga, *Notes et extraits*, III, S. 110; burada Zakythinos'un yaptığı tercüme alınmıştır (mez. eser, S. 230), Karşıla. Cyriacus'un mektubu (Halecki, vesika no. 1).

ları yapıldığını görerek çok muvaffakiyetli Macar ordusu muhasama başlar başlamaz onlara karşı harp açmak maksadı ile tebaasından asker toplamaktan geri durmamaktadır”.

Bizans imperatorunun 30 temmuz tarihli mektûbunun, Kırıl'm 4 ağustos harp beyannâmesi üzerinde bir rol oynamamış olduğu haklı olarak işaret edilmekle beraber, İmperatorun bir elçisinin Macaristan'da bulunduğunu (ihtimal yukarıda zikri geçen Karystenos) ve Kırıl'ın Bizansa, sefere çıkacağını vaad eden bir mektûp gönderdiğini biliyoruz ¹⁵⁷.

Görünüşe nazaran Bizans'ın mühim bir rolü de, Karaman-oğullarıyla Batı arasında Osmanlılar aleyhine müşterek harekât hususunda bir bağ kurmasıdır. *Gazavât*'ta göre, Edirne'de musalehamn akdi haberi üzerine Tekvur (İmperator) siyasi faaliyete girişmiş ve Karaman'a mektupla bir keşişi göndererek onu taarruza geçmeğe teşvik etmiştir. Aşık Paşazâde ve Neşri'de ¹⁵⁸ Karaman-oğlunun doğrudan doğruya Sırp despotuna ve Macar kiralına elçiler gönderdiği rivâyeti vardır ¹⁵⁹. Muhakkak olan nokta şudur ki, Bizans, Doğuda ve Batıda Osmanlılar aleyhine bir ittifak sistemi vücade getirmek için büyük bir faaliyet sarfetmekte ve bu, Macaristan'daki harp taraftarlarını kuvvetle desteklemekte idi ¹⁶⁰.

Mora despotluğunun cüretkârane savaşçı faaliyetleri, gevşeyen Osmanlı hakimiyetine karşı Balkanlar'da kendini gösteren isyan ruhunun bir tezahüründen başka bir şey değildir. Esasen o zamanlar Haçlı seferleri plânlarında bu isyan ihtimalleri mühim bir âmil ola-

¹⁵⁷ Halecki, 29.

¹⁵⁸ Neşri (Taeschner neşr.), S. 172; Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese neşr. S. 68) da sadece “kâfire” elçi gönderdiği yazılmıştır.

¹⁵⁹ Bak. Babinger, *Von Amurath*, 236-237; bunu tevit eden mühim bir kayıt Karaman-oğlu İbrahim beyin 1444 yazında II. Murad'la yaptığı “sevgendnâme”deki şu ifadedir “...Murad begün devletlerin ve rif'atların dilemeyen düşmanlarına müslümanlardan ve küffâr d a n ihfâyla ve âşikâre adamım ve haberim varmaya” (İ. H. Uzunçarşılı, *Karaman imareti vakfiyesi.*, Belleten I, 121). Batı saraylarını ziyaret eden bir Karaman elçisi hakkında bak. Jorga, *Les voyageurs orientales en France*, Revue du Sud-Est Europ. IV (1927), S. 8. Karaman-oğlu İbrahim bey, 1452 Şubatında Konya'ya gelen Venedik elçisine, Osmanlılara karşı ittifak vaa-dinde bulunacaktır (Jorga, GOR II, 128).

¹⁶⁰ Karşıla. Zinkeisen, I, 672.

rak hesaba katılmakta idi ¹⁶¹. Yukarıda Bulgarlar arasındaki isyan teşebbüsleri hakkında verdiğimiz tafsîlât da burada hatırlatılabilir. Aynı çözülme günlerindedir ki, İzladi harbinde gayrı memnun uc beyleri arasında çekilip gitmiş olan eski Akçahisar subaşı İskender bey (Georg Kastriota) babasının mirasını, “Yuvan-ili” ni zaptetti ve isyan bayrağını kaldırdı ¹⁶². Esasen Arnavudluk, 1432 deki umumî tahrirden beri isyan ve kaynaşma halinde idi. Güney Arnavudluk’ta da yine 1444 yazında Ghin Zenebissi eski malikânelerini zaptetmek üzere harekete geçmişti ¹⁶³. Pindus dağlarındaki Arnavudlarla Ulahlar’da ayaklanmışlardı ¹⁶⁴. Bosna kralı Srbrnica’yı zaptetmiş; Novaberda Sırları arasında isyan başlamıştı ¹⁶⁵. İzladi’den sonra Eflak voyvodası I. Vlad Drakul da Macar kralının nüfuzu altına girmiş, yani düşman saf-larına katılmış görünmektedir ¹⁶⁶. Hatırlanacağı üzere, 12 haziran 1444 anlaşmasında Padişaha tâbiyeti teyit edilmekle beraber Kral onun için bazı tavizler koparamağa muvaffak olmuştu ¹⁶⁷. Voyvo-da 1444 sonbaharında Balkanlara giren Haçlı ordusuna 4000 askerle oğullarını gönderecektir ¹⁶⁸. Ticari menfaatleri dolayısıyla daima o kadar ihtiyatlı bulunan küçük Raguza (Dubrovnik) cumhuriyeti bile Macaristan’a tâbi olarak Haçlı donanmasına gemilerini gönder-mekte tereddüd etmemişti ¹⁶⁹, ve harp sonunda Avlonya ile Kanina’yı almayı umuyordu ¹⁷⁰.

Aşağıda anlatacağımız 1444 yazında Osmanlı pâyitahtmda vukua gelen hadiselerle birlikte Rumeli’deki bu umumi durum na-zari itibare alınırsa, Balkanlar’da Osmanlı hakimiyetinin büyük tehlike

¹⁶¹ 1439 da Floransa konsiline sunulmuş bir Haçlı plânında (Broquière, 265) aynen şöyle deniyordu “il y a une grande multitude de chrestiens subjectz au Turc par tribut qui tous se rebelleroyent contre luy”.

¹⁶² Bak, benim, *İskender bey*, İslâm Ansiklopedisi, cüz 52, ve, *Arnavudluk’da Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi*, İstanbul ve Fatih, sayı 2 (1953).

¹⁶³ Jorga, GOR, I, 436; Chalkokondyles, 324.

¹⁶⁴ Pall, *Un moment...*, 109.

¹⁶⁵ Pall, 109.

¹⁶⁶ Jorga, I, 437.

¹⁶⁷ Bak. yukarıda S. 19.

¹⁶⁸ C. Giurescu, *İstoria Românilor*, II 1, Bükreş 1937, S. 10; I. Minea, *Vlad Drakul şi vremea Sa*, Cercetari Istorie IV (Yaş 1928), S. 180,

¹⁶⁹ Halecki, 61.

¹⁷⁰ Jorga, GOR, I, 436.

geçirdiği zannım kuvvetlendiren bir çok emâreler daha o zaman âşık bir hale gelmişti, ve tabii, bütün bu haberler, Macar sarayında bir Haçlı seferinin neticesi üzerinde ümitleri en yüksek bir dereceye çıkarmakta idi.

1444 yazında Osmanlı devleti içindeki buhranı, terkibi bir şekilde ilkin Prof. Fr. B a b i n g e r ele almıştır ¹⁷¹. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, İzladi'yi müteakip Sultan Murad'm bütün hareketleri, onun Şarkta ve Garpta sulh ve emniyeti tarsin ettikten sonra tah-tını oğlu Mehmed'e bırakarak çekilmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Fakat bu terk-i saltanat hadisesi buhranı büsbütün vahim bir hale getirecektir.

II. Murad düşmanla müzakerelere giriştiği sırada Manisa'da bulunan oğlu şehzade Mehmet Çelebi'yi Edirne'ye getirtti ¹⁷². Daha 22 mayısta Cyriacus, Edirne'de Ceneviz elçisi ile birlikte Sultan'm huzuruna çıktığı zaman onu babasının yanında görmüş tü¹⁷³. Murad, 12 haziranda Macar elçisinin önünde on yıllık musalehayı yeminle tasdik ettikten sonra, Anadolu'da taarruza geçmiş bulunan Karaman-oğlu'na karşı ordusuyle 12 temmuzda boğazı aştı¹⁷⁴. Edirne'de veziriâzam Çandarlı Halil Paşa ile beraber oğlu Mehmed Çelebi'yi, yerine "kaymakam" ¹⁷⁵ bıraktı. Batıdaki büyük düşmanla musaleha, Türklerce akdedilmiş sayıldığı halde, Edirne'de korku hüküm sürmekte idi. *Gazavât*'a göre beyler ve paşalar Murad'm Anadolu'ya geçmesini önlemeye çalışırlarsa da, muvaffak olamadılar. Öyle anlaşıyor ki, Batıdan gelen tehlike daha büyük ve tehdidkâr sayılmakta idi. Murad, Karaman-oğluna karşı Anadolu askeriyile yürümüş, Rumeli askerini bu tarafa geçirmemiştir. Bununla beraber miktarı herhalde 5-6 bini aşmayan kapukulu askerini beraberinde götürmüştü¹⁷⁶. Sultan Murad, Anadolu'da da, Rumeli'de Despota karşı güttüğü aynı yatıştırma siyasetini güttü. Düşmana büyük tavizlerde bulunarak harp yapmağa hacet kalmadan Yenişehir'de¹⁷⁷ bir musa-

¹⁷¹ *Von Amurath zu Amurath*, Oriens, vol 3, Nr. 2, S. 229-265.

¹⁷² *Gazavât* 31b.

¹⁷³ Halecki, vesika 3 "Cialaby filio".

¹⁷⁴ Bizans imperatorunun mektubuna göre, bak. Halecki, S. 51.

¹⁷⁵ Tâbir H. 849 t. *Takvîm*'dedir.

¹⁷⁶ Bak. ilerde *İstanbul fethinden önce Fatih Sultan Mehmed*.

¹⁷⁷ *Gazavât*, 34a. bak. Zeyil I, karşıla. *Takvîm*, yukarda S. 23.

leha imzaladı. Metni elimizde bulunan bu “sevgendnâme” de¹⁷⁸ Karaman-oğlu, taahhütlerini müştereken “Murad beğ ve oğlu Mehmed beğ” karşı yapmakta ve “fil-cümle dostlarına dost ve düşmanlarına düşman olup her yıl bir oğlumu çerümle mezkûr Murad beyin hizmetine vereyim” maddesiyle tâbiyetini tasdik etmekte idi ¹⁷⁹. Sultan Murad, Karaman-oğlu’nun düşmanca hareketlerinin asıl sebebi olan taleplerini yerine getirmekte, yani İbrahim beyin babasının ölümünde elinden aldığı Beyşehir, Seydişehir, Okluk hisarı, ve Akşehir kendisine iade etmekte idi ¹⁸⁰. Padişah, 12 temmuzda Boğazdan Anadolu’ya geçtiğine göre, Karaman-oğluyle bu musaleha temmuzun ikinci yarısında imzalanmış olmalıdır. *Gazavât’a* göre Murad, Yenişehir’den Mihaliç ovasına gelerek burada beyler ve paşalar önünde resmen tahtından vaz geçti. Sultan Mehmed’in tahta çıkışı 1444 yılının ağustos başlarına rastlamış olmalıdır. Murad’m, kimsenin beklemediği bir anda tahtı 12 yaşında bir çocuğa bırakarak Bursa civarında kendini “a’mâl-i uhreviyye”ye vakfetmesi ¹⁸² ağır neticeler doğuran bir hareket olmuştur. Bu suretle devlet, hakikatte başsız kalmış, bir iktidar buhranı kendini göstermiş, ve, Edirne’de kudretli vezir Çandarlı Halil Paşaya karşı genç sultanın etrafına toplanmış bir rakip partinin meydana çıkmış olması, durumu bilhassa ağırlaştırmıştır ¹⁸³. Macar kırılm’m Haçlı tehditleri de buna eklerince Edirne’de kargaşalıklar ve yangınlarla kendini gösteren hakikaten çok buhranlı bir vaziyet hasıl olmuştur. Eski Osmanlı kaynakları ¹⁸⁴, Murad’m, tahtını “bir oğlana verüp” çekilmesini, Düşmanı Varna’ya getiren başlıca sebep olarak göstermekle büsbütün mübalâgaya düşmüş sayılmazlar.

Osmanlı pâyitahtmdaki panik havasını bize muhtelif kaynaklar aksettirmektedir. M. Beheim’in manzûmelerinden öğrendiğimize göre, Macar kırılm’m yeni bir seferi haberi üzerine Edirne’den zengin halk firara kalkıyor, Bursa’ya geçiyorlardı ¹⁸⁵. Ladislas’m Edir-

¹⁷⁸ Bak. yukarıda not 159.

¹⁷⁹ 1448 Kosova meydan muharebesinde Karaman kuvvetleri de vardır (Neşri, 175).

¹⁸⁰ Bak. yukarıda S. 23.

¹⁸² Bak. ilerde, *Fatih Sultan Mehmed’in ilk culûsu*.

¹⁸³ *İstanbul fethinden önce*.

¹⁸⁴ Neşri, 172.

¹⁸⁵ Bak. Babinger, mez. mak., S. 238.

ne'ye elçilerini gönderdiği bir sırada Haçlı seferine çıkacağını resmen ilân etmesi, Türkler arasında emniyetsizliğin ve huzursuzluğun artmasına şüphesiz tesir etmiştir. 1443 kışında haçlıların, Edirne'ye götüren ovalara inmesine ramak kalmış olduğunu kimse unutmamıştı. Düşmanı yeni bir taarruz için büyük ölçüde cesaretlendirdiğine şüphe olmayan bu telaşlı durumu, *Gazavât* temamiyle teyit etmektedir: Edirne'nin etrafına alâlecele hendekler kazılması ve müdafaa tedbirleri alınması, Cyriacus'dan biliyoruz ki, daha o yaz başlamıştı ¹⁸⁶. Etraftaki halk Edirne kalesine alındı. Bu nazik günlerde Halil ve Hadım Şahin paşaların, mallarını daha muhkem olan Dimetoka kalesine taşımaları korku ve telâş içinde bulunan halkı çileden çıkardı. *Gazavât*'m ifadesiyle "Edirne halkı fısıltıya başlayup bu paşaların başlarına üşüp" tezahürata başladılar ¹⁸⁷. Şimdiye kadar tarihi tespit olunamayan Edirne'deki büyük Hurûfî kargaşalıkları ve katli-âmmın da, 1444 yazında vukubulduğunu Fr. Babinger güzel bir şekilde ortaya koymuştur ¹⁸⁸. Şüphesiz bu mühim dinî-içtimaî hadise, rafizî grupların 1444 yazında Edirne'de hakim elektrikli hava içinde cüret ve cesaretlerinin artmasından doğmuştur ¹⁸⁹. Pâyitahtta bedestan ve Cenevizlilerin *fondaco*'su ile yedi bin evi mahveden büyük yangının sebebi de şüphesiz aynı karışık duruma bağlanabilir ¹⁹⁰.

Bu güne kadar mechul kalan mühim bir hadise de, 1444 yazında, II. Mehmed babası tarafından tahta oturtulduktan sonra Orhan Çelebi'nin İstanbul'dan İncegiz'e ve Dobruca'ya (*Ağaç-denizi*) geçerek yaptığı isyan teşebbüsüdür. *Gazavât*'ta tafsîlâtıyla anlatılan ¹⁹¹ bu hadise, Beylerbeyi Şahabettin Şahin tarafından önlendiyse de, Edirne'de

¹⁸⁶ Cyriacus, 24 haziran 1444 tarihli mektûbunda (Halecki, vesika no.8) diyor ki "Sizin adamlarınızdan öğreneceğiniz gibi büyük korku ve telâşa düşen Türkler hergün surları tamir etmekte, kuleleri ağaç siperlerle takviye etmektedirler.. (H. Dereli terc.).

¹⁸⁷ *Gazavât*, 40a.

¹⁸⁸ Babinger, mez. mak., S. 247. Bu rivâyette 1444 yılı hâdiseleri esnasında ön plânda bir şahsiyet olan Kassab zâde Mahmud bey'in bahis mevzuu olması da hâtıra gelebilir. Bazı eski Mahmud Paşa velâyetnâmeleri'nde Fatih Mehmed'in veziri âzamı Mahmud Paşa ile Kassab zâde'nin karıştırıldığı görülmektedir (Bak. DTCF dergisi, VII, sayı 2, S. 494).

¹⁸⁹ Karşıla. Babinger, 247.

¹⁹⁰ Babinger, 244, 248.

¹⁹¹ *Gazavât*, S. 35 - 36, bak. Zeyil I.

büyük bir telâş doğurdu. Orhan Çelebi, tekrar İstanbul'a kaçtı. Ağustos başlarında vaki tahttan çekilme ve Orhan Çelebi'nin teşebbüsü haberi, şüphesiz Segedin müzakereleri esnasında oraya erişmiş ve binnetice Kırál'm 4 ağustos tarihli beyannâmesinin ilânına tesir etmiş olamaz. Bununla beraber Haçlı ordusunun hareketinden önce (1 Eylül) bu mühim haber Macar sarayına varmış olabilir ¹⁹². Edirne'deki karışık durum, daha yaz içinde Macaristan'da malûm idi. Cyriacus, 24 haziranda İstanbul'dan gönderdiği mektupta ¹⁹³, Osmanlıların içinde bulundukları panik halini tasvirle Edirne surlarının acele tamirine girişildiğini ve "askerin harpten ziyade firara meyyâl olduğu"nu bildiriyordu. Cyriacus'un işaret ettiği gibi ¹⁹⁴, Edirne'ye gelen elçiler de dönüşlerinde aynı vaziyeti Macar büyüklerine lâzım geldiği şekilde anlatmış olmalıdırlar.

İşte 1444 yazında hadiseler Osmanlılar aleyhine bu şekilde gelişmişti ve Segedin'de konuşmalar bu şartlar altında başlıyordu.

Türk elçi heyetinin vazifesi temamiyle muayyen ve basit görünüyordu Edirne'de akd olunmuş anlaşma üzerinde Macar kralı, Despot ve Hunyadi'nin yeminlerini almak ¹⁹⁵. Hatırlanacaktır ki, 12 haziranda Edirne'de Macar kralı'nın tam selâhiyetini haiz elçisi ile oldukça çetin müzakerelerden sonra varılan anlaşmaya göre bir musaleha akd olunmuş, ve, II. Murad bunu resmen yeminle tasdik ederek Kırál'm da yeminini almak üzere sarayının en yüksek memurlarından birini elçilikle Segedin'e göndermiştir. Gazavât'a göre, Macar elçisi ancak, Kırál, Despot ve Yanko'nun and içecekleri hakkında kati teminat verdikten sonradır ki, muahede Padişah tarafından kabul ve tasdik olunmuştur. Esasen Kırál da itimad mektubunda ¹⁹⁶, gönderdiği elçi ile kararlaşılan maddeler üzerinde Sultan'm yemin etmesini ve kendisinin de Sultan'm elçileri önünde aynı şekilde yemin edeceğini bildirmişti. II. Murad, onun tarafından tayin edilen bu *procedure*'e temamiyle riayet ederek yeminini vermiş bulunuyordu. Bu vaziyete göre Fr. Pall, haklı olarak iddia etmektedir

¹⁹² Hunyadi, Türklere karşı seferlerini daima sonbaharda yapmıştır. Kışın timarlı sipahilerin harp yapmak istemediklerini ve memleketlerine dağıldığını o, çok iyi biliyor ve bunu hesaplıyor olmalıdır.

¹⁹³ Halecki, vesika 8.

¹⁹⁴ Halecki, S. 51, bak. not 186.

¹⁹⁵ Karşıla. Jorga, I, 439.

¹⁹⁶ Halecki, vesika 2.

ki, musaleha 12 haziranda Edirne'de akdedilmiştir. Kır'al'm bunu tasdiki işi ancak bir formaliteden ibarettir ¹⁹⁷. Halecki, câri devletler hukukuna göre, Kır'al tarafından henüz tasdik olunmadığı için bu "mütâreke" nin bağlayıcı bir kuvveti olmadığını ileri sürerken ¹⁹⁸, şüphesiz fazla şekilcidir ve daima temize çıkarmak istediği Kır'al'm vaad ve taahhütlerini çiğnemediği görüşüne fazlaca bağlıdır. Esasen kendisi de, vesikalarda zikredilen "mün'akit muahede" (*coacta pax*) ¹⁹⁹ ifadesinin 12 haziran anlaşmasına râci bulunduğunu bir çok yerlerde tekrarlayarak ²⁰⁰, Segedin'de bir muahede yapılmadığı iddiasındadır. Cyriacus ve İmperator da Kır'al'a muahedeyi tasdik etmemesini yazarlarken, hakikî vaziyete tercüman olmakta idiler. Fakat asıl mühim olanı, Türkler muahedeyi Edirne'de *inikat etmiş* telakki ediyorlardı, ve şüphesiz Murad buna itimaden Anadolu'ya geçmiş ve tahtım bırakmıştır. II. Mehmed'in mektuplarında, babasının, ahidnâmeler imzaladıktan sonra terk-i saltanat ettiği söylenmektedir ²⁰¹. Nihayet Boğazlara o yaz Hıristiyan donanması geldiği zaman Türkler, Burgundya gemilerinin kumandanına eyi bir sulh yapılmış olduğunu söylemişler, hattâ muahede metnini göstermişlerdi ²⁰².

Segedin müzakereleri hususunda *Gazavât* bize, bazı noktaları daha açık bir surette tesbit etmek imkânını verir görmektedir. Bu müzakerelere ait oradaki metni aynen Zeyle (no. 1) koyduk. Orada başlıca şu noktalar tesbit olunabilir 1- İlk kabul esnasında Kır'al, evvelce cereyan etmiş olan müzakerelerden ve elçinin vazife-

¹⁹⁷ Pall, *Autour de la Croisade de Varna, la question de la paix de Szeged, et de sa rupture*, Acad. Roumaine, Bull. de la Section hist., cilt XXII,2 (1941). S. 145. Callimachus'un Segedin sulhu için 13 haziran tarihini vermesi mânidardır (Dabroski, 18; Halecki, 27, not 71).

¹⁹⁸ Halecki, S. 21, 66.

¹⁹⁹ Halecki, vesika 8; Bizans İmperatoru Kır'ala yazdığı 30 temmuz tarihli mektupta Edirne muahedesini kasederek onu *pacis foedera* olarak zikretmiştir. Kır'al kendisi, 4 ağustos beyannamesinde şüphesiz Edirne anlaşmasına telmihle onu *factis, iuramento firmatis* ("akd ve yeminle teyit olunmuş") şeklinde vasıflandırmıştır (Halecki, 45).

²⁰⁰ "The treaty closed in Adrianople on the 12th of June by the Hungarian-Serbian envoys, and sworn by the Sultan" (S. 45). Yine o, başka bir yerde (S. 52) "it is true that he had promised it (ratification) in advance in the credentials given to his envoy".

²⁰¹ Bak. yukarıda, S. 15.

²⁰² Bu kumandanın amcası Jean de Wawrin'in kronikine göre (Halecki, 68).

sinden habersizmiş gibi davranmıştır; 2- Bunun üzerine Osmanlı elçisi ile esas müzakereler Despot tarafından ayrıca ele alınmıştır. Fakat elçi, muahedenin katileşmesi için Kırál, Despot ve Yanko'nun her üçününü yemin etmesini şart koşmuştur; 3- Despot, bu istikamette Kırálı ikna için gayret ve faaliyet sarfetmiştir; 4- Sarayda ikinci kabulde Kırál, elçiden Semendere ve diğer Sırp kalelerinin hemen tahliyesiyle Despota teslimi noktası üzerinde durmuş, buna karşı elçi üçüzlü yemin üzerinde ısrar etmiştir; 5- Elçinin kaleleri hemen teslim hazırlanmış olduğu anlaşılınca Kırál, Despot ve Yanko, her üçü yemin ederek ahidnâmeyi tasdik etmişler ve Balta-oğluna vermişlerdir; 6- Bundan sonra Türk elçisi, Despotu yanına alarak Semendere'yi boşaltıp teslim etmiştir.

Gerçekte *Gazavât*, daha başlangıçta elçilerin Kırál'm "tahtgâhma", yani Buda'ya vardıklarını söylerken yanlışmıştır. Fakat onun, Kırál'm takındığı tavır ve hareket hakkında verdiği malûmat, diğer kaynaklardan elde ettiğimiz görüşe temamiyle uygundur. Zaten Osmanlı kaynağı, Padişah'm elçisine yapılan hakareti kendiliğinden bahis mevzuu etmezdi. Durumunu çok kuvvetli gören ve zaten Haçlı seferi vaadlerinde bulunmuş olan Kırál'ın sulh istemeğe gelmiş Osmanlı elçisi karşısında müstagni bir tavır takınması temamiyle anlaşılabilir bir keyfiyettir. Nihayet Kırál'm Edirne müzakerelerine gizlice katıldığı hatırlanırsa, yabancılar önünde habersizmiş gibi davranması kabil izahtır. İhtimal Palatio'da *rege inconsulto* iddiası da buradan çıkmaktadır. Fakat yine Batı kaynaklarının *Gazavât'a* uygun olarak meydana koydukları gibi, sulhun akdiyle en çok alâkadar bulunan ve onu bütün gayretiyle gerçekleştirmeye çalışan Despot'tur. O, elçiyle ayrıca müzakereleri idame etmiştir. Dlugosz'dan gelen ananevi rivayette, Despot'la Hunyadi'nin gizlice Sultanla ahidnâme yaptıkları ve bunu Kırála tasdik ettirdikleri iddiası, şimdi *Gazavât'taki* bu tafsîlâtla birleştirilebilir ²⁰³. Despot, sulh şartlarının en mühimi, yani Sırp kalelerinin derhal teslimi hususunda garanti aldıktan sonra, muahedenin her üçü tarafından tasdiki noktasında ısrar etmiş olsa gerektir. Çünkü Balta-oğlunun evvelâ harp yapmayacaklarına dair her üçünün yemin etmelerini istemesi tabiidir. II. Murad'm Kırála yazdığı 12 haziran

²⁰³ Kırálı bu musaleha müzakerelerine sevk edenlerin Despot'la Hunyadi olduğu hakkında Bizans İmperatorunun mektubunda da bir telmih mevcuttur: bak. Halecki, S. 34.

tarihli mektuptan biliyoruz ki ²⁰⁴, elçinin vazifesi bu yeminleri almak ve muahedeyi tasdik ettirmektir. Edirne müzakerelerine Kırál, Despot ve Hunyadi'nin ayrı ayrı elçileri iştirak etmiş olduğundan ²⁰⁵, Padişahın elçisi bu üçünün de yemin etmesi üzerinde ısrar etmiştir. Bu temin olunmadıkça ve bilhassa Edirne'de elçisi ile esas müzakereleri üstüne almış olan Kırál yemin vermedikçe, Balta oğlunun Sırp kalelerini boşaltıp teslim etmiye yanaşmıyacağı aşıkârdır. Onun için Despot, müstagni görünen ve şüphesiz Gesarini'nin tazyiki altında bulunan Kırálı tasdiğe ikna için hayli zahmet çekmiş olmalıdır. *Gazavât*, Despot'un bu rolünü belirtmektedir.

Acaba Kırál hakikaten muahedeyi tasdik etmiş midir ? *Gazavât* bunu sarıh ve müsbet şekilde cevaplandıran ilk Türk kaynağıdır. Halecki, artık temamiyle meydana çıkmış bulunan 12 haziran Edirne anlaşmasının ışığı altında ananevi nazariyeyi ve Segedin ile ilgili bütün vesikaları yeniden gözden geçirmiş ve Kırál'm bunu tasdik etmediği ve binaenaleyh bir yemin çiğneme vakiasının da bahis mevzuu olamayacağı neticesine varmıştır. Halecki, hiç bir Türk kaynağının böyle bir şeyden bahsetmediğini, ancak Despot'la yapılan sulhü zikrettiklerini de kaydetmiştir ²⁰⁶. Tabii bunu yazdığı zaman *Gazavât* ilim âlemince henüz malûm değildi. Şimdiye kadar Kırál'n Segedin'de yeminle musaddak bir muahede akdettiği hakkında en açık ve kati delil olarak kullanılan 4 ağustos beyannâmesini, Halecki farklı bir şekilde tefsir etmiş ve orada bahsi geçen "yeminle musaddak muahede"nin 12 haziran Edirne anlaşması olduğunda ısrar etmiştir. Venedik senatosunun amiral Loredano'ya gönderdiği rapor hülâsalarında ve Palatio'nun raporunda Segedin'de akd olunmuş bir muahedeye dair hiç bir telmih olmamasını da bunu teyit eden bir delil olarak zikretmiştir ²⁰⁷. Keza Leh Dieti, 26 Ağustos tarihiyle Kırála gönderdiği mektûpta, Halecki'ye göre, akd olunmuş değil, akd olunacak bir muahededden bahsetmektedir ²⁰⁸. Nihayet Halecki, o zamanki umumi şartların Kırálı muahedeyi tasdik etmeğe sevk ettiğini belirtmiştir. Fakat Halecki'ye karşı Pall ²⁰⁹,

²⁰⁴ Halecki, vesika 5.

²⁰⁵ Bak. yukarda S. 17-19, ve *Takvîm*'in S. 23 de verdiğimiz metni.

²⁰⁶ S. 68.

²⁰⁷ *The Crusade*, S. 41-44.

²⁰⁸ *The Crusade*, S. 49.

²⁰⁹ *Autour de la Croisade de Varna*, S. 147-155.

vesikaların bu tefsir şeklini kabul etmemiş, umumi şartların (donanmanın gecikmesi, barış tekliflerinin çok müsait olması, Macaristan'da sulh temayüllerinin kuvvetlenmesi) Kırallı muahe-deyi tasdike ikna ettiğini müdafaa etmiştir. Son defa Dabrovski de Pall'm fikirlerini teyit etmiş ve Halecki'nin sor tedkikinde ileri sür-düğü delilleri birer birer red ve cerh etmeğe çalışarak muahedenin yeminle tasdik edilmiş bulunduğu neticesine varmıştır ²¹⁰.

Halecki, Lehistan'da yemin bozma rivâyetini, Varna'dan sonra Papa ve Kardinal Cesarini'ye muhalif olan Basel konsili taraftar-larının çıkarmış ve yaymış olduklarını düşünmektedir. Ona göre, Batı Avrupa'da aynı işi, Cesarini'ye muhalif olan Aeneas Sylvius Piccolomini (sonra 1458-1464 yıllarında Papa II. Pie) yapmıştır. Fakat aynı suretle muâsır bir kaynak olan Burgundyalı Jean de Wawrin'de, muahedenin Kırallı tarafından bozulduğu hakkında sarîh kaydı red için Halecki tarafından ileri sürülen deliller ²¹¹ kâfi gö-rünmüyor. Gerçekten Yunan kaynaklarında olduğu gibi aşağıda zikredeceğimiz Türk vesikalarında da, nakzı bahis mevzuu edilen muahede 12 haziran Edirne anlaşması olabilir. Bizans imparatorunun Ladislas'a gönderdiği 30 temmuz tarihli mektupta ²¹² zikri geçen *pacis foedera* muhakkak surette bu haziran muahedesidir. Fakat 22 eylül tarihile Orsova'dan gönderdiği bir mektupta Kırallı kendisi, Türklerin sulh şerâitini yerine getirmedikleri, bu yüzden yeminini tutamayacağını yazmıştır ²¹³. Bize kadar ancak hatalı bir kopyası vâsıl olan bu ve-sikanın ²¹⁴ bu şekilde manâlandırılması doğru ise, bizzat Kırallı yemin ettiğine dair şehâdette bulunmuş oluyor. Muahedenin, Segedin'de Kırallı tarafından akd (daha doğrusu tasdik) ve sonra fesholunduğu hakkında Batı kaynaklarındaki açık kayıtları temamiyle teyit ve tafsîl eden *Gazavât*'taki rivâyetin, Batı rivâyetleriyle bir münase-beti düşünülebilir mi ? Başka noktalarda *Gazavât*'m verdiği malû-matın ondan temamiyle müstakil Batı kaynaklarıyla ne kadar uygunluk gösterdiği hakkında yukarıda bir çok misaller göstermek

²¹⁰ *L'année 1444.*

²¹¹ S. 68, not 56. Karşıla, P a l l, *Autour de la Croisade*, S. 8 - 9; Wawrin diyor ki "Le roy de Hongrye et les Hongres ont parjuré et faulsé leur loy".

²¹² Halecki, S. 27.

²¹³ P a l l, *Autour de la Croisade*, S. 954, Halecki, S. 53.

²¹⁴ Halecki, S. 52, not 73.

fırsatını elde ettik. Herhalde bu müstakil ve mufassal Osmanlı rivâyeti, Segedin'de Kırıl'ın yemin verdiğini ve sonra bozduğunu açık bir şekilde teyit etmektedir.

Segedin'deki müzakereler hakkında en eski ve mühim vesika, 9 eylül 1444 de Venedik amirali Aloisio Loredano'ya gönderilmiş olan bir tâlimat mektubudur. Bu mektûp, Macaristan'da Papa'nın mümessili Kardinal Cesarini ile Venedik elçisi G. de Reguardatis-den alınmış olan 12 ve 14 ağustos tarihli iki ayrı raporun hülâsasını ihtiva etmektedir ²¹⁵. Orada, Macar Kırılı ve Despot ile Türkler arasında gizli müzakerattan (*practicae*) ²¹⁶ bahsedilmektedir (*Gazavat* bize bunun manasını açıklamaktadır). Fakat Venedikliler bu müzakerâtm neticesi hakkında şüphe izhar etmekte, Macar kiralının ve asilzadelerin Türkleri yok etmek için bu sene sefere çıkacaklarını vaad etmiş olduklarını hatırlatmaktadırlar. Bu son ifadedeki kelime ve tâbirler, Halecki'ye göre, hemen hemen Kırıl'm 4 ağustosta Segedin'de çıkardığı harp beyannâmesindekilerin aynıdır. Müzakerelerin bu tarihten sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Halecki, mektupta Despot'un müzakereler bahsinde ayrıca zikredilmiş ve seferden bahs olunurken ona hiç bir telmih yapılmamış olmasına dikkati çekmekte, ve buradan Kırıl'm muahedeyi tasdik etmediği, buna mukabil yalnız başına Despot'un müzakerelere devam ettiği neticesini çıkarmak istemektedir ²¹⁷. Fakat müzakerelerin Kırıl ve Despot'la devam ettiğine dair birinci ifade açıktır. Müzakerelerin neticesi hakkında izhar edilen şüphe ve Kırıl'm seferden vaz geçebilmesi ihtimalinin kaydedilmiş olması da dikkate değer. Kırıl'm sefer için alenen söz verdiği halde barış müzakerelerine nasıl devam edebildiğini ise, aşağıda onun iki yüzlü politikasını anlatırken izaha çalışacağız. 4 ağustos Segedin beyannâmesini de şimdi yeni bir tedkike tâbi tutmak mümkündür. Ladislas, bu beyannâmesinde II. Murad'm elçilerini huzuruna kabul ettiğini ve bu elçilerin kendisinden “adı geçen Türk imperatoru Murad'la bir mütareke yapılmasını istedikleri” ni bildiriyor. Sonra aynı beyannâmede “Türk Sultanı veya onun gönderdiği bir adamı veya elçisiyle herhangi bir şekil

²¹⁵ Bu vesika ve tahlili için bak. Halecki, 41-44.

²¹⁶ Bu tâbir hakkında bak, Halecki, S. 42. O, bunu ingilizceye *practices*, Angyal fransızcaya, *pratiques secrètes* şeklinde tercüme etmektedirler.

²¹⁷ S. 42-43.

altında yapılmış veya yapılacak ve yeminle teyit olunmuş veya olunacak muahedeler ve müzakereler yahut musaleha ve mütarekeler”²¹⁸ den bahsedilmektedir. Evvelce Prochaska, haklı olarak, burada bahsi geçen “akdolunmuş ve yemin edilmiş” muahede ile tasdik olunacak muahedeyi açıkca tefrik etmekte idi. Gerçekten bugün Cyriacus’un bıraktığı vesikalar ve *Gazavât* sayesinde 12 haziranda Edirne’de bir muahede yapılmış olduğunu kati olarak bilmekteyiz. Beyannâmede mazi sığısıyla bu muahede ve istikbal sığısıyla de Sultanın elçileri önünde bunun Kırıl tarafından tasdiki kastedilmiştir²¹⁹. Bu tefsir tarzının bir neticesi olarak da 4 ağustosta bu muahedenin henüz tasdik edilmemiş olduğu bir kere daha teyyüt eder. Halecki’ye göre Kırıl, istikbale ait olarak bahsettiği müzakere ve muahede ile, Despot’un elçilerle idame etmekte bulunduğu müzakereleri ve onunla Sultan arasında imzalanması muhtemel ayrı bir musalehayı kasdetmiştir²²⁰. Yalnız şu unutulmamalıdır ki, 12 haziranda Edirne’de yapılan anlaşma ve Segedin’de Türk elçileriyle müzakere haberi her tarafta yayılmış ve bilhassa Kırıl’m müttetikleri arasında tereddüd ve endişe doğurmaktan geri kalmamıştı. Kırıl, şüphesiz bu endişeleri dağıtmak ve esas harp maksadını teyit etmek üzere 4 ağustos beyannâmesini ilân etmiştir. Fakat Venedik senatosunun Loredano’ya gönderdiği mezkûr mektûpta, bu beyannâme kâfi bir garanti sayılmamıştır. Bu sebebdan Senato, yapılan sulh müzakerelerinin müsbat netice vermesi ihtimalini gözönüne alarak Osmanlı devletinin bütün husûmetini kendi üzerine çekmemek için, ancak Kırıl fiilen sefere çıktığı takdirde hasmane harekâtı girişmesini, sulh takdirinde bütün kabahati Papa üzerine atmasını tavsiye etmeği de unutmuyordu. Hattâ Haçlı donanmasına gemilerini katmış olan Ragusa cumhuriyeti dahi bu esnada sulh haberlerinden telâşa düşerck yapılacak barışa kendisinin de idhalini Kırıl’dan ricâ ediyordu²²¹. Hülâsa bizce, 4 ağustosta Kırıl ve Despot’la Osmanlı elçisi arasında müzakereler devam ediyordu. Müzakereler esnasında Osmanlıların Sırbistan’da gümüş madenleriyle (Novoberda) bazı kaleleri ellerinde muhafaza etmek gibi taleplerde bulundukları, fakat Kırıl’m ısrarı

²¹⁸ Jorga, GOR, I, 440.

²¹⁹ Karşıla. Halecki, 45.

²²⁰ *The Crusade*, S. 45.

²²¹ Halecki, S. 31.

üzerine vaz geçtikleri, umumiyetle görüşmelerin büyük güçlüğü uğramadan neticelendirildiği hakkında ananevi rivâyet ²²² herhalde bir esasa dayanmaktadır.

Yukarıda işaret ettik ki, Halecki, Kıral'ın muahedeyi tasdik etmediğini, fakat Despot'un Türk elçileriyle müzakerelere müstakillen devam ederek ayrı bir musaleha imzaladığını iddia etmektedir. Lehli âlim, bunun için, 1444 kışında başlayan barış temaslarından itibaren bütün müzakerelerde Despot'un esas rolü oynadığına dikkati çekiyor ve sulh şartlarının hemen hemen ancak onu alâkadar ettiğini belirtiyor ²²³. Nihayet muâsır bir Sırp analinden şu mühim kayıtları naklediyor ²²⁴: "Aynı yıl içinde (1444) 15 ağustosta Despot Sultan'la Sulh yaptı". Ondan hemen sonra ve Kıral Ladislas'm Varna'da ölümünden önce de şu kayıt vardır "Aynı yıl Despot Georg, Smederovo, Kupinovo, ve Novo Brdo ile bütün Sırp arazisini ve devletini geri aldı ve 22 ağustosta Smederovo'ya girdi" Halecki, bu kayıtları, vaktile Mijatovic'in işaret etmiş olduğu gibi, Sultan'la Despot arasında ayrı bir sulh yapıldığına dair açık bir delil olarak kabul etmektedir ²²⁵.

Halecki, müzakerelerin bilhassa Sırp despotunu alâkalandırdığını ve barışı gerçekleştirmek için başlıca onun faaliyet gösterdiğini söylemekte haklıdır. Yukarıda görüldüğü üzere *Gazavât* ve umumiyetle Türk kaynakları bu durumu teyit, hatta Despot'un iki taraf arasında anlaşmayı temin için Osmanlılarla ayrı müzakereler yaptığını kayd ederler ²²⁶. Daha başlangıçta sulh müzakerâtı, Sırbistan'ın ihyası esası üzerine açılmış olup bu da çok tabiidir. Çünkü Macar kralhğı ile Osmanlı devleti arasında harbin asıl sebep ve menşei 1427 de Stefan Lazareviç'in ölümündenberi mücadele konusu olan Sırp arazisidir ²²⁷. II. Murad tarafından zaptolunan bu beyliğin ihyası ile en çok Brankovic'in alâkadar olması ve musalehayı biran önce neticelendirmeğe çalışması da pek tabiidir. Fakat dâva Macarlarla Osmanlılar arasındadır. *Gazavât*'a göre Despot'la beraber Kı-

²²² Bak. Zinkeisen, S. 626.

²²³ S. 34, 46, 57.

²²⁴ S. 54-55.

²²⁵ S.55.

²²⁶ Bak. yukarıda, S. 40.

²²⁷ Bak yukarıda, S. 16-17.

ral'ın ve Yanko'nun yeminleri olmayınca, yani muahde her üçü tarafından tasdik edilmedikçe Osmanlı elçisinin hiç bir suretle anlaşma şartlarını tatbika geçmiyeceği hakkında kati beyanatı nazarı itibardan uzak tutulamaz. II. Murad'm mektûbunda sarih bir şekilde yazılmış olduğu gibi, Kır'al'm yeminini almağa giden Osmanlı elçisi, Despot'la ayrı bir sulh yapabilir, hükûmeti için esas olan hedefi elde etmeden kaleleri boşaltıp teslime razı olabilir mi idi ? Yukarıda uzun uzadıya izaha çalıştığımız gibi, Sultan Murad'm bütün bu fedakârlıklardan beklediği şey, harbi önleyebilmek, hakiki bir sulh kurmaktır; ve bunun içindir ki, Kır'al'm ve Yanko'nun yemin etmelerinde ısrar olunuyordu. Hadiseleri münferiden ve izahatsız kaydeden muhtasar Sırp kronikinde Sırp despotu'nun yanında Macar Kır'al'nm zikredilmemiş olması onun musalehayı tasdik etmediğini isbata yetmez. Kır'al'm bu muahedeyi tasdik etmesi Türkler için esas noktadır. Sırp kronikcisi için kayde değer vakıa, Despot'un musaleha yapmış ve beyliğini geri almış olmasıdır. Esasen *Gazavât*'m gösterdiği gibi Despot da ayrıca yemin etmiş ve kendi hesabına muahedeyi akdetmiştir.

Sırp kronikine göre muahede 15 ağustosta imzalanmış ve Osmanlılar bir hafta içinde Sırp kalelerini boşaltıp Despot'a teslim ederek taahhütlerini yerine getirmişlerdir. Bu, kısmen Dlugosz'un ifadesiyle birleşir; ona göre kalelerin teslimi için 8 günlük bir mühlet bırakılmıştı ²²⁸. *Gazavât*'ta Kır'al, Despot ve Hunyadi yemin verdikten sonra Balta-oğlunun Despot'la beraber Segedin'den Sırbistan'a gelerek Semendere'yi boşaltıp teslim ettiği kaydedilmektedir ²²⁹. Herhalde Kır'al'm tasdiki de 15 ağustosta olmalıdır.

Yukarıda Hunyadi'nin adım zikretmekten kasden kaçındık. Çünkü onun durumu ve Segedin müzakerelerinde oynadığı rol üzerinde kati bir hükme varmak kolay değildir. Jorga ²³⁰, Kır'alın Segedin'de Hunyadi'nin reyile sulhu imzalamaktan kaçındığını yazmıştır. Angyal'e göre de, ²³¹ Segedin muahedesinin bozulmasında Hunyadi harp taraftarlarıyla iş birliği yapmış olmalıdır. Halecki de ²³², onun taktik mülâhazalarla muvakkaten ve

²²⁸ Halecki, S. 37.

²²⁹ Karşıla. Jireček-Radonic, mez. eser, S. 369; Babinger, mez. mak. S. 242.

²³⁰ GOR, I, S. 439.

²³¹ Mez, mak. S. 523.

²³² S. 34, 51, 64, 65.

zâhiren sulh müzakerelerini kabul edip desteklediğini, fakat Segedin konuşmaları sırasında artık maksadına erişmiş bulunduğu için muahedenin tasdikinde ısrar göstermemiş, bilâkis harp taraftarlarına katılmış olacağını ileri sürmektedir. Fakat bütün bunlar, faraziyelere dayanmaktadır. Buna karşı ananevi rivâyet, Hunyadi'nin bu musaleha işinde, başından sonuna kadar Despot'la iş birliği yaptığı ve Kral nezdinde üstün nüfuzunu kullanarak bu muahedeyi ona tasdik ettirdiği iddiasındadır. Son defa Dabrovski²³³, Hunyadi'nin, hakikaten sulha taraftar olarak Segedin'de muahedenin tasdikine çalıştığını yine birtakım faraziyelere dayanarak teyit etmek istemiştir. Ezcümle Hunyadi, 4 ağustos harp beyannâmesinin neşri üzerine 1 eylülde buluşma yerinde hazır olamazsa müteakip 4-5 gün içinde gelebileceğini söylemiş. Dabrovski'ye göre bu, Hunyadi'nin sefer için isteksizliğini göstermektedir²³⁴. *Gazavât*, onun da muahedeyi yeminle tasdik ettiğini kaydeder. Buna mukabil Ducas, Hunyadi'nin "bir hükümdar olmadığı, ancak tebaaden biri olduğu" nu ileri sürerek yemin etmekten kaçındığını söyler²³⁵. Bizanslı müverrihe kadar vasıl olan bu rivâyet bir esasa dayanır görünmektedir. Çünkü elçi şüphesiz, Hunyadi tarafından da yemin verilmesini istemiştir. Muhakkak olan şudur ki, Hunyadi, bu esnada Türklerle Macaristan arasındaki münasebetlerde en çok sözü geçen bir şahsiyettir, Kral üzerinde büyük nüfuzu vardır, ve herhalde hadiselerin inkişafında ona büyük bir mesuliyet payı ayırmalıdır. Belki de Osmanlılara karşı bu hileli siyasetin perde arkasında hakikî âmili odur.

Burada bir sual kendiliğinden meydana çıkmaktadır ? Kral 4 ağustosta o kadar tantanalı bir ifade ile Haçlı seferi için yemin ettikten sonra, nasıl olur da, sulh muahedesi için, bu yeminine temamiyle zıt bir yemin verebilir. Burada haçlı seferi için bütün yaz devamınca yemin ve vaadlerde bulunduğu halde, nasıl aynı zamanda Türklerle sulh müzakerelerine girmiş olduğu hatırlanmalıdır. O, Pall'in söylediği gibi müttefiklerine karşı değil, asıl Osmanlılara karşı iki tarafı bir oyun oynuyordu: Kral, 1444 nisanında, o yaz sefere çıkacağına dair Kardinal Cesarini ve Venedik elçisine resmen yemin verip

²³³ *L'année 1444*, S. 42, 43.

²³⁴ Karşıla. Halecki, S. 51, not 68.

²³⁵ Ducas, 219.

vaadlerde bulundu ve geriden bir taarruz ihtimalini önlemek için İmperator III. Frederik ile bir mütareke imzaladı ²³⁶. Fakat 24 nisanda Edirne'ye sulh akdine giden elçisine bir tam itimad mektubu vermekten geri kalmadı. Bir müddet sonra, 2 temmuzda müttefiklerine, yakında Nigbolu civarında Tuna'yı aşarak Türklerle karşı taarruza geçeceğini teyit etti. 7 temmuzda Buda'dan Floransalılara yazdığı mektupta Tuna'yı geçerek "İslâmiyeti denizin ötesine atmak" kararını bildirdi ²³⁷. 15 temmuzda Nagi Varad'da ordunun toplanmasını emretti, fakat temmuz sonlarına doğru Varad'a gidecek yerde (Dlugosz'a göre Hunyadi'nin telkini ile) Türk elçilerini karşılamak üzere Buda'dan Segedin'e geçti. 24 temmuzda Bosna kiralına müslümanlara karşı sefere çıkmak üzere olduğunu yazmıştı. Nihayet 4 ağustos beyannâmesi bütün dünyaya karşı onun harbe devam kararını bir kere daha resmen ilân etmekte idi ²³⁸. Gerçekten askeri hazırlıklar, ordunun toplanması lâzım gelen süratle yapılmamıştı. Hatta Varna'dan altı ay sonra Palatio, hristiyanlar için meşum netice veren bu gecikmelere, barış müzakerelerinin sebep olduğunu yazacaktır ²³⁹. Fakat Gazavât'm belirttiği ve yukarıdaki vakıaların gösterdiği gibi, Kiral ve maiyyeti savaşa devam fikrini hiç bir zaman terk etmemiştir. Ladislas, Türklerle karşı bu iki yüzlü siyasetine uygun olarak muahedeyi, Despot'un ve belki de Hunyadi'nin israriyle, Sırbistanı kurtarmak için zâhiren tasdik etmiş olmalıdır. *Gazavât*, Kiral'm tasdik hususunda başlangıçta ne kadar lâkayt davrandığını, fakat sonra Despot'un israriyle yemin etmeğe razı olduğunu açık bir şekilde anlatmaktadır. Kiral'm tasdik için elçiye Semendere'yi h e m e n teslim salâhiyeti olup olmadığını sormuş olması dikkati çeker. O, tasdikten önce olduğu gibi tasdik ederken de bu hareketini ileriki esas Haçlı plânları için bir engel saymamakta idi. Tasdik ve yemin merasiminde ananevi rivâyetin bize naklettiği bir teferruat noktası bilhassa dikkate değer : Türk elçileri Kiral'm *hostie* (mukaddes ekmek) üzerine yemin etmesi lâzım geldiğini söylediler (herhalde Türk elçi heyetinde hazır bulunan Rum Vrana'm telkini ile). Fakat böyle bir istek mukaddesâta hörmet-

²³⁶ Pall, *Un moment...*, S. 108.

²³⁷ Jorga, *Notes et extraits*, II (Paris 1899), S. 405. Angyal, mez. mak. 520.

²³⁸ Ladislas'm bu hareketleri için bilhassa bak. Pall, *Aulour de la croisade de Varna...*, Bull. de la section his. de l'Academie Roumaine, cilt 22, 2(1941)S. 156-157.

²³⁹ Bak. Halecki, 58; Pall (S. 113) bu yüzden Kralın siyasetini kötüler.

sizlik sayılarak infial ile reddolundu ²⁴⁰. 4 Ağustos beyannâmesinden şüphesiz haberdar olan Türk elçilerinin itimatsızlığının derecesini anlamak kolaydır. Bu devrin psikolojisinin ve realist siyasi ahlâkının, bhusus hristiyan dini dışında bir düşmana karşı, bu şekilde iki yüzlü ve hileli bir siyaseti ma'zur, hatta makbul gösterdiğini de gözden uzak tutmamalıdır ²⁴¹. Sırbistan'ın boşaltılarak eski sahibine teslimi, Despot için olduğu kadar Macaristan için de büyük bir kazanç teşkil etmektedir. Onlardan, ayağa gelen bu fırsatı tepecek kadar ahlakî titizlik beklenebilir miydi? Evvelce Sırbistanı işgal etmiş olan II. Murad, 1440 da Belgradı muhasara ediyor ve oradan Macaristanı tehdit ediyordu. Fakat şimdi Morava vadisinde ihya olunan bu tampon devlet, hattâ Varna mağlubiyetinden sonra da varlığını koruyarak Macaristan için büyük değeri haiz bir eser olarak kalacaktır. Bir Macar tarihçisi, B á l i n t H o m a n, bu suretle Macaristan'ın müdafaa hattının Tuna'dan cenuba doğru yer değiştirmiş bulunduğunu işaret edecektir ²⁴².

Gazavât, yeminin nasıl bozulduğu hakkında da dikkate değer tafsilât vermektedir (bak. Zeyil, I). *Gazavât*'a göre Kırallı, yeminini bozmağa tahrik eden Bizans imparatorudur: Evvelâ İmperator, Kırallı ve diğer hristiyan hükümdarlarından, Karaman-oğlu'nun taarruza geçtiğini haber vererek acele sefere çıkmalarını istemişti. Sonra sulh akdolunduğunu görerek (şüphesiz 12 haziran Edirne muahedesine telmih) Kırallı'ya ikinci bir mektup daha göndermiş ve bunda Türklerin zebun bir halde bulunduğunu, harp yapamayacaklarını yazmış, Sultan'ın Karaman-oğlu üzerine sefer halinde olduğunu, o taraftan acele taarruza geçildiği takdirde mukavemet edemeyecekleri ve kendisinin Boğazları keserek Osmanlı ordusunun Rumeli'ne geçmesine mani olacağını, muhakkak bu fırsattan istifade olunmasını bildirmiş, eğer buna muvafakat olunmazsa Papa'ya şikâyet edip kendisini aforoz ettireceğini söylemiş.

Osmanlıların, Bizans'ta, bilhassa Roma ile *union* aleyhdarları arasında bir çok taraftarları bulunduğu ve İmperator'un teşebbüs-

²⁴⁰ Callimachus'dan naklen Zinkeisen, I, 627.

²⁴¹ Bak. Babinger, 241. Pall, Kırallı'nın müttefiklerinden gizli olarak yaptığı bu barış müzakerelerinin hristiyanlar için zararlı neticeler verdiği kanaatindedir (Bak. *Un moment...*, S. 109, 111, 113; *Autour de la Croisade*, S. 157).

²⁴² Pall, *Un moment*, 111.

lerini öğrenmek ve hatta mektupların suretlerini ele geçirmek için bir çok imkânlarla sahip olduğu şüphesizdir. *Gazavât*'m naklettiği mektup, yukarıda bahsi geçen İmperator'un 30 temmuz tarihli mektubiyle esas muhtevada birleşmektedir. Dlugosz'un, tarihinde lâtince suretini verdiği bu mektupta ²⁴³, *Gazavât*'ta olduğu gibi Sultan'm Karaman-oğluyla savaşmak üzere Anadolu'ya geçtiği ve Türklere taarruz için tam fırsat olduğu belirtilmekte ve Haçlı seferine derhal girişilmesi için ısrar olunmaktadır. *Gazavât*'ta geçen aforoz meselesi orada tabii yoktur. Batı rivâyetinde Cesarini'nin aforozla tehdit ettiği iddia edilmiştir ²⁴⁴. Bu doğru olmasa bile Kırıl'm vaad ve yeminlerinden sonra böyle bir tehdidin tesiri altında bulunduğu düşünülebilir. Keza Bizans'ın, Haçlı ordusunu harekete getirmek için daha ziyade Papalık yoluyla hareket ettiği hatırlanmalıdır. İşte *Gazavât*'ta, Bizans imparatoruna atfolunan mektupta aforoz tehdidinin menşei bu olabilir. *Gazavât*'a göre bu mektubu aldıktan sonra Kırıl, banları ve hersekleriyle yeniden istişarede bulunmuş ve yeminini bozmağa karar vermiştir. Kayde değer ki, Dlugosz'a göre de, Bizans İmperatoru'nun mektubu yeminin bozulmasına başlıca bir âmil sayılmıştır ²⁴⁵. Mektûbun taşıdığı 30 temmuz tarihine göre, Angyal'in ²⁴⁶ ve Halecki'nin ²⁴⁷ işaret ettikleri gibi, bunun 4 ağustos beyannâmesinden önce Macar Kırıl'nm eline geçmiş olması imkânsız görünmekte ise de, Bizansm Batıdaki devamlı faaliyetleri bizce malûmdur ve Osmanlılar aleyhinde ittifak sisteminin teşekkülünde başlıca rolü oynayan Bizans'ın tahriklerini başta zikretmekte *Gazavât* haklıdır. *Gazavât*'a göre, Kırıl istişarede "bu Türk ile barışıp ve ahd u yeminler eyledik, şimdi ahdi bozmak mümkün" olur mu diye sormuştur. Sonra "cümlesi türübin edüp" sefere karar vermişlerdir. Batı rivâyetine göre, Kardinal Cesarini, toplantıda Papa'nm muvafakatı alınmadan Müslümanlarla yapılan hiç bir muahe-

²⁴³ Bak. Halecki, 29, 34.

²⁴⁴ Pall'a göre(S. 114) Kırıl muahedeyi Cesarini'nin tazyikleri ve belki aforoz tehditleri yüzünden bozmuştur.

²⁴⁵ Zinkeisen, I, 672. Resmî Osmanlı görüşü de budur. II.Mehmed, Varna'dan sonra Karaman oğluna gönderdiği mektupta (Feridun, S. 233) mânidar olarak diyor ki : «طوائف كنفار بتسويل و اغواء كفرة این دیار الذین فی قلوبهم مرض بمشورت انتقام و ببراق و استعداد تام اهتام نموده»

²⁴⁶ S. 521.

²⁴⁷ S. 29.

denin muteber olamayacağını öne sürerek Kırıl'm yemin ettiği muahedeyi hükümsüz saymış ve onun bu yeminle bağlı sayılamıyacağını ilân etmiştir ²⁴⁸. Burada da, *Gazavât*'ta yazıldığı gibi, Kırıl'ın yeminini nasıl bozabileceği meselesinin bahis mevzuu olduğu ve Cesarini'nin beyanatının bu suale bir cevap teşkil ettiği açıkça görülüyor. *Gazavât*'a göre bu toplantıda Hunyadi, harbe devam fikrini müdafaa etmiştir. Hakikatte onun takındığı tavır hakkında kati bir hüküm vermenin güçlüğüne yukarıda işaret ettik ²⁴⁹. Dlugosz'a göre Hunyadi, seferden sonra kendisine Bulgar kırallığı verileceği vaadiyle harp taraftarlarına katılmıştır ²⁵⁰.

Biliyoruz ki, Kırıl, sulhu ve kendisinin memlekete avdetini isteyen Leh Dietine yeminini niçin bozduğunu izaha çalışan bir mektup göndermiştir ²⁵¹. Yukarıda zikri geçen 22 eylül tarihli bu mektupta Kırıl, Türklerin muahede şartlarına riayet etmediklerini, zira kalelerin büyük bir kısmını iade etmişlerse de bazılarını henüz vermediklerini, Despot'un oğullarını serbest bırakmadıklarını, aksine onun arazisini istila ettiklerini iddia etmiştir. Dlugosz'a göre de, Osmanlılar muahede mucibince gaybettikleri kalelerin bazılarını tesbit olunmuş 8 gün mühlet içinde boşaltmamışlar, ve bu mühleti 12 gün aşmışlardı ²⁵². Fakat Despot'un, muahedenin akdinden bir hafta sonra 22 Ağustosta eski payitahtı Smederovo'ya girmiş olduğunu biliyoruz ²⁵³. Tesliminde gecikilen kalelerden biri Güğercinlik olabilir. Bu kaleyi, Osmanlıların pek müşkülâtla terke razı oldukları malûmdur ²⁵⁴. Kararsızlığa düşen Türk elçisinin Güğercinlik'in tesliminde bir müddet tereddüd gösterdiği düşünülebilir ²⁵⁵. Bu da, Kırıl'a, muahedeyi niçin çiğnediğini soranlara karşı bir bahane gös-

²⁴⁸ Bak. Zinkeisen, 672-674. Muâsır kronikci Wawrin'e göre Cesarini "tenoit la paix nulle et de nulle valeur" ve "leur donna absolution de leurs sermens et promesses" (Pall, *Autour de la Croisade*, S. 152).

²⁴⁹ Bak. yukarıda 47.

²⁵⁰ *His. Pol.* IV, 708, Halecki, 51.

²⁵¹ Bak. Halecki, 52-53.

²⁵² Bak. Zinkeisen, 674, Halecki, 37.

²⁵³ Osmanlı hâkanî defterlerinde Semendere'den çıkarılmış kale muhafızlarının başka taraflara tayinine ait resmî kayıtlar vardır. Meselâ Argirikası'da bir timar üzerinde (Arvanid-ili timar icmal defteri, T.T.K tarafından neşredilmek üzere, timar no. 9) şu kayıt vardır Hamza "hissesi şimdiki halde *Semendere* den çıkan Hundkâr kulu Yusuf'a verildi, fî evâhiri Zilka'de sene 848 der Edirne"

²⁵⁴ Bak. yukarıda s. 19.

²⁵⁵ Karşıla. Halecki, S. 53.

termek imkânını vermiştir. Dlugosz da dahil olarak bütün kaynaklar, Osmanlıların, sonunda muahede maddelerini temamiyle ve sadakatle yerine getirdiklerini teyit ederler ²⁵⁶. 4 Ağustos beyannâmesinde 1 Eylülde Tuna'yı aşacağını vaad eden Kırıl zaferden tamamiyle emin olarak ²⁵⁷ 18-22 Eylül'de bu vaadini yerine getirdi. Seferin, Hunyadi tarafından kasden bu kadar geciktirildiğini iddia etmek için kuvvetli sebebler vardır ²⁵⁸.

Hristiyan dünyasının, Avrupa'nın Güney-doğusunu ve İstanbul'u Osmanlılardan kurtarmak için en müsait ve ümitli saydığı bir anda yaptığı müşterek gayret, Varna önünde tam bir bozgunla neticelendi (10 Sontesrin 1444). Bu meydan muharebesini ancak geçici bir hadise sayanlara karşı onu, Doğu Avrupa tarihinin bir dönüm noktası olarak görenlere hak vermek lâzımdır. Pall'e göre ²⁵⁹ Varna, Bizansın sonu olmuştur. İstanbul'un mukadderatı orada o tarihte taayyün etmiştir. Keza bu harp "Balkanlarda beş asır sürecek olan Türk hakimiyetini teyit etmiştir". Halecki'ye göre "bu son Orta-çağ seferi" aynı zamanda Yeni-çağ'da Osmanlılara karşı kurulmuş olduğunu gördüğümüz milletler arası ittifakların birincisidir. "Bunun muvaffakiyetsizliğe uğraması dokuz yıl sonra İstanbul'un sukutu ve bütün Balkan yarımadasında Türk hakimiyetinin yerleşmesi bakımından kati bir mahiyeti haiz olmuştur" ²⁶⁰. İstanbul, Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de ticarete müstenit bir deniz imperatorluğu kurmuş olan İtalyan bahri devletleri için hayatı bir kilit taşı mesabesinde olduğu gibi, Osmanlı devleti için de Rumeli ve Anadolu'yu bir muazzam kara imperatorluğu halinde birleştirmenin yegane yolu olarak görünüyordu. Surlarının gölgesi altına sığınmış 40-50 bin nüfuslu bir şehirden ²⁶¹ ibaret

²⁵⁶ Bak. Halecki, S. 56.

²⁵⁷ Mıra gönderilen Varna esirleri "müslüman ordusunun mağlup olacağından hiç şüphe edilmediğini" belirtmişlerdir. (İbn Hacer, *Anbâ al-gumr*, Şevkiye İnalıcık, DTCF, C. IV, No. 5 S. 523, 529).

²⁵⁸ Hunyadi, 1443 de ve 1448 de hep kışa doğru sefere çıkmıştır. Bu, Türk ordusunu en zayıf zamanında yakalamak maksadıyla ihtiyar edilmiş görünüyordur. Bak. yukarıda not 192.

²⁵⁹ *Un moment décisif..*, 118-119.

²⁶⁰ *The Crusade*, 5.

²⁶¹ Bak. benim, *Türkiye'nin iktisadi vaziyeti..*, Belleten cilt XV, sayı 60, S. 646.

kalan bu sözde imparatorluk ²⁶² şimdi ümitsiz bir durumda idi. Bizans, bir seçiş yapmak zorunda kaldığını hissediyordu: Yakın bir zaman içinde ya doğrudan doğruya Müslüman kara imparatorluğunun payitahtı haline gelecek, yahut Lâtin Katolik âleminin deniz imparatorluğunun merkezi olacaktı. Muâsır bir müverrihin, Ducas'm Lâtin düşmanlarının ağzından naklettiği²⁶³, İstanbul'da Lâtin serpuşu görmektense Türk sarığı görmek evlâdır sözü, işte bu mücadeleyi aksettirmektedir. Bizans'ta büyük kitle Lâtin hakimiyetinden müte-neffir görünmekle beraber ²⁶⁴, İmperator ve yüksek saray muhitinde bir çokları Batı'ya sarılmaktan başka bir çare göremiyorlardı. Vaktiyle Selânik'in Venedik cumhuriyetine terk olunması gibi, şimdi Bizans'ın da Batılılar eline düşmesi uzak bir ihtimal değildi. Batı dünyası eline geçen bir İstanbul, Osmanlılar için hemen hemen gaybedilmiş sayılabilirdi. Bu da, Rumeli'nin kati olarak Anadolu'dan ayrılması, Osmanlı imparatorluğunun sonu demek olurdu. İstanbul bir buçuk asırlık Osmanlı ilerlemelerinin mukadder tarihi manasını tayin ve tasdik eden son merhale idi. Varna'da iki tarafın uğrunda döğüştüğü asıl koz işte bu idi.

²⁶² Bizans İmperatorları, Batı'ya yardım istemek için yaptıkları ziyaretlerde Rönesans İtalya'sının şehirlerinde Hristiyanlık âlemini eski Roma'ya bağhyan şanlı bir hâtıra olarak merasim ve tazimlerle karşılanırken, Osmanlılar için onlar harâcğüzar birer *tekvur*'dan başka bir şey değildiler.

²⁶³ Bonn tab'ı, S. 264.

²⁶⁴ Bak. Ducas, 252.

FATİH SULTAN MEHMED'İN İLK CULÛSU

Sultan Murad, 1443 yazma doğru, rüşd çağıma girmiş bulunan Sıkinci oğlu Mehmed Çelebi'yi, eski Türk devlet ananesine göre idare ve hükümet işlerine alışmak üzere Mağnisa'ya, Saruhan tahtına gönderdi ¹. O zaman 12 yaşma basmış olan Mehmed Çelebi ², tuğ ve sancak alarak yanında lalası Kassab zâde Mahmud ³ ve Nişancı İbrahim beyler olduğu halde Saruhan-eline doğru yol alırken, kısa bir zaman sonra Sultan olmak üzere tekrar pâyitahta çağrılacağını hayaline bile getirmemiş olsa gerektir. II. Murad'm hayattaki şehzadelerinin birincisi, Mehmed Çelebi'den beş yaş büyük Alâeddin Ali Çelebi ⁴ hayli müddettenberi "Selâtin-i Âl-i Osman'ın dâr ül-mülk-i kadîmi" ⁵ Amasya'da hükümet ediyor ⁶; ve herhalde o zaman o kadar büyük bir ehemmiyet kazanmış olan bu merkezden bir gün babasına halef olarak Osmanlı tahtına gelmeği emniyetle düşünüyordu. Vaktiyle Sultan Murad, kendisi de burada valilik etmiş, oradan tahta gelmiş, ondan önce babası Çelebi Sultan Mehmed, bu bölgeye dayanarak Osmanlı devletini idaresi altında birleştirmeye muvaffak olmuştu ⁷. Alâeddin çok sevilen ve takdir toplıyan bir şehzâde

¹ *Gazavât-ı Sultan Murad bin Mehmed Han*, v. eser hakkında bak. DTGCF Dergisi, cilt VII, sayı 2.

² Bazı kaynaklara göre Fatih'in doğum günü 30 Mart 1432 görünmektedir (bak. Dr. Süheyl Ünver, *Fatih Külliyesi*, İstanbul 1946, S. 162; Fr. Babinger, *Mehmeds II., des Eroberers' Geburtstag*, Oriens, II (1949); yine onun, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun* (1449), *Der İslam*, Band 29-2 (1949), S. 218, not 1; ve, *Mehmed II., der Eroberer und Italien*, Byzantion XXI, fasc. I (1951), S. 136, not 3). Fatihe sunulan Kâşîfi'nin *Gazânâme-i Rûm*'unda (bak. A. Erzi, *Belleten* 56 (1950), S. 596-597) aym tarih vardır

بشارع مولود شه گفت این

محمد شام است این سدّ دین (835)

Yine Fatih devrinde yazılmış olan bir eser, *Düstûrnâme-i Enverî* (M. Halil Yinanç neşri, İstanbul 1928, S. 92), 26 Receb 835, Mehmed bin Hacı Halil Konevî (bak. R. Anhegger, *Tarih Dergisi*, II, sayı 3-4, S. 62) 27 Receb 835 seher vakti; en eski kaynaklardan Şükrullah (*Behçet ül-tevârih*, Th. Seif neşri MOG II (1916), S. 118) 27 Receb 835 tarihini verirler. N. Ramazanoğlu (Vatan, 5 Haziran 1953) H. 856 tarihli bir *Takvîm*'e göre (Topkapı Sarayı Müzesi, Bağdat. no. 309) H. 833 yılını ileri sürmektedir. Bu metin için bak. Zeyil no. II. Bu *Takvîm* H. 856 da Fatih S. Mehmed'e sunulmuştur. Gerçekten Sadeddin (I, 346) de 7 Receb 833 tarihini verir. Buna mukabil Oruc'a göre

idi ⁸. 1443 yazında Karaman-oğlu İbrahim bey Anadolu'da taarruza geçtiği zaman ona karşı yapılan seferde kabiliyet ve enerjisini fazlasiyle göstermek fırsatını buldu. II. Murad kendisi, Rum-eli askerinin yarısını yerinde bırakarak Karaman-oğlu üzerine yürürken, Alâeddin Çelebi'ye de Amasya'dan ordusuyla hareket emrini göndermişti. Bu savaş esnasında ileri harekâtı daha ziyade oğlu Alâeddin idare etmiş, Konya ve Lârende'de o zamana kadar görülmemiş tahribat ve "mezâlim" yapılmıştı. Karaman-oğlu İbrahim bey hak iddia ettiği yerlerden vaz geçmek ve Osmanlı tâbiliğini tanımak suretiyle sulhü elde edebildi ⁹. Babası ile Bursa'ya kadar gelen şehzâde oradan "tahtgâhı" Amasya'ya gitti.

Sultan Murad, Edirne'ye dönünce dehşet verici bir haberle

(s.49, 114) 27 Receb H. 834 de Dimetoka'da doğmuştur. H. 835 tarihini veren Şükrullah ve Enverî 26 ve 27 Receb günlerini verdikleri için birbirinden müstakil olmalıdırlar. Öte yandan bizzat Fatih'e sunulan bir eserde, *Gazânâme-i Rûm* da aynı H. 835 tarihini verir. Şu halde Fatih devrine ait üç müstakil kaynak, H. 835 tarihi üzerinde birleşmektedirler. Kemâl Paşazâde (Fatih K. yaz. no. 4205 v. 2b) H. 835 yılını kabul eder. H. 833 (1430) lehine üçüncü bir delil şudur: Fatih'in büyük kardeşi Alâeddin 1443 de vefat ettiği zaman 18 yaşında idi ve onunla Fatih arasında 5 yaş fark vardı (bak. aşağıda not 4). H. Hüsameddin (Amasya Tarihi, III, İstanbul 1927, S. 209), Kemâl Paşazâde tarihine atfen, Mehmed Çelebi'nin H. 841 Zilhiccesinde (1438 Mayıs-Haziran) Amasya valiliğine tayin edildiğini, sonra Alâeddin yerine Mağnisa'ya gönderildiğini yazar (bak. Kemal Paşazâde; 11b, fakat burada tarih yoktur.)

⁸ Onun hakkında bak. *İstanbul Fethinden önce*, not 8.

⁴ *Düstûrnâme-i Enverî* (M. Halil Yinanç neşr. İstanbul 1928, S. 92). Ducas (Bonn, S. 220) onun, 1443 de öldüğü zaman 18 yaşında olduğunu kaydeder. H. Hüsameddin'in (S. 211) verdiği H. 828 doğum yılı her halde doğrudur.

⁵ Kemâl Paşazâde, 11b.

⁶ H. Hüsameddin'e göre (S. 210-211) Alâeddin H. 842 de Amasya valisi oldu. Ondan önce Mağnisa valisiydi. Bu kayıtlar tedkike muhtaçdır.

⁷ Amasya Timur istilasından beri, Devletin siyasî ve kültürel merkezlerinden biri haline gelmişti. Bursay'a yönelen İran ipek kervanları da oradan geçirdi. Devletin başlıca darphanelerinden biri Amasya'da idi. Şehrin 15. asırda artan siyasî ve kültürel ehemmiyeti için H. Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*'ne bakınız.

⁸ Ducas, Bonn tab'ı, S. 220; karşıla, H. Hüsameddin, 210.

⁹ Bu harekât hakkında en iyi tasvir Neşri'dedir (Taeschner neşri, Leipzig 1951, 170-171). Ducas, bu harekâtı 1444 de gösterirse de, mühim tafsilâtı ihtiva eder. (219-220). Chalkokondyles, S. 326-327; H. 849 tarihli Takvîm-i Hümayûn'daki kayıtlar mühimdir. Keza, anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (Giese neşri, Breslau 1922) S. 66-67, Oruc (Fr. Babinger neşr. Hannover, 1952) S. 53. *Heşt Bihişt*, 390b; *Gazavât*, şimdi en mühim kaynaktır.

karşılaştı Yanko, Macar kralı Ladislas ve Sırp Despotu idaresinde kuvvetli bir ordu, Tuna'yı aşarak Osmanlı topraklarını istilâya başlamışlardı (1443 Ekim). Çok geçmeden Sultan'm bütün şevk ve cesaretini kıran başka bir haber, Amasya'dan şehzâde Alâeddin'in ölümü haberi gelecektir. İşte II Murad'ı, oğlu Mehmed Çelebi lehine tahttan feragate sevkeden buhranlı devre böyle başladı.

Şimdi bu beklenmedik istilâyı durdurmak çok müşkil görünüyordu: Yeni seferden dönmüş bulunan eyalet askeri (başlıcaları timarlı sipahiler, azebler, cerehorlar, voynuklar, martoloslar, yaya ve müsellemler) ekseriyetle memleketlerine dağılmışlardı. Ve unutmamalıdır ki, bu devirde asıl orduyu bu asker teşkil etmekte idi ¹⁰. Acele toplanabilenler de hoşnutsuzluk içinde idiler. Murad, Sofya'yı almış ve son Balkan geçitlerine dayanmış olan istilâcıları İzladi derbendinde ancak kapıkulunun gayreti sayesinde güçlkle durdurabildi ¹¹. Düşmanın, şimdi Edirne'ye götüren büyük yol üzerinde Padişah'm kuvvetlerini ricata mecbur ederek bu kadar ilerlemiş olması çok nazik ve buhranlı bir vaziyet yaratmıştı. O zaman Osmanlı ordusu içinde vahim ayrılıklar baş gösterdi. Yalnız timarlı ordusunun kumandanları olan sancak beyleri değil, Turahan bey başta olarak uc kuvvetleri, bir çok defa düşman karşısında mukavemet imkânı olmadığını söyleyerek kati savaşa girmeden firar yolunu tuttular ¹². Bu yüzden evvelâ Rumeli beylerbeyi Kasım Paşa ile, sonra bizzat Padişah'la Turahan bey arasında münakaşalar çıktı. Mütevâli mağlubiyetler ve gerileme, bu ihtilâfı şiddetlendirdi. *Gazavât* dahil bütün Osmanlı kaynakları, Turahan'm bu sefer esnasında gevşek hareket ederek mağlubiyet ve ricata sebep olduğunda birleşirler. Evrenuz oğulları, Gümlü (Kümüli) oğulları, Malkoç oğulları, Mihâl oğulları gibi bu devirde âdeta feodal aileler teşkil eden ¹³ uc bey-

¹⁰ Broquiè re'e göre (*Voyage d'Outremer*, Ch. Schefer neşri, 182) Osmanlı ordusu 1432 de 120 bin kişidir ve bunun ancak 5000 kadarı kapıkuludur (karşıla.S. 263, 268).

¹¹ Jorga, GOR, I, 433-435. Buna şimdi *Gazavât*'m verdiği mühim tafsilâtı ilâve etmek lâzımdır. Bunun' bir hülâsasını daha önce neşrettik H. İnalçık-M. Oğuz, *Yeni bulunmuş bir Gazavât-ı Sultan Murad Han*, DTCF dergisi, cilt VII, sayı 2, S. 487-490.

¹² *Gazavât*, bak. hülâsası, S. 488-489.

¹³ İshak bey oğlu İsa beyin Üsküp havalisinde ekseri timarları kendi gulâm ve hizmetkârlarına vermiş olduğunu gösteren bir Üsküp ve havalisi defteri

lerinin, merkezle uzlaşmayan müstakil menfaatlara ve görüşlere tâbi olması, ilk defa görülen bir şey değildi. Onların Despot'la ayrı bir hesapları olması temamiyle ihtimal dahilindedir. Bu uc beyleri, Murad'm saltanatının başında kendisine karşı rakibi Mustafa Çelebi'yi tutmamışlar mı idi? O, ancak Mihal-oğlunu hapisten çıkartarak uc beylerine tavizlerde bulunmak suretile tahtında yerleşebilmiş değil mi idi? ¹⁴ *Gazavât*'a göre Murad, bunlara hiç bir zaman itimad olunamayacağını söyleyerek geçmişteki fesadçı hareketlerini bir bir hatırlattı. Edirne'ye dönerken çok hiddetli idi: "Hiç bir yerde karar etmeyüp muttasıl gider ve beylerin birisine iltifât etmeyüp her gez yüzlerine bakmazdı" ¹⁵. Edirne'de Turahan bey, Halil Paşa'nın emriyle Kapucu başı Balta-oğlu Süleyman'a tevkif ettirildi ve 'Okatta habse gönderildi. Artık Sultan "Rumelinlü" ile bir kere daha bozuşmuş oluyordu. Bundan sonra Rumeli'de nasıl umumi bir çözümlüş başladığını, Arnavudluk, Tesalya ve Eski-Sırbıye'de isyanların nasıl alevlendiğini daha önceki yazımızda işaret etmiştik. İzladi'de düşmanı takatsız bırakan soğuk ve açlık, Osmanlılara yardım etmişti. Fakat Macarlar, Padişah'ın kayın biraderi ve Çandarlı Halil'in kardeşi Mahmud Çelebi'yi bir takip savaşında esir ederek muzafferane çekildiler. Yanko'nun ve genç Macar kralı'nın muvafakiyeti bütün Avrupa'da büyük bir sevinç ve ümit uyandırdı. Her tarafta Türkleri, son bir hamle ile Balkanlar'dan büsbütün atmak için yeni bir Haçlı seferi hazırlıklarına başlandı ¹⁶.

Uc-beyleri ve "Rumelinlü" ile bozuştugu bir anda devleti bu çok nâzik durumdan kurtarmak ve Alâeddin'in acıklı ölümünden sonra kalan yegâne şehzadesi 12 yaşındaki Mehmed Çelebi için tahtı garanti altına almak için II. Murad büyük fedakârlıklara katlanmak zarûretini duydu ve temamiyle babası Çelebi Sultan Mehmed'in barışçı siyasetine döndü.

(Fatih devri, defter için bak. benim *Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna*, S. 219) , keza Tırhala sancağında Turahan'm bir çok adamlarının timar tasarruf ettiğini gösteren defter kayıtları (bak. aynı mak. S. 215) bunların vaziyetinde feodal bazı' unsurlar görmeğe müsaittir. Bundan başka bu âileler diğer timar ve hâs sahiplerinden farklı olarak büyük malikâneler tasarruf etmekte idiler.

¹⁴ Bak, Neşri, S. 149-150.

¹⁵ *Gazavât*. 26 a.

¹⁶ Bak, 1444 *Buhranı*, S. 47-48.

Murad'ın, neticesi o kadar mühim olan hareketlerini anlamak için onun karakteri üzerinde durmak lâzımdır. Bu Osmanlı Padişah'ı eyi kalpli, hoşmeşreb ve hassas bir adamdı. Şeyh Bedreddin'in torunu 1448 de onunla konuşmasını anlatırken kendisinin bağışlayıcı, eyilik-sever ve neşeli karakterini ifşa etmektedir¹⁷. Murad, aynı zamanda, zevk ve safaya düşküdü. Ayyaşlık derecesinde içtiği, şarap ve saz meclislerinden pek hazzettiği bütün kaynakların müstereken şahadet ettikleri bir hakikattir¹⁸. Kendi devrinde yazılmış bir eserde¹⁹ onun tahta çıktığı zaman sünbüle burcu olduğu söylendikten sonra "bu sebebdendir kim Padişahımız şâdlıklara ve zevk u safâ 'ıyş u tarablara be-gâyet meşgul" dır, denmektedir. Kendisini 1432 sonlarında gören Broquière, ayyaşlığına bir kaç yerde işaret eder²⁰. Son felâketlerden sonra onun âşikâr olan bu kusuru herhalde halk arasında dedikoduları arttırmıştır. Acaba sonradan tövbe ve istigfarla inzivâ ve ibadet hayatına dönüşünü, 1444 de Timurlulardan birinin gönderdiği mektupta bahis mevzuu olan "seyyiât ül-mukarribîn"²¹ bununla ilgili görmek mümkün müdür? Fakat Murad aynı zamanda muâmelelerinde insanî ve merhametli olarak tanınmış, bilhassa sulh-severliği, harbe karşı nefreti, ahde vefâsı birbirinden temamiyle ayrı kaynaklar tarafından bildirilmiştir²². O, I. Bayezid yahut oğlu II. Mehmed gibi fütuhâtçı bir padişah değildir. Yaptığı harpler, hakikatte, devlet nüfuz ve menfaatlerinin zorladığı zaruri harplerdir. Gençliğini Amasya'nın yüksek kültür muhitinde geçirmiş olan II. Murad, ilim ve edebiyata büyük kıymet veren ince bir hükümdardı. Kendisinin şâirliği ve hattatlığı vardı²³.

İşte bu adam, çok sevdiği şehzâdesinin ölüm acısından sonra, kışın, Balkan geçitlerinde itaatsız bir ordunun başında yaptığı korkunç savaştan inkisar ve gazab içinde pâyitahtma dönerken, daha

¹⁷ Ş. Yaltkaya, *Şeyh Bedreddin'e dair bir kitap*, Türkiyat M. III, s. 255.

¹⁸ Es-Sahavî, *Vecâz ül-kelâm*'da (İstanbul, Köprülü kütüphanesi, no. 1189, 181a) II. Mehmed'den bahsederken "Zevk u safâ hususunda babasından geri kaldı" der.

¹⁹ H. 850 tarihli *Takvîm* (bak. 1444 *Buhranı*, not 106).

²⁰ S. 183-184.

²¹ İleride S. 64.

²² Broquière diyor ki (S. 181) "On m'a dist aussi qu'il het assés la guerre et ainsi me le semble"; Karşıla. Ducas, S. 199, 201, 207, 228. Phrantzes, 211, Chalkokondyles, S. 375.

²³ Bak. Lâtîfî, S. 60; Sehi, S. *Tuhfe-i hattâtîn*, S. 517.

o zaman tahtı bırakmağa karar vermiş olmalıdır. Hatta düşünülebilir ki o, umumi muhalefet karşısında bunu bir zaruret olarak duyuyordu. Aynı zamanda Türk ve Yunan kaynaklarının gösterdiği gibi, oğlunun ölümü onu derin bir matem içine atmıştı²⁴. Ducas, onun saltanatı bırakmasıyla bu ölüm hadisesini birbirine bağlar görünür. Alâeddin'in ölüm sebebi tarih için hakikaten esrarengiz bir mahiyet göstermektedir. Ducas gibi muâsır bir müverrih olan Chalkokondyles, Sultan Orhan'ın oğlu Süleyman için söylendiği gibi²⁵ Alâeddin'in de bir avda attan düşerek öldüğünü rivâyet eder²⁶. Fakat diğer kaynaklar, bilhassa Osmanlı vekâyinâmeleri, bu hususta bir sarahat ihtiva etmezler. Meselâ *Gazavât*'ta Alâeddin'den hiç bahsolunmaması, Sultan Mehmed'in ön plânda belirtilmesi dikkati çeker. Hüseyin Hüsameddin, maalesef kaynak göstermeden Alâeddin'in iki küçük oğluyla birlikte boğdurulduğu hakkında tafsîlât verir²⁷. Bu rivâyeti takviye eder gibi görünen başka bir nokta, Neşri'de ve Kemâl Paşazâde tarihindeki bir telmihtir: Varna harp meydanında yeniçeri ağası Kurtcu Doğan²⁸, Padişah'm dizginini bırakmıyan Anadolu beylerbeyisi ve Alâeddin'in dayısı Karaca beye, "Sultan Alâeddin'i öldürdün, bu kerre begümüze kasedtten, ko gitsün" diye bağırdı²⁹. Bu sözleri herhangi bir şekilde tefsir için elimizde kâfi malûmat yoktur. Alâeddin'in idamı için zâhirde bir sebep görünmüyor³⁰. Karaca bey, onun ölümünden sonra da mevkiini muhafaza etmiştir. Nasıl olursa olsun Alâeddin'in ölümü, Murad'ı büyük bir mateme gark etmiştir. Onu çok severdi. Üç yıl sonra yazdırdığı vasiyetnâmesinde "şöyle buyurdu ki (ölünce) Bursa'da merhum oğlum Ali yanmdağı kabrin katında koyalar"³¹

Alâeddin'in ölümüyle şimdi kalan yegâne şehzâde Mehmed

²⁴ Anonim- Giese, S. 67; Ducas, S. 220.

²⁵ Bak. Neşri, S. 51.

²⁶ Bonn tab'ı, S. 352.

²⁷ O. Alâeddin'in, Mehmed Çelebi ile iktidarı ele almak istiyen devşirmeler tarafından öldürüldüğünü iddia eder (S. 210-211).

²⁸ Onun hakkında bak. *İstanbul'un fethinden önce F. S. Mehmed*, not 223.

²⁹ *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi kütüp. T. yazmalar 2438; karşıla P. Wittek, MOG, I (1921-1922), S. 118. Kemâl Paşazâde'de (Paris Bib. Nationale nüsh. v. 29a) rivâyet tâdil edilmiştir "Sultan-i cihânı koyuver, merhum Alâeddin senin şâmluğun ucundan yoğ oldu, şeâmetünü hazret-i Pâdişah-i hilâfet-penâha da mı yetiştirmek istersin".

³⁰ H. Hüsameddin'in (210) öne sürdüğü sebebler sonraki devirlerden ilham almış bir yakıştırma gibi görünmektedir.

³¹ Karşıla. Neşri, S. 178; Türbeleri bitişiktir. *Vasiyetnâme* için bak. Zeyli.

Çelebi için taht yolu açılmış bulunuyordu³². *Gazavât*'a göre, Sultan Murad, İzladı'den dönünce onu acele Mağnisa'dan Edirne'ye çağırttı. Mehmed Çelebi, Edirne'ye yaklaşıncı "Paşalar ve beyler ve sığâr ve kibâr Şehzâdeye istikbâl edüp ta'zîm ve tekrîm birle Şehzâdeyi karşıladılar"³³. Cyriacus, 22 Mayıs'ta Edirne'de resmi kabulde elçilerle Murad'm huzuruna çıktığı zaman oğlu "Çelebi" (*Cialaby*) yi, Divan'da Paşalarla beraber onun yanında oturur bulmuştu³⁴. II.Murad, Edirne'de düşman elçileriyle, büyük arazi fedâkârlıklarında bulunarak bir anlaşma yaptıktan sonra Temmuz ortalarında Anadolu'ya geçti.

Sultan Mehmed'in ilk defa tahta çıkması şüphesiz İzladı muharebesiyle Varna savaşı arasındadır³⁵. Evvela hadiselerle en yakın bir kaynak olarak *Takvîm-i Hümayun*'lardaki kaydı zikredeceğiz. H. 849 tarihine ait *Takvîme* göre Murad, Karaman-oğlu'na karşı hareketinden önce "oğlu Mehmed Hanı tahtına geçirüp kaimmakam" yaptı, onu

³² Murad'ın öteki oğulları için bak. Neşri, S, 179; Şükrullah, *Behçet ütevârîh*, MOG, II, S. 118; karşıla. Babinger, "*Bajezid Osman*" (*Calixtus Ottomanus*), Nouvelle Clio, Nos. 9-10 (1951), S. 352 vd.

³³ *Gazavât*, 3:b.

³⁴ Bak. 1444 *Buhranı*, S. 7, Halecki, S. 86, vesika 3.

³⁵ Bu devre ait zamanımıza kadar yazılan tarihlerde umumiyetle iki rivâyet tekrarlanıp durmuştur bunlardan birincisi Aşık Paşazâde ve Neşri'nin, ikincisi Oruc tarihiyle anonim Tevârih-i Âl-i Osman'ın naklettikleri rivâyetlerdir. Anonimler (bak. Giese neşr. S. 68, ve İ. H. Ertaylan tarafından faksimile neşr edilen nüsha, S. 108, Oruc, 55) Murad'ın tahttan çekilmesini Despot ve Karaman-oğluyle musalehadan sonra, fakat 847 yılında gösterirler. Aşık Paşazâde (Âli neşr. S. 131) ve Neşri (Taeschner neşr. 172) keza Despotla musalehadan sonra ve hemen Varna muharebesinden önce kaydederler. Kemâl Paşazâde aynı kronolojiyi tekrarlar. Heşt Bihişt'e ve Âli'ye intikal eden Ruhi'deki mühim rivâyet Sırp despotu ile bırıış imazlandıktan sonra "hiç bir tarafta adû bulunmadığı zaman,, Murad'ın tahtını oğluna bıraktığını bildirir. Klâsik Osmanlı müverrihleriyle en son müellifler bu rivâyetler dairesinden çıkamamışlardır. Yunan kaynaklarına gelince, Chalkokondyles Varna'dan hemen sonra, fakat Ducas (220) Varna'dan önce ve Karaman seferinden sonra gösterirler. Son zamanlarda meskûkât araştırmaları neticesinde bu mevzuda daha katı fikirler öne sürmek için yeni deliller elde edilmiştir. Halil Edhem (Eldem) bunlara dayanarak (Meskûkât-i Osmaniye, I, İstanbul 1334, S. 77-79) Fatih Mehmed'in ilk saltanatı için 848 tarihini kabul etmiştir. Jorga (GOR, I, 438, 446) Mehmed'in ilk tahta çıkışını 1444 ilk baharı olarak tespit etmiştir ki, bunda bir hakikat payı olduğu ilerde görülecektir. Son defa Babinger (*Von Amurath*, S. 255) 1444 İlkânûnu'na, yahut 1445 in ilk günlerine götürmüştür.

“kendi yerine dikti”. H. 856 tarihli *Takvîme* göre ³⁶, II. Murad, Karaman oğluna karşı Anadolu’ya geçmeden önce “Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed culûs” etmiştir. Bu son iddiayı destekliyen bazı vesika kayıtları da vardır; Mısır Sultanına gönderilen Varna fetihnâmesinde ³⁷ hadiseler şu şekilde sıralanmıştır a- Hristiyanların Roma’da Papa nezdinde Haçlı seferi için toplanmaları; b-H. 847 de taarruz (İzladi muharebesi); c- Murad’m saltanattan feragati ve Bursa’ya çekilmesi; d- Haçlı ordusunun Rumeli’ye girmesi ve Varna muharebesi. II. Mehmed orada Varna hakkında غريب جلوسنا على السرير (tahta culûsumuzdan hemen sonra) der.

Baysungur’un gönderdiği söylenen mektupta³⁸ Murad’ın saltanatı bırakması “leşker-i küffâr,,la “muharebe ve mukatele” den sonra Varna fetihnâmelerinde ise daima zaferden önce gösterilmiştir. Baysungur’a atfolunan mektupta bahsi geçen muharebe şüphesiz İzladi savaşıdır, ve oraya gönderilen mektup bir culûs nâmesi olup cevabı da bir culûs tebrikidir. Şahruh’a ve Karaman-oğlu’na gönderilen Varna fetihnâmelerinde ise hâdiseler şu şekilde sıralanmıştır a- Murad’m saltanattan feragati, b- Hristiyan ve müslüman hükümdarlarla musalehalar yapması, c- Anadolu’ya geçerek inzivâya çekilmesi, d- Haçlı ordusunun Rumeli’yi istilâsı ve Varna muharebesi. Hatta Karaman-oğluna gönderdiği fetihnâmede Sultan Mehmed, babasının geçen baharda tahtı kendisine bıraktığını açıkça söylemiştir. Bu mühim kayıt aynen şöyledir : «درین بهار گذشته حضرت سلطان الفزات والمجاهدين برهان الولاية من المشاغرين والمرابطين خداوندکار خلدالله ظلال عاطفته این محبرا بنقلبد سلطنت موزونی و مکتسبی خود مشرف ساخت و بکلی امور مملکت Sultan Mehmed’e فرموده تاخود بفراغ بال تهیئة اسباب سعادات ابدیة اشتغال نموده»³⁹ ait bildiğimiz en eski vesika H. 848 Safer evâhiri (10-19 Haziran 1444) tarihinde Erzincan hâkimi Kılınç Arslan’a Edirne’den gönderilen nâmedir⁴⁰. Nâmede Mehmed’in adı yoktur. Fakat cevabında “Sul-

³⁶ Bak. 1444 *Buhranı*, S. 23, Zeyil no. II.

³⁷ Bak. 1444 *Buhranı*, not 104.

³⁸ Aynı yer; ve ilerde not 50.

³⁹ Feridun bey, I, 233.

⁴⁰ Feridun bey, I, 227. Bu tarihlerde Erzincan’da Akkoyunlulardan Pir Ah beyin oğlu Kılınç Arslan’ın hakim olduğunu biliyoruz (Bak. Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*, İstanbul 1927, S. 411-412; M. Halil Yinanc, *Akkoyunlular*, İslâm Ansik-

tan Mehmed han yazılmıştır. Nâme, Sultan Mehmed tarafından yazılmış ise, Haziran başlarında saltanat unvanlarını kullanmağa başlamış demektir. II. Mehmed'in kendi adına basılmış H. 847 tarihli bir bakır mangırdan da bahsolunur ⁴¹. İstanbul Eski Eserler Müzesinde bulunan bu mangırın üzerindeki tarihin 847 olarak okunuşunda Halil Edhem bey şüphe izhar etmişse de, son defa O. Ferit Sağlam bu noktada ısrar etmektedir ⁴². H. 847 tarihi Milâdi 19 Nisan 1444 de nihayet bulur. Mehmed Çelebi'nin daha 1444 kışında Edirne'ye çağırılmış bulunduğunu, fakat kati olarak baharda orada olduğunu biliyoruz. Mayıs'ta Edirne'de babasının yanında yabancı elçilerin kabul merasiminde hazır bulunmuştu. Nihayet Karaman oğlu İbrahim bey, 1444 Temmuz'unda imzaladığı Sevgendnâmede taahhütlerini "Murad beğ ve Mehmed beğ" müştereken yapmak-tadır. Bu resmi vesikada Mehmed için kullanılan *beğ* unvanı da dikkate değer. Bütün bunlar vekâyinâmelerdeki kayıtlarla karşılaştırılınca, Mehmed Çelebi'nin daha 1444 baharında babası tarafından tahta getirildiği ileri sürülebilir ⁴³.

Bununla beraber Sultan Murad hemen o zaman hükümdarlık salâhiyetlerini bırakmış görünmüyor. 12 Haziran 1444 de resmen Macarlarla bir muahede imzalayarak kendi adına Macar kiralına bir mektup gönderdiği gibi ⁴⁴, Temmuz içinde Anadolu tarafına geçerek kendisi ve oğlu Mehmed bey adına başka bir muahede imzalamıştır ⁴⁵. Nihayet II. Murad'm H. 848 de basılmış mangırları vardır. Fakat II. Mehmed'in H. 848 den önce basılmış gümüş sik-

lop. cüz 4, S. 258). Onun babası Pîr Ali, rakipleri karşısında II. Murad'a iltica etmişti. Kılınç Arslan da bu mektupta bir Osmanlı mahmisi gibi görünmektedir. Eski münşeât mecmualarında bu mektubun başka nüshaları bulunup karşılaştırmaya kadar mektubu ihtiyatla kullanmak gerekir.

⁴¹ Halil Edhem (Eldem), *Meskûkât-ı Osmaniye*, İstanbul, I, S. 77-79; sikke İstanbul Eski Eserler Müzesi'nde Osmanlı sikkeleri (O. Ferit Sağlam, IV. T. T. Kongresi zabıtları, Ankara, S. 173).

⁴² Aynı yer. 848 de basılan diğer mangırların aynı olan (H. Edhem, no. 246) bu mangıra istinaden netice çıkarmak hususunda ihtiyatlı olmalıdır. Sultan Mehmedin babasının ikinci culûsundan sonra H. 852 de basılmış başka bir bakır mangırı daha vardır. Öbür yandan 847 de Mehmed'in adına basılmış hiç bir gümüş sikkeye rastlanmamıştır. Bak. aşağıda not. 46.

⁴³ Babinger, *Von Amurath*, S. 235, 238: *Mitbeherrscher, Stellvertreter*

⁴⁴ Bak. Halecki, *mez. eser*, vesika 5.

⁴⁵ Bak. 1444 *Buhranı*, S. 15.

kesine rastlanmamıştır ⁴⁶. Mehmed'in tek başına Sultanlığı, Mihaliç'ta babasının kapı-kulu ve beğler önünde resmen saltanattan feragatinden itibaren başlamış olmalıdır. Bunun tarihi de, Temmuz sonlarına veya Ağustosa isabet eder. Murad'm Anadolu'ya hareketi Temmuz başlarına rastlamaktadır. Bizans imperatorunun Macar Kırallı Ladislas'a gönderdiği 30 temmuz tarihli mektuba göre, Murad 12 Temmuzda Boğazı aşarak Anadolu'ya geçmiştir ⁴⁷. Karaman-oğluyla sulh yaptıktan sonra Sultan Murad, *Gazavât*'a göre Yenişehir'den ordusuyla Bursa'ya geldi, bir kaç gün kaldıktan sonra Mihaliç ovasına çıktı ve orada yeniçeri ağası Hızır ağayı ve diğer beyleri etrafına çağırarak onlara, resmen tahttan feragat ettiğini şu sözlerle bildirdi "Bakın beyler, paşalar, bu âna gelince Pâdişâhınız ben idim, ba'd el-yevm Pâdişâhınız oğlumdur, zira ben cümle tâc ve tahtımı ve unvânımı fil-cümle oğluma verdim, hâlâ Pâdişâh oğlumu bilesiz,,. Murad'm Yenişehir'e gitmesi, Karaman-oğlu elçileriyle muahede akdi, tekrar dönüp Bursa'da bir kaç gün kalması, nihayet saltanattan feragat ettiğini ilân için Mihaliç'a gelmesi, bütün bunlar herhalde üç dört hafta kadar bir zaman almış olmalıdır. Aşağıda bu resmî culûs tarihini başka kaynaklara göre münakaşa ile aynı neticeye yaklaşacağız.

Sultan Mehmed, babası tarafından tahta çıkarılışını bir çok İslâm hükümdarlarıyla birlikte Mısır Memlûkları Sultanı Çakmak'a da bir elçi göndererek bildirmiştir. Bu hususta elimizde yalnız Mısır vekayinâmelerindeki kayıtlar vardır. İbn Tagribirdi ⁴⁸ aynen şöyle demektedir

⁴⁶ H. Edhem, II. Murad'm H. 848 tarihli mangırlarından bir kısmını ikinci saltanatına ait olarak kabul etmektedir. 848 tarihiyle Amasya (no. 169), Tire'de (no. 199), Bursa'da (no. 252) II. Murad adına basılmış mangırlar H. 848 (20-IV-1443—10-IV-1444) yılının başlarına ait olmalıdır. Zira aşağıda görüleceği gibi II. Murad'm H. 848 de tekrar culûsü bahis mevzuu olamaz. Fakat II. Murad'm H. 848 tarihli gümüş sikkesine rastlanmamıştır. Buna mukabil II. Mehmed'in H. 848 tarihli Amasya, Edirne, Ayasoluk, Bursa ve Serez'de basılmış gümüş sikkeleri vardır (bak. H. Edhem, S. 69-75). H. Murad devrinde Novaberda'da para basıldığı halde bu devirde olmamasına dikkati çekmek isteriz. Novaberda 1444 Ağustosunda Sırp despotuna iade olunmuştur. Mehmed'in bu paraları, Varna harbinden sonra 1444 yılı sonlarına doğru basılmış olmalıdır (karşıla, Anonim-Giese, S. 76).

⁴⁷ Bak. Halecki, 29-30.

⁴⁸ *Havâşî ad-Duhûr...*, W. Popper neşr. California, 1930-1932, cilt I, S. 18.

”شوال اوله الخيس في يوم السبت ثالثه وصلت قاهرة مقدمة محمد بك ابن مراد بك ابن عثمان على يد قاصده واخبر القاصدان والده نزل لولده هذا عن مملكة و اقامه مقام نفسه و ارسل يعلم السلطان بذلك وان يكون الولد تحت نظر السلطان“

3 Şevval 848 de (13 Sonkânûn 1445) de Mehmed beyin elçisi Mısır sultanına hediyelerini sundu ve Murad'm tahttan inerek yerine oğlunu geçirdiğini ve onun Sultan'm “taht-ı nazar”mda olmasını istediğini bildirdi. Halbuki aynı kaynak Varna zaferini bildirmeğe gelen elçilerin 21 Zilhicce'de (1 Nisan 1445) Kahire'ye vardıklarını yazmıştır⁴⁹. İki elçi heyetinin varışları arasında iki buçuk ay kadar bir zaman fasılası vardır. Varna muharebesi 10 Sontışrin 1444 de cereyan ettiğine göre iki buçuk ay öncesi Ağustos sonlarına rastlar. O halde II. Mehmed'in resmen culûsu bu tarihlere rastlamış olmalıdır. Tabii bu hesap, her iki hadiseden sonra elçi heyetlerinin aynı zaman fasılası içinde yola çıktıkları ve yolu aynı müddet içinde kat'ettikleri faraziyesine dayanır. Şu nokta şayanı dikkattir ki, başka kaynakların verdiği kronoloji ile bu tamamiyle uygun gelmektedir. Yukarıda resmen tahttan çekilmenin Ağustos'a rastlaması lâzım geldiğini görmüştük.

Sultan Mehmed tahta culûsundan sonra Mısır Sultanı'na olduğu gibi diğer büyük İslâm hükümdarlarına, hususiyle Timur oğullarına elçileriyle nâmeler göndererek culûsunu bildirmiştir. Bunlardan yanlış olarak Baysungur Mirza'ya gönderildiği söylenen bir mektubun cevâbı elimizdedir⁵⁰. Bu mektupta, bilhassa şu satırlar dikkati çeker

”امير مراد ابد الله و نصره تمامی امور سلطنت و ازمه اختيار حل و عقد و قبض و بسط ان مملکت زاهدان جناب باز کنداشته بغایت پسندیده و مستحسن اقتادد“

Emir Murad'm bütün saltanat umurunu ve o memleketin haki-miyet ve idaresini size terk etmiş olması tarafımızdan ziyadesiyle beğenilmiştir, denmektedir. Aynı mektupta “seyyiât ül-mukarribîn” in giderilmesinden bahsedilmesi, ve Mehmed'in bu mektûba cevabm-

⁴⁹ S. 15. *Nüğüm az-Zâhira* (Popper neşri, VII, 141).

⁵⁰ Feridun bey, 231-233; Şahruh'un oğlu Baysungur Mirza 1433 de ölmüş olduğuna göre (bak. Z. V. Togan, Baysungur, İsl. Ansik. cüz 16) mektup ona gönderilmiş olamaz. II. Mehmed'in elçisi Ahi Ali yolda vefat ettiğinden kardeşi Hızır-şah vazifesini yerine getirmiştir. Bu mektupda “معاربه بالشرک کفار و دعاته بازمه ضلال و استکبار” Varna zaferine değil, İzlâdi muharebesine bir telmihtir. Terk-i saltanata ait ifade bundan sonra gelmektedir. Biz bu mektubun Şahruh'a gönderilmiş olabileceğini tahmin ediyoruz.

da ⁵¹ bu “irşâdât-ı mülkiye-i nâfi‘a” ya uyacağını bildirmesi kayde değer. Uluğ beg oğlu Abdüllâtîf’in gönderdiği söylenen mektupta da ⁵² şu ibâre vardır

«والد بزرگوار ... ابوالفتح سلطان مراد زادالله دولته و سعادته ... قرعۀ اختیار بنام ان ارچند سعادت یار افکنده تدبیر مبارکش موافق تقدیر آمد»

Yeni tahta çıkan bir Pâdişah’m, culûsunu, bilhassa o zaman İslâm dünyasının başında bulunan hükümdarlara bildirmesi âdeti ⁵³. Fakat meşrû hükümdarın saltanattan feragati suretiyle tahta geçen bu çocuğun, II. Mehmed’in, hükümdarlığını bildirmek ve tanıtmak üzere yazılan bu nâmelerin hususi bir mana taşıdığı da inkâr olunamaz. Bilhassa Mısır’a giden elçinin, Memlûk sultanından genç hükümdâr için alâkasını rica etmesi ve diğer mektupların edâsı kayde değer. Burada şunu bilhassa belirtelim ki, Sultan Murad, kendi sağlığında oğlunun tahtta sağlamca yerleşmesini temine birinci derecede ehemmiyet vermekte idi ⁵⁴.

Mihalîç’ta terk-i saltanatı müteakip kapıkulu ve beyler tevekkül içinde Edirne’ye dönerlerken ⁵⁵ Murad, Bursa civarında bir ibâdet ve inzivâ hayatına çekildi. Eski vekayinâmeler olsun, hükümlerini onların verdikleri malûmata dayandıran en son araştırmacılar olsun, Murad’m ilk defa saltanatı bıraktıktan sonra Mağnisa’ya çekildiğinde şüphe etmezler ⁵⁶. Yalnız

⁵¹ Feridûn bey, I, S. 232.

⁵² Feridun bey, I, 229; bu mektup aslında Varna fetihnâmesine bir cevap olarak yazılmıştır. 1449 da kısa bir müddet Maverâünnehire hakim olan Abdüllâtîf Mirza’ya gönderilmiş olamaz. Feridûn bey’de başlıklarda çok yanlışlar vardır. Bak. M. Halil Yinanc, mez. mak. S. 268.

⁵³ II. Mehmed’in bu münasebetle yazmış olması lâzım gelen mektuplardan henüz hiç biri elimize geçmemiştir. Bununla beraber Varna fetihnâmelerinde terk-i saltanat ve daha önceki hadiselerle ait mühim kayıtlar bulunmaktadır. (Bunlar için bak. 1444 *Buhran*, not. 104.) Fakat Babinger’in bahsettiği (S.256), Kihnç Arslan’a, Şirvanşah (Sultan Halil) e ait mektuplar başka maksatla yazılmışlardır, culûsla alâkalı yoktur. Culûs tebriki olarak yalnız Baysungur Mirza’ya atfolan mektup elimizdedir. bak. yukarıda not 50.

⁵⁴ Âşık Paşazâde, Âli neşri, İstanbul 1332, S. 131.

⁵⁵ *Gazavât*. 34 b.

⁵⁶ Son defa bu devri yeniden ele almış olan Fr. Babinger (*Von Amurath zu Amurath*, Oriens vol. 3, Nr. 2, s. 255) Murad’m yalnız Varna’dan sonra 1444 İllkânunda veya en geç 1445 in ilk günlerinde tahttan çekildiğini, Mağnisa’ya gittiğini yazar.

muâsır Yunan müverrihi Ducas ⁵⁷ onun Bursa'da bir inziva hayatına çekildiğini kaydetmiş, bu hadiseyi, Varna'dan önce, terki saltanattan sonraya ait göstermekle de doğru bir kronoloji sırası takip etmiştir. Chalko kondyles, onun zâhit ve seyitlerle ⁵⁸ i'tikâfa çekildiğini söylerken doğru olmakla beraber, bunu Varna'dan sonraya atmakla yanılmıştır. Murad, ancak Varna muharebesinden sonra “ıyş u ‘ışret”e başlamak üzere Mağnisa'ya gidecektir. Öyle görünüyor ki, o zamana ait hâdiseler ve teferruât, daima bu ilk terki saltanat hâdisesine eklenmiştir. *Gazavât*, Mihaliç'ta terki saltanattan sonra Sultan Murad'm orada kaldığını kaydeder. Bu kayıtları resmî vesikalar katî bir şekilde teyit etmektedir II. Mehmed, Varna gazâsı dolayısıyla muhtelif hükümdarlara gönderdiği nâmelerde ⁵⁹, babasının tahttan çekilerek “â'mâl'-i uhrevî”ye veya “tehyie-i esbâb-ı saâdât-ı ebediyye”ye kendisini verdiğini bildirir. Mısır sultam'na gönderdiği mektuptaki ⁶⁰ ifadeler ise temamiyle açıktır orada, 848 yılında babasının saltanatı kendisine teslim edip dünyayı hor görerek “Bursa nevâhisine” çekildiğini yazmıştır.

⁵⁷ Bonn tab'ı, S. 220.

⁵⁸ S. 352.

⁵⁹ Bak. yukarıda S. 65.

⁶⁰ Bak. 1444 *Buhranı*, not. 104.

İSTANBUL'UN FETHİNDEN ÖNCE FÂTİH SULTAN MEHMED

Tahtı oğluna bırakıp çekilmekle çok yanlış hareket ettiğini Murad'a, sonraki hadiseler anlatacaktır. Hakikatte onun tahttan çekilmesi ve barış için yaptığı fedakârlıklar, düşmanlar tarafından devletin aşikâr bir zaafî olarak telakki edilmiş ve taarruz niyetlerini kuvvetlendirmiştir. II. Murad, herşeyden evvel Macarlar'la Edirne'de yaptığı anlaşmanın bu tarafta sulhü sağladığını zannetmekle temamiyle yanılıyordu. Yukarıda birinci makalemizde, düşmanın sulhü hakikatte bir oyalama vasıtası telakki ettiğini izaha çalışmıştık. Şimdi hızla hazırlanmakta olan Haçlılar, Türkleri Rumeli'den çıkarmak için, meydana çıkan durumu kaçırılmaz bir fırsat sayıyorlardı. Öbür taraftan İstanbul'da hiç bir zaman eksik olmayan Osmanlı saltanat müddeilerinden bir "Düzme" de, Rumeli'de isyan çıkarmak ve tahtı ele geçirmek için fırsat bekliyordu. Bugün hiç mübalağasız iddia olunabilir ki, Yıldırım Bayezid oğulları arasında taht mücadelesi ancak İstanbul'un fethiyle son bulmuştur.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi¹, Murad'm oğlunu tahta geçirmesinde en mühim bir âmil de, İstanbul'daki müddeiye karşı onu, kendi sağlığında halka meşrû hükümdarları olarak tanıtmak ve tahtta kolayca yerleşmesini temin etmekte. Garp'te ve Şark'ta bütün düşmanlarıyla müsalehalar yaparak sulhü sağlam esaslara bağlamış görüldüğü bir anda, bu fikrini tatbik mevkiine koyabileceğini sanmıştı. Fakat o tahttan çekilir çekilmez, İstanbul'dan bir "Düzme", şüphesiz Orhan², Bizans İmparatorunun yardımıyla İncegiz'e geldi. Burada

¹ Bak. S. 66.

² Kemâl Paşa zâde (v. 18a) 1444 hadiseleri dolayısıyla ondan bahs ile "ol zamanda İstanbul'da bir mechûl-i mec'ul vardı, Yıldırım Han evlâdındanım deyü ili aldadırdı" diyor. *Gazavât*'ta sadece *düzme* adıyla zikredilen bu Osmanlı şehzâdesi İstanbul muhasarasında Sultan Mehmed'e karşı savaşmış ve ölmüş olan Orhan olmalıdır. Chalkokondyles'e göre (S.398) bu Orhan, Emir Süleyman'ın torunu, Kritovulos'a göre (S. 83) II. Mehmed'in amcası olmalıdır. Fakat amcası Orhan'ın Edirne'de öldüğü ve Tunca kenarında gömüldüğü malûmdur (Bak. Şükrullah, *Behçet üt-tevârih*, Th. Seif neşri, MOG II(1926), S. 118; Babinger, "*Bayezid Osman*"..., S. 354). Emir Süleyman oğlu Orhan ise H.

Osmanlıların kendisine iltihak edeceğini sanıyordu, fakat kimsenin gelmediğini görünce "Ağaç-denizi"ne (Deli-orman) kaçtı ve Balkan'ın ötesine hâkim oldu. Bu haber üzerine Edirne'de devlet erkânı telâşa düştüler ve derhal Kassab zâde Mahmud beyi mektupla II. Murad'a göndererek acele Pâyitahta çağırdılar. Bir taraftan da Rumeli Beylerbeyi Şahabeddin Şahin Paşa Düzme'yi yakalamağa memur oldu. Beylerbeyi, İstanbul'a giden bütün yolları tutturduktan sonra Koç Hüseyin Oğlu'nu Düzme'nin üzerine gönderdi. Düzme, bu sıkışık duruma düşünce Karadeniz kıyısından Midye'ye kaçtı ve oradan tekrar İstanbul'a vardı. Görünüşe nazaran bu Düzme hâdisesi, Bizans İmparatoriyile diğer mütefiklerin hazırladıkları çenberleme taarruz plânına dahil olmalıdır. Orhan meselesi, Osmanlı kaynakları tarafından daima meskût veya kapalı geçilmekle beraber 1453'e kadar Osmanlı siyaseti üzerinde kuvvetle tesir yapmış bir âmildir. Herhalde Orhan'ın muvaffak olamayışı, en ziyade kendi taht davası ile düşmanın yıkıcı maksatlarına hizmet etmesinden ileri gelmiştir ve bu sebepten Rumeli'de kendine taraftar bulamamıştır. Osmanlılar o zaman bir ölüm-kalım buhranı içinde bulunuyor ve Chalkokondyles'm dediği gibi³ her türlü iç savaştan nefret ediyorlardı.

Haçlı ordusu 18-22 Eylül'de Tuna'yı aştı⁴. İstîlâ haberi gelince, pâyitahta bütün yaz hâkim olan kararsızlık ve telâş hakiki bir panik haline inkılâb etti⁵. Edirne'de bir katliâmıla biten Hurûfî ayaklanması, Bedestanı ve şehrin büyük bir kısmını küle çeviren yangından sonra halkın gösterdiği hoşnutsuzluk ve heyecan arasında devlet büyükleri, çok yakın saydıkları muhasaraya karşı ne tedbir alacaklarını bilemiyorlardı. Bu korkunç durum karşısında, şüphesiz başta birinci vezir Halil Paşa olduğu halde rical, Sul-

832 de Bursa'da vebadan ölmüştür (bak. Neşrî, 162, *Takvîm-i Hümâyûn*'larda daha önce gösterilir). İstanbul'daki Düzme Orhan'ın babasını tayin etmek için şimdilik delillerimiz kâfi değildir. Fakat onun Osmanlı hanedanından olduğu muhakkaktır (bak. Kritovulos, S. 83). Ducas (S. 235) onun 1451 de yetişkin bir genç olduğunu söyler.

³ Chalkokondyles, S. 352.

⁴ Jorga, GOR, I, 440; kezâ karşıla. Dr. Adnan Erzi, Belleten, sayı 56 (1950), s. 617, 623.

⁵ Bak. 1444 buhranı, S. 37.

tan Murad'ı tekrar acele Edirne'ye çağdırmaktan başka çare görmiyorlardı.

Bu esnada Paşalar arasında fikir ayrılığı kendini gösterdi. Genç Padişah, daha doğrusu onun hakikaten saltanatta yerleşmesini isteyen yakın adamları, düşmanı karşılamak üzere derhal hareket etmesi düşüncesinde idiler. Herhalde başlarında Halil Paşa bulunan bir kısım devlet büyükleri ise, bunu doğru bulmadılar ve mâni oldular. Bilhassa düşman donanmasının Karadeniz kıyılarında çıkarma yapması ihtimali öne sürülüyordu. Padişah'm pâyitahtta kalması, babasının çağırılması kararlaştırıldı ⁶. Murad, başlangıçta uzletinden ayrılmak istemedi. "Beginiz vardır, varın uğraşın" dedi ⁷. Fakat sonra Bursa'ya gönderilen Kassab-oğlu Mahmud beyin ısrarı ve tesirli sözleri ⁸ üzerine nihayet râzı oldu. Halil Paşa'nın, Kapıkuluyla "Göksu dedikleri mahal"ın karşısına gelmesini istedi ⁹. Murad'm hareketi haberi Edirne'de herkesi sevindirdi, kuvvei maneviyeyi yükseltti. *Gazavât*'m diliyle ¹⁰ devlet büyüklerinden her birisinin "aklı başına gelip ma'külca tedarikler endişe eylemeğe başladılar". Murad, süratle Anadolu askerini (tımarlı sipahiler, azablar, yayalar ve müsellemler) toplayıp harekete geçti. Görünüşe nazaran düşman donanmasını şaşırtmak için o, ordusunun büyük bir kısmını, askeri geçirmeğe mahsus at gemilerinin bulunduğu Gelibolu boğazına getirmiş, sonra kendisi gizlice bütün süratiyle İstanbul boğazına, bugünkü Rumeli Hisarı karşısına

⁶ *Gazavât*, 39b.

⁷ *Tevârih-i Âli Osman*, Üni. Kü. T. y. 3704.

⁸ Kemâl Paşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, Paris Bibl. Nationale, man. turcs, Suppl. 157, v. 3b-4b. Burada Kemâl Paşazâde'de (4b) mühim tafsilât vardır: "Eğer bu diyârın şehriyârisen gel vilâyetünü himâyet eyle ve eğer raiyet olmağa ragbet etdüñse anın hükmünü reâyet eyle". Karşıla Anonim-Giese, s. 68. Mahmud bey, Bursa beği (su-başı) Cübbe Ali beğin oğludur (Kemâl Paşazâde, Tursun beğ, 60). II. Murad devrinde Çirmen Sancak beği olduğu tahmin olunabilir (Karşıla. T. Gökbilgin, S. 78. not). H. 837 tarihli vakfiyesi sureti Vakıflar U. Md. 39, 410. Orada adı ve unvanı « جمع المفاخر و المعالی مرجع الاكرام و الإلعالی محمود بك ابن علي. بك المعروف بقصاب زاده » Malkara'da mescid, tabhane, medrese yaptırmış, oğlu Ali beği müteveli tayin etmiştir. Evkafının sonraki durumu için bak. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952, S. 291-292. İş başarılı, cüretli bir adam olarak tanınan Kassab-oğlu şüphesiz Halil'in adamıdır. Bu Mahmud bey, Mahmud Paşa Menakiblerinde Sadrazam Mahmud Paşa ile karıştırılır.

⁹ *Gazavât*, 41a; kezâ bak. Neşri, 173, Anonim-Giese, 68.

¹⁰ v. 41a.

gelmiştir. O sırada Halil Paşa “yeniçeri, topçu ve cebeci ve Rumeli askeri ile” ¹² İncegiz’de bekliyordu. Padişah’ın geldiğini haber alan vezir-i âzam bugün Rumeli hisarının bulunduğu yere geldi, Çandarlı Halil’in getirdiği toplarla Güzelce-hisar’dakiler Boğazı iki taraftan tam bir ateş sahası içine aldılar¹³. Murad’ın geçişine yalnız iki Bizans kadirgası ¹⁴ mani olmak istedi. Asıl Haçlı donanması, bu sırada Türk ordusunun karşı yakaya geçmek için beklediği Çanakkale boğazında kalmış olmalıdır ¹⁵. Bizans kadirgalarından biri, *Gazavât*’a göre topçu kumandanı Saruca’nın toplarıyla batırılmış, öteki hasara uğrayarak İstanbul tarafına kaçmıştı ¹⁶. Bu sayede Murad tehlikesizce bir “Firenk gemisiyle” ¹⁷ karşı tarafa geçti. Bu suretle Türkler büyük bir stratejik muvaffakiyet kazanmış oluyorlardı. Evvelâ Murad’ın şaşırtma hareketi, sonra belki askerî tarihte ilk defa Boğazın top ateşiyle kesilmesi sayesinde Haçlıların plânları bozulmuş oluyordu. Varna savaşı üzerinde yazan en değerli Batı tarihçileri dahi, harbin tahini tayin eden bu Türk muvaffakiyetini, rüzgârın müsaadesizliğine atfederler ¹⁸. Boğazı geçiş tarihi 1444 yılının 20 İlkteşrinine

¹² *Gazavât* 41a.

¹³ Neşri (173), Anonimler (68) ve Kemal Paşaz âde (5a) Murad’ın evvelâ Gelibolu karşısına geldiğini, orada düşman gemilerinin Boğazı tutmuş olduğunu görerek Kocaali üzerinden İstanbul boğazına, Göksoya gittiğini bildirirler. II. Murad, Halil Paşa’yı Gökso karşıasına çağırılmış olduğuna göre geçiş yeri olarak önce İstanbul boğazını tayin etmiştir. Herhalde Düşman donanmasına maksadı belli etmemek içindir ki, Halil Paşa, Padişah’ın boğaza geldiğini haber alınca kadar İncegiz’de beklemiştir.

¹⁴ *Gazavât* 44a, Bizanslıların bu tarihte ancak iki kadirgası olup bunların Boğazı kesmeğe memur Haçlı donanmasına iltihak ettikleri hakkında bak. Halecki, *The Crusade*, S. 61.

¹⁵ Karşıla. Ducas, 221. Haçlı donanmasının şaşırtılmış olduğu bir vakıdır. Varna mağlubiyetinden sonra Papa, Venedik kadirgalarının hatası yüzünden Osmanlıların Anadolu’dan Rumeli’ye geçebildiklerini yazmıştır (Babinger, *Von Amurath*, S. 257; N. Jorga, *Notes et extraits*, III (Paris 1902), 197; karşıla. Halecki, 63).

¹⁶ *Gazavât*, 44a.

¹⁷ Anonim-Giese, s. 68; bu, her halde bir Ceneviz gemisi olmalıdır. Kemal Paşazâde’de (5a) “derya kenârında bir köke ele girdi, bazirgân gemisiymiş, Sultân-ı âlemi ademisiyle bir dem içinde berü yakaya geçürdü”. Batı kaynakları geçişten Cenevizlileri mesul tutarlar. Bak. Babinger, *Von Amurath*, s. 252.

¹⁸ Bak. Halecki, 63-64.

(H. 848, 7 Receb) rastlar ¹⁹. Rumeli toprağına ayak basar basmaz Sultan Murad, bilhassa bu geçişi mümkün kılan topçu kumandam Saruca'ya ihsanlarda bulundu. Edirne'ye haberi müjdelemek için kapıcıbaşı ile Muhtesib zâde acele yola çıkarıldılar ²⁰. Gelibolu karşısında Haçlı donanması tarafından yolu kesilmiş olan Anadolu ordusu da çok geçmeden karşıya geçirilmiştir. Reislerden Kara Rahman oğlu Hamza ²¹, İzmit havalisi halkını gazâyâ çağırarak "azîm donanma" yaptı ve Gelibolu ağzındaki Haçlı donanmasını dağıttı. Bu suretle Anadolu askeri karşı yakaya geçip Rumeli askeri ile birleşmeğe muvaffak oldu ²². Anadolu'dan mühim miktarda asker geçtiği muhakkaktır. H. 859 (1455) tarihli bir Aydın Hâkânî defterinde "Varna gazasında şehit" kaydolunanların miktarı mühim bir nisbet tutmaktadır ²³. II. Murad Edirne'ye yaklaşıncâ, kendisini devlet adamları ve halk büyük sevinç ve tezahüratla karşılamağa çıktılar ²⁴. Eski Sultan şehre girmede. Civarda bir yerde konakladı. "Şahzâde yine tahta çıkıp hüküm eyledi ve emredib Halil Paşa'yı katma davet edib ve Halil Paşa'ya dedi kim, babamdan rica edesin kim babam oturub Edirne'yi İstanbul keferesinden hıfzedib ben Ungurus keferesi üzerine varub gazâ edem" ²⁵. Edirne civarındaki bir kaç günlük konaklama sırasında başkomutanlık meselesinde bir hayli münakaşa cereyan ettiği anlaşılmaktadır. II. Murad, Edirne'ye girmekten kasden kaçınmış olmalıdır. Bununla beraber Çandarlı Halil, Murad'a Padişah muamelesi yapıyordu. *Gazavât*'a göre, vezir-i

¹⁹ Bu tarih Mısır sultanına yazılan Varna fetihnâmesinde verilmiştir. Halecki (S. 64) ve Fr. Babinger (*Amurath*, S. 252) Murad'ın geçişini 1444 İkteşrininin ikinci yarısı olarak tesbit etmişlerdir. Ducas (Bonn tab'ı, 220), "Kelb yıldızının doğduğu günlerde" gösterir.

²⁰ *Gazavât*, 44b.

²¹ Kara Gazi Abdurrahman'ı Orhan zamanında Kocaeli'nde fütuhât yapmış belli başlı gazi reislerinden biri olarak eski Osmanlı rivâyetlerinde buluyoruz (bak. Âşık Paşazâde, 34-35; Neşri, 41-42).

²² Türk ordusunun naklinde para ile Ceneviz gemilerinin de kullanılmış olması tamamiyle esassız olmamalıdır. Cenevizliler bundan önce de bu hizmette bulunmuşlardır. Karşıla. Babinger, *Von Amurath*, S. 252, not 102.

²³ Başvekâlet Arşivi tapu def. M 1-1 Meselâ «تیار جنید واراناده شهید اولدی» (S. 10). Orada 1451'de Anadolu Beylerbeyisi olan Ishak paşanın zikri de dikkati çekmektedir.

²⁴ Kemâl Paşazâde; *Gazavât*, 45a.

²⁵ *Gazavât*, 45.

âzam genç Padişah'a dedi ki: "Elhamdülillâh Padişahımız geldi, şimdengerü tedbir anundur, o nice derse öyle olur". Vezir-iâzam, Haçlı ordusu karşısına çıkabilmek için onun henüz pek genç olduğunu söylemekte şüphesiz haklı idi. Fakat on iki yaşındaki Padişah'm arkasında, galiba Zaganos ve İbrahim beyler bulunuyor ve onu teşvik ediyorlardı. Baba ile oğulun, iktidar için çekişenler arasında bir vasıta yapılmak istendiğini göstermek bakımından *Gazavât*'taki tafsilât bilhassa dikkate değer: Halil'i iknaa muvaffak olamayan genç Padişah, bizzat sefere gitme isteğini babası önünde tekrarlayınca, Murad, "bu asıl sözü ol oğlanın ağzına verirsin" diyerek Halil'i azarlamak istemiş, bunun üzerine vezir-i âzam durumu açıklamak mecburiyetinde kalmıştır. Murad, oğlunu ve pâyitahtı tecrübeli vezirine emanet ederek bizzat düşmana karşı hareket etti ²⁶.

Verdiğimiz bu tafsilâtın, ileriki hadiseleri anlamak için büyük yardımı olacaktır. Ulemânın tasvibiyle nefiriâm, ordunun hareketi ve Varna'daki kanlı meydan savaşı hakkında burada tafsilâta girmek mevzuumuz haricindedir. Yalnız işaret etmek lâzımdır ki, Varna savaşından önce müdafaa tedbirleri almakta ve Varna'da zaferin kazanılmasında Çandarlı'nın rakibi Rumeli Beylerbeyi Şahabeddin Paşa ²⁷ fevkalâde mühim bir rol oynamıştır: Evvelâ, düşman daha

²⁶ "Amma Şahzâde yine tahta çıkıp hükmeyleti ve emredip Halil paşa'yı katına davet edip ve Halil paşa'ya dedi kim, babamdan rica edesin kim babam oturup Edirne'yi İstanbul keferesinden hıfzedip ve ben Ungurus üzerine varub gazâ edem dedikte, Halil paşa âkil vezir idi ve eyitti kim şahzâdem Padişâh hazretine ben bu sözü demeğe kadar değilim. Elhamdülillâh Padişâhımız geldi, şimdengerü tedbir anındır; o nice derse öyle olur, deyüb cevap verdi. Zira bu düşman ağır düşmandır ve şahzâdem sen dahi bir taze gülsün, hemen sana lâyük olan budur ki, Padişâhın fermanı üzere hareket edüb ve sözünden taşra çıkmayasm "(*Gazavât* 45a).

²⁷ Varna muharebesinde sol kola kumanda eden Rumeli beylerbeyi olarak kaynaklarda üç ad verilmektedir Karaca bey, Davud bey, Şahabeddin (Şahin) Paşa. Karaca bey diyen kaynaklar", (Chalkokondyles İ. Bekker neşri, S. 332) bu savaşta şehit düşen Anadolu beylerbeyisi Güvey (Güeygü) Karaca beyle sonra Rumeli beylerbeyi olan Dayı Karaca beyi karıştırmış görünüyorlar. Esasen bütün kaynaklarda Varna'da başka bir isimle bir Anadolu beylerbeyi zikredilmez. Buna mukabil bir kısım mühim kaynaklar (Kâşifi, S. 30; Heşt Behişt; Neşri, 173) Rumeli beylerbeyi olarak Davut beyi gösterirler. Giese'nin kullandığı Anonimlerden dir tanesi (S.200) kezâ Davud'u verir. Fakat diğer anonimlerle Oruc'da (s. 56-ikinci nüshasında, s. 119, "Şahabeddin ve Anadolu Beylerbeyisi" kelimeleri düşmüş olsa gerek) "Rumeli beylerbeyisi Şahabeddin Paşa ve Anadolu beylerbeyisi Güeygü Karaca idi." *Gazavât*, Davut beyin durumunu açıklayarak meselede vuzuh sağlıyor.

Tuna'yı aştığı zaman karargâhını Eski-hisar'da kuran Şahabeddin Paşa, Haçlı ordusunun Balkan dağlarını geçmesine mani olmak için bütün geçitleri tahkim ediyor ve Nigbolu beyi Fîruz Bey oğlu Mehmed beyle teması muhafaza ederek düşmanın ilerleyişini yakından takip ediyordu. O, Sultan Murad'm hareket haberini alınca, Yanbolu'dan az ileride Rumeli ordusuyla geldi, ona iltihak etti. Varna muharebesinde (10 Sontışrin 1444) Yanko'nun karşısında sol kola kumanda etti ve harbin kazanılmasında mühim rol oynadı ²⁸. Şahabeddin Paşa'nın bu savaştan sonra nüfuzu ziyadesiyle kuvvetlenmiş ve 1442 de oğradığı utandırıcı bozgunun tesirini giderebilmiştir.

Harp devam ederken Sultan Mehmed, Halil Paşa ile beraber Edirne'de büyük bir endişe içinde neticeyi beklemekte idi. Hattâ savaş akşamı pâyitahta, ilk çarpışmalarda kaçan askerin getirdiği bozgun haberi herkesi yeis içinde bırakmış, bir panik başlamış ve şehrin büyükleri Dimetoka kalesine sığınmışlardı ²⁹. Ertesi gün zafer "beşâretnâme" si geldi. Pâyitaht halkı haberi büyük sevinç gösterileri, şenlikler ve donanmalarla kutladı. "Cümle bilâd-ı islâmiyeye beşâretnâmeler" yazıldı ³⁰. H. 848 Ramazan sonları (1445 Sonkânun ortaları) tarihini taşıyan, yani zaferden takriben iki ay sonra yazılmış olan bu nâmelerden bazıları, yahut cevapları münşeât mecmualarında bize kadar gelebilmiştir ³¹.

Bu kaynakta mufassalan bildirildiği veçhile, Davut bey "nefir-i âm askeri" kumandanı olarak Rumeli beylerbeyi Şahabeddin Paşa kumandasında sol kolda savaşmakta idi. Kasım Paşa'nın İzladî'deki mağlubiyetlerinden sonra azlolunarak yerine Rumeli beylerbeyiliğine Şahabeddin Paşa getirilmiştir (Gazavât, 28b). Babinger (S. 253-254), evvelâ Davut Paşa sonra Karaca Paşa yazar.

²⁸ Varna muharebesi hakkında son tedkikler için bak. Halecki, S. 6; keza A. Erzi. mez. mak. S. 595-631. Mısır'a gönderilen esirlerin ağzından İbn Hacer'e intikal eden rivâyet dikkate değer. Bak. Dr. Şevk iye İnalçık, *İbn Hacer'de Osmanlılara dair haberler*, D. T. C. F. dergisi VI 5 (1948), s. 523-524, 529. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi (not 23) Osmanlı Hakânî defterlerinden de mühim malzeme toplanabilir ve bilhassa Osmanlı ordusunun durumu doğru bir şekilde meydana çıkarılabilir. Nihayet Varna muharebesi hakkında şimdi en tafsilâtlı ve mühim bir kaynak olarak *Gazavât-ı Murad Han* son zamanda meydana çıkmıştır. M. Oğuzla beraber bu mühim kaynağı yakında neşredeceğiz. Bütün bu yeni kaynaklara göre Varna muharebesi yeniden yazılmalıdır.

²⁹ Kemâl Paşazâde, v. 21b.

³⁰ *Gazavât*, 61b; Kemâl Paşazâde, 16.

³¹ Bak. 1444 *Buhranı*, not 104. Babinger'in bahsettiği (S. 256) mektuplardan Kihnç Arslan'a gönderilen mektup bir fetihnâme değildir. Bu mektup hakkında

Muharebe esnasında ve muharebeden sonra, Murad'm Manisa'ya gitmesine kadar S. Mehmed'in saltanattan çekilmiş olması bahis mevzuu değildir. Ancak o zaman pek hususi olan bir durum, hakikatte kimin padişah olduğu hakkında yalnız bugünkü tarihçileri değil, muâsir müşahitleri bile tereddüt ve ibham içinde bırakmıştır. Gerçekten o zaman bir kısım devlet adamları ve halk, II. Murad'm ordunun başına geçmesini tekrar tahta çıkma mahiyetinde, fiilen bir culûs telakki etmişler, buna karşı bazıları Sultan Mehmed'in resmî padişah durumunu müdafaa etmişlerdir.

Savaş esnasında Sultan Mehmed'in vaziyeti hususunda *Gazavât* açıktır. Zaferi müteakip alman ganimetten bahsederken diyor ki: "bulunan cevâhir ve altun ve gümüş eşya ne bulunduysa, defter edüb ve Padişahımız olan Sultan Mehmed bin Sultan Murad Han için zabt olundu,"³² Fatih'e sunulmuş olan *Gazânâme-i Rûm*'da³³ II. Mehmed, Varna muharebesi sırasında ve sonra daima padişah olarak tasvir edilir. Kezâ muâsir bir müverrih, Ducas'da³⁴ Varna zaferinden sonra II. Murad, Manisa'ya çekilmiştir; bir culûs veya saltanattan feragat bahis mevzuu değildir. Ekseri kaynaklar II. Murad'm 1446 da tahta gelişini, hemen Varna'dan sonraki günlere getirmekle yanırlılar^{35a}. S. Murad, Rumeli'ye geçtikten sonra resmen II. Mehmed padişah sayılmakla beraber, eski Padişah'm düşmana karşı orduların idaresini eline almasından beri tabîî bütün otorite fiilen ona intikal etmiş ve oğlu pâyitahtta 1444 yazında olduğu şekilde bir "kaim-makam" gibi kalmıştı³⁵. II. Murad, Varna'ya giderken Edirne şehrine girmekten kaçınmıştı. Fakat büyük meydan savaşını kazanıp Edirne'ye geldikten sonra burada oturduğu günlerde de bittabîi birdenbire "zimâm-ı kabz u bast" dan elini çekip kenarda kalmadı, kalamazdı.

bak. *İlk Culûs*, not 53. Erzi'nin II. Murad tarafından Varna için Cihanşâh'a gönderildiğini iddia ettiği fetihnâme de (mez. mak. S. 614 vd.) hakikatte II. Kosova fetihnâmesidir. Onun neşrettiği (mez. mak. 619) Topkapı Sarayı Arşivindeki kopyanın öteki parçasını bu Arşivde çalışmalarımız sırasında bulduk. Feridun beyde (s. 173-175) buna cevap olarak alman mektubun aslı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde No. 8343 dedir ve evâhiri Şevval 853 tarihini taşımaktadır.

³² *Gazavât*, 60 a.

³³ Bak. Adnan Erzi, *Belleten*, sayı 56, s. 596-597.

³⁴ S. 221.

^{35a} Bununla beraber Anonimler ve *Heşt Bihişt* doğru olarak H. 850 (1446) tarihini verirler.

³⁵ Bak. not 26.

Chalkokondyles'de ona atfolunan ³⁶ azl ve tayinler, her halde onun tarafından, fakat Sultan Mehmed adına yapılmış olmalıdır ³⁷. Varna muharebesinden sonra yazılan fetihnâmeler, Mehmed'in saltanatıta kaldığına dair yukarıda naklettığımız vekayinâmelerin kayıtlarını kat'i bir şekilde teyit etmektedir. Gerçekten H. 848 yılı evâhîr-i Ramazan tarihini taşıyan bu fetihnâmeler ³⁸, hepsi II. Mehmed adına gönderilmişlerdir. Feridûn bey'deki mektupları daima ihtiyatla karşılamak, bilhassa başlıklara güvenmemek lâzımdır. Fakat bu nâmeleri gönderen şahıs, babasının tahtı kendisine bırakarak çekildiğini, sonra Macarların taarruzu üzerine onu ordunun başına çağırdığını söyler ki, bu sarahat, nâmelerin II. Mehmed tarafından gönderildiğine hiç bir şüphe bırakmaz. Mısır kaynaklarında ³⁹, Varna zaferini bildirmeğe 21 Zilhicce 848 de Kahire'ye Sultan Murad'ın elçileri geldiği kaydedilmiş ise de, bize kadar gelen arapça fetihnâme⁴⁰ âşikâr surette Sultan Mehmed tarafından yazılmıştır. Orada, babası Sultam ordunun başına çağırdığından ve Varna zaferinden bahsile "Allah bu çetin zaferi bize tahta culûsumuzun, Âl-i Osman tahtına geçmemizin akibinde kolay yaptı" denmekte ⁴¹ ve elçilikle Azeb beyin gönderildiği bildirilmektedir. Bu mektuptaki bütün sarahata rağmen harbi fiilen idare eden Sultan Murad olduğu için, Mısır vekâyinâmelerinde yanlış olarak elçinin ve mektubun da onun tarafından gönderildiği kaydedilmiştir. Mehmed, bu fetihnâmelerde babasının

³⁶ Bak. s. 340, ve Babinger, 254.

³⁷ Şehit düşen Anadolu beylerbeyisi Karaca Bey yerine Chalkokondyles'in (S. 340) II. Murad tarafından tayin edildiğini söylediği Ozgur (Skuras) oğlu İsa beyin tevcih berâtı hakikatte Sultan Mehmed admadır (bak. Feridûn bey, I, 269). Ancak buradaki 7 Receb H. 855 tarihi yanlış olmalıdır. Çünkü Fatih Mehmed H. 855 Muharrem ayında tahta geçti ve iki ay geçmeden Ozgur oğlu İsa beyi azlederek yerine İshak paşayı Anadolu beylerbeyi yaptı (bak. ilerde S. 112). II. Mehmed, H. 855 baharında Karaman-oğlu üzerine sefere çıktığı zaman İshak bey beylerbeyi idi (Tursun, *Tarih-i Ebul-Feth*, TOEM ilâvesi, s. 35; Sadeddin, I, 415; Ducas, 226). Bir Arnavud aileden gelen Ozgur oğlu hakkında bak. ileride not 69.

³⁸ Bak. Karaman-oğlu İbrahim beye ve Şahrüh'a gönderilen mektûplar (Feridun bey, I, 221, 233).

³⁹ Aynî, *'İkd al-cumân*, Veliyüddin küt. yazma. no. 2396, S. 755, 757, 763; İbn Tagrıbirdi, *Havâdiğ ad-Duhûr*., Popper neşri (California 1930-1932), I, s. 15, 18.

⁴⁰ Bak. 1444 Buhranı, not 104.

⁴¹ Bu mektûbu Arapça da derin vukufivle lûtfen tercüme eden Profî N. Lugal'a burada teşekkürlerimi sunarım.

tekrar saltanata geçtiğine ve tahtı bıraktığına dair en küçük bir telmihte bulunmadığı gibi, İstanbul fetihnâmelerinde de kendisini yalnız iki defa culûs etmiş gösterir. Nihayet H. 856 (1452) de Fatih Sultan Mehmed'e sunulmuş olan *Takvîm-i hümayûn*'da ⁴² onun ilk culûsundan sonra babasının tekrar tahta gelmesi ancak iki yıl sonra gösterilmiştir.

Varna'dan kısa zaman sonra yazılmış bazı vesikaların asılları veya suretleri bugün elimizdedir. Evvelâ 27 Şaban H. 848 de (10 İlkânun 1444) yazılmış bir borç senedi ⁴³ şu şekilde başlanmaktadır

”خداوندکاری والدی مدالله ظلال عاطفته حضرتندن الثان قرض و قاش بهاسندن وکویار بهاسندن و دکرمنلر بهاسندن آچہ و فلوری اشو موجبہ درکہ ذکر و تفصیل اولور“

Burada “Hüdâvendigârım, babam diye yazan şahıs şüphesiz II. Mehmed'dir. “Hazret-i a'lânîm hizâne-i 'âmiresine” para teslim etmesi evvele ait bir şeyin hikâyesidir. Diğer taraftan kendisinin Padişah olması, eskiden kalmış bir borç için devletin resmî hazinesine bir temessük vermesine mâni değildir. Aynı vesikada babası için kullandığı *duâsı* dikkate değer. Bu, Varna fetihnâmelerinde onun için kullanılan aynı *duâ* şekildir, ve onun için, hükümdarlara mahsus başka herhangi bir *duâ* şekli kullanılmamıştır. İkinci vesika, Varna muharebesinden bir ay kadar sonra (H. 848 Şaban sonları) II. Murad'm kadîasker Mehmed bin Ferâmurz (Molla Hüseyin) e yazdırdığı bir âzâdnâmedir ⁴⁴. Gerçekten onun oradaki unvanları, Padişah olduğu zamanki unvanlarından hiç bir şekilde farklı olmayıp ⁴⁵ saltanata delâlet eder. Bu vesika bizce daha ziyade II. Murad'm kendi temayülünü göstermek itibarıyla mânidardır. Fakat unutmamalıdır ki, H. 850 tarihli *Takvîm-i hümayûn*'da ⁴⁶ Mehmed, Edirne

⁴² Bak. Zeyil, no. II.

⁴³ Topkapı Sarayı Müzesi Arş. No. 10729; bak. Zeyil, No. III.

⁴⁴ Topkapı Sarayı M. Arş. no. 5566; bak. Zeyil, No. VII.

⁴⁵ Mukayese için II. Murad'ın H. 846 tarihli Karaca Bey yolu kitabesi ile (Bak. Kâzım Baykal, *Bursa ve anıtları* Bursa 1950, s. 161) H. 830 tarihli Bursa camii kitabesi (aynı eser, s. 166) ve H. 855 tarihli türbesi kitabesi (aynı eser, 167) karşılaştırılabilir.

⁴⁶ Bu *Takvîm*'in Oxford'daki nüshasından yaptığı kopyayı kullanmama lütfen müsaade eden Dr. Osman Turan'a burada teşekkür ederim.

tahtında iken kendisi ve babası, her ikisi *Han* unvaniyle anılıyorlardı. Herhalde bu iki vesika, Murad'm tahta geçtiğini ve Mehmed'in çekildiğini gösterebilecek ve yukarıdaki kaynakların şehâdetini nakzedecek mahiyette değildir.

Bununla beraber, Edirne'de herkes ve bilhassa vezir-i âzam Halil Paşa, dört ay önceki Padişahlarına, şimdiki kurtarıcılarına ve küçük Padişahlarının babasına hakikî Padişah gibi muamele ediyorlardı. Bir şeklin icablarını yerine getirmek için ona eskisinden farklı bir muamele yapmak ellerinden gelmezdi. Zaten bir çokları onun saltanattan çekilme arzusunu istemiyerek kabul etmişlerdi. Şimdi de "ulu kici (onun) kendüler koyub gittiğine râzı" değillerdi. Bilhassa Çandarlı bunu istemiyordu ⁴⁷. İşte bunun içindir ki, H. 849 *Takvîm-i Hümayun*'u ⁴⁸ Varna zaferinden sonra Murad'm "Edirne şehrine gelip culûs"undan bahsederken şüphesiz aynı hâlet-i ruhiyeye tercüman olmuştur. Anonimlerde aynı görüş tarzı hâkimdir. Orada aynen denir ki ⁴⁹: Sultan Murad "bir kaç gün durub beyliğini terk edüb Sultan Mehmed'i tahta geçirüb istiklâlî tahtı ona ısmarladı". Murad'm, Edirne'de bu kısa ikameti esnasında durumu için, fiilen padişahdı ve culûs etmişti diyebilirdik. Fakat Anadolu'da Mihalıç'daki resmî terk-i saltanattan beri resmen daima Mehmed, Padişah'tı. Murad'a yeni bir bi'at yapılmamıştı. Herhalde dört ay önce devlet büyükleri önünde merasimle saltanatı bıraktıktan ve bunu her tarafa nâmelerle ilân ettikten sonra Murad tarafından bunun hemen ibtali beklenemezdi. Bilhassa İstanbul'da daima fırsat bekleyen müddei karşısında, oğlunun tahtta sağlamca yerleşmesini sağlamak maksadiyle saltanatı bırakmış olan babanın, şimdi böyle tehlikeli bir harekete kalkışması ve yegâne oğlunun istikbalini tehlikeye düşürmesi makul bir hareket olamazdı. Bundan dolayıdır ki, kalması için bazıları ısrar ettikleri halde Sultan Murad ilk kararında sebat etti. Bu fiilî vaziyeti hakiki bir culûs haline getirmeden bu defa "ıyş u 'işretle meşgul olmak" üzere, yanına şarabdâr Hamza beyle İshak Paşa'yı alarak Mağnisa'ya çekildi ⁵⁰. Oraya giderken oğlunu "İstik-

⁴⁷ Kemal Paşazâde, 21 b.

⁴⁸ Bak. yukarıda S. 23.

⁴⁹ Anonim Giese, S. 70.

⁵⁰ Bak. Neşri, 172 ; orada ve diğer vekayinâmelerde ilk feragat-ı saltanata ait teferruâtı bu tarihe nakil lâzımdır.

lâlî Pâdişah" bırakmış oluyordu ⁵¹. Mağnisa'ya çekilen eski Sultana geniş ülkelerin (Saruhan, Aydın, Menteşe sancakları) has geliri tahsis olundu ⁵². Bu çekilişe rağmen eski Sultan, Varna galibi ve henüz bir çocuk olan Padişah'm babası sıfatıyla yine o derece nüfuz ve otorite sahibi idi ki, Venedik, İstanbul'daki balyozu A. Foscolo'ya gönderdiği mektuplarda II. Mehmed'i "Rumeli Sultanı" olarak tavsif ediyor, ve, Babinger'in fikrinde, Sultan Murad'a bir nevi "Anadolu Sultanı" nazariyle bakıyordu ⁵³. Gerçekten, H. 856 *Takvîm-i Hümayûnu* Varna zaferinden sonra Sultan Murad'm "Aydın ve Saruhan tahtında gelip culûs" ettiğinden bahseder ⁵⁴. Aşağıda onun otoritesini kullanmakta devam ettiğine dair müspet vakıalar göstereceğiz.

Hülâsa, II. Murad'm vaktiyle anî bir kararla, Tursun beyin ifadesiyle "alel-fevr", tahttan çekilmesi, memlekette bir ikilik ve neticede hakiki bir otorite buhranı yaratmıştır. Hele şimdi Varna galibinin uzaktan da hissedilen nüfuzu, oğlunun hakiki surette saltanat sürmesine imkân bırakmıyor ve başlıca Çandarlı buna vasıta oluyordu. O zamanki otorite buhranını Tursun Bey ⁵⁵ şu mısra ile güzel ifâde etmektedir "Bir memlekette fitne olur iki Pâdişâh" H. 850 *Takvîm-i Hümayûn*'unda ⁵⁶ "Sultan Mehmed Han" ile beraber "Padişah Sultan Murad Han"m zikredilmesi o zaman kimin hakikî Sultan olduğu hakkında kat'i bir hüküm vermemize müsait değildir ve bize ancak o zaman zihinlerde hâkim olan tereddüdü gösterir.

Genç Padişah'm yakın adamları, Zaganos, Şahabeddin Şahin ve İbrahim Paşalar, Varna'ya düşman ordusuna karşı onu götürmek için ısrarlarında haklı idiler. Bu suretle genç Sultan'm otoritesi kurulmuş olacaktı. Halil, onlara karşı daima asıl padişah olarak Murad'ı tanıır görünmektedir. O, Murad'm Edirne'ye gelip tekrar culûsunu şiddetle istiyordu. Sultan Murad da, durum Varna'dan sonra tamamiyle değişmiş olduğundan, herhalde tekrar tahta çıkmayı içinden arzu ediyordu. Tursun bey ⁵⁷ diyor ki "ol dahi (Murad) ettiğine pişmân

⁵¹ Oruc, S. 58.

⁵² « ولایت ایدین ایلی و من تشا ایلی و ساروخان ایلی را جهت ضرورت معاش افراز فرمود » (هشت بهشت ، داستان پانجمم) .

⁵³ Bak. Babinger, *Von Amurath*, S. 258.

⁵⁴ Bak. Zeyil, no. II.

⁵⁵ S. 32.

⁵⁶ Bak. yukarıda not 46. metin şudur (O. Turan kopyesi): « پدشاهم سلطان مراد خان پادشاه زاده سیله سلطان محمد خان بله چوق چوق یاشاونلار ، شیه بله سزکیم سلطان محمد خان طالعی جلوس ایدوب تحتہ اوطوردوغی وقتده عقر ب رجیدی و بندیزی مریتدرد » .

⁵⁷ S. 32.

olmuş, ama izhâr etmeyüb Halil Paşa'nın kemâl-i kiyâsetine tefvîz etti" ⁵⁸. Gerçekten bunu, ciddi olarak endişe olunan bir iç harbe sebebiyet vermeden ⁵⁹ ve ileride oğlunun saltanat haklarını ve durumunu tehlikeye düşürmeden "kiyâset,, ile yapmak lâzımdı. Fakat devlet ricali arasında bu meseledeki şiddetli fikir ayrılığı ve rekabet neticesinde Edirne yeniden mühim kargaşalıklara sahne oldu Sultan Murad'ı getirmek isteyen Çandarlı Halil'in gizli faaliyetleri neticesinde bir yenice isyanı patlak verdi ve Murad tekrar tahta çağırıldı. Aşağıda bu hâdiseleri tafsîlâtıyla tasvire çalışacağız.

Rical arasında nüfuz ve iktidar mücadelesi bu devirde hadiselerin inkişafında başlıca rol oynamakla beraber, bu mesele şimdiye kadar lâyiki veçhile araştırılmamıştır. Bu mücadele, hâkim-i mutlak görünen Çandarlı Halil Paşa'nın nüfuzuna karşı yöneltilmişti.

Çandarlı Halil, H.833 de (30.IX.1429-21.VIII.1430)babası ölünce onun yerine kadıaskerlikten üçüncü vezir olmuştu ⁶⁰. Oruc'ta H. 840 (1436-1437) tarihine doğru birinci vezir, yani vezir-i âzam sıfatıyla onu devlet işlerinin başında görüyoruz. O, büyük bir otorite kurdu ⁶¹. "Sultan'm kabz u bastı onun tasarrufuna menûti idi" ⁶². Zevk u safâya düşkün olan II. Murad, işleri büsbütün bu sadık, dirâyetli vezire bırakmış görünüyor. 1444 yaz başında, Edirne'de, düşman elçileriyle müzakerelerde onun ne kadar mühim bir rol oynadığını evvelce görmüştük ⁶³. Bu devirde hayatı bir mahiyet gösteren devletin dış siyasetini her halde o idare ediyordu. Çandarlı, 1439 Floransa konsilinde Bizans'ın ısrarıyla alman kararlardan sonra Osmanlı devletinin başına o kadar felâketler getiren Haçlı kuvvetlerini yeniden tahrik etmemek için azamî derecede ihtiyatlı bir barış

⁵⁸ Fakat Tursun bey'de kronoloji karıştırılmış ve bu hadise Varna savaşından önceye konmuştur. Karşıla. Chalkokondyles, 352-353.

⁵⁹ Chalkokondyles, 353.

⁶⁰ Oruc, 49. Babasının ölümü, mezar kitâbesine göre 25. VIII. 1429 dir (Taeschner-Witte, *Die Vezirfamilie der Çandarlyzâde*, Der İslam 18 (1929) S. 98-99). Halil'in vezirliği 1429 Sonbaharında başlamış olmalıdır.

⁶¹ Oruc, 51. "Ana vezâret irsle ve istihkakla muntakil olmuştu ve bu hânedân-i âlişânın vezir bin veziri idi., (Tursun bey, 31). Müverrih bunu Çandarlıların eski itibarlarını buldukları II. Bayezid devrinde ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın vezareti esnasında yazmaktadır.

⁶² Kemal Paşazâde; karşıla. Kritovulos (91) "Pek ziyade hâiz-i nüfuz".

⁶³ Bak. 1444 *Buhranı*, s. 24.

politikasına taraftar görünüyor. Bilhassa, elindeki Osmanlı müddeisi Orhan Çelebi vasıtasıyla devletin emniyetini her an tehlikeye sokabilen Bizans'a karşı mülâyim ve barışçı bir tavır takınmıştı. Yunan kaynaklarının hepsi, onu Bizans'a karşı hayırhâh ve dost göstermektedirler ⁶⁴. Rüşvet rivâyetlerinin, onun bu siyasetine karşı koyanlarla böyle bir siyasetin hakiki sebeplerini tamamiyle anlamayan halk ve gaziler muhiti tarafından yayılmış ve oradan Bizans kaynaklarına aksetmiş olduğu kuvvetle tahmin olunabilir. Maamafih çok zengin olan onun, Bizans'taki malî menfaatleri bu barışçı siyasetini destekleyen hususî bir âmil de olabilir. Halil Paşa'mn barış siyaseti hakikatte II. Murad'm siyasetidir. Murad da, şüphesiz 1422 deki İstanbul muhasarasından sonra babasının siyasetine dönerek Bizans'a karşı daima müsamahakâr bir siyaset takip ediyordu ⁶⁵. Zikrolunan bütün kaynakların müttefikân belirttikleri gibi, II. Murad'm Halil Paşa'ya sonsuz bir güveni vardı. 1443 kışında Macarlara karşı, 1444 yazında Karaman-oğlu'na karşı sefere çıkarken pâyitahtın muhafazasını ona bırakmış ve nihayet tahtı fiilen onun vesâyeti altında olarak 12 yaşında oğluna terkederken devleti hakikatte eski vezirine teslim etmişti. Böylece Halil'in şahsında Çandarlılar, nüfuz ve kudretlerinin en yüksek noktasına erişmiş bulunuyorlardı. Bununla beraber Halil, daha Varna'ya gidecek ordunun kumandanlığı meselesinde görüldüğü gibi, Sultan Mehmed'in ve onu kıskırtanların karşısında otoritesini muhafaza etmenin ve devleti idarenin güçlüğüne anlamış olmalıdır. Herhalde o, iç siyasetini de sarahatle tesbit etmiş bulunuyordu Varna zaferinden sonra nüfuzu tekrar yükselen II. Murad'ı, hakiki Padişahı, tahta getirmek, devlet otoritesinde hasıl olan ikiliğe ve bunun doğurduğu buhrana son vermek. Bu suretle Halil, haricî siyasette ihtiyatlı barışçı politikasına inanmış olan eski Padişah'la işleri daha kolay yürütebilir ve küçük Sultan Mehmed'in etrafında toplanarak kendisine karşı iktidar mücadelesinde

⁶⁴ Chalkokondylas, Ducas, Phrantzes; Mehmed bin Hacı Halil el-Konevî'ye göre (Bak. R. Anhegger, Tarih dergisi III (1952) s. 58-59) Halil Paşa mecliste Hoca Fîruz'un adı geçince, memlekette bu fitnelerin (Timur istilâsı) zuhûruna onun sebep olduğunu düşünerek adını lânetle anardı.

⁶⁵ "Her ne kadar İstanbul'u fethetmek için teşebbüste bulunduyorsa da, bu şehrin aleyhinde yeni bir teşebbüste bulunmak niyetinde değildi ve en ziyade sulhü idâme arzusunda idi" (Phrantzes, Bonn tab'ı, S. 211-V. Mırmıroğlu tercümesi, T. T. K. da gayrı matbû).

bulunanlardan kurtularak mutlak otoritesini üzüntüsüz devam ettirebilirdi. Hatırlanacağı üzere, Varna zaferinden önce ve sonra Halil, Sultan Murad'a karşı daima hakiki padişah muamlesi yapmakta idi ⁶⁶.

Halil'i destekliyenler arasında Sultan Murad'm en yakın benderlerinden eski vezir İshak Paşa ile Varna'da şehit düşen Anadolu beylerbeyisi Karaca bey yerine getirilen Arnavud Özgür oğlu İsa bey ve yeniçeri ağası Kurtcu Doğan bulunuyordu. II. Murad'm Varna'dan sonra yanında götürdüğü İshak Paşa, Manisa'da Halil'in en büyük yardımcısı idi ve eski Sultan'm bir nevi veziri-âzamı rolünü oynuyordu. II. Murad'm vasiyetnâmesinde imzası bulunan bu İshak bin Abdullah, XV. asırda gelen diğer İshak bey (paşa) larla umumiyetle karıştırılır ⁶⁷.

⁶⁶ Bak. yukarıda not 26. «تحتكاه» سلطان مراد كلك لازمدر مادامكه انلر حیاتدهدر .
پادشاهلق انكدر » (Topkapı, Revan, no. 1099).

⁶⁷ XV. asırda yaşamış bir çok İshak bey (paşa) ları birbirinden ayırd etmek her zaman mümkün değildir. Fakat herhalde yukarıda bahis mevzuu olan ve Enderünden yetişmiş olduğuna şüphe olmayan İshak bin Abdullah ile II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra vezirâzamıya getirilen Lala İshak bin İbrahim'i karıştırmamak lâzımdır (Kâmil Kepecioğlu, *İnegöllü İshak Paşa*, Uludağ, Bursa Halkevi Mecmuası, sayı 45-46 (1942) , bu ikisini karıştırmıştır.) İsmail Hakkı Uzunçarşılı (*Osmanlı tarihi*, II, Ankara 1949, s. 521 - 522) yalnız bu ikisini değil, herhalde H. 848 den önce ölmüş olduğunu bildiğimiz (oğulları Mustafa ve İsa beylerin H. 848 tarihli vakfiye tecdidinde - Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivi no.424-9-39-“el-merhûm el-mebrûr İshak bey”) Üsküp uc beyi İshak beyide aynı şahsiyet sanmıştır. II. Murad'm veziri İshak bin Abdullah, II. Mehmed'in cülusunda, 1451 de Anadolu beylerbeyisi olduğu gibi İshak bin İbrahim de H. 868 yılına doğru aynı mevkii işgal etmekte idi (H. 868 tarihli Ankara tahrir defteri, Başvekâlet Arşivi No. 9). Hüseyin Hüsameddin'e göre (Amasya tarihi, III, 225) İshak bin İbrahim daha H. 864 de Anadolu beylerbeyi olarak Ankara'ya gelmişti. Onun Ankara'daki eserleri hakkında bak. İbrahim Hakkı Konyalı, *Karaca Bey İmareti*, İstanbul 1943, s. 103-104. Ergene imareti vakfiyesinin H. 861 de yapılan tecdidinde şahit olarak imzası görünen “Melik-ül ümera il ‘izâm Cemaleddin İshak bey bin Abdullah” başka bir İshak, belki Sarı İshak bin Abdullah'tır. Burada unvanı, beylerbeyi unvanıdır. H. 865'de Edirne muhafazasına bırakılmış olan İshak paşa ile (Neşrî, 195), Oruc'un (s. 126) H. 870 de divanda vezir olarak zikrettiği İshak paşanın kim olduğunu tayin etmek güçtür. Küstendil civarında H.871 tarihli köprü kitabesinde (Bak. P. Wittek, *Notes sur le Tughra Ottoman*, Byzantion T. XVIII (1946-1948) s. 327-328, ا-ح-ق پاشا - رشيد الامراء الكرام و رشيد العظام -يد الوزراء العظام) II. Murad'm veziri İshak, yahut yukarıda adı geçen Sarı İshak olabilir. Unvanları onun vezir ve beylerbeyi olduğuna delâlet eder. Hüseyin Hüsameddin'e göre (s.

1444 Sonteshrininde Anadolu beylerbeyisi tayin olunan ⁶⁸ Özgür oğlu İsa bey'in ⁶⁹ Anadolu beylerbeyiliğine getirilmesi ile, bu esnada ehemmiyet ve nezâketi ziyadesiyle artmış olan bu mevki, Halil Paşa'nın adamlarından biri tarafından tutulmuş oluyordu. İsa bey, onun, ileride plânlarını kolayca tatbik etmesine çok yardım edecektir. Yeniçeri ağası Kurtcu Doğan ⁷⁰, Murad'm en sadık kullarından olup Çandarlı ile birlikte hareket etmesi vezir-i âzama pâyitahtta en büyük kuvveti elinde tutmak imkânını sağlamıştır.

Sultan Mehmed'in yakınları, lalaları ve umumiyetle Halil'in hâkim-i mutlak durumunu çekemiyenler, küçük Padişah'm etrafında toplanarak kudretli vezir-i âzama karşı hakiki bir iktidar mücadelesine giriştiler. II. Mehmed onların nüfuzu altında bulunuyordu. Bu partinin belli başlı rükünlerini burada tanıtmak lâzımdır. Evvelâ Halil'in bu esnada en büyük rakibi, ikinci vezir ve Rumeli beylerbeyi Hadım Şahabeddin Paşa olmuştur. Arnavud-ili'nde Ergiri ucunda Evremuz oğlu Ali bey'den, yani her halde 1432den önce bir müddet sancak beyliği yaptıktan sonra, 1438 sonları veya 1439 başında ölen Sinan bey yerine Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Hadım Lala (Kula) Şahabeddin Şahin Paşa, 1441 de Novaberda'yı ve Georg Branković'e ait son Sırp kalelerini zabtederek şöhret kazanmıştı. 1440 yılı sonlarında Rumeli beylerbeyi ve Divan'da vezir idi ⁷¹. Fakat

228) Sarı İshak paşa bin Abdullah, H. 877 de veziriâzam olmuştur. H. 880 Cemâziyelâhır 12 tarihli Ahmed bey vakfiyesinde (Bak. Tayyip Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası, İstanbul 1952, S. 283) İshak bin İbrahim, el-vezir-ül kebir olarak geçmektedir. Mesih ve Davut paşalar onu takip etmektedirler. Bu İshak bin İbrahim'in Fatih'in ölümünden sonra oynadığı mühim rol malûmdur. II. Murad'm gözdesi ve veziri İshak bin Abdullah hakkımda ileride daha malûmat verilecektir. Bosna Kırallı Thomas'm oğlu olup Osmanlı sarayında hizmet ettikten sonra Karesi beyi tayin edilen Kırallı oğlu İshak bey (Bak. Babinger, Oriens, vol. IV, no. 1, s. 80) ekseriya yukarıda adı geçen İshak (bey) paşalarla karıştırılır.

⁶⁸ Bak. yukarıda not 37.

⁶⁹ Chalkokondyles (s. 340) onu Arnavud der. Onun menşei hakkında bak. Benim *Arnavudluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi*, İstanbul ve Fatih Dergisi, 2 (İstanbul 1953).

⁷⁰ Onun hakkında bak. ileride not 223.

⁷¹ H. 844 Receb (İlk kânun 1440) tarihli beylerbeyi Karaca bey vakfiyesinde Halil bin İbrahim, Şahin bin Abdullah (Şahabeddin Şahin paşa), Fazlullah bin Necmeddin ve Umur bin Şahin, herhalde sırasıyle vezileri göstermektedir. Karşıla. Oruc, 116.

1442 de Transilvanya'da, Mezîd beyin intikamını almak için Rumeli askeri ve büyük bir yeniçeri kuvvetiyle yaptığı seferde Yanko tarafından müthiş bir bozguna uğratıldı ve bütün nüfuzunu kaybetti. Edirne'ye döner dönmez azledildi. O zaman Halil Paşa birinci vezir, yani vezir-i âzam bulunuyordu. Fakat 1443 de Haçlı ordusu karşısında halefi Kasım Paşa'nın uğradığı muvaffakiyetsizlikler üzerine Şahabeddin Paşa tekrar eski mevkiine getirildi. Kendisi harp fenninde çok mahir tanınıyordu ⁷². II. Mehmed tahta çıktığı zaman Halil Paşa birinci vezir, Şahabeddin Paşa ikinci vezir, Saruca Paşa üçüncü vezir bulunuyorlardı ⁷³. Şahabeddin Paşa'nın bundan sonra, Orhan Çelebi'nin Rumeli'deki tehlikeli isyan teşebbüsünü bastırmak ve Varna zaferinin kazanılmasında mühim bir rol oynamak suretiyle nasıl büyük bir nüfuz kazandığını yukarıda işaret etmiştik. Muhakkak ki, devlet içinde Halil Paşa'dan sonra en nüfuzlu şahsiyet o idi. Beylerbeyi sıfatıyla bütün Rumeli kuvvetlerinin başında bulunuyor ve bu zamanda o kadar nüfuzlu olan Uc beylerini emrinde tutuyordu. Aynı devirde Rumeli beylerbeyiliğinin, ordunun en yüksek makamını teşkil ettiği ve bu beylerbeyilerin umumiyetle vezir sıfatıyla Divan'da oturdukları malumdur. Nihayet kadılıktan gelen Halil Paşa'nın, ataları gibi aynı zamanda ordu kumandanlığı yapmadığı düşünülecek olursa, Şahabeddin'in nüfuz ve ehemmiyetinin derecesi daha iyi anlaşılır. Fakat yukarıda işaret ettiğimiz gibi Halil Paşa da, ulûfeli askeri, kapıkulunu kendi nüfuzu altında bulundurmakta idi. Şahabeddin Paşa, II. Mehmed'in taraftarı idi. İbn Kemal'in dediği gibi "Sultan Mehmed'in tahta culûsuna rızâ gösteren kâm-güzâr idi" ⁷⁴. O, hakiki bir asker ve Uc kuvvetlerinin mümessili olarak gazâ ve fütûhatı, enerjik bir siyaseti temsil etmekte idi. Açıkça görülüyor ki, o mazisi ve mevkii, karakteri ve siyaseti bakımından Halil Paşa'ya karşı zıd bir kutub teşkil etmekte idi, ve her şey onu,

⁷² Chalkokondyles (S.254); onun hakkında ayrı bir makalemiz çıkacaktır.

⁷³ Kâşifi de, terk-i saltanatta dört vezirden Halil, Zaganos, Ali ve Kemal'dan bahs olunur. Ducas (s. 220) m gösterdiği vezirler Halil, Saruca, Zaganos'tır. Oruc(59) Varna'dan sonra Halil, Saruca, Kasım adlarını verir. Bu kayıtlar, bu devirde Halil paşa iş başında kalmak şartıyla vezirlerin sık sık değiştirildiğini farzettir. Burada şuna işaret etmek yerinde olur ki, bu devirde Rumeli beylerbeyileri umumiyetle vezir sıfatıyla Edirne'de ikamet ediyorlardı.

⁷⁴ Varak 2b kenarında.

hâkim-i mutlak vezire karşı muhalefete sevk ediyordu. Şahabeddin Paşa, Halil'e karşı genç Padişah'm tam otoritesini tesis etmek ve onu hakikaten padişah yaparak iktidar mevkiine gelmek isteyenlerle birleşmekte gecikmedi. Bunların başında da II. Mehmed'in lalası ve sonra kayın pederi olan meşhur Zaganos (Zaganuz) bey bulunuyordu.

Zaganos bey de Şahabeddin Şahin Paşa gibi Arnavud-ili sancak beyliğinde bulunmuştur⁷⁵ Sarayda hazinedâr-başılıktan H. 843 Zilka'de başlarında (1440 Nisan 1-10) bu vazifeye tayin edilmiştir⁷⁶. Zaganos, herhalde II. Mehmed'in ilk cülûsunu müteakip, Varna muharebesinden önce vezirliğe getirilmiş görünmektedir⁷⁷. Genç Sultan'ın otoritesini kurmak, müstakbel azametinin temellerini hazırlamak hususunda kimse onun kadar candan gayret göstermiyordu. O, Çandarlı Halil'in baş düşmanı ve muhalif siyasetin ruhu olacaktı. Halil'in reyile II. Murad'm Tokat hapishanesine gönderdiği kudretli uc beyi Türahan da sonradan Halil'in rakipleri safında yer almış görünmektedir⁷⁸. Mehmed'in ilk saltanatı esnasında Divan'da ikinci vezir olarak gösterilen Saruca Paşa da⁷⁹, Halil'in rakibi sayılabilir. Chalkokondyles'e göre aslen Rum olan Saruca⁸⁰, Çandarlı Halil'den önce Divana vezir olarak girmiş görünmektedir⁸¹. Rumeli beylerbeyi ve vezir sıfatıyla Saruca

⁷⁵ Onun Arnavut olması çok kuvvetle muhtemeldir (karşıla. Jorga, II, S. 5, Pusculus'a göre).

⁷⁶ H. 835 tarihli Arvanid-ili sancağı defteri, Başv. Arşiv. Tapu defterleri No. M. 1. s. 1. Bak. benim, *Les timariotes chrétiens en Albanie au XV. siècle*, Mitt. des Österreich. Staatsarchiv, cilt IV, Abb. 2; Hüseyin Hüsameddin (*Amasya Tarihi*, III, 210), onun H. 843 evâilinde vezir-i sâlis olduğunu iddia ederse de, doğru değildir.

⁷⁷ bak. yukarıda not 73.

⁷⁸ Halil'in onun habsinde rolü için R. H. *Gazavât'a* göre Varna'dan sonra hapisten çıkarıldı (karşıla. Sadeddin I, S. 389), Döfîn, s. 42.

⁷⁹ Onun hakkında son olarak P. Wittek, *Ein Brief des Kaisers Johannes VIII. an den osmanischen Wesir Saruca Pasha von Jahre 1432*, Byzantion T. XXI (1951), s. 327-330; Fr. Babinger, *Ein Auslandsbrief des Kaisers Johannes VIII. vom Jahre 1447*, Byzantinische Zeitschrift, Bd. 45 (1952), s. 25-28.

⁸⁰ Bak. Wittek, 327; II. Murad'm vasiyetnâmesinde "Saruca bin Abdullah".

⁸¹ Oruc, 49; Wittek, 328; Jorga, GOR, I 396 - Bu Saruca'yı da, II. Murad devrine erişmemiş olan Çirmen sancak beylerinden Umur beyin babası yaya komutanı Sârimeddin Saruca Paşa ile karıştırmamalıdır. Bu Yayabaşı Saruca'mn oğlu Umur bey tarafından yazılmış H. 835 tarihli Arvanid defteri tarafından basılmış olup yakında neşir sahasına çıkacaktır. Bu Saruca hakkında orada vereceğim tafsilâta intizaren bak. Tayyip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, indeks.

Paşa, Rumeli işlerinde, Osmanlı devletinin “Batı ile münasebetlerinde” başlıca rolü oynamıştır VIII. Yuannis’den aldığı bir mektup bize Bizans’ın, ondan dostça bir tavassut beklediğini göstermektedir ⁸². Görünüşe nazaran o, bilhassa Macarlara karşı Sırp despotu ile dostluk ve uzlaşma siyasetine taraftar olmuş, Sırp despotu’nun kızı Mara’nın Sultan Murad’la izdivacında (1435) mühim rol oynamıştır. Fakat yine bu tarihten itibaren Despot Brankovic’in Macarlara ziyade temayülü ⁸³ ve bilhassa onun Tuna üzerinde merkezi Semendere’yi kuvvetle tahkim etmesine göz yumması üzerine gözden düşmüştür. Azli H. 841 yılında (5. VII. 1437 de başlar) olmalıdır⁸⁴ Bu esnada Halil Paşa vezir-i âzamdı. Sadeddin’in bir Anonimden naklettiğine göre ⁸⁵, 1443 kışında Sultan Murad, İzladı’de düşman istilâsını durdurmağa giderken Saruca kendi parasiyle bin kişilik bir kuvvet toplayarak Padişah’a iltihak etmiş ve tekrar göze girmişti. Saruca, Varna muharebesine de iştirak etmiştir⁸⁶. Sultan Murad, Varna muharebesinden sonra Mağnisa’ya çekilirken galiba onu oğluna vezir bırakmıştır ⁸⁷. Saruca, II. Mehmed’in bu ilksaltanatı esnasında Divan’da bütün değişikliklere rağmen vezirlik mevkiini Halil ile beraber daima muhafaza etmiş görünmektedir. Sultan Murad’a bağlılığı ne kadar büyük olursa olsun Saruca’yı, ötekiler kadar açık olmamakla beraber, Halil’e karşı rakip saymak doğrudur.

Genç Padişah’ın etrafında Halil’e karşı cephe alanlar arasında, 1443 de Lala sıfatıyla onunla beraber Mağnisa’ya gitmiş olan⁸⁸ ve Fatih’in 1451 de culûsundan sonra Divana giren İbrahim Paşa bin Abdullah’ı da saymak lâzımdır ⁸⁹.

⁸² Bak. Wittek, aynı yer. Mektubun Saruca’nın ilk faaliyet devresine ait olduğunu sanıyorum. Babinger ise 1447 tahmin eder.

⁸³ Jorga, I, 417.

⁸⁴ Wittek de (s. 328) bu tarihi verir. Fakat Oruc’tan naklettiği kayıta azli bahis mevzuu olan yalnız Mehmed ağa olmalıdır. H. 841 de vezirler eskisi gibidir. Fakat H. 842 de vezirler arasında Saruca yoktur. H. 846 Gelibolu kitabesinde “El-emîr ül kebîr Saruca Paşa melik-ül ümerâ”, beylerbeyilere mahsus bir unvandır.

⁸⁵ *Tâc üt-tevârih*, I, S. 374 - 375.

⁸⁶ Jorga, I, 442.

⁸⁷ Bak. yukarıda not 73.

⁸⁸ *Gazavât*, 1b.

⁸⁹ Bak ileride. not 195.

Çandarlı'nın, dışarıda ihtiyatlı barışçı politikasına karşı genç Padişah'm etrafındakiler, ekserisi vaktiyle uclarda beylik etmiş hakiki askerler sıfatıyla devletin gazâ ananesine uygun olarak cüretli bir fetih politikasına şiddetle taraftar bulunuyorlar ve Sultan Mehmed'i bu fikirlerle dolduruyorlardı. Yapılacak fütuhat, yeni Padişah'ın nüfuzunu yükseltecek, tahtta sağlam ve tam bir otorite ile yerleşmesini sağlayacaktı. Onlar, Halil Paşa'ya nisbet vererek "nevcivân-ı devlet olan şehriyârm devleti böyle olur derlerdi" ⁹⁰. Sultan Mehmed'in ilk saltanatı müddetince Halil, siyasî tehlikeleri ve bilhassa 1444 de devleti uçurumun kenarına kadar sürüklemiş olan Haçlı seferinin yenilenmesi ihtimalini hesaba katarak muâvazırların cüretli taarruz politikasıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Bu suretle içerideki iktidar mücadelesi dış siyaset meselesiyle birleşmiş oluyordu. Halil, bir bakıma haklı görünebilirdi Haçlı teşebbüslerinin ve müddeilerin arkası, Varna zaferinden sonra da kesilmiş değildi. 1445 yazında bir taraftan bir Hıristiyan donanması Karadeniz'de, öbür taraftan Hunyadi idaresinde bir ordu Tuna ötesinde Rumeli'yi yeniden istilâ tehdidinde bulundular ⁹¹. Eflak beyi onlarla iş birliği yaptı. Yergöğü'yü zaptetti. Bunun üzerine Şahabeddin Paşa, Sofya'ya giderek düşmanın harekâtını yakından takip etti. Ağustos ortalarına kadar orada idi. İki taraf da kat'i bir savaşa girişmekten kaçındılar. Beylerbeyi 1445 Sontışrin başlarında Edirne'ye dönmüş bulunuyordu ⁹². Bu seferde bilhassa kayda değer bir nokta da şudur ki, Tuna ağzına kadar gelen Haçlı donanmasında bir Osmanlı saltanat müddeisi, Savcı oğlu Davud vardı. Onu Rumlardan alan Frenkler, herhalde düzmelerin ve müddeilerin mütad hareket noktası olan Dobruca'ya çıkarmayı düşünmekte idiler ⁹³.

⁹⁰ Âli, V, 215.

⁹¹ Bak. Jorga, I, 444-445.

⁹² H. 835 tarihli Arvanid defteri sureti (Başb. Arşiv. tapu defterleri M. I) Beylerbeyi yanındaki defter olup H. 859 a kadar onun tarafından yapılan derkenarları havidir. Bu derkenarların tasnifinden 25 yıl zarfında beylerbeyilerin ne zaman nerede olduklarını tesbit etmek imkânı vardır. Başka bir yazımızda tafsilâtiyle neşredebileceğimiz bu listenin H. 847-851 yıllarına ait kısmını aşağıya aynen koyuyoruz.

⁹³ Bu Davud, muâsır Ragusa vesikalarında sık sık zikredilir. O, ikinci Kosova harbine de katılmıştır. (Bak. Jorga, GOR, I, 444; Babinger, "*Bajezid Osman*" (*Calixtus Ottomanus*), *ein Vorläufer und Gegenspieler Dchem-Sultans*, La nouvelle Clio, nos. 9-10 (1951), s. 350).

Sultan Mehmed'in ve etrafındaki taarruzkâr siyaseti hakkında *Heşt Bihişt*'te dikkate değer bir parça vardır. Bu mühim kayıтта, Sultan Mehmed'in müslüman ve hristiyan hükümdarlarına ve Osmanlı tâbiyeti altına girmiş olanlara karşı taarruz ettiği, Karaman-oğlu ve Kastamonu hâkimi ve diğer komşu hükümdarlara kendi hizmetkârları gibi muamele ettiği, bunların onun sertliğinden şikâyetçi oldukları ve durumu bildirmek üzere Mağnisa'da İshak Paşa'ya başvurdukları, gönderdikleri elçilerle Sultan Murad'dan oğluna bu gibi taarruzât-tan kaçınması için nasihatle bulunmasını istedikleri ve onun da oğlunu ve uygunsuz hareketlerde bulunan bütün vezir ve memurları payladığı, bu suretle arada muhalefet ve düşmanlığı yatıştırdığı, bundan sonra (Mehmed'in) onlara mülâyim bir şekilde muameleye başladığı yazılmaktadır ⁹⁴. Burada bir çok noktalar umumî

Beylerbeyi adı	Yıl Hicrî	Aylar			
Kasım	847	Muharrem ortaları (Şehirköy)	Muharrem sonları (İzvor)	Rebi I sonu İsferlik	Cumâze I sonları İsferlik
Şahabeddin	848	Şaban ortaları (Edirne)		Zilka'de sonları (Edirne)	
	849	Safer ortaları (Filibe)	Cumâze I. başı (Sofya)	Şaban Baş. (Edirne)	
Şahabeddin, sonra Karaca	850	Rebi I baş. (Edirne)			
Karaca (?)	851	Safer ortaları (Edirne)	Rebi I baş. (Edirne)	Cumâze II. baş. (Edirne)	Zilhicce baş. (Edirne)

⁹⁴ «Şاہرین از تمام اطراف و جوانب جماعت ملوک و سلاطین کفر و ایمان و جماعت همسایگان صاحب آمان را در معرض تعرض و مزاحمت میداشت و مثل حاکم قومان و حاکم قسطنوبیه و سایر حکام اطراف را در حکم خدام کینه خود می بنداشت و شہرین بی التفاتی و غرور جوانی و از کمال اجراء حکم در مخافل حشمت و سلطانی بر خلای آمانی ابناء زمانی بسیار از تشدی و حدت مزاج سلطان محمدی متشکی بودند و در عرض حال خود باسحق پاشا توسل کرده از طرف رسولان ابلاغ نمودند که از سلطان مراد بخش همین متوقع است که نصیحت ان خلف خلیفه کردار از ارتکاب ایشچنین تعرضات متنوع و مرتدع کرده اند و سلطان نیز آن فرزند سلطنت مآب و جمیع رزرا و نواب را دران شبوة ناسازکاری توبیح فرمود و شرار نیران مخالفت و محاصمت را در میان ایشان فرو نشانیده فتنه و فساد را از روی تمکین تسکین داد و بعد از ان با ایشان بحسن تدبیر و ملائمت معاشرت بنیاد نهاد» (داستان پانجدهم) .

Âlî (v, 213) ve *Heşt Bihişt*, Rûhî'yi takibetmiş görünmektedirler.

ifadeler içinde mübhem bırakılmış olduğu halde nelerden bahsölündüğünü istidlâl edebiliriz. Her şeyden evvel Mehmed'in ve taraftarlarının taarruz politikası burada açıkça belirtilmiştir. Murad'm tahttan çekilirken bir takım fedakârlıklar bahasına musalehalarla kurduğu siyasî *statu quo*'nun bozulması teşebbüsüne karşı, kendilerini tehlikede hissedenler tabîi bu musalehaları kendileriyle imzalamış olan eski Sultan'a başvurmak zarureti duymuşlardır. Bunların başında Karaman-oğlu İbrahim Bey ve Kastamonu hâkimi İsfendiyar-oğlu İsmail bey vardır. Burada İshak Paşa'nın oynadığı role de dikkat nazarını çekmek isteriz. II. Murad, küçük Sultan Mehmed'i ve onu bu siyasete teşvik eden vezirlerini tevbih etmekle oğlunun üstünde vesâyetkâr bir otorite mevkiine geçmiş oluyordu. Bu, Tursun beyin ifadesiyle bir devlet içinde "iki padişah" demekti. Bu görüşü tamamiyle teyit eden bir vakia da, Venediklilerin "Avrupa Sultanı" diye zikrettikleri II. Mehmed'le yapacakları muahedeyi babasına da tasdik ettirmek istemeleridir ⁹⁵. *Heşt Bihîşt*'in aynı parçasında etraftaki kâfirlerden ve "جماعت همایه کان صاحب آمان" dan kast, en başta Sırp Despotu ve Bizans olabilir. Gerçekten bu rivâyetin kaynağı R u h î'de Despot zikrolunmuştur. Bizans İmparatoru VIII. Yuannis Palaeologus, Çandarlı'nın siyasî tedbirleri neticesi olarak 1444 Haçlı seferinin sonunu bekliyerek herhangi bir taarruz hareketinden çekinmiş ve Varna zaferinden sonra da Osmanlılarla sulhü yenilemişti ⁹⁶.

Gerçekten Şahabeddin-Zaganos partisi, genç hükümdarı, bütün zaferleri gölgede bırakacak, en büyük şan ve zaferi sağlayacak bir teşebbüse, İstanbul'un fethine teşvik ediyorlardı. Bütün kronoloji hatalarına rağmen Gian Maria Angioiello'nun buna ait kaydı açıktır: "1445 senesinden sonra Sultan Murad 17-18 yaşındaki(?) oğlu Mehmed'i kendisine vekil olarak Edirne'de bırakmağa karar vermiş ve bundan sonra kendisi Anadolu'ya giderek iki sene müddetle istirahata çekilmişti. Bu müddet zarfında devletin işleriyle uğraşmak istemiyordu ve öyle de yaptı. Oğluna müşavir olarak eski ve sadık bendesi Halil Paşa'yı bırakmıştı. Şehzâde Mehmed, Osmanlı devletinin Avrupa'daki kısmında hâkim kalınca içine Konstantinye'yi fethet-

⁹⁵ Bak. Babinger, 258.

⁹⁶ Chalkokondyles, 142; Jorga (1446) Rum imparatorunun sulh yapmadığını ve 1445 de Venedik, Roma, Almanya prenslikleri ve Fransa'ya gönderdiği elçisi ile Haçlı seferini yenilemek için faaliyet sarfettiğini kaydeder. Fakat unutmamalıdır ki, Bizans, ekseriya her iki işi birlikte yapmıştır.

mek arzusu düştü. Bunu makul bulmayan Halil Paşa, Murad'a yazarak oğlunun bu niyetinden bahsetmiş ve ona Mehmed'in yaşını, böyle bir teşebbüsten gelebilecek tehlikeyi hatırlatarak devletin idaresini tekrar eline almasını rica etmişti. Bu hadise 1447 senesinde, Papa Nikola'nın zamanında olmuştur. Sultan Murad, Halil Paşa'nın nasihatini dinleyerek Edirne'ye dönmüş ve oğlunu Bursa'ya göndermişti. Şehzâde Mehmed kendisinin, devletin idaresinden uzaklaştırılmasının babası ile Halil paşa arasındaki istişare üzerine olduğunu anlamıştı. Bu yüzden babasının vefatından sonra Halil Paşa'yı nasıl cezalandıracağını daha ileride öğreneceksiniz"⁹⁷. Bu tarihte İstanbul'u muhasara fikri diğer kaynaklarda bildirilmemekle beraber bu açık kayıttan sonra II. Mehmed'in, Çandarlı'yı endişeye sevkeden cüretli politikasına karşı Mağnisa'ya yapılan şikâyetlerin mânasını daha iyi anlıyoruz. Phrantzes'in bir ifadesi de bu bakımdan dikkate değer. O, Sultan Murad'm İstanbul'u muhasara fikrinde olmadığını belirttikten sonra "halbuki yeni Padişah (1451 culûsundan bahsediyor) genç olup çocukluğundanberi hıristiyanların düşmanıdır" demektedir ⁹⁸. Belki Mora'da, Despot Konstantin'in, Varna zaferinden sonra da Tesalya'ya doğru taarruzlarına devam etmesi, II. Mehmed'in Bizanslı telâşlandıran tasarılarıyla ilgili olabilir⁹⁹. Fakat tecrübeli diplomat Çandarlı'nın ihtiyatkârlığı karşısında genç Padişah'm böyle top-yekûn bir teşebbüse girişmesini haklı gösterecek sebepler de yok değildi. Şimdi Varna zaferinden sonra bu fesat yuvasının ortadan kaldırılması zarurî ve imkân dahilinde görülmüş olmalıdır. Herhalde bu teşebbüs muvaffak olduğu takdirde, Halil'in iktidarı tamamiyle Mehmed'e ve yakınlarına devretmesi tabîi olacağından onun itirazları haksız olmuyarak fazla şahsî sayılıyordu. Otorite birliği için II. Murad'm geri getirilmesi düşüncesine karşı onlar da kendi küçük Padişahlarının tahtta sağlam bir şekilde yerleşmesini "istiklâlî" padişah olmasını müdafaa ediyorlardı. Madem ki Mehmed padişah yapılmıştı, bunun halelsiz ve tam bir şekilde teessüsü devletin selâmet ve menfaati icabı idi. Halil Paşa ile muhalifleri arasında daimî fikir ihtilâfına Kritovulos'da¹⁰⁰ telmih olun-

⁹⁷ *Historia Turchesca*, Urs u neşrinden Kâzım Neki'nin tercümesi, T. T. K. nda gayrı matbû; karşıla. Babinger, s. 260, not 131.

⁹⁸ S. 211 V Mirmiroğlu tercümesi, T. T. K. da gayrı matbû.

⁹⁹ Bak. D. A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*, I, Paris 1932, s. 231-232.

¹⁰⁰ Karolidi terc., TOEM ilâvesi, s. 91.

muştur. Ona göre Halil “Sultan Mehmed hazretlerine ekser umûrda muhalefette bulunuyordu”. Bu suretle daha bu tarihte İstanbul muhasarası fikrine karşı Halil’in itirazları, herhalde rakipleri tarafından, Sultan Mehmed’e onun saltanatını baltalama şeklinde telkin edilmiş ve Varna muzafferiyetinin şan ve şerefinden mahrum edildiğini zanneden genç hükümdarın zihninde İstanbul fethi her şeyin bağlı bulunduğu bir büyük fikir olarak yerleşmiştir.

Şüphesiz Mağnisa’nın bütün bu müdahalelerinde ve bu ikili durumun doğmasında Halil Paşa başlıca rolü oynamakta idi. Çandarlı, çocuk Padişah etrafındakilerin onu “istiklâli Padişah” yapmak için aşırı hareketlere sevk edebileceklerini de Mağnisa’ya bildirmekten ve telâş uyandırmaktan geri kalmıyordu. Onun gizli ve kıskırtıcı faaliyetlerine muhtelif kaynaklarda işaret olunmuştur ¹⁰¹. Kemâl Paşazâde’nin çok dikkate değer tâbirleriyle “nâkıs ül-akl olanların puhtesine mağrur olup havâ-i igvâya uymak ihtimali var.. istiklâl ki kemâl-i maksûddur, atanın vücudu ana mâni-i tâmdır, anın eyyâmında murâd hasıl olmaz, ol varken sana itibâr etmezler, beylik karar bulmaz diyen iblislerin telbisine câizdir ki tâbi ola” ¹⁰². Burada, hatta Murad’m şahsına karşı bir sui-kasda kadar gidilebileceğine dair bir telmih vardır. Chalkokondyles’in naklettiğine ¹⁰³ göre de, Sultan Murad, yeniden tahta çıkmak isterse oğlunun kendisine kuvvetle karşı koyması ve böylece kanlı bir iç harp çıkmasından ciddi olarak endişe ediyor ve bu yüzden çok ihtiyatlı davranıyordu. Böyle bir karışıklığa sebebiyet verirse, iç savaşlardan nefret eden halk mesuliyeti onun üzerine atabilirdi ¹⁰⁴. Buna tamamiyle inanmak kolay olmasa dahi, Mehmed’in durumu hakkında yukarıda zikrettiğimiz diğer kaynakları teyid ettiği muhakkaktır

1446 yılında Edirne’de bir yeniçeri isyanı durumu büsbütün ağırlaştırmış ve herkes nazarında Murad’m tekrar tahta gelmesi zaruretini isbat etmiştir. Bu isyan hakkında Anonimlerdeki rivâyet aynen şudur : “Sultan Mehmed tahtında otururken Yeniçeri baş kaldırdı, Buçuk-depe’ye çıktılar. Şehir halkına velvele düştü. Vezir

¹⁰¹ Ph rantzes, 93 Angiolello, aynı yer; Chalkokondyles, 352. *Heşt Biheşt*; Âli, V, 213.

¹⁰² Karşıla, Tursun bey, 32.

¹⁰³ S. 352

¹⁰⁴ Aynı yer.

Hadım Şahabeddin Paşa hem vezir hem Beylerbeyi idi. Yeniçeri Şahabeddin Paşa'yı öldürmeğe kasdettiler, varup sarayında evine basdılar, oğru kapıdan çıkıp kaçup Sultan Mehmed katına varup halâs oldu. Yeniçeri götürüp âlem (?) karış muruş olup âhir ül-emr Yeniçerinin buçuğar ulûfelerin arturup Yeniçeri dahi sâkin oldu ve vezirler ve beylerbeyiler ittifak ettiler kim, yine Sultan Murad'ı Anadolu'dan getirüp yine tahta geçirüp Sultan Mehmed'i geri Mağnisa'ya gönderüp Sultan Murad Edirne'de karar ede, öyle oldu (mahfî haber gönderüp bir suretle Sultan Murad'ı Edirne'ye getürdüler). Ol kış sefer edüp Mora vilâyetine varup Kerme'yi yıkup yakup vilâyetlerini harâba verüp vezirleri Halil Paşa, Saruca Paşa, İshak Paşa, Rumeli beylerbeyisi Karaca bey, Anadolu Beylerbeyisi Ozgur oğlu (İsa) idi. Mora fetholdu Hicretin 850 (sinde)" ¹⁰⁵.

İsyanın cereyan tarzı hakkında Kemal Paşazâde, Anonimlerle birleşmekle beraber çok dikkate değer tafsilâtı ihtiva eden bir rivâyet nakletmektedir ki, esas noktaları şu şekilde hülâsa edilebilir: Varna muzafferiyetinden sonra II. Murad Edirne'ye döndü. Halil, onun tekrar tahta geçmesini her kesten fazla istiyordu. Kendisini iknaa muvaffak oldu. Mehmed, Mağnisa'ya gönderildi. Şimdi Halil, Şahabeddin Paşa'yı ortadan kaldırmağa karar verdi. Yeniçeriye tahrik etti. Yeniçeriler, Şahabeddin'in vaktiyle Macaristan'da tedbirsizliği yüzünden yoldaşlarını kırdırdığını ileri sürerek ayaklandılar. Onu öldürmek için evini bastılar. Şahabeddin Paşa kaçtı. Saray'a sığındı, evini yağma ettiler. İçlerinden bir çoğu da Zindan-kapısını yıktılar. Sonra toplanıp şehrin üstünde bağlar içinde bir tepeye çıktılar. İstanbul'da Yıldırım Han evlâdından olduğunu iddia eden birisinin yanına gideceklerini söyliyerek tehditte bulundular. Bunun üzerine Sultan Murad bunları âsi ilân ederek nerede rastlanırsa katledilmelerine müsaade verdi. Bu suretle bir çok yeniçeri katlolundu. Bu vaziyet karşısında âsiler, kendilerini tahrik etmiş olan Halil Paşa'ya haber göndererek afv için Padişah nezdinde tavassutta bulunmasını istediler. Halil, Padişah'm hiddetini yatıştırdı. Ulûfeleri yarımşar dirhem artırıldı. "Geldiler makâm-ı hizmette durdular. Ol sebebden halk-i âlem mezkûr mahalle ki bunlar içtima etmişlerdi, Buçuk-tepe deyü ad verdiler". Kemal Paşazâde'nin, bu rivâyeti, Anonimlerin bugün bizce malûm olmayan mufasssalca bir nüshasından almış olduğu

¹⁰⁶ Anonim-Giese, 70, 205. Parantez içindekiler Oruc'dan (s. 59).

kuvvetle iddia olunabilir. Ancak bu rivâyet, bu devre ait bilinen yegâne nüsha olan Paris Millî kütüphane nüshasında evvelâ varak 2b de sahife kenarına ilâve olarak Varna muharebesinden önce, ve ikinci defa Murad'm Varna zaferini müteakip tahta gelişinden sonra ¹⁰⁶ iki yerde tekrarlanmıştır. Kemâl Paşazâde, Murad'ı ikinci defa hemen Varna'dan dönüşünde tahta çıkardığı için Anonimlerde H. 850 (29.III.1446-17.III.1447) tarihinde gösterilen bu ayaklanmayı onun zamanında göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Bu devir üzerinde ilk defa esaslı bir tetkik neşretmiş olan Prof. Fr. Babinger ¹⁰⁷, Anonimlerde Yeniçeri isyanından hemen önce bahsolunan Edirne yangını ile bu ayaklanmanın aynı zamanda vuku bulmuş olacağını ve birbiriyle münasebettar bulunduğunu tahmin ediyor ve yeniçeri isyanını da Edirne yangını hakkında *Cronaca Zancaruola* ¹⁰⁸ da verilen 22 eylül 1444 tarihine götürüyor. O, Türk kaynağı olarak, şüphesiz ikinci elden sayılan Sadeddin'i esas almaktadır. Anonimlerin kesik kronolojisi, Sadeddin'in terkibi ifadesine bürününce, bu iki hadiseyi daha kolay birleştirmek imkânını vermektedir. Esasen Sadeddin, naklettiği birinci rivâyette ¹⁰⁹ Yeniçeri isyanı ile Mehmed'in çekilmesini birbirine bağlar ("Ki nice eyledi tahrîk-i asker—Ne veçhile bizi etti pes-iser)"). Gerçekten Kemâl Paşazâde'de yangın ve yeniçeri hadisesinin aynı zamanda Varna'dan önce derkenar olarak kaydedilmiş olması Babinger'in faraziyesini destekler mahiyettedir. Bununla beraber değerli müsteşrik, 1446 Mayıs'da Murad'm Mağnisa'yı bırakıp harekete geçmesi sebebini ararken, kendisi bunun da yine belki bir yeniçeri isyanı olabileceğini düşünmektedir ¹¹⁰. Anonimlerde Yeniçeri ayaklanması için verilen H. 850 tarihini değiştirmek için öne sürülen deliller tamamiyle ikna edici görünmüyor. 1444 Eylülünde vukubulan yangını yeniçeri isyanından tamamiyle ayırmak lâzımdır. Nitekim Anonimlerle aynı rivâyete bağlanan Oruc'un ¹¹¹ Babinger tarafından neşrolunan her iki nüshasında da ¹¹² Edirne

¹⁰⁶ Varak 17-19.

¹⁰⁷ *Von Amurath zu Amurath*, Oriens, vol 3, nr. 2 (1950), s. 229-265.

¹⁰⁸ Bunun hakkında bak. Babinger, s. 244-245.

¹⁰⁹ *Tâc üt-tevârih*, I, S. 386.

¹¹⁰ S. 260.

¹¹¹ Bak. Fr. Babinger, Oruc için yazdığı önsöz, s. VIII-XX.

¹¹² S. 59, 121.

yangını H.849 da, halbuki yeniçeri isyanı ve II. Murad'm tekrar tahta çağırılması H. 850 de gösterilmiştir ¹¹³.

Yalnız Anonimlerdeki açık ifade değil, hadisenin diğer kaynaklarda naklolan bütün tefferuâtı da gösterir ki, yeniçerilerin bu ayaklanması Murad'm tahta getirilmesine hizmet etmek üzere hazırlanmıştır. Yeniçerilerin Şahabeddin Paşayı öldürmeğe kasdetmeleri, evini yağmalamaları hiç şüphe bırakmaz ki, isyan, Murad'm geri gelmesine karşı başlıca hâil olarak görülen Şahabeddin Paşa'ya karşı tertip olunmuştur. Bazı kaynaklarda açıkca ifade olunduğu gibi ¹¹⁴, isyanın mürettibi Çandarh Halil'dir. Şahabeddin'in, Sultan Mehmed'in sarayına kaçmak suretiyle kurtulabildiğini bildiren tafsîlât da ziyadesiyle dikkate değer. Yeniçerilerin, başlangıçta şüphesiz Halil'in tahriki ile ayaklandıkları halde ¹¹⁵, sonra durumu kendileri lehine istismar etmeği düşündükleri, hatta hareketin büsbütün başka bir istikamette gelişme istidadını gösterdiği anlaşılmaktadır. II. Mehmed'in ilk saltanat aylarından itibaren bunlar zaten hoşnudsuzluk içinde idiler. Devletin içinde bulunduğu malî sıkıntı dolayısıyla yeni Padişah tarafından bastırılan akçaların düşüklüğü, neticede onların maaşına tesir etmiş bulunmalıdır ¹¹⁶. Sırp yeniçerinin kronikine göre ¹¹⁷, kapıkulu altı

¹¹³ Fr. Giese'nin tesis ettiği nüshada H. 850 tarihi iki defa tekrarlanır.

¹¹⁴ Kemal Paşazâde 17-19, Sadeddin, I, 386.

¹¹⁵ Başka bir rivâyete göre "tâyife-i yeniçeriyi Kurtcu Doğan eli ile tahrik ed'p Şahabeddin Paşa ki makbûl-i Padişah-i saâdetyâr idi.." (Kemâl Paşazâde, 2b). Kurtcu Doğan, Halil Paşa partisine dahildir.

¹¹⁶ Son harpler, Osmanlıların iktisadî-malî durumunu sarsmış olmalıdır. İki yıl içinde yaz kış dört sefer yapmak gerekmişti. Kazançlı seferler kesilmiş, aksine son harplerde Osmanlı ülkeleri istilâlara uğramış, yıkılmış, bir çok yerler Despot'a ve Karaman-oğlu'na geri verilmiş ve muhtelif bölgelerde, Arnavutluk, Sırbie ve Tesalya'da isyanlar çıkmıştı. Son harpler esnasında devletin muntazam kuvvetleri yanında ücretli asker miktarı mühim miktarda arttırılmış görünüyör. Şahabeddin Paşa, Varna muharebesinden hemen önce askere maaş yetiştirilemediğinden şikâyet etmekte idi (Gazavât, 46a) "hazîneden ve mâl u erzâkdan bir habbe kalmadı; zira bu il-oğludur, boş yere kişiyi dinleyip maslahat etmezler". Askerin Anadolu ve Rumeli arasında nakli büyük masraflarla mümkün olmuştu (Bak. Babinger, 252). Novaberda (Novo Brdo) gümüş madenlerinin Sırp despotuna terk edilmesi de bu devrin daimî sıkıntısı olan gümüş darlığını (bak. benim, *Türkiye'nin İktisadî vaziyeti...*, Belleten, sayı 60 (1951), s. 651) arttırmıştır. İşte bütün bu şartlar neticesinde devlet mütad çareye başvurdu; akçadaki gümüş miktarını azalttı. Murad'm H. 834 de bastırıldığı gümüş akça 5.5, 5.75 ve 5.25 kırıat idi (Halil Edhem, *Meskûkât-ı Osmanîye*, İstanbul 1334, I, S.54, ve benim, *Türkiye'nin*

ay maaş alamamış, bunun üzerine yeniçeriler ayaklanmışlardır. Âsiler, devlet büyüklerinin evlerini yağmalamışlar, nihayet Sultan Mehmed her birinin yevmiesini yarım akça artırdığı gibi üç ayda bir bir altın ve yarım *ort* vermeği vaadetmek mecburiyetinde kalmıştır ¹¹⁸. Aynı kaynak şu mühim noktayı da açıkca bildiriyor ki ¹¹⁹, âsiler II. Mehmed'in tahttan çekilmesini ve babasının geri gelmesini istemişlerdir. Fakat isyanın ikinci safhasında Buçuk-tepe'de toplandıkları zaman İstanbul'da Yıldırım Han evlâdından birisinin, şüphesiz Orhan'ın, yanma gideceklerini söyleyerek tehditler savurdular. Bu, yalnız Sultan Mehmed'i değil, Çandarlı'yı da son derece endişeye düşürmüş olmalıdır. İsyanın bastırılması için zecri tedbirler alındı. Yukarıda söylediğimiz şekilde ulûfeleri arttırıldığı gibi aynı zamanda şiddetli bir tenkil hareketine girişmek, halkın iş birliğine başvurmak icap etti.

Görünüşe nazaran bu isyan, Murad'm Mağnisa'dan Bursa'ya geliş tarihine rastlamaktadır. Bunu Arvanid defterinde Beylerbeyine (herhalde halâ Şahabeddin Paşa) ait kayıtlardan istintac etmek mümkün zannediyoruz ¹²¹. Bu kronolojiye göre beylerbeyi, 1445 Sontesrin başlarında Edirne'de bulunuyordu. 1446 Mayıs sonlarında hâlâ Edirne'dedir. Bu tarihten sonra Arvanid defterinde, anormal olarak bir seneye yakın bir zaman içinde hiç bir tımar kaydı yoktur. Bu demektir ki, her türlü tımar muâmelâtı durmuştur¹²². Şu halde isyanın Mayıs sonlarında, yahut daha sonraları vukua geldiğini tahmin edebiliriz. İsyan yeniçerilerin, vezir ve beylerbeyi Şahabeddin kumandasında yapılacak bir sefere katılmamak için muhalefetleri ile patlak vermiş olabilir. Onlar, Şahabeddin'e karşı, kendi arkadaşlarını 1442 Transilvanya seferinde kasden kırdırmuş olduğunu söylüyorlardı ¹²³.

iktisadî vaziyeti, 677). II. Mehmed'in H. 848 de Edirne, Amasya, Bursa, Ayasolug ve Serez'de bastırttığı akçaların bir kısmı eski nisbetini muhafaza eder görünüyorsa da, Edirne, Serez ve Bursa'da basılan ikinci tertip akçalar 5 kırıta düşürülmüştür. (*Meskûkât-ı Osmaniye*, No. 229, 239, 251). Bundan şüphesiz maaşların sâbit ulûfe olarak alan gruplar ve en başta yeniçeriler mutazarrır olmuşlardır.

¹¹⁷ Bak. Babinger, S. 256 not 115.

¹¹⁸ Bu mesele daha önce de dikkati çekmişti Süleyman Sûdi, *Meskûkât-ı Osmaniye ve Ecnebiye*, s. 27; Ali, *Murad-ı Sâni sikkeleri*, TOEM, sene XV, s.80.

¹¹⁹ Babinger, 256, not 115.

¹²¹ Bak, not 92.

¹²² Şahabeddin Paşa'nın bozguna uğramış olduğu H. 846 yılında da hiç bir tımar muamelesine rastlamıyoruz. Bu durum şüphesiz sırf bir tesadüf eseri değildir.

¹²³ Bu sefere, yeniçerilerin katılmış oldukları hakkında bak. O r u c, 53; c h a l k o. 254.

Diğer taraftan Cyriacus'un mektuplarından öğrenmekteyiz ki¹²⁴, Murad, Mayıs başında Rumeli'ye geçmek üzere Mağnisa'yı terketmiştir. Cyriacus 17 nisanda, Osmanlı sarayınca iyi tanınan şap madenleri mütezimi Fr. Drapperio ile beraber Mağnisa'da Murad tarafından gayri resmî olarak hususî bir dairede kabul olunmuş ve bundan üç hafta sonra 5 Mayıs 1446 da eski Sultan birdenbire Rumeli'ye gitmek üzere 4000 kişilik bir kuvvetle beraber şehirden hareket etmiştir. Cyriacus, yeni Foça'dan gönderdiği 11 mayıs tarihli bir mektubunda Sultan'ın, oğlu "Çelebi" (Cialaby) tarafından acele Edirne'ye çağırılmış olduğunu ve çok acele yola çıktığını bildirmektedir. Fr. Babinger'in haklı olarak işaret ettiği gibi¹²⁵, bu dâvet hakikatte Halil Paşa tarafından yapılmıştır. Fakat Cyriacus, bunun sebebi hakkında bize bir şey söylemiyorki, bu, gelen haberin sıkı bir şekilde gizli tutulduğuna delâlet eder¹²⁶. Onlar Bergama üzerinden sahilde Ayazmand'a kadar bu seyahati Sultan'la beraber yaptılar. Sonra yolda, hareketi sırasındaki aceleyi göstermeyen II. Murad, Kuzey- batıya, Bursa'ya doğru yolunu değiştirerek Cyriacus ve arkadaşından ayrıldı. Murad, Bursa'da, Edirne'ye son hareketinden önce üç buçuk aydan ziyade kalacaktır. Onun, Edirne'ye gitmek üzere acele yola çıktığı halde sonra fikrini değiştirerek Bursa'da gidip beklemesi sebebi herhalde yukarıda anlattığımız hadiselerle ilgili olmalıdır. Ancak, isyanı en erken Mayıs nihayetlerinde tahmin ettiğimize göre, Murad'ın hareketi isyandan öncedir. Öyle görünüyor ki, II. Murad, Çandarlı tarafından, gizlice çağırılmış ve sonra bir mukavemet ihtimali hakkında gelen yeni bir haber üzerine Rumeli'ye geçmekten sarfı nazar ederek Ayazmand'dan dönmüş ve hadiselerin inkişafını beklemek üzere Edirne'ye daha yakın olan Bursa'ya çekilmiştir. Halil Paşa'nın daima II. Murad'la anlaşarak hareket ettiğine şüphe yoktur¹²⁷. Yeniçeri isyanı bundan sonra, Murad'ın tekrar tahta gelmesine karşı koyanları bertaraf etmek üzere tahrik olunmuş görünüyor. Gerçekten bu tarihten II. Mehmed 1451 de tekrar tahta çıkıncaya kadar, Şahabeddin'in adını işitmiyoruz. Fakat son kargaşalıklar aynı zamanda herkese genç hükümdarın memleketi idare, askeri

¹²⁴ Babinger, 260.

¹²⁵ S. 260.

¹²⁶ "Mahfî haber gönderüp" (Oruc, 59).

¹²⁷ Karşıla. T u r s u n bey, s. 32; هشت بهشت ، داستان هفدهم ; Ducas, 222.

zabt edemeyeceği iddiasını açık bir şekilde göstermiş oluyordu ¹²⁸. Diğer taraftan bir takım dış tehlikeler ve muvaffakiyetsizlikler bahane yapıldı. Mora Despotu Konstantin'in bu sırada taarruzlarına devam etmekte olması ¹²⁹ derhal bir sefer yapılmasını gerektiriyordu. Fakat H. 856 tarihli *Takvîm*'e göre Murad'm Edirne'ye çağrılmasının asıl sebebi Davud beyin Eflak'a yaptığı bir seferde (1446 baharı) hezimeye uğramasıdır ¹³⁰.

Heşt Behişt'te (داستان هفتم) Murad'm tahta çağrılmasından bahsolunurken aynen deniyor ki

”بعد ازین بعضی واقعات کلیه روی نماید دیگر بامداد همت و اسعاد عزیمت مبادرت خواهد فرمود خصوصاً که جهت مصلحت انتقام سپاه فرنگیان و تدارک جزایهای ایشان در مساکن اهل ایمان درین معاونت و هوادرای قرال ضال و در اظهار معادات صریح ایشان درحال و مال توجه خسروانه بجانب ولایت موره لازم است“

¹²⁸ Çu gördü tâzedir Sultan Mehemmed Sipâhî içre olmâmuş mukalled. (Sade d d in, I, s. 385); karşıla. Ducas, 222.

¹²⁹ Bak. Zakythinos, 231-232: Jorga, I, 447-448.

¹³⁰ Bak. Z e y i l, no.II. 1445 yaz sonlarında Eflak beyi I. Vlad Drakul, Haçlı donanmasıyle iş birliği ederek Tuna'nın öbür yakasında kuvvetli Türk müstahkem mevkiî Yergöğü (Giurgiu)yu Turahan oğlunun elinden zapta muvaffak olmuştu. Davud beyin yaptığı sefer buna karşı bir intikam seferi olmalıdır ve herhalde 1446 yazında yapılmıştır. 1444 den sonra Yanko'nun ve Haçlıların, Drakul ile ittifaka güvenerek Rumeli'yi bu taraftan tehdit etmeleri (bak. Jorga, I, 444-446) göz önüne alınırsa, bu mağlubiyetin Edirne'de kaygı ile karşılandığına şüphe yoktur. Hadiseye çok yakın olan *Takvîm*'in onu Murad'ın avdetini gerektiren en mühim sebep olarak zikretmesi de bunu teyit eder. 1444 denberi Eflak beyinin Macarlarla birleşmesi üzerine bu memleket üzerinde iki rakip ve kuvvetli devletin mücadelesi birinci plâna gelmiş oluyordu. Murad tekrar tahta geldikten sonra Eflak işi, Mora ve Arnavudluk meselelerinden sonra ele alınmıştır. Sultan'm bu tehiri, Drakul'un Türklerle anlaşmaya temayül etmesindendir. Fakat bu yüzden Yanko tarafından katledilmiş (1447) ve yerine “Dan-oğlu” Wladislav getirilmiştir. Oruc'taki mühim kayde göre (S. 60, 122, ve karşıla. Anonim-Giese, 71) Yanko, 1448 sonbaharında Rumeli'ye yeniden girdiği zaman bu Dan-oğlu da Nigbolu'dan geçip taarruzlarda bulunmuş, fakat pusuya düşürülerek bozguna uğratılmıştır. Ertesi sene Anonimlere göre (Giese, S. 73, karşıla. Oruc, 64, keza Kemal Paşa zâde) Rumeli beylerbeyi Karaca bey Yergöğü'yu zaptedip tahkim etti ve Turahan bey idaresinde akıncıları Eflak'a gönderdi (karşıla. Enver î, *Düstûrnâme*, S. 93). Türk kuvvetleri Yanko tarafından öldürülen I. Vlad Drakul'un oğlu olup sonraları Kazıklı Voyvoda adıyla şöhret bulan II. Vlad Drakul'u bey yaptılar. O, bir Türk mahmisi olarak Macarların himâye ettikleri Wladislav ile mücadeleye girdi (bu hadiseler için bilhassa karşıla. I. Minea, *Vlad Drakul şi vremea sa*, Cercetari istorice IV (Yaş 1928) den ayrı bası, S. 194-216); keza, G. C. Conduratu, Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul, *Bükreş* 1903, S. 68-70).

Burada bahsedilen bazı “vakât-ı külliye” Edirne'deki son karışıklıklara, yahut Eflak bozgununa telmih olabilir. Fakat Mora despotunun tecziyesinin mühim bir âmil sayıldığı açıkca ifade olunuyor. II. Murad'm tekrar tahta dönmesini isteyen belli başlı şahsiyetler, Halil Paşa, İshak bey ve Anadolu beylerbeyi Ozgur oğlu İsa bey bütün bu karışık durumu öne sürerek onu pâyitahta davet ettiler ¹³¹. Ozgur oğlu ve İshak, her halde sefer için Rume- li'ye geçmiş bulunuyorlardı. Bursa'da bekleyen eski Sultan'a derhal gizlice haber gönderilmiş ve kendisi Edirne'ye hareket etmiştir ¹³². Fakat bu değişikliği Sultan Murad'la yegâne oğlu ve vârisi Sultan Mehmed arasında bir ihtilâfa meydana vermeden yapmak, buna Sultan Mehmed'in bir nevi hal'i ve azli şeklini vermemek en mühim meseleyi teşkil ediyordu. Öte taraftan İstanbul'daki müddeinin adını o kadar çok duyurduğu bu zamanda Mehmed'in idaresizliği dolayısıyla hal'i mânasını verecek bir hareketten babası Sultan'm son derece kaçınmak istemesi gayet tabiidir ¹³³. İşte bu itibarla II. Murad'm Edirne'de tahta geçmesi için alman tertipler hakkında muhtelif kaynaklarda verilen tafsilâtı, tamamıyla asıl ve esası olmayan hikâyeler gibi bir tarafa bırakmak doğru olmasa gerekir. Osmanlı vekâyinâmelerinin ¹³⁴ buna dair rivâyetleri Chalkokondyles'inkinden az farklıdır. Neşri'nin bugün elimizdeki en eski nüshasında ¹³⁵ bu sahne kısaca şöyle anlatılır

”درلر که خلیل پاشا و اسحاق بک و عیسی بک و سایر بکر اتفاق ایدب سلطان محمد ایتدلر اتاگئی تحتہ تکلیف ایلہ اول خود کچک اوتورمز رعایت ادب یرنہ کلسون سلطان محمد دخی صباح دیوانہ کلجک ایلہ قلدی سلطان مراد کچمزلب آخرعز و نازلہ کچک اوترب ارتسی آود کچک امراتدی کہ سلطان محمدک مصالحن کورب صاروجہ پاشا ایلہ ابراهیم پاشایی بلہ قوشوب یہ مقنسیہ کندردلر“

¹³¹ Karşıla. Anonim-Giese, S. 70; Neşri, s. 173-174. O, gelmezse : « هر زمانه بر فساد اسكسك اولمز و اعداء دين كيرو غلبه ايلمن قومزلر اتفاقله مراد خانه آدم و تدروب واقع اولان فساداتی بلدروب » (Revan no. 1099).

¹³² Karşıla. Oruc, S. 59.

¹³³ Muhtelif kaynaklarda, Murad'm, Varna'dan sonra tahta geçmek arzusunun beslediği halde bunu açıkca izhar edemediği ve daima tereddüt içinde bulunduğuna işaret olunmuştur. O, işi “Halil paşanın kiyâsetine” bıraktı. Bununla beraber “anun zamanındaki vezâreti Sultan Mehmed Han zamanında edemeyen” (Âlî, V, 213) Halil paşa'nın ısrarları eski Sultan'm fikrini değiştirmesinde büyük bir rol oynamış olmalıdır. II. Murad, Manisa'da H. 849 da bir saray inşa ettirdiğine göre (Bak. M. Çağatay Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı âmiri ve şehzadeler türbesi*, İstanbul 1941, s. 29, vesika 1; Babinger, 262), herhalde o zaman orada yerleşmeği düşünüyordu.

¹³⁴ Neşri, S. 173; Sadeddin I, 386; Oruc, 59.

duruma tamamiyle uygun olarak, II. Murad'm muslihane bir şekilde iktidarı ele alması için bir tertip yapıldığını teyid etmektedir. Heşt Behişt ¹³⁶ bu rivâyetin daha mufassal bir şeklini nakleder ve Sadeddin ¹³⁷ ondan alır. Buna göre Murad, Yeniçeri ayaklanması üzerine Edirne'ye davet olunmuş ve II. Mehmed, ancak babası Rumeli'ye geçtikten sonra haberdar edilmiş, Çandarlı, muvakkat bir zaman için geldiğini söyliyerek babasını karşılamağa onu ikna etmiş, o, gidip bir otagda babasını bulmuş ve saltanatı kabul etmesini rica etmiş¹³⁸, Murad başlangıçta zâhiren razı olmamış, fakat hazır bulunan Paşaların ısrarı üzerine karar vermek üzere mühlet istemiş ve ertesi gün (Rûhî'ye göre Edirne civarında Ada'da) ava çıkarak kapıkulunun bu değişikliği tasvip ettiklerini görmüş, onların bi'atini aldıktan sonra Edirne'ye gelmiş ve tahta çıkmıştır. Bu rivâyette Murad'm 1444 de olduğu gibi pâyitahta girmekten kaçınması ancak, bi'ati müteakip girmesi bilhassa kayda değer. Umumiyetle ayrı bir rivâyet grubu teşkil eden Oruc'da hâdisе şöyle anlatılır: (s. 59) «Mahfî haber gönderip bir suretle Sultan Murad'ı Edirne'ye getürdüler. Sultan Mehmed dahi bu haberi duydu; nesne deyümedi, nâcâr olub Sultan Murad av adına ava(Ada'ya)çıktı. Ol avda iken Sultan Mehmed'i tahttan indirdiler. Mağnisa'ya gönderdiler. Sultan Murad gelüb tahta geçti». Chakokondyles'e göre ise (s. 353) Halil bir ihtilâfa meydan vermeden II. Murad'ı tekrar tahta çıkarmanın yolunu aradı. Mehmed'i günlerce sürecektir bir ava çıkardılar. Bunun üzerine Halil en güvendiği rical ile birlik olarak Sultan Murad'ı çağırttı. Eski Sultan Edirne'ye gelir gelmez Divana çıkararak kendini halka ve kadırlara gösterdi. Herkes itaat etti. Mehmed bu beklenmedik değişiklikten haberdar olunca o da itaatten başka çare göremedi. Acele gelib babasının elini öptü. Fakat bu oyunun asıl fâili bildiği Halil'e içinden kin bağladı. Bu Yunan müverrihinin umumiyetle Türk rivâyetlerine yabancı olmadığı malûmdur ¹³⁹. Bütün bu rivâyetler esasen

¹³⁵ Bak. Fr. Taeschner, *Ğihannümâ*, Leipzig, 1951, Einleitung.

¹³⁶ داستان هفدهم ; karşıla. *Tevârih-i Âl-i Osman*, Topkapı Sar. Revan 1099, v. 58.

¹³⁷ *Tâc üt-tevârih*, I, 385.

¹³⁸ Sadeddin bundan sonra Revan no. 1099 dan ayrılır, av rivâyetini takib eder. Revan no. 1099 da: «سلطان تكليف ايشدكده مراد خان حضرتلری دخی بی توقف كچوب قرار ایلدوی»

¹³⁹ Pall, *Autour de a Croisade de Varna*, s. 151.

Heşt Bihîşt'te ¹⁴² Sultan Murad'ın tahta geçmeden önce yeniçerilerin fikrini sorduğu ve bi'atını aldığı hakkında verilen tafsîlât bilhassa dikkate değer ¹⁴³:

«بعضی اصول و اعیان ینکی چری را بروجه امتحان پرسید که فرزند سلطان محمد تکلیف قبول سلطنت برین جانب می نماید اگر این معنا مرضی خاطر شما بندگان با احلاس باشد تصدی کنیم . . . در جواب همگی حاضران ینکی چری از صمیم فؤاد و کمال اعتقاد و اعتداد دعا و ثنای سلطان کرده»

Yeniçeri ağası Kurtcu Doğan, Halil'in adamı olduğundan bir kaç ay önce Sultan Mehmed tarafından kanlı bir şekilde tenkil olunan yeniçerileri yeni Sultan'a bi'at etmeğe kolayca ikna edebilmiştir. Bu olup bitenler, o zaman yeniçerilerin devlet işleri üzerinde müdahalelerinin ne kadar artmış olduğunu da ortaya koymaktadır ve şüphesiz bunda Halil Paşa'nın büyük mesuliyeti vardır ¹⁴⁴.

II. Murad'ın Ağustosta Edirne'ye varmış olduğunu vasiyetnâme-sinden ve 10 Eylül 1444 tarihli bir Raguza vesikasından öğrenmekteyiz ¹⁴⁵. Sultan Murad aynı ay içinde yeni Padişah sıfatıyla İstanbul'daki Venedik balyozu tarafından gönderilen bir elçiyi huzuruna kabul etti. Bu elçi kendisine II. Mehmed'le aktolunup tasdik edilen muahe-deyi sundu. II. Murad da kendi adına 25 İlkteşrinde Venedik'e,

¹⁴² داستان هفدهم

¹⁴³ Sadeddin'de (S. 386) bu, şöyle nazma sokulmuştur

ضمیر حالنی جمله سپاهک
که ایده بو کاره تدبیر ایله چاره
احاطه ایده لر اول صید کاهی
سپاهه ایدلی بو حالی اشعاو
دیدی لر اول شه عالیناهه
یولینه اوینایم باش ایله جان
عدوله قاتل اولماز بورهدن
بودر اقوالی بجموع سپاهک
دیدی شمدن کیرو اولسم اولور شاه
اطاعت ایتدی لر سلطان مراده

مرادی بیلک ایدی پادشاهک
انکچون ابرتسی چیقدی شکاره
یپوردیکم کلوب جمله سپاهی
شکار ایلریکن اول شاه نکوکار
دعا ایدوب سپهر خیلی شاهه
تک امر ایتسون یزه سلطان دوران
تخلف ایزز فرمان شمدن
قولویوز جان و دلدن پادشاهک
سپه حالندن اولدی شه چون آگاه
ایدوب بیعت سپاهی اول اراده

¹⁴⁴ II. Murad 1444 yazında kapıkulu önünde tahtı oğlu lehine feragat etmişti. Çandarlı Halil'in iktidar değişikliği için yeniçerileri kullanması, maksadına ulaşmak için onları isyana tahriki bundan sonra Osmanlı tarihinde sık sık rastlayacağımız bir usul haline gelecektir. Yeniçeri ordusunun uc kuvvetlerine karşı bir muvazene kurmak üzere kuvvetlendirilmesi ve tensiki II. Murad zamanına rastlar. Onların devlet işlerine müdahaleleri de yine bu tarihte başlamış oluyor.

¹⁴⁵ Bak. Babinger, 261; N. Jorga, *Notes et extraits*, II (Paris 1899) s. 419.

Yahşi bey adında bir elçi ile Dimitri adlı Rum kâtibi gönderdi ¹⁴⁶.

Biz, II. Mehmed'in tahta çıkışını 1444 Ağustos olarak tesbit ettiğimizden bu suretle onun bu ilk saltanatı iki yıl sürmüş olmaktadır¹⁴⁷. H. 856 tarihli *Takvîm-i Hümayûn*'da II. Murad'ın tahttan çekilişi ile tekrar cülûsu arasında iki yıl vardır ¹⁴⁸.

Bu tarihe rastlayan mühim bir vesika, Sultan Murad'ın vasiyet-nâmesi bize muhtelif nüshalar halinde gelmiştir. Başvekâlet Arşivi ¹⁴⁹ ve Vakıflar Umum Müdürlüğü Arşivindeki nüshalara göre ¹⁵⁰ bu vasiyetnâme, H. 850 Cemâziyelevvelinin 9 unda (3 Ağustos 1446) vasî tarafından yazdırılmağa başlanmış, H.850 Recebi başlarında (1446 Eylül sonları) tescil olunmuştur ¹⁵¹. Şu halde vasiyetnâmenin yazdırılması ile tescili arasında bir buçuk iki ay kadar bir fasıla vardır. Fakat Arapça nüshasında tescil tarihi H. 850 Cemâziyelâhiri ortalarındadır (1446 Eylül başları). Yalnız bu orijinal nushada kaydedilen şahitler Halil bin İbrahim (Çandarlı), Saruca bin Abdullah ve

¹⁴⁶ Bak. Babinger, 262; Jorga, *Notes et extraits...*, III, Paris 1902, s. 212-214.

¹⁴⁷ Şimdiye kadar bilhassa bizde, bazı kaynaklardaki sarih kayıtlar temamiyle ihmal olunarak II. Mehmed'in bu iki yıllık sultanlığı 1444 yılına inhisar ettirilmiştir. Fatih devrinde Saray muhitinde bulunmuş olan Angi olello, "Murad'ın iki sene müddetle istirahat çekilmiş olduğunu" kaydetmiştir. Türk kaynaklarından, Anonimler (Giese, 68, 70) ve Oruc (s. 55, 59) nisbeten doğru bir kronoloji vermektedirler. Orada II. Murad'ın, H. 847 de oğlu Mehmed lehine saltanattan vazgeçtiği, Varna zaferinden sonra Edirne'de bir kaç gün durub "İstiklâli tahtı" yine oğluna bıraktığı ve ancak H. 850 de tekrar cülûs ettiği kaydedilmiştir. H. 847 tarihi için bak. Yukarı da S. 61. Âlî (V, 216) II. Mehmed'in bu ilk saltanatı devresini 5 yıl sayar. II. Mehmed'in şehnâmecisi Kâşîfî'ye göre (*Gazânâme-i Rûm*) Varna'dan önce başlayan bu saltanatı hiç bir zaman inkita olmamış, II. Mehmed bir defa cülûs etmiştir. Osmanlı tarihinin son araştırmacıları arasında ilk defa N. Jorga (GOR, I, 438, 446) Mehmed'in ilk saltanatı müddetini 1444 ilk baharı - 1446 son baharı arasında göstermekle en yakın tarihi vermiştir. Babinger, II. Mehmed'in ilk tahta çıkışını 1444 yıl sonu veya 1445 başı gösterdiğinden ilk sultanlık müddetini kısaltmaktadır.

¹⁴⁸ Bak. Zeyil, No. II.

¹⁴⁹ Burada biri Türkçe, öteki arapça olarak iki nüshası vardır. Türkçesi: Ali Emiri tasnifi, II. Murad ves., (Zeyil, No. IV), arpaçası: Maliyeden müdevver vakfiyeler no. 162-14, (Zeyil, No. V).

¹⁵⁰ Haremyn 8-231; bak. Zeyil no. VI. Bu nüsha, Başv. Arşivindeki Türkçe vasiyetnâmenin bir sûretidir.

¹⁵¹ Tarihlerin çevrilmesinde Faik Reşit Unat'm Wüstenfeld-Mahler cetvellerine göre neşrettiği kılavuz-Ankara 1943- kullanılmıştır.

İshak bin Abdullah'dır ve kadiasker Mehmed bin Ferâmurz (Molla Hüsrev) tarafından tahrir ve tasdik olunmuştur. Her halde Murad tarafından, Edirne'de tanzimine teşebbüs olunan bu vesika hususî bir mâna taşır. Bundan, II. Murad'ın durumu, her şeye rağmen ciddi telakki etmiş olduğunu düşünmek mümkündür sanırım : "Eğer Bursa'dan gayri yerde fevt olursam, şöyle edeler ki perşembe gün kabrime koyalar". Kezâ "Bursa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalar" sözleriyle büyük şahzadesi Alaeddin Ali'ye olan hususî sevgisini bir daha belirtmek fırsâtını bulmuş ve türbesine "soyundan sopundan,, kimsenin gömülmemesini de ayrıca vasiyet etmiştir. Vasiyetnâme, Edirne'de tahta geçtikten sonra en aşağı 1446 Eylül başlarında orada tescil olunmuştur. İmza sahipleri Halil, Saruca ve İshak onun Edirne'de ilk vezirleri olmalıdırlar.

Tahttan uzaklaştırılmasından Halil'i mesul tutan II. Mehmed'in, ona karşı kin tuttuğu hakkında Chalkokondyles'in iddiası bütün kaynaklar tarafından teyit olunmaktadır ¹⁵². Ne olursa olsun, II. Murad yeniden tahta çıktıktan sonra Çandarlı ulu vezirlik mevkiinde rakipsiz bir şekilde tam bir otorite ile hüküm sürmeyi ümit edebilirdi. II. Mehmed'in tahttan uzaklaştırılmasıyla beraber derhal Divan'da (hükümette) esaslı değişiklikler yapıldı. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, daha 1446 Eylül başlarında, yani II. Murad'ın Edirne'ye gelişinin haftası içinde vezirleri sıra ile Çandarlı Halil, Saruca ve İshak paşalar olarak görünmektedir. Kadiasker Molla Hüsrev (Mehmed bin Feramurz) mevkiini muhafaza etti. Fakat akıllı âlim, Manisa'ya giden Mehmet Çelebi'ye saltanat günlerinin uzak olmadığını tefe'ül ederek onun da gönlünü yapmasını bildi ¹⁵³. Sultan Mehmed'in tahtta kalmasında ısrar eden paşalar, Halil'in rakipleri, hükümetten ve pâyitahttan uzaklaştırılmışlardır: Şahabeddin Paşa'dan bahis yoktur. Ancak 1451 de II. Murad'ın ölümünden sonra II. Mehmed'le beraber pâyitahta geldiği zaman onun "atabeği" olduğunu öğreneceğiz ¹⁵⁴. Zaganos Paşa,

¹⁵² Chalkokondyles, 353; bak. Angiolello, S. 15; Tursun Bey, s. 33. Kemal Paşazâde 17a.

¹⁵³ Bak. Sadeddin, I, 386. M. Hüsrev'in II. Mehmed'e bağlılık göstererek onunla beraber Manisa'ya gittiği rivâyeti (*Şakâyıık* tercümesi, İstanbul 1269 S. 137) doğru olmamalıdır.

¹⁵⁴ Bak. ileride s. 111.

Sultan Mehmed'in "vezirliği" ile Manisa'ya gitti ¹⁵⁵. Nişancı İbrahim'in de Mehmed'le beraber Manisa'ya gönderildiği anlaşılmaktadır ¹⁵⁶. Saruca'ya gelince, aynı zamanda II. Murad'm hususî bir sevgi ve itimadına mazhar olan bu Paşa, ikinci vezir mevkiini Murad'ın son zamanlarına kadar saklamış görünmektedir ¹⁵⁷. Murad'ı inziyasında da terk etmemiş olan İshak Paşa, Divana üçüncü vezir olarak tekrar dahil oldu. Dayı Karaca bey, Rumeli beylerbeyliğini muhafaza etti ¹⁵⁸. Murad'm tekrar tahta geçmesinde büyük bir rol oynamış olan Anadolu Beylerbeyisi Özgür oğlu İsa bey aynı mevkide kaldı ¹⁵⁹.

II. Murad, Mora despotunu cezalandırmak için gecikmeden pâytahattan hareket etti ve 27 Sontesrinde ¹⁶⁰ Korent berzahını kapayan surun, Kerme'nin önüne geldi. Bu savaş, 1444 de Varna muharebesi için olduğu gibi Edirne'de iktidarı tekrar ele almasını haklı gösterecekti.

II. Murad tahta çıkar çıkmaz oğlunun acele Magnisa'ya gönderilmesi için hazırlıkların tamamlanmasını emretmişti. Sultan Mehmed'in durumu şimdi tamamiyle hususî bir mahiyet göstermektedir. Öyle görünüyor ki, o, saltanat hukukuna son verilmiş, kendisini umumiyetle şehzâdeler için tatbik olunan usule göre

¹⁵⁵ Bak. aşağıda not 157. "kendüye Zaganuz paşayı atabeg koşdular"(Tursun bey, 33). Neşrî (s. 174) ve ondan alarak diğer kaynaklar, Zaganos'un bu tarihte azl ile Balıkesir'e gönderildiğini yazarlar. Babinger (s. 261) bunu kabul eder. Bizce, burada Zaganos'un, Halil Paşa'nın idamından sonra azledilerek Anadolu'ya (Balıkesir) gönderilmesi hadisesi (Bak. Kritovulos, 92) karıştırılmış görünmektedir. bak. not 312.

¹⁵⁶ Bak. aşağıda not 195. Neşrî'ye göre (s.174) "Sultan Mehmed'in mesâlihini görüp Saruca Paşayla İbrahim Paşayı bile koşup yine Magnisa'ya gönderdiler."

¹⁵⁷ Neşrî S. 177, ve *Heşt Bihişt*, Saruca'nın da II. Mehmed'in veziri olarak Manisa'ya gittiğini yazarsa da, II. Murad'm yukarıda zikrettiğimiz vasiyetnâmesi ve Oruc tarihi (s. 60) onun II. Murad'm yanında kaldığını göstermektedir.

¹⁵⁸ Oruc, 60; 1448 Kosova harbinde Rumeli kuvvetleri başında idi. Rumeli beylerbeyi Karaca bey, II. Murad'm oğlu Alâeddin Çelebi'nin dayısı idi (Tursun beğ, 45). Bu Karaca bey hakkında bak. İ. Hakkı Konyalı, *Karaca Bey imareti*, İstanbul 1943, s. 170-176; Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, İndeks. Fr. Taeschner, *Beitraege zur frühosmanischen Epigraphik und Archaeologie*, Der İslam B. XX 2, S. 168-182.

¹⁵⁹ Karşıla. Oruc, 60.

¹⁶⁰ Zakythinos, mezkûr eser, S. 233.

eski sancağına tekrar bir “vali” olarak gönderilmiş saymıyordu ¹⁶¹. O, füilen ve hukuken Padişah olmuştu. Babinger’e göre ¹⁶², Mehmed gayrı memnun bir halde Mağnisa’ya gittikten sonra hiç olmazsa babasının Anadolu üzerinde hâkimiyetini kesmek için her fırsattan istifade etmiştir. H. 852 da kendi adına Ayasolug’da bakır para bastırması, onun iddialarının mahiyetini gösterecek bir harekettir. Hattâ Babinger’e göre, şehzâdenin annesi Hümâ Hatun’un H. 853 Receb (Ağustos-Eylül 1449) tarihli mezar kitabesinde, kendisi için mutad olmıyan “Sultan Mehmet Çelebi Sultan” unvanını kullanması da dikkate değer. Sultan Mehmed, Venedik’le 1446 da imzalanmış olan sulh muahedesini hiçe sayarak, gönderdiği korsanlar vasıtasıyla Ege denizinde Venedik’e ait toprakları, bu arada Agriboz’u ve Mora’da Nauplia (Anapoli)yi, 1446-1449 yılları arasında üç sene mütemadiyen vurdu ve büyük zararlar verdirdi. Daha 1446 yılı sonbaharında babası Sultan Murad, bu yağmalardan dolayı takdir dolu bir hüküm ile Yusuf adında bir adamını göndermek zorunda kalmıştı. Alman mal ve esirler buldurularak iade olundu ¹⁶³. Fakat akınlar bundan sonra da devam etti. Batıyı tahrikten kaçman Çandarh’nın sulhcu politikasına Sultan Mehmed aldırılmıyordu. Hülâsa Alman âlimine göre Mehmed, Mağnisa’ya vardıktan sonra burada keyfinin istediği gibi hüküm sürmüştür.

Sultan Mehmed’in, Manisa’ya gittikten sonra durumundaki hususilik üzerinde ilk defa Babinger durmuştur. Biz, aşağıda başka kaynakların şahâdetini kullanarak diyeceğiz ki, hakikatte Sultan Mehmed’in hareketleri, kızgınlıkla babasının otoritesine karşı gayrı meşrû iddialar mahiyetinde olmamalıdır. O, kendisini alelâde bir şehzâde saymamaktadır. Onu sultan ilân etmiş olan ve şimdi fevkalâde hadiseler dolayısıyla tekrar iş başına geçmiş görünen babası Sultan da, oğlunun istikbali namına aksi bir iddiada bulunmamış ve oğlu ile ihtilâfa sürüklenmekten kaçınmış olsa gerekir. Sultan Mehmed, şimdi tahtın yegâne vârisi, v e l i a h d, bulunuyordu. Onun duru-

¹⁶¹ Rızâ vermez ki şâh ola mükerrer
Veliahdini azletmez mukarrer
Kabul etmez ki ola gerü vâli
Heman tatyib-i hâtırdır meâli (Sadeddin, I, 385).

¹⁶² S. 262 vd.

¹⁶³ P. Wittek, *Das Fürstentum Mentesehe*, İstanbuler Mitteilungen Heft 2., İstanbul 1934, S. 104 (vesika *Diplomatarium Venete-Levantinum*, II, no. 203).

munun tehlikeye düşmesi saltanat için İstanbul'da ve Avrupa'da fırsat gözetleyen müddeilerin vaziyetini kuvvetlendirirdi. Bu müddeilerin muâsır batı vesikalarında sık sık adları geçer. Osmanlı vekayinâmelerinin onlardan ya hiç bahsetmemeleri veya sadece telmih etmeleri sebebi ise kolayca anlaşılır ¹⁶⁴.

Gerçekten Anadolu'nun idaresi fiilen kendisine bırakılmış olan Mehmet Çelebi, kendi vezirleriyle orada bir Sultan gibi hüküm sürmekte idi. Onun bu hususî durumunu ifade için kaynaklarda muhtelif tefsirlere müsait ifade şekilleri kullanılmıştır. Şimdiye kadar dikkati çekmeyen, fakat yukarıda anlattığımız durum gözönüne alındığı zaman derhal hususî bir mâna kazanan bu kayıtları aşağıda ayrı ayrı naklediyoruz.

1- Hadiselerin muâsır, *Tarih-i Ebul-Feth* sahibi Tursun bey¹⁶⁵ durumu şöyle ifade eder: “Hüsni rızâ-i vâlidle Magnisa'ya varıp atası yerine oturdu, ma'nîde atasın kaymakam edildi”.

2- Heşt Bihişt'e göre Murad, oğlu “ولی‌المهد” Sultan Mehmed yanma vezirlerden Zaganos ve Saruca Paşaları yine “وزارت و امارت” le tayin etmiş ve “ممالك آناتولی” işlerinin idaresini onun eline vermiştir ¹⁶⁶: “و امر فرمود که فرزند ولی‌المهدش سلطان محمد غازی بجای پدر مقتضای توجّه نماید . . . از جمله وزرا و پاشایان عظام زغنوس پاشا و صاروجه پاشا که در هواخواهی سلطان محمدی مجد و یکدل بودند و درین ترک سلطنت بمشاورت موافقت تمام نمى نمودند سلطان کشور مراد ایشان را بوزارت و امارت فرزندى اختصاص فرمود و زمام مهم ممالك آناتولی را بقبضه اقتدار فرزند سلطنت شمار مقرر و معین نمود

¹⁶⁴ Bak. Fr. Babinger, “*Bajezid Osman*” (*Calixtus Ottomanus*), *ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem-Sultans*, La Nouvelle Clio nos. 9-10 (1951) s. 349-351. Bu müddeilerden Batı vesikalarında adları zikredilenler, yukarıda bahsettiğimiz Savcı-oğlu Davud'dan başka, Düzme Mustafa'nın oğlu olduğu söylenen ve Polonya ve Macaristan'da Osmanlı devleti aleyhine bir sefer açılmasına çalışan başka bir Davud; Sigismund zamanında üç çocuğu ile Macaristan'a sığınmış olan “Kör Türk sultan” Murad'dır.

¹⁶⁵ S. 33.

¹⁶⁶ Şüpheşiz Özgür oğlu İsa bey yine Anadolu beylerbeyidir (bak. Oruc, 60). Fakat kaçınılmaz ihtilâflar yüzünden onunla Sultan Mehmed arası herhalde açık olmalıdır. II. Mehmed 1451 de tahta çıkar çıkmaz ilk işi onu azletmek olacaktır. Timur istilâsını takip eden Fetret devrinde Anadolu ve Rumeli halinde ülkenin iki hâkimiyet bölgesine ayrılma temayülleri müteaddit defalar görülmüştür. Bizzat II. Murad'a karşı amcası Mustafa Çelebi, Rumeli'ye hâkim olduktan sonra bunu düşünmüştür (Ducas, 149). İstanbul'un zabtı ve Boğazlara hâkimiyet bu temayülü ortadan kaldıracaktır.

¹⁶⁷ هشت بهشت، داستان هفدهم

3- İbn İyas (ölümü 1524) بدائع الزخور في وذنح الدهور adlı eserinde¹⁶⁸ şu kaydı yapar: “كان نائب ملك مملكة الروم في حياة أبيه ثم استقل به من بعده” yani (Mehmet) babasının sağlığında Rum memleketleri sultanlığının nâibi idi, ondan sonra bunda müstakil oldu. Mısır Arap kaynaklarında II. Mehmed'in 1444 de culûsunu bildirmeye elçiler geldiği halde, Murad'm tekrar saltanata geçtiğine dair bir haber gönderilmemiştir. Bununla beraber İbn Tagribirdi¹⁶⁹ H. 851 (1447) de Murad'ı Osmanlı hükümdarı olarak zikreder. Fakat H. 849 Şevvalinde (1446 başı) Sultan Mehmed adına hediyeler gelmişti¹⁷⁰.

4- Fatih Mehmed'in sarayına mensp şehnâmecilerden olup bitabi Sultan'm nokta-i nazarını aksettiren Kâşifi'nin¹⁷¹ görüşü bilhassa mühimdir: Orada Sultan Mehmed, babası tarafından tahta çıkarıldıktan sonra yalnız Varna muharebesinde değil, hemen onu takiben tasvir olunan Arnavutluk'ta Kocacık-hisarı (خواجهك حصار -Svetigrad) muhasarası (1448) ve Kosova muharebesinde'de (1448) kendisi asıl sultan, babası ise onun yardımcısı imiş gibi tasvir olunmaktadır.

II. Murad'm tekrar tahta gelmesinde âmil olarak görünen 1446 Mora seferinden sonra yapılan Kocacık-hisarı muhasarasında (1448) ve onu takip eden ikinci Kosova muharebesinde¹⁷², daha sonra ikinci Arnavutluk seferinde (1450) Sultan Mehmed'in hazır bulunması dikkati çeker. Annesinin H. 853 Receb tarihli mezar kitâbesinde görülen *Sultan Mehmed Çelebi Sultan* unvanına gelince, fikirince bu bir hususiyet arzetmez¹⁷³. Şehzâdelerin isimlerinin başında *Sultan* unvanı taşımaları mûtaddır¹⁷⁴. Çelebi Sultan unvanı da kezâ umumiyetle kullanılır¹⁷⁵. Fakat Babinger, Sultan Mehmed

¹⁶⁸ Bulak tab'ı, H. 1311-1312, S. 204.

¹⁶⁹ *Havâdiş ad-Duhûr*, Popper neşri, I, 24.

¹⁷⁰ Aynî, *İkd al-Cumân*, Veliyüddin küt.,nüs, s. 763.

¹⁷¹ Onun hakkında bak. Dr. Adnan Erzi, Belleten, sayı 56, s. 596.

¹⁷² Bu savaşa bizzat iştirak etmiş olan Şeyh Bedreddin'in torunu, “Hañ Mehmed”in sağ kolda savaşa iştirak ettiğini bildirir (M. Şerefeddin, *Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'e dair bir kitap*, Türkiyat Mec. III, s. 225).

¹⁷³ Evvelce M. Turgut Koyunluoğlu (*İznik ve Bursa tarihi*, Bursa 1935, S. 152) bu unvanda bir hususiyet görmek istemişti; kezâ bak. Babinger, *Von Amurath*, S. 264; yine onun, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun* (1449), Der İslam, Bd. 29-2 (1949), S. 218, not 2 (orada *hudûd*, şüphesiz *hulûd* olacak).

¹⁷⁴ *Kanunnâme-i Âl-i Osman* (Fatih Mehmed), TOEM ilâvesi S. 32.

tarafından Ayasolug'da bastırılmış bakır paranın üzerinde açık bir şekilde okunan 852 tarihinin 856 ile değiştirilmesine haklı olarak itiraz etmiştir ¹⁷⁶. Sultan Mehmet Çelebi Sultan'm 1448-1449 da para bastırmakla başlıca hükümdarlık selâhiyetlerinden birini nasıl kullanabildiği yukarıdaki izahlardan sonra anlaşılabilir zannediyoruz. Öbür taraftan eyaletlerde valiliğe gönderilen şehzâdelerin mülk, vakf beratları vermek gibi hükümdara mahsus bazı tasarrufata malik oldukları ve bunların sonra gelen hükümdarlar tarafından da sultan berâtı gibi kabul olunduğu burada hatırlatılabilir.

Muhakkak olarak, 1444 yazında resmen tahta çıkmış olan Sultan Mehmed, kendisini hal'edilmiş saymıyordu. Kâşifî'deki iddianın mânası da budur. Fakat bizzat Sultan Mehmed, H. 853 Recep tarihli annesinin mezar kitabesinde evvelâ o devirin Padişah'ını السلطان الاعظم و الخاقان المعظم السلطان مراد ابن السلطان محمد بن بايزيد خان خلداله ملكه şeklinde zikretmektedir. خلداله ملكه ancak hükümdarlar için kullanılır. Halbuki II. Mehmed, Varna muharebesinden sonra kendi hükümdar olarak gönderdiği fetihnâmelerde babasını yalnız خلداله طلال عاطفته duâsı ile anar ¹⁷⁷. Mehmed'in kendisi için mezkûr kitâbede sade اربط الله اطناب دونه باوتاد الخلود duâsı konmuştur.

O halde, tamamiyle hususî şartların meydana çıkardığı bu durumu, Bizans'ta görüldüğü gibi, bir nevi müşterek hükümdarlık mı telakki etmelidir ? Bunu iddia etmek de bu hususiyetleri şüphesiz fazla büyütme ve yanlış tefsir etmek olur.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Sutan Mehmed 1450 de, neticesiz Akçahisar muhasarasında hazır bulundu ¹⁷⁸. İskender beyi birdenbire Hristiyanlığın bir kahramanı mertebesine yükselten bu muvaffakiyetsizliğin kötü tesiri Edirne'de parlak bir düğünle giderilmeğe

¹⁷⁶ Meselâ H. 859 tarihli bir tahrir defterinde , İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet yazmaları O.89

« ملك الياش بك اركيدار باشى، شيمدكيجالده چاپي سلطان طول الله عمره -حضر تاريته كتنخدادو..»

¹⁷⁸ Bak. *Von Amurath*, S. 262-263; ve, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun*, s. 231-234, ve, Tafel 8.

¹⁷⁷ Bak. Feridun bey'de, Şahruh Mirza'ya (S. 221) ve Karaman-oğlu İbrahim beye (S. 233) gönderilen nâmeler.

¹⁷⁸ Bak. Babinger, S. 226.

çalışıldı. 1450 kışında (H. 854 Şevval-Zilka'de)¹⁷⁹ Sultan Mehmed'in Zülkadir (Dulgadır) oğlu Süleyman beyin kızı Sitt Hatunla izdivacı dolayısıyla Doğu ve Batı'daki dost hükümdarlarla bütün tâbi beyler Edirne'ye davet olundu, ve çok büyük bir düğün yapıldı¹⁸⁰. Bu düğün genç Çelebi Sultan için şüphesiz parlak tezâhürata vesile olmuştur. Düğünden sonra Sultan Mehmed karısıyla Manisa'ya gitti. Orada çok geçmeden babasının ölümü haberini alacaktır.

Sultan Murad'm beş yıllık ikinci saltanat devresi, Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini tehdit eden tehlikelere ve en başta Yanko idaresinde Macar istilâlarına karşı savaşmakla geçmiştir. Mamafih bu müdafaa harpleri ileride İstanbul fethine teşebbüs için durumu olgun bir hale getirmiş olacaktır. 1446 Mora seferi, cüretli tecavüzlerine devam eden Despot Konstantin'in tam inkiyadı ve yarımadayı girilmez bir kale haline getiren *Hexamilion* surunun (Kerme)'nin yıkılmasıyla neticelendirildi. Haçlılara cesaret veren ikinci zayıf noktayı 1443 kışmdanberi İskender beyin ve Araniti'nin isyanları ile karışmış olan Arnavutluk teşkil ediyordu¹⁸¹. Akçahisarı zabtetmiş olan İskender beyin kuzey ve orta Arnavutluk'a götüren başlıca yol üzerinde Kocacık-hisarım (*Svetigrad*)¹⁸² da ele geçirmesi ile Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyeti ciddi bir tehlike altına düşmüş oluyordu. İşte bu durum 1448 de Kocacık'm zabtı ile biten ve 1450 de Akçahisar'm neticesiz muhasarasına müncer olan iki seferi zarurî kılmıştır. Fakat Kocacık zabtından hemen sonra Rumeli'ni istilâ eden Yanko'ya karşı Kosova ovasında kazanılan zafer (17-20 İlkteşrin 1448) Osmanlılar için ikinci bir Varna olmuştur. Yanko ile Eflak üzerindeki mücadele Kosova'dan sonra Osmanlılar lehine dönmüştür.

Düğünden kısa zaman sonra, belki de Ducas'm ve Chalkokondyles'in dedikleri gibi, fazla yorgunluk ve ifratla yeyip içme yüzünden II. Murad 3 Şubat 1451 de beklenmedik bir çağda, 48 yaşında kısa bir hastalığı müteakip öldü. Bu suretle Çandarh ve etrafındakiler birdenbire desteklerini kaybetmiş oluyorlardı. Vezir-i âzam kimseye

¹⁷⁹ Babinger, düğünün 1449 baharında yapıldığını kabule mütemâyildir. Fakat Enveri'nin *düstûrnâme*'sinde (M. Halil neşri, s. 93) H. 854 yılının Şevval-Zil'kâde aylarında olduğu sarahatle söylenmiştir ki, buna Anonim - Giese (s. 73) ve Ducas (s. 224) temamiyle tetabuk eder.

¹⁸⁰ Bak. Babinger, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun*, S. 222 vd.

¹⁸¹ Bak. benim, *Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi*; ve , *İskender beğ*, İslam Ansiklopedisi, Cüz 52, S. 1080.

¹⁸² Burası hakkında bak. Babinger, *Mehmed's II. Heirat*, S. 220.

duyurmadan acele Manisa'ya ölüm haberini erişti. Yedi gün sonra haberi alan¹⁸³ Sultan Mehmed yanında atabeği Şahabeddin Paşa olduğu halde azamî süratle hareket ederek iki günde Çanakkale Boğazı'na geldi. Bizanslıların Boğazları kesmesi, ve Orhanı, 1444 de olduğu gibi Rumeli'de serbest bırakmaları uzak bir ihtimal değildi. Genç Sultan, Gelibolu'ya geçmeğe muvaffak oldu. Bundan sonra onun artık o derece telâş etmediğini görüyoruz¹⁸⁴. Gelibolu'da babasının ölümü ve yeni Padişah'm geldiği haberi yayıldı. Edirne'de Chalkokondyles'in bahsettiği yeniçeri ayaklanması¹⁸⁵, yeni Sultan Gelibolu'ya vardiktan sonra olmalıdır. Osmanlı kaynaklarında hiç bir izine rastlamadığımız bu isyan teşebbüsü çok dikkate değer bir mahiyet gösteriyor. Yeniçeriler sur haricinde toplanmışlar, şehri yağma için hücumla hazırlanmışlardı. Ancak Çandarlı Halil'in büyük otoritesi ve enerjisi sayesinde bir kargaşalığın önü alındı. Halil, kalan kapıkulu askerleriyle, alélâcele topladığı kuvvetleri bunların üzerine sevk ederek, silâhlarını bırakmazlarsa kılıçtan geçireceklerini, yeni Sultanı beklemelerini, o gelince kendilerine ihsanda bulunacağını söyledi. Asker "Çandarlı'ya olan hürmetleri dolayısıyla" isyandan vaz geçtiler. Bunun akabinde Sultan Mehmet pâyitahta girerek tahta oturdu ve yeniçerilerden sadakat yemini aldı.

Bu rivâyetteki unsurlar, hadiselerin inkişafı ile tam bir uygunluk halindedir. Halil Paşa'mn yeniçeriler üzerindeki nüfuzu, Sultan Mehmed'in, ancak onun müdahalesinden sonra tahta gelip yerleşebilmesi bilhassa kayda değer. Yeni Sultan adına vaad edilen bahşış ise, yeniçeriler tarafından sonra, Karaman seferinde adeta tehditle alınacaktır.

Babasının ölümünden on beş gün sonra II. Mehmet, bütün Osmanlı ülkelerinin Padişahı sıfatıyla Edirne'de ikinci defa tahta çıktı (18 Şubat M. 1451 - 16 Muharrem H. 855). Yeni Padişah'ın ilk işi, müstakbel bir müddeiyi bertaraf etmek düşüncesiyle henüz bir meme çocuğu olan İsfendiyar oğlunun kızından Küçük Ahmed'i¹⁸⁶ ortadan kaldırmak oldu¹⁸⁷. Sultan Murad'm zamansız ölümü

¹⁸³ Bak. *Düstûrnâme*, S. 93.

¹⁸⁴ Bak. Ducas, S. 225-226.

¹⁸⁵ S. 375-376.

¹⁸⁶ 6 yahut 8 aylık, bak. Babinger, "*Bajezid Osman*" (*Calixtus Ottomanus*), *ein Vorläufer und Gegenspieler Dschem Sultans*, La Nouvelle Clio, Nos. 9-10 (1951), s. 354.

¹⁸⁷ Mehmed'in ileride kanunnâmesine koyduğu mahud kardeş katli maddesi bu tarihî şerait içinde nazarı itibare alınmalıdır. II. Mehmed'in kardeşleri ve âkibetleri hakkında bak. Babinger, "*Bajezid Osman*".

ve Mehmed'in tahta geçmesi neticesinde devletin iç ve dış siyasetinde radikal bir değişiklik olması zaten bekleniyordu. Ölen Sultan'ın, daha doğrusu ulu vezir Çandarlı Halil Paşa'nın siyasetine tamamiyle aykırı olan bu siyaset, daha altı yıl önce Mehmed'in ilk culûsunda ana hatlarıyla meydana çıkmış bulunuyor ve birçok kimseler şimdi bunun mahiyeti hakkında şüphe etmiyorlardı¹⁸⁸. Burada tekrara hacet yoktur ki, II. Mehmed 12 yaşında ilk tahta çıktığı tarihtenberi yakın adamları Zaganos ve İbrahim Paşalarla hakiki bir asker olan Hadım Şahabeddin'in tesir ve telkinleri altında bir fütihat politikasını saltanat ve iktidarının bir şartı evveli gibi düşünmeğe başlamıştı. Barışçı ve mülâyim, ahbine sadık eski Sultan'ın ölümü ve Mehmed'in onun yerine gelmesi durumu iyi bilen Rumlar arasında korku ve telâş ile karşılandı¹⁸⁹.

Mehmed'in culûsu ile beraber Halil'in rakipleri iktidara gelmiş oluyorlardı. Görünüşe nazaran Çandarlı, daha o zaman istikbali hususunda emin değildi. Bu hususta Ducas'ın¹⁹⁰ verdiği tafsîlât durumu tamamiyle aydınlatmaktadır Mehmed, tahta oturduğu zaman "bütün valiler ve babasının vezirleri Halil Paşa ve İshak Paşa karşı tarafta ve uzakta duruyorlardı. Kendi vezirleri Hadım Şahin ve İbrahim âdet veçhile Padişah'm yanında yer almışlardı. Oradan Sultan Mehmed kendi veziri Şahin'e sordu babamın vezirleri neden uzakta duruyorlar, onları çağır ve Halil'e eski yerini almasını söyle, İshak da Anadolu beyleri ve âyanı ile Bursa'ya giderek babamın nâşını gömsün. Anadolu vilâyetinin idaresine de nezaret etsin. Vezirler Padişah'm bu sözlerini duyunca hemen koşarak âdetleri veçhile elini öptüler, bu suretle Halil başvezir oldu". Manisa'da Sultan Mehmed'in "atabeği" olan¹⁹¹ Şahabeddin Paşa ikinci vezir yerini aldı. Genç Padişah, her tarafta düşmanın harekete hazır bulunduğu ve Orhan'ın İstanbul'dan tahtını tehdit ettiği bir zamanda Halil'i devirmeğe cesaret edebilecek kadar mevkiinin sağlam olmadığını biliyordu, ve şimdilik, uzun yıllar devlet gemisini selâmetle

¹⁸⁸ II. Murad'ın vasiyetnâmesinde sözde oğluna İstanbul'un fethini vasiyet ettiği iddia olunmuş ise de (bak. Sadeddin, I, 416), elimizdeki vasiyetnâmede buna dair en ufak bir telmih dahi yoktur. Bu, siyasi bir vasiyetnâme değildir.

¹⁸⁹ Phrantzes (s. 211), bunu açık bir şekilde ifade etmektedir; keza, Ducas, s. 235.

¹⁹⁰ S. 227.

¹⁹¹ Kemal Paşazâde, Fatih kütüphanesi yazma. no. 4205, s. 2b.

yürütmüş ve yeniçeriler arasında büyük nüfuz sahibi olan tecrübeli ve kudretli vezirin yardımına muhtaç idi. Bununla beraber pek zarurî görülen değişiklikler derhal yerine getirilmiştir. Yeni Padişah, kendisinin tahttan uzaklaştırılmasında büyük bir rol oynamış ve sonra Manisa'da nekbet yıllarında kendisini nezaret altında bulundurmuş olan Anadolu beylerbeyisi Özgür oğlu İsa beyi ¹⁹² derhal azletti ¹⁹³. Kezâ Halil Paşa'dan sonra en nüfuzlu şahsiyet olan eski vezir İshak Paşayı da kısa zaman sonra azl ile ¹⁹⁴ İsa bey yerine Anadolu beylerbeyi tayin etti. Şimdi Divan'da vezirler sırasıyla Halil, Şahabeddin, Saruca paşalardı. Dördüncü vezir olarak İbrahim ¹⁹⁵, yahut, daha büyük bir ihtimalle Zaganos'un Divana dahil olduğunu görüyoruz. Kemal Paşazâde'ye göre Boğazkesen (Rumeli) Hisarı yapılmağa başlandı-ğı zaman, 1452 Mart'mda vezirleri Halil, Saruca, Şahabeddin ve Zaganos idi ¹⁹⁶. Rumeli hisarında, Zaganos'un yakında neşredilen

¹⁹² Bak. yukarıda not 37.

¹⁹³ "Özgür oğlu İsa bey Anadolu beğlerbeğisiydi. Karaman-oğlu gelip il urucak hünkâra adam gönderib Karaman-oğluyla cenk etmeğe destûr istedi, yüz ağırtmaya deyü; destûr vermeyib anı azledib" (Neşri, S. 179). R u h i ve *Heşt Bihişt*, azli Çandarlı'ya atfederler.

¹⁹⁴ Karşıla. Oruc, S. 64.

¹⁹⁵ Ducas'm bahsettiği (s. 227) bu İbrahim, H. 846 da Fatih Mehmed'in lalası olarak gördüğümüz (*Gazavât-ı Sultan Murad* 2a), Nişancı İbrahim'dir. 1446 da Mehmed Çelebi Manisa'ya gönderilirken o da pâyitahttan uzaklaştırılmıştı (Neşri, s. 174). Hüseyin Hüsameddin'e göre (Amasya tarihi, III, 221-222) İstanbul fethinden sonra ikinci vezirdi. Edirne'deki hayrâtı için tanzim ettirdiği H. 866 evâhir-i Receb (1462 Nisan sonları) tarihli vakfiyesinde (Vakıf. Umum Müdürlüğü Arşivi, Küçük Anadolu 9-39, S. 66) unvanları şöyledir

« منشی المبرات معدن الصدقات اقتضار العاهء والاكار جامع القضايل والمفاخر ينبوع الفضل واليقين المخصوص بعناية رب العالمين تاج الله والحق والدين ابراهيم پاشا بن عبدالله »

Buradan onun, Divan'da nişancı oluğunu ve büyük bir ihtimalle devşirme veya köle menşeden geldiğın istintac edebiliriz. H. 820 tarihli Temirtaş bin Abdullah vakfiyesinde (Tayyib Gökbilgin, aynı eser, vakfiyeler, S. 245) şahitler arasında görülen "İbrahim bin Abdullah" da acaba aynı şahıs mıdır ?

¹⁹⁶ Bu esnada İbrahim büyük bir ihtimalle Divana nişancı olarak dahildi. Ducas, onu vezir sanmıştır. Kemal Paşazâde'ye göre II. Murad öldüğü zaman vezirleri, Halil, Saruca ve İshak paşalardı. "İshak Paşayı atasmun tabutiyle Bursa'ya gönderib yerine Şahabeddin Paşayı ki kendünün atabeğiydi vezir etti" (v.9a). Oruc'a göre (s.123), Mehmed tahta geçince vezirleri Halil, Hadım Paşa (Hadım Şahabeddin Şahin), İshak ve Saruca paşalardı. O, İshak'm kısa zaman sonra azledildiğini de işaret eder. Her halde İshak yerine, Zaganos Divana alınmıştır. Bu devirde vezirler umumiyetle dördtür (karşıla. Angi olello, Broquière,

ikinci kitabesinde H. 856 Muharrem'inde (1452 Sonkânun-Şubat) onun vezir olarak anıldığını görüyoruz ¹⁹⁷.

Genç Padişah tahta çıkar çıkmaz devletin hudutlarında her tarafta tehlike baş gösterdi. İlk defa 1444 de henüz bir çocuk olarak tahta çıktığı zamanki buhranlı durum tekerrür etmek üzere idi. Bu devri yakından bilen Enverî ¹⁹⁸ "Fitne ve âşûb doldu her diyâr" diyor. Anadolu ayaklandı. Karaman-oğlu İbrahim bey harekete geçmiş, Murad tarafından gayrî meşru olarak zabtedilmiş saydığı yerleri ve kaleleri istirdat etmiş ¹⁹⁹, Alâiye üzerine yürümüştü. Keza Batı Anadolu'da, ölen Padişah'ın son defa ortadan kaldırdığı beylikler için Karaman'dan gönderdiği müddeiler, Aydm-ili, Menteşe-ili ve Germiyan'da faaliyete geçmişlerdi ²⁰⁰. Bu hususta tafsîlâta malik değiliz. Fakat sonradan Anadolu beylerbeyi, Menteşe'de ve Aydm-ili'nde bunlarla uğraşmağa mecbur kaldığına göre ²⁰¹ ilk hamlede bu hareketler muvaffak olmuşa benziyor. Herhalde Anadolu'da durum çok endişe verici idi.

Genç Sultan, bu müşkül durumda, ister istemez babasının sulh politikasına devam etmek zorunda kaldı. Anadolu'yu kurtarmak için batıda bir çok fedakârlıklarla gerisini emniyete almağa ve barışı sağlamağa çalıştı. Gelen Sırp elçisinin bütün istekleri kabul edildi. Despot'un, II. Murad'la yaptığı "yeminle musaddak" muahede ve ittifakları ²⁰² yenilemeğe ve ölen Sultan'm karısı Mara'yı memleketine, babası Despot'un yanına göndermeğe razı oldu ²⁰³. Fazla olarak

S. 183). Vezirlerden biri ekseriyi Rumeli beylerbeyidir. Bu tarihte yerinde bırakılmış olan eski Rumeli beylerbeyi Karaca (mezar kitabesinde "Karaca bin Abdullah", şahâdeti evâsıtı Şaban H. 860 - 1456 Temmuz ortaları) divana dahil değildir (bak.yukarıda not.158). Burada ilâve edelim ki, XV. asır ortasına doğru yalnız vezirler, paşa unvanını taşımaktadırlar. Nişancı İbrahim, paşa unvanını taşıdığına göre herhalde bir ara vezârete geçmiştir.

¹⁹⁷ Bak. E. Hakkı Ayverdi, *Rumeli-hisarı ve İstanbul'da ilk Osmanlı kitabesi*, Fâtih ve İstanbul, I. cild, 1 sayı (1953) S. 63-68.

¹⁹⁸ *Düstûrnâme*, S. 94.

¹⁹⁹ Ducas, 233.

²⁰⁰ Neşri, 178-179, Heşt Bihişt.

²⁰¹ Neşri, 179; bilhassa R ü h i; P. Wittek, *Das Fürst. Mentese*, S. 104-106; terc. O. Ş. Gökyay, Ankara 1944, s. 103.

²⁰² Bak. 1444 *Buhranı*, s. 46 vd.

²⁰³ Mara hakkında bak. Fr. Babinger, *Ein Freibrief Mehmeds II., des Eroberers, für das Kloster Hagia Sofia zu Saloniki, Eigentum der Sultanin Mara (1459)*, Byzant. Zeitschrift, XLIV (1951), s. 11-20; karşıla. P. Wittek, *Ein Brief des Kaisers Johannes VIII.*, S. 327.

üvey annesinin masrafını karşılamak bahanesi ile Sırp hududu boyunca bir çok yerler ²⁰⁴, Kemal Paşazâde'ye göre bu arada "Alaca hisar (Kruşevac) nevâhisiyle" terk olundu ²⁰⁵. II. Murad'm resmî müsaadesiyle 6 Sonkânun 1449 da Bizans tahtına geçmiş olan eski Mora despotu Konstantin de, ²⁰⁶ yeni Padişah'm durumundan azamî şekilde istifadeye çalıştı. II. Mehmed cülûs edince, Konstantin tebrikte bulunmak ve eski andlaşmaları tasdik ettirmek için bir Bizans elçisi gönderdi. Yeni Sultan barışı teyid ve eski ahitleri tasdik ettiği gibi, ayrıca yanında bulunan saltanat müddeisi Orhan'ın masraflarına karşılık Batı Trakya'da Karasu ırmağı üzerindeki yerler hasılâtmdan yılda 300 bin akça isteyen İmperatorun bu dileğini de kabul etti. Kemâl Paşazâde'deki kayda göre ²⁰⁷, Bizans'a "Çorlu'dan añarusu" da verildi ²⁰⁸.

Genç Padişah, cülûsundan takriben iki ay sonra Edirne'de "çok itimad ettiği" Saruca Paşa'yı ²⁰⁹ bırakarak Kapıkulu ve Anadolu askeriyile Karaman-oğlu üzerine hareket etti. Macarlara karşı ihtiyat olarak Beylerbeyi Dayı Karaca beyi Rumeli askeriyile Sofya'ya göndermişti ²¹⁰. Fakat o, Karaman-oğlu ile meşgul bulunduğu sıkışık günlerde Konstantin, yanındaki müddei Orhan Çelebi'yi ortaya sürerek genç Padişaha karşı çok tehlikeli ve o nisbette "acemice" bir oyuna başvurdu ve barışın bozulmasına kendisi sebep oldu. Bizans elçileri, Sultanı galiba Akşehir'de bularak Orhan için vaadolunan tahsisatın iki misline çıkarılmasını istediler. Bu kabul olunmazsa İmperator'un Orhan'ı serbest bırakmağı düşündüğünü bildirdiler. Bu arada Türklerden bir çoklarının gelerek ona *emir* unvanile hitap ettiklerini, kendisini padişah ilân etmek istediklerini söylediler, onun

²⁰⁴ Ducas, s. 231; Chalkokondyles, S. 376; Zinkeisen, I, S. 800.

²⁰⁵ Kemâl Paşazâde, Fatih kütüphanesi yazma. No. 4205, v. 5b.

²⁰⁶ Phrantzes, S. 204-205. Phrantzes, Murad'ın tasvibini almak üzere bizzat elçilikle Edirne'ye gönderilmişti. Zakythinos, *Le despotat grec*, S. 240; Babinger, *Mehmed's II. Heirat*, S. 221-222.

²⁰⁷ Aynı yer.

²⁰⁸ Çorlu'dan beride sahilde Ereğli, Silivri, Bigados, Aya Stefanos 1453 de Bizans elinde idi. O zaman Bizans elinde bulunan yerler arasında Trakya'da Vize (Vizya) de zikrolunur (bak. Jorga, GOR, II, 11), ve Düstûrnâme, s. 94. A. M. Schneider, *Oriens*, vol. 6, no. 1, S. 1.

²⁰⁹ Chalkokondyles, S. 377.

²¹⁰ Bak. Dursun beğ, 34, Arvanid sancağı defterindeki derkenarlara göre 855 Cemâziyelâhiri tarihinde beylerbeyi Sofya'dadır.

da Mehmed kadar saltanata hakkı olduğunu telmih etmeği de unutmadılar ²¹¹. Orhan, hatırlanacağı üzere, Mehmed'in ilk defa tahta çıkışında, 1444 yazında Rumeli'de Osmanlı tahtını ele geçirmek için isyan çıkarmağa teşebbüs etmişti.

O zaman olduğu gibi, Boğazların kesilmesi ve Orhan'ın Rumeli'ye saliverilmesi ihtimâli genç Sultan'ı çok düşündürmüş olmalıdır. İmperator'un yakın zamanda yenilenmiş barış muahedesini hiçe sayarak çok sıkışık bir anda oynadığı bu kötü oyun, Mehmed'de Bizans'ı yok etmek azim ve kararını her zamandan daha kuvvetli bir hale getirmiştir. O, bu tehdide ehemmiyet vermez gördüyse de ²¹², biliyordu ki, bütün bu söylenenler pek alâ gerçekleşebilir, babasının ilk culûsunda cereyan eden şeyler tekerrür edebilirdi. Bu şartlar altında Karaman topraklarında uzun zaman isteyen geniş ölçüde harekâta girilemezdi. Zaten Karaman-oğlu, Osmanlı ordusu için girilmesi hemen hemen imkânsız olan Taşeli'ne (Ermenak havalisindeki dağlık bölge) çekilmiş bulunuyordu. Ducas'm söylediği gibi ²¹³, Bizans'ın tehditleri yüzünden Sultan Mehmed, Karaman-oğlu'nun gönderdiği sulh tekliflerini kabul etmekten başka çare olmadığı anladı. Öbür taraftan Boğazların kesilmesi tehlikesini gözönüne alarak Bizans elçilerine, Çandarlı'nın aksine, büyük bir mülâyemetle muamele etti; söyleyeceklerini gelip pâyetahatmda, Edirne'de söylemelerini bildirerek geri gönderdi ve kendisi de biran önce Edirne'ye erişmek için acele yola çıktı²¹⁴. Görünüşe nazaran bu sefer esnasında Padişah, Akşehir'den daha ileri gitmemiştir²¹⁵. Bu şartlar altında Karaman-oğlu İbrahim Bey'le yapılan muahede yine de II. Mehmed için bazı kazançlar sağlıyordu: Padişah'm gönderdiği elçi Kassab-oğlu Mahmud Bey önünde yeminle tasdik ettiği muahede ile ²¹⁶ Karaman-oğlu, babası gibi genç Sultan'm da tâbii olmağı kabul ediyordu. İhtiyar İbrahim Bey, II. Murad'm 1444 buhran yılında terke mecbur olduğu Beyşehir, Kırşehir ve Seydişehir geri veriyor ve Ilgm-eli hudut sayılıyordu ^{216 a}. İbrahim Bey aynı zamanda 1444 Sevgendnâme'sinde olduğu

²¹¹ Bütün bu tafsîlât, Ducas'da (S. 234-236).

²¹² Ducas, 236.

²¹³ S. 234.

²¹⁴ Herhalde Mayıs içinde, karşıla. Jorga, II, 6.

²¹⁵ Bak. *Düstûrnâme*, 94; Kemâl Paşa zâde, s. 8a; Ducas, 234. "Akşehir'den öte gitmeyüb,, (*Tevârih-i Âl-i Osman*, Topkapı, Revan K., no. 1099).

²¹⁶ Kemal Paşa zâde, 8a; *Düstûrname*, S. 94; Neşri, 179.

gibi Padişah'm seferlerine asker göndermeği taahhüt etmekte idi ²¹⁷ Buna mukabil Mehmed büyük bir fedakârlıkta bulunmuş, sonradan Osmanlılara o kadar müşkilât çıkarmış olan mühim Alâiye kale-sini ona terk etmeğe razı olmuştur ^{217 a} Bu tesviye şeklinde Çan-darlı mühim rol oynamış görünmektedir.

Karaman seferinden dönüşte yeniçerilerin küstahca bir gösterisi genç Sultan'a bu asker üzerinde hakkiyle otoritesini kurmak fırsatını verdi. Hatırlanacağı üzere, Halil Paşa'nın nüfuzu altında olan yeni-çeriler, 1446 da çıkardıkları isyanla Sultan Mehmed'in tahttan in-mesinde başlıca âmil olmuşlardı. Bu defa Padişah'm yolu üzerinde müsellah olarak iki saf halinde durdular; o, aralarından geçerken "Padişahımızın ilk seferidir ihsan gerek" diye bağıştılar ²¹⁸. Ruhî'-ye göre ²¹⁹ "Turahan Bey'le Hadım Şahabeddin Paşa, Padişah'a bun-ların kaziiyyelerin arzedüb *mecmuusın kırmak gerek deyü igva edicek* Padi-şah'm dahi gazabı biraz sâkin olub bunlara on kese akça ihsan" etti. Burada, genç Sultan'm yeniçerilere rakip muhitlere mensup bu iki şahsiyete baş vurmuş olması çok mânidardır ²²⁰. Yeniçerilerin 1446 da öldürmeğe teşebbüs ettikleri Şahabeddin Pa-şa'nın onlara karşı düşmanlığı şüphe götürmez. Turahan Bey ise, kapı-kulunun daima rakibi olan uc kuvvetlerinin en nüfuzlu ve kıdemli

^{216a} Bir Akşehir, Beyşehir ve havalisi defterinin (Başvek. Arşiv. Maliyeden müd. def. No. 241) başında bu sınır tafsîlatlı bir şekilde kaydedilmiştir. Şöyle başlar : « وردت اشارة عليه من سدة ساميه الى الفقير الداعي لدرك الجناح العالى بان تعين حده ماضم الى الممالك العثمانية عن الولاية القرامانية تشر عن ساق الجد والاجتهاد مستغنيا بالله رب العباد . . »

^{217a} Kemal Paşazâde'nin (s. 8a) ve Neşrî'nin (s. 179) ifâdelerinden Kara-man-oğlu'nun bizzat gelmeği taahhüt ettiği mânası çıkıyorsa da, burada kısmen 1444 Sevgendnâmesi'nin tecdidi bahis mevzuu olduğundan Tursun beyin yaz-dığı gibi (s. 35) yalnız "çerik" (asker) göndermeyi taahhüt etmiş olmalıdır.

^{217a} Çhakokondyles, 166, ve *Düsturname*, 96. Alâiye 1471 de Gedik Ahmed Paşa tarafından feth olunacaktır (Neşrî-Taeschner, s. 205).

²¹⁸ Neşrî'ye göre (S. 179) "alay bağlayub hünkâra karşı durub ihsan taleb ettiler".

²¹⁹ *Tevârih-i Âl-i Osman*, Oxford, Bodleian Lib. Marsch man. no. 313.

²²⁰ II. Mehmed'e karşı bu üçüncü yeniçeri hareketi hakkında iki müstakil rivâyet vardır ki, birisi Neşrî-Ruhî, diğeri Tursun beğ tarafından nakledilmiş-tir. Neşrî ve Ruhî aşikâr surette aynı rivâyetin iki ayrı versiyonunu teşkil ederler. Fakat Ruhî'deki tamamlayıcı tafsîlat, görüldüğü üzere, Mehmed'in bu iki şahsiyete baş vurmasının sebep ve mânasını tamamiyle açık bir hale koymaktadır. Kemâl Paşa zâde, şüphesiz Tursun ve Neşrî rivâyetlerini kullanmıştır. Bu hâdisede Osmanlı rivâyetlerini tamamlamak ve kontrol etmek bakımından Chalkokondyles (S. 377) mühimdir.

şefi idi. Biran önce Rumeli'ye geçmeğe çalışan Sultan Mehmed, bu tehdit dolu küstahca hareket karşısında ²²¹ hiddetini yenmek mecburiyetinde kaldı. O zaman onun için esas mesele, biran önce pâyitahta varmaktı. Fakat birkaç gün sonra Padişah bir konakta, Halkokondyles'e göre ²²² Gelibolu'ya geçtikten sonra, bir Divan topladı ve mesele müzakere olundu (bu toplantıda şüphesiz Çandarlı Halil de hazırды). Yunanlı tarihçiyi takib edersek, yeniçeriler arasında seferden kaçanları tesbit için umumî bir yoklama yaptırdıktan sonra Padişah, yeniçeri ağası olan Kurtcu Doğan'ı ²²³ sıkı bir dayak cezasına çarptırdı ²²⁴. Bununla da kalmayarak azletti ve Amasya'ya sürgün gönderdi ²²⁵. O, aynı zamanda bu harekete meydan veren yayabaşılarını da aynı şekilde yüzer sopa vurdurarak cezalandırdı ve vazifelerine son verdi. Bu seri ve şiddetli tedib, yeni Padişah'm azim ve casaretini isbat etmekteydi. O, bununla yeniçerilere, babasının sağlığında kendisi bir çocuk olarak tahtta iken yapmış

²²¹ Kemâl Paşazâde (Fatih K. no. 4205), 8b.

²²² Bonn tab'ı, S. 377; *Heşt Bihişt*'te (Nurosmaniye, 3209, v. 392) Bursa yakınında.

²²³ Lakabı Korucu, Kurtcu veya Kazancı şekillerinde geçer. T. Gökbilgin (*Edirne ve Paşa livası*, s. 40) tahrir defterlerinde *Korucu* ve *Kurtcu* şekillerine rastlandığını, fakat eski defterlerde *Kurtcu* olarak geçtiğini kaydeder. Gökbilgin'in zikretmediği H. 859 tahririne ait bir defterde (Belediye kütüphanesi Cevdet yazmaları, O. 89) “دوغان بك قورچيه” şeklinde de rastlanır. Doğan bin Abdullah, herhalde Aşık Paşazâde'de (İstanbul neşri, s. 134) 1448 de basit bir casus olarak adı geçen Martolos Doğan değildir. Kurtcu Doğan, Varna meydan muharebesinde yeniçeri ağası olup (Kemâl Paşazâde) en az yedi yıldanberi bu mevkii muhafaza ediyordu. Halil Paşa ile birlikte hareket etmesi ve II. Murad'm itimadını kazanması uzun zaman bu mevkide kalmasına yardım etmiş olmalıdır. II. Murad'm ona Pravadi civarında Kayapa köyünü “mülklük üzere” verdiğini biliyoruz (karşıla. Gökbilgin, mezkûr eser, S. 226. Yalnız orada “Beğlik üzere” okunuşu doğru olmalıdır). Doğan Bey, H. 866 de Edirne'de bir mescit ve zaviye inşa ettirmiş ve vakıflar tahsis etmiştir ki, o tarihte (1461-1462) halâ hayatta olduğu (bak. Gökbilgin, S. 227), ve Edirne'de bir çok emlakı bulunduğu anlaşıyor. Edirne mahallelerinden biri Kurtcu Doğan'ın adını almıştır (Kurtcu Doğan Mescidi mahallesi veya Kurtcu Doğan mahallesi, bu gün Kuşcu Doğan mahallesi). Kayapa köyü, Fatih zamanında mülkiyeti ve vakfiyeti bozulup tımarlı sipahilere verilmiş ise de, II. Bayezid'in ilk zamanlarında eski durumu iade olunmuştur. Hâkânî defterlerden onun oğlunu ve torunlarını tesbit edebiliyoruz (Bak. Gökbilgin, S. 225-227). Oğlu Umur beyin (“Umur Bey veled-i Doğan Kurtcu”) H. 895 Şevval'inde Selânik'te “hâssa ihrâcât” muhasabesine memur bir emin olarak vazife gördüğünü tesbit ettik (Belediye kütüphanesi, Cevdet yazmaları, O. 91).

²²⁴ Neşri, S. 179.

²²⁵ H. Hüsameddin, *Amasya tarihi*, III, 220.

olduklarını tekrar etmelerine müsaade etmiyeceğini göstermiş oluyordu. Geçmişteki hâdiseler gözönüne alınır ve o esnada Padişah'ın sıkışık durumu düşünülürse, bu hareketin alelâde bir bahşış meselesinden çok daha ehemmiyetli bir mahiyet taşıdığı kolayca anlaşılır. Bu, genç Sultan'm mühim bir başarısı sayılmalıdır. Tursun Bey'in yazdığı gibi yeniçeriler, onun saltanatının sonuna kadar bir daha "tarîka-i edebden hâric kadem basmadılar". Sultan Mehmed, vaktiyle Halil Paşa ile işbirliği ederek yeniçerileri ayaklandırmış ve kendisinin tahttan düşmesine sebep olmuş olan babasının kudretli yeniçeri ağasını böylece cezalandırmış, muhaliflerinden birine daha işten el çektirmiş oluyordu. Kurtcu Doğan'm yerine yeniçeri ağalığına Mustafa ağa getirildi ²²⁶. Tedip hareketinin yeniçeri ağası ve yayabaşlarla kalmıyarak yeniçeri ocağının adeta esaslı bir tensikine sebep olduğu anlaşılmaktadır²²⁷. Sultan, boşalan safları doldurmak için, lüzumsuz bir gösteriş saydığı Saray'daki doğancı, çakırcı, zağarcı ve seksuncu'ları yeniçeri bölüklerine dağıttı ^{227a}.

Yukarıda gösterdiğimiz gibi, daha birinci saltanatı esnasında Fatih Mehmed, İstanbul'u zapt etmek lüzumunu duymuştu. Bilhassa İstanbul Tekfur'unun son hareketinden sonra devletini ve tahtını bu tehditlerden kurtarmak için Bizans'ı ortadan kaldırmanın artık katî

²²⁶ Neşri, 179.

²²⁷ Karşıla., Chalkokondyles, S. 377-378.

^{227a} Chalkokondyles'de (S. 377) yedi bin doğancının yeniçeri bölüklerine naklolunduğu yazılmıştır (karşıla, Jorga, II, S. 7). Bu rakam yanlış olmalıdır. II. Murad'm bütün kapıkulu yedi bini bulmamıştır. Diğer taraftan yeniçeri miktarı Fatih devrinde on bini aşmamıştır. Fatih devrinde yeniçeriler muâsır kaynaklarda 10 binden ziyade gösterilmez (Oruc, 126; Anonymus—Giese, 74). Hasan Bey Rûmlü, *Ahsen üt-tevârih*'de Uzun Hasan muharebesinde Fatih'in ordusunda 10 bin yeniçeri zikreder (Uzunçarşılı, II, 99). Uzun zaman Fatih'in sarayında bulunmuş olan Angiolello'ya göre bütün subayları dahil yeniçeri ordusu 10 bin miktarmdadır. *Ordo Portae*'ye göre (neşir, tercüme ve tahşiye eden Dr. Ş. Baştaç, Budapeşte 1947, S. 7; yazılış nâşire göre 1473-1481 arasında) II. Murad'm kapısında 3 bin yeniçeri vardı. II. Mehmed 5 bine, sonra Uzun Hasan seferinde on bine çıkardı. Şu halde II. Mehmed'in cülusunda herhalde 5 binden fazla değildi. Diğer taraftan "şikâr halkı" XVII. asırda bile 600 ü aşmamıştır (Bak. Aynî Ali, *Kavânin-i Âl-i Osman*, İstanbul 1280, S. 114). Biz Chalkokondyles'in orijinalindeki 700 rakamına fazla bir sıfır ilâve olduğunu zannediyoruz. Yunan müverrihleri (Chalkokondyles, aynı yer, ve, Kritovulos, Karolide tercümesi, 17) II. Mehmed'in saltanatının ilk yılında yeniçeri ordusunda başka ıslahat yaptığını da kaydederler: Teşkilâtları ıslâh olunmuş, silahları yenilenmiş, 21-35 yaş arasında yaya, 35-45 arasında suvari olarak hizmet etmeleri kararlaştırılmıştır.

bir zaruret haline geldiğine inanmış olmalıdır. Orada Orhan, tahtı için daima bir tehdit idi. Yarım asırdanberi Osmanlı devletini daima tefrikaya ve iç harbe sürükleyen Bizans'daki bu müddeiler dâvasına bir son vermek zamanı gelmişti ²²⁸. Aynı zamanda, devleti dış emniyete kavuşturmak için, Osmanlıları Anadolu'da ve Rumeli'de, iki cephede birden çarpışmağa mecbur bırakan ittifakların asıl fâili ve Haçlı seferlerinin mütemadi tahrikçisini ortadan kaldırmak lâzımdı ²²⁹. İstanbul ve Boğazlara Batı donanmaları hâkim oldukça, bir çok defalar görüldüğü gibi Anadolu ile Rumeli arasında muvasalamın kesilmesi, bu iki bölgenin ayrılması tehlikesi daima mevcuttu. Bu şartlar altında devletin bütün kuvvetlerini bir cephede kullanmak, çok tehlikeli ve müşkül bir iş halini almakta idi. Muâsır bir müverrih, Kritovulos, bu tehlikeleri ve İstanbul'un fethindeki maksat ve zarureti tam bir açıklıkla ifade etmiştir ²³⁰. Paleologların, birçok mahallî hâkimiyetler için yapıldığı gibi, ortadan kaldırılmasıyla Rumeli ve Anadolu kendi tabî siyasi merkezine kavuşmuş, bir bütün halinde birleşmiş olacaktı. Halbuki şimdi dinî *Union*'un gösterdiği gibi, İstanbul'da Lâtin katolik nüfuzunun yerleşmesi Osmanlı devleti için meş'um neticeler doğurabilirdi. 1423 de Selânik'in Bizanslılar tarafından Venediklilere teslimi unutulmamıştı. Umumiyetle İstanbul halkı bir Lâtin hâkimiyeti fikrini nefretle reddetmekle beraber bunun cebirle tahakkuk ettirilmesi de uzak bir ihtimal değildi. Üstelik Batı'da, meselâ V. Alphonse gibi İstanbul'da Lâtin imperatorluğunu ihya etmeği

²²⁸ Tursun bey (S. 39) Bizans'ın "hemîşe nesl-i Osman'dan" bir çocuğu tahrik ettiğini söylediği gibi, Kritovulos da (S. 18), Bizans'ın "Osmanlı prenslerinden kendine iltica eyleyenleri muhafaza ve ikdar ve teşvik" eylিয়ে her fırsatta devleti kargaşalığa sürüklediğini işaret ediyor. Bilhassa Yıldırım Bayezid'den İstanbul'un fethine kadar Osmanlı tarihinde fevkalâde bir ehemmiyeti olan bu "düzme"ler meslesi üzerinde bir tetkike ihtiyaç vardır. Şimdilik bak. P. Wittek. *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople*, R. E. I. Cahier I (1938); türkçe tere. Belleten, sayı 27, ve, Fr. Babinger, "*Bayezid Osman*" (*Calixtus Ottomanus*), La Nouvelle Clio, nos. 9-10 (1951).

²²⁹ "Fitneye her yana İstanbul sebep" (*Düstûrnâme*, 96).

²³⁰ Bak. Karolidi tercümesi, S.18, 30; kezâ, Tâci Beyzâde Câfer Çelebi (*Mahrûsa-i İstanbul Fetihnâmesi*, S. 7) II. Mehmed'e attettiği şu sözlerde fethi icab ettiren sebepleri güzel hülâsa etmiştir "Ne veçhi vardır ki anun gibi menzil-i şerif ve makâm-ı latîf vasat-ı memleketimde ve 'arsa-i vilâyetimde olup dahi eyyâm-ı devletimde küfr ocağı ve bâgiler yatağı ve tâgiler durağı ola".

tahayyül edenler eksik değildi. Kritovulos'da ^{230a}, Fatih Sultan Mehmed'e atfolunan nutukta İstanbul'un, askerî bakımdan çok daha kudretli olan batılılara teslimi ciddi bir tehlike olarak ortaya atılmıştır. Böylece İstanbul'un fethi, yalnız Sultan Mehmed'in saltanatı için değil, Osmanlı devleti için bir ölüm kalım dâvası olarak ortada idi. Gerçekten II. Murad devrinde Batı tehdidinin Varna ve Kosova zaferleriyle kırılmış olması fethi yakın bir imkân yapmıştı. Fatih Mehmed, Osmanlı devletinin bu hayati dâvasını kendi şahsında ve kendi istikbali için en trajik bir şekilde hissetmiş son Osmanlı hükümdarıdır. O, düğümü kılıçla kesmeği deneyecektir.

Edirne'ye biran önce erişmek mecburiyeti altında Sultan Mehmed süratle Bursa'ya geldiği zaman, Âşık Paşazâde ²³¹ ve Neşrî'deki ²³² mühim bir kayda göre "Diledi kim Gelibolu'dan geçib Edirne'ye gide, eyittiler devletlû Sultanum şimdiki hinde Gelibolu boğazını kâfir gemileri gelib bağlamıştır. Hünkârı alıb Kocaili'ne, İstanbul'un üstün yanında Akçahisar'a getirdiler; babası geçdiği yerden geçib Akçahisar'm karşısına kondu. Andan Halil Paşa'ya eyitti : Lala bunda bir hisar gerek". Sultan Mehmed, aynı zamanda İmperatora, Orhan için verilen tahsisatın büsbütün kesilmesini emretti. İmperator'un son teklif ve tehditleri, Mehmed'e, kısa zaman önce yaptığı her türlü taahhütleri bozma fırsatını vermekte idi. Bununla beraber düşmana siyasî ve askerî hazırlıklarda bulunmak fırsatını vermemek için, maksatlarını saklamasını daha o zaman iyi bilen genç Sultan, Bizans'a hemen harp ilânından kaçınmış, endişe içinde elçilerini gönderen İmperatora, Hisarı, ancak ülkelerinin iki bölgesi arasında geçiş emniyetini sağlamak için yaptırdığım temin etmiştir. Ducas'a göre, Varna muharebesi esnasında II. Murad'm Anadolu'dan Rumeli'ye geçmek için uğradığı müşkülâtı ve tehlikeyi hatırlatmış, daha o zaman babasının burada bir kale yaptırmağı kararlaştırdığını da ilâve etmiştir. Murad, şüphesiz Halil'in Bizans'a karşı yatıştırma siyasetine tâbi olarak bu fikrini tatbik sahasına koyamadığı halde, genç Sultan bunu tahakkuk ettirmek hususunda kat'î azim ve kararım ilân etti ²³³. Bizans, ancak şimdi II. Mehmed'in hakikî enerjik karakterini görü-

^{230a} S. 33.

²³¹ S. 141.

²³² S. 179.

²³³ Ducas, 239; karşıla. Kritovulos, s. 19-20, hemen hemen aynı.

yordu. İş, derhal muhasaranın en ateşli tarafları ve muharriki olan vezir Zaganos Paşa'ya havale edilmiş ve o, ilk burcları ve yapılacak büyük hisar için ilk hazırlıkları tamamlamıştır.

Rumeli hisarında son zamanda okunan bir kitâbeye göre ²³⁴, ilk havale kulesi, Hisar'ın güney doğusunda denize en yakın altı köşeli burc, Zaganos Paşa tarafından H. 856 Muharrem'inde (1452 Sonkânun-Şubat) tamamlanmış bulunuyordu. Hakkı Ayverdi'ye göre ²³⁵, Zaganos'a ait ikinci kitabe, kara tarafında Büyük Zaganos burcunun da H. 856 Rebiülâhir'inde (1452 Nisan-Mayıs) tamamlandığını göstermektedir. Zaganos Paşa, o kışı yapılacak büyük hisar için malzeme toplamakla geçirmiştir ²³⁶. 26 Mart 1452 de ^{236a} bizzat ordunun başında gelen Sultan'ın nezareti ve 30 gemilik bir donanmanın himâyesi altında ²³⁷ başlanan hisarın inşası, fasılasız bir çalışma neticesinde Ağustos sonlarına doğru tamamlanmıştır ²³⁸. Bizzat Fatih tarafından verilen *Boğaz-kesen* adının da ^{238a} gösterdiği gibi, Hisar "iki denizin arasını kesmek ve kıtadan kıtaya ve denizden denize geçişe hâkim olmak" için yapılmıştır ²³⁹. Hülâsa Boğazlar tarihinde yeni bir hadise olarak czamana kadar açık bulunan bu su geçitleri şimdi kıyılarına iilen hâkim devletin tam kontrolu altına geçmekte idi. Gerçekten Karadeniz'den İstanbul'a gelebilecek askerî yardım mahduttu. Burada bir donanma yoktu. Fakat İstanbul'u besleyen Karadeniz hububat sevkiyatını ²⁴⁰ kesmek ehemmiyetle gözönüne alınan

²³⁴ E. Hakkı Ayverdi, *Rumeli Hisarı ve İstanbul'da ilk Osmanlı kitâbesi*, Fatih ve İstanbul, İstanbul Fethi Derneği tarafından yayınlanan iki aylık dergi, I. Cild 1. sayı (İstanbul 1953), S. 63-68, Foto no. 2.

²³⁵ Mez. makale.

²³⁶ Kritovulos, S. 18.

^{236a} Phrantzes, S. 233; karşıla. Ayverdi, S. 65-67.

²³⁷ Kritovulos, 20.

²³⁸ Bak. Dr. S. Ünver, *İlim ve sanat bakımından Fatih devri notları*, İstanbul Belediyesi, İstanbul fethinin 500. yıl dönümünü kutlama yayınlarından, sayı 5, İstanbul 1948, S. 62-65.

^{238a} Ducas, 241.

²³⁹ Kritovulos, 18; şu kaynaklarda aynı maksat belirtilir: Tursun bey, 40; Neşri, 179-180; Düsturnâme, 95; Kemâl Paşa zâde'ye göre "deryâyı hıfzedüb â'dâyı mürûrdan izn u cevâz-ı sultanî olmadan boğazı 'ubûrdan men' ettiği için adı Boğaz-kesen kondu". Sadeddin'e göre (1,417) "tâ hengâm-ı 'ubûrda kâfir keştilerine ihtiyaç münkati' ola ve rehğüzer-i sūfūn-i küffâr insidâd bula".

²⁴⁰ İstanbul'un iâşesi için Karadeniz'den gelen buğdayın ehemmiyeti için bak. I. Bratiânu, *Etudes byzantines d'histoire économique et social*, Paris 1938, S. 127-181.

bir noktadır ²⁴¹. Evvelce Yıldırım Bayezid, başlıca buğday nakliyatını kesmek suretiyle şehri düşürmeği denemişti ²⁴².

Hisarın yapılması aslında, Osmanlıların eski bir muhasara usul ve ananesinin tatbikinden başka bir şey değildir. Osman Gazi zamanında Bursa muhasarasındanberi Osmanlılar, uzun sürecek kuşatmalar için muhasara olunan kale yanma havale kuleleri yaparlar ve bu üsse sığınarak ordularını çektikten sonra da kaleyi sıkıştırmakta devam ederlerdi. Yıldırım Bayezid de Akçahisarı (Anadolu hisarı) bilhassa İstanbul'u muhasara maksadiyle inşa ettirmişti. Hisar tamamlanır tamamlanmaz, Bizans'a elçisini göndermiş ve şehrin boşaltılıp teslimini istemişti ²⁴³. Phrantzes ²⁴⁴, Rumeli hisarının icabında sığınılacak bir üss olarak inşa edildiği noktasını en başta belirtir. Hisarın büyüklüğü inşasındaki bu maksadı açık bir şekilde gösterir. Kritovulos'a göre ²⁴⁵ İstanbul'u "uzun zaman muhasara ve tazyik" ile feth şıkkı da hesaba katılıyordu.

Kemâl Paşazâde'ye göre ²⁴⁶ dört vezir, Halil, Saruca, Şahabeddin ve Zaganos Paşalar her biri bir "haddin" inşasıyla mükellef tutuldular ²⁴⁷. Tursun Bey'in açık bir şekilde tasvir ettiği gibi, hisarın inşası tamamlanınca "leb-i deryaya muttasıl bir hisarbeçe yapıldı, denize açılır yirmi kapu konuldu ve her bir kapudan içerü birer ejderhây-ı âteşbâr şeklinde toplar kuruldu" ²⁴⁸. Aynı zamanda Boğazın karşı yakasında Anadolu hisarı önünde de bir hisarbeçe

²⁴¹ Bu maksat, *Düstûrnâme*'de açık bir şekilde belirtilmiştir

یس فرنگیله ستنبول خوار و زار
خبط و تشکیده قو قلعه نزار

Karşıla. Jorga, II, 9-10. Hisar yapılıncı, Karadeniz'den gelen bir Venedik gemisinin taşıdığı buğday boşaltıldıktan sonra gitmesine müsaade olunmuştur.

²⁴² Bak. M. Silberschmidt, *Venedik menbalarına nazaran Türk İmparatorluğunun zuhuru zamanında Şark meselesi*, çeviren Köprülüzâde A. Cemal, İstanbul 1930.

²⁴³ Bak. Neşri, 90.

²⁴⁴ S. 233.

²⁴⁵ S. 36.

²⁴⁶ v. 14b.

²⁴⁷ O zaman Şahabeddin Paşa'nın vezir olduğu muhakkak ise de (bak. yukarıda s.112) kaynaklarda hangi kısmı inşa ettiği hakkında herhangi bir rivâyet yoktur.

²⁴⁸ Karşıla. Kritovulos, 23: toplar "denizin kurbine ve surun altına" kondu. Bu hisarbeçenin resmi için bak. A. Gabriel, *Les châteaux turcs de Bosphore*, Paris 1934, Planche VIII, resim 2.

yapılıp topar konmuştur ²⁴⁹. Hisarın ikmaliyle beraber muhâsema başlamış ve gelen Bizans elçileri önünde resmen harp ilân edilmiştir ²⁵⁰. 1452 kışında İstanbul, İsfendiyar-oğlu İsmail Bey'in ordusu ve galiba Akçayh oğlu Mehmed Bey kumandasındaki Karesi kuvvetleri tarafından abluka altına alındı ²⁵¹. Böylece İstanbul, biri Bogazlardan iki abluka çemberi içine alınmış oldu.

Bu durum karşısında Bizans İmparatoru'nun büyük bir telâşla Batı saraylarına elçiler gönderdiğini görüyoruz ²⁵². 1453 baharında muhasara esnasında Bizans bütün ümidini Batı'dan gelecek bu yardıma bağlamıştır. Genç Sultan da daima düşündüğü İstanbul fethi için en büyük tehlikenin Batı'dan gelebileceğini gayet iyi biliyordu. Mahirane bir barış siyaseti ve bazı fedakârlıklarla Batı'daki başlıca düşmanlarını, Macaristan'ı ve Venedik'i avutmaya çalıştı ve bunda muvaffak da oldu. Karaman-oğlu'na karşı seferden döndükten sonra 10 Eylül 1451 de Venedik'le eski muahedeyi yeniledi. Onlar için çok mühim olan, Osmanlı ülkelerinden buğday ihracı müsaadesini verdi. Kezâ Macar kiralığı ile 20 Senteşrin 1451 de karşı taraf için çok müsait şartları ihtiva eden 3 yıllık bir mütareke yaptı. Bu hususta Padişaha çok dost görünen Sırp despotu ile Bosna kralı mühim roller oynadılar ²⁵³. Batı hristiyan âlemi, umumî kanaata göre vaktiyle "kabiliyetsizliği" yüzünden tahttan uzaklaştırılan genç Sultan Mehmed'i yumuşak, iktidarsız ve bu sebeple barışçı görmekte idi. Hattâ onun Osmanlı tahtına çıkışı Osmanlı kudretinin düşeceği ümidini uyandırmıştı ²⁵⁴. Şimdi II. Murad sahneden çekildiği için yeni bir Varna

²⁴⁹ Tursun bey, 40.

²⁵⁰ "Minba'd yağlıktır; ya kaleyi versün, ya başın kaydın görsün" (Tursun bey, s. 42). Bu hususta yine Tursun bey (s. 41-42) Neşri'de (s. 180) ayrı iki rivâyet vardır. Tursun bey, Ducas gibi (157-158) harp ilânını Rum halk ile asker arasında arizî bir kavgaya bağlar. Kemâl Paşazâde (16-18) hiç şüphesiz Tursun bey rivâyetini takip etmektedir. Neşri, Hisar tamamlanınca Sultan'm Akçaylı (oğlu) Mehmed beyi İstanbul'a karşı gönderüp doğrudan doğruya muhasemata başladığını anlatmaktadır. Rûhî'deki rivâyet mühimdir *« قاعه تمام يابلوب هان اولدم ستانبول ايله عداوت ايلدى كاوب استانبولك ازرنه دوشب عسكو حلقنه امر ايتديكه مجموع كافروك باغلك »* — Phrantzes'e göre (S. 234) harp daha önce, Hazi-ran'da ilân olunmuştur. Bunun için karşıla. Kritovulos, S. 19-21.

²⁵¹ Karşıla. Jorga, II, 18.

²⁵² Bak. Jorga, II, 10-11; Venedik'e Bizans elçisi 1452 Şubat'mda vâsıl oldu.

²⁵³ Bak. Jorga, GÖR, II, 8-9.

²⁵⁴ Phrantzes, 212; Zinkeisen, I, 801.

seferinin muvaffakiyetle neticelenebileceği düşünülüyordu. Meşhur hümanist *Philelphus*, Fransa kiralım bir haçlı seferine teşvik için yazdığı fantazi dolu meşhur mektubunda (Mart 1451) bu görüşleri aksettirmektedir²⁵⁵. İşte bu yüzden İstanbul'un ciddi bir tehdit altında bulunduğuna inanılmıyor; Venedik'te İstanbul'daki balyozdan alınan mektuplara göre böyle bir ihtimale yer verilmiyordu²⁵⁶. Bu yanlış telâkki, batı devletlerini vaktinde esaslı hazırlıklar yapmaktan alıkoymuştur. Onları hareketsiz bırakan mahirane diplomatik faaliyette Fatih Mehmed, devlet adamı Çandarlı'dan şüphesiz çok istifade etmiştir. Koca vezir halâ devlet işlerine hâkim bulunuyordu. 1451 Eylûl'ünde Sultan'ın ona Filibe'de yeni mülkler bağışladığını görürüz^{256a}. Bir taraftan Sultan Mehmed İstanbul muhasarası için hazırlıklarını yaparken, öbür taraftan o, eski pasif barış politikasını tatbik etmekte devam ediyor ve bu siyaset şimdilik genç Sultan'ın maksadına da hizmet etmekten geri kalmıyordu. Mehmed tahta çıktığı zaman Sırp despotu ve Bizans'la barışı sağlamak için oldukça büyük fedakârlıklardan çekinilmemişti. Keza Karaman-oğlu'na Alâiye'nin terkinde Çandarlı büyük bir rol oynamıştı²⁵⁷.

Çandarlı, son ana kadar daima İstanbul'un fethi teşebbüsüne muhalif kalacaktır. Teşebbüs muvaffak olursa kendisinin, yahut hiç değilse otoritesinin mahvı, muvaffak olamazsa devletin tehlikeye düşmesi muhakkak görünüyordu. Hattâ o, şehir fetholunsa dahi korkunç bir Haçlı seferleri silsilesini tahrik edeceğini ve Osmanlı devletinin mahvına sebep olabileceğini ileri sürecektir. Sultan Mehmed, fetih için şüphesiz en büyük engel olarak ulu vezirin bu muhalefetini karşısında bulmakta idi. İstanbul'u "ona verecek" olan Çandarlı idi. Tecrübeli ve kudretli vezirin muhasara fikrine bu muhalefeti, teşeb-

²⁵⁵ Bak. Zinkeisen, I, 802-803; Jorga, II, 41.

²⁵⁶ Bak. Zorzo Dolfın, S. 22-23.

^{256 a} Topkapı Arş. no. 5488 de H. 855 evâsıtı Şaban t. mülknâme hücceti. bak. Zeyil no. IX.

²⁵⁷ Chalkokondyles, S. 377; halk ve gazi muhitlerinin rivâyetlerinde (Âşık Paşa zâde, 140) vezirlere rüşvet geldiği ve onların zoruyla musalehanın akdolduğu kaydını Halil Paşa aleyhine bir rivâyet olarak kabul etmelidir. Çandarlıları gözetken Neşrî (bak. s. 179) bu rüşvet ibaresini atlamıştır. Çandarlı'nın sulhü kurtarmak için Alâiye'yi terk etmesi tabii iyi karşılanmamıştı. Onun aleyhindeki rivâyet Chalkokondyles'e kadar gelmiştir.

^{257 a} Ducas, gece daveti sahnesi s. 250-251.

büsü daha başından muvaffakiyetsizliğe mahkûm edebilir, Osmanlı safında bu fikir ayrılığı netice üzerinde meş'um bir tesir yapabilirdi. Genç ve tecrübesiz Sultan'a karşı devleti bu kadar yıldır idare etmiş ve bu duruma eristirmiş bir devlet adamı sıfatıyla onun fikir ve reyî halâ büyük bir ehemmiyeti haizdi. Artık savaşın kaçınılmaz bir hal aldığı 1452 kışında genç Sultan, koca Çandarlı'yı kendi fikrine getirmek için büyük bir gayret sarfetmiş görünmektedir. Bazan masal unsurlarıyla karışmış bulunan Türk rivâyetleriyle Yunan müverrihlerinin kayıtları karşılaştırılınca bu açık bir hal almaktadır. Ducas'da Sultan Mehmed'in Çandarlı'yı bir gece ansızın davet ettiği, vaid ve tehditlerle teşebbüsü destekliyeceğine dair ondan söz aldığı hakkındaki hikâye, durumu mânidar bir şekilde aksettirmektedir. Tursun beğ'de ²⁵⁸, fetih fikrinin onu uykusunda bile terk etmediği, fakat "erkân-ı devlet" in (şüphesiz Çandarlı) ^{258b} böyle bir teşebbüsün sebep olacağı kötü neticeleri ileri sürerek muhalefet ettikleri, buna karşı onun fikir ve kararından katıyyen dönmediği rivâyeti, Ducas'm mezkûr hikâyesiyle karşılaştırılabilir. Bu bahislerde esas itibariyle Tursun beği takip eden Kemâl Paşazâde ²⁵⁹ şu mânidar fıkrayı ilâve eder: "Erbâb-ı 'arz bu bâbda eshâb-ı garaz idüğün bildi". Bizans'ın, şüphesiz onun sulhperverliğini takviye için daha kabarıkça gönderdiği mutad pişkeşleri her zaman olduğu gibi almakta bir mahzur görmeyen Halil'in barış siyaseti gazi muhitlerinde tasvip görmüyordu. Ducas'a ²⁶⁰ kadar aynen intikal eden "Kâfir ortağı" tâbiri, bu muhitlerde o zaman onun aleyhindeki görüşün ne kadar yayılmış olduğunu ortaya kor ²⁶¹. Sultan Mehmed, nihayet o kadar zarurî görülen fikir birliğini sağlamak ve müttefikân katî bir karara varmak üzere fevkalâde bir toplantıda meseleyi ortaya koydu.

Bu toplantı ve orada Sultan Mehmed'in verdiği nutuk, Tâci Bey zâde Cafer Çelebi ²⁶² ve Kritovulos tarafından ²⁶³ birbirinden ayrı

²⁵⁸ S. 36.

^{258 a} «اكا تعرضدن زياده فتنه» سبب اولق توهان و احتمالن سويلرلردى. بو صورتله نجه كه
• (Tursun bey, 36). — ذكرنى كرداب نسيانه صلاح دو قصد ايدىلردى اصلا التفات ائمزدى.

^{258 b} Heşt Bihişt'te aynı rivâyette "Halil Paşa ve bazı â'yân".

²⁵⁹ v. 13b.

²⁶⁰ S. 251.

²⁶¹ Karşıla. Âşık Paşa zâde, 141.

²⁶² Mahrûsa-i İstanbul Fetihnâmesi, TOEM ilâvesi, 1331, S. 6-8.

²⁶³ S. 25-37.

olarak bize nakledilmiştir. Her iki rivâyete göre, müzakereler Mehmed'in bir nutku ile açılmıştır. Tâci Bey zâde, kendi inşa meharetini göstererek, Kritovulos ise klâsik Yunan tarihlerini taklit ederek bu nutku süslemiş ve değiştirmişlerse de, mukayese ettiğimiz zaman her ikisinin de, nutkun esasım teşkil etmesi lâzım gelen şu noktalarda sırasıyla birleştiklerini görmekteyiz. Mehmed demiştir ki : 1-Atalarımız gibi bizim de esas vazifemiz gazâ yapmaktır; 2- Memleketimiz ortasında bulunan İstanbul düşmanlarımızı korumakta veya tahrik etmektedir; 3- Devletimizin istikbali ve emniyeti için bu şehrin zabtı elzemdir; 4- Her birinizin fikir ve reyini öğrenmek istiyorum. Yine her iki rivâyete göre, hazır olanlardan bir kısmı fikri hararetle tasvip ve biran önce tatbikine geçilmesini iltizam ettiler. Kritovulos'a göre ²⁶⁴, bunların çoğu bir zafer sonunda yükselmek emelinde olanlardı. Buna karşı bazıları, Tâci Bey zâde'ye göre kalenin metanetini öne sürerek muhasaradan vaz geçilmesini teklif ettiler. Fakat Sultan şiddet ve heyecanla fetih fikri üzerinde azim ve kararını bir daha ilân edince herkes bu fikir etrafında birleşti. Kritovulos'a göre bazı "tecrübeli zatlar" muharebenin taraftarı değillerse de, savaş lehinde umumî heyecana karşı gelemiyerek ağız açmadılar ve umûma tâbi oldular²⁶⁵.

Açık olarak görülüyor ki, Çandarlı, bu toplantıda genç Sultan ve onu teşvik eden harp taraftarı ekseriyet önünde ister istemez gerilemiştir. Biz bu harp taraftarlarının eskidenberi kimler olduğunu biliyoruz. Z. Dolfın'e göre ²⁶⁶, Sultan Mehmed "İstanbul'un alınmayacağını söyleyen yaşlı müşavir ve paşaları uzaklaştırmış ve yerine arzusunı uyan daha gençlerini getirmiştir". Burada, harp taraftarı genç vezirleri, en başta Zaganos'u, Divana soktuğu doğru isede, muhasaraya muhalif olan yaşlı vezirleri, yani Halil'i iş başından uzaklaş-

²⁶⁴ S. 37.

²⁶⁵ Halil'in Rum dostu olduğu, onlardan rüşvet aldığı, şehrin alınmasına mani olmak isteyerek hiyanet ettiği rivâyeti, yalnız Âşık Paşazâde gibi Türk kaynaklarında değil, Ducas, Phrantzes gibi Yunan kaynaklarında ve İstanbul muhasarasını tasvir eden Lâtin kaynaklarında da (Dolfın, S. 25, §. 28) mevcuttur. Bu noktada kaynakların birleşmesi, daha ziyade Halil'in barış politikasının sebep olduğu şayiaların geniş bir yayılma sahası bulmasından ileri gelmektedir. Halil'i böyle bir politikaya sevkeden âmilleri yukarıda uzun uzadıya münakaşa etmiş bulunuyoruz.

²⁶⁶ Samim Sinanoğlu ve Suat Sinanoğlu tercümesi, İstanbul ve Fatih degisi, cilt I, sayı 1 (İstanbul 1953), S. 16.

tırdığı doğru değildir. Bununla beraber İtalyan kaynağına geçen bu rivâyet, muhasara fikri etrafında esaslı ihtilâfı teyit eden başka bir delildir. Edirne'de müttetifikan verilen umumî karardan sonra harp aleyhinde bulunmak bir hiyanet sayılabilirdi. Çandarlı, savaşın en kritik safhasında halâ haklı görünmek iddiasıyla harp aleyhinde konuştuğu zaman, zafer takdirinde bir hain muamelesi görmeğe kendi kendini mahkûm etmiş oluyordu.

Sultan Mehmed, mutlak galip çıkmak azmiyle bütün hazırlıklarım tamamladıktan sonra, Orta-çağın en büyük kalesini yıkmak için yaptırdığı müthiş toplarıyla İstanbul surları önüne geldi. 6 Nisan-29 Mayıs arasında 54 gün süren muhasaranın ²⁶⁷ tafsilâtına girişmek burada ne mümkündür, ne de lüzumludur. Fakat Fatih Mehmed, İstanbul surları önünde kendisini bütün mukadderatla karşı karşıya getiren iki çetin imtihan daha geçirmiştir ki, yukarıda tasvirine çalıştığımız büyük buhranın son ve en kat'î anlarını teşkil ettiği için burada anlatmağa değer.

Bilindiği üzere, 20 Nisan'da buğday yüklü bir Bizans gemisiyle üç Ceneviz gemisi ²⁶⁸, Türk donanmasını mağlûp ederek Halic'e girmeye muvaffak oldular. Bu muvaffakiyet, Bizans'ta büyük bir sevinç ve ümit uyandırdı. Bu gemilerin, batılların gönderdiği donanmanın öncülerini olduğu şayiası yayıldı. Tursun bey'in ifadesiyle "bu hâdise ehl-i islâm arasına fütur ve perişânî saldı" ²⁶⁹; asker "fırka fırka oldular" ²⁷⁰. Muhasarayı muvaffakiyetsizliğe uğratabilecek büyük tehlike ufukta belirmişti. Ümitsizlik, bozgun doğurabilirdi. O zaman, herhalde Akşemseddin tarafından Padişah'a sunulmuş olan bir mektup ^{270a} bu muvaffakiyetsizliğin umumi bir hayal

²⁶⁷ Mısır Sultanı'na ve Karakoyunlu'lardan Cihânşah'a gönderilen fetih-nâmelere göre (bak. Feridûn Bey, S. 237 ve 246) Padişah 12 Rebiülevvel'de (23 Mart) Edirne'den hareket etmiş, 26 Rebiülevvel'de (6 Nisan) muhasaraya başlamıştır.

²⁶⁸ ایريشور ناکاه دوت اولو کوه (Düstûrnâme, 95).

²⁶⁹ S. 48; Tâci Bey zâde Cafer Çelebi, S. 15-16; Sadeddin, I. 422.

²⁷⁰ Tâci Bey zâde, S. 16.

^{270a} Arşiv kılavuzu'nda (İstanbul 1938. v.VII) Mehmed imzasıyla neşredilen ve Akşemseddin Mehmed bin Hamza'ya aidiyetine şüphe olmayan mektubun yazısıyla bu mektub yazısı aşikâr bir benzerlik gösterir. Her ikisini yazanın Padişaha hitap şekli aynıdır. Nihayet Akşemseddin'in İstanbul muhasarasında hazır bulunarak tebsîratıyla Fatih üzerinde büyük bir tesir yaptığı malûmdur (karşıla. Şakâynk tere. İstanbul 1269, S. 243, ve, Kemal Paşa zâde; Vesikanın fotoköpisi bak. Zeyil no. VIII).

kırıklığı doğurduğunu ve zaferi şüpheye düşürdüğünü isbat etmektedir. Mektuba göre, düşman sevinmiş, Padişah'a "noksan-i rey ve adem-i nefâz-i hükm" nisbet olunmuştur. Keşif ve tebşirleriyle Fatih Mehmed üzerinde büyük bir nüfuz sağlamış olan bu Türk şeyhi iş başına "merhameti ve rıfkı az olan" kimseyi getirmesini ve "hendek doldurulmalı olıcak tehâvün ederler" korkusuyla Padişah'ın sert ve enerjik davranmasını tavsiye etmektedir.

Sultan, bütün vezirlerin ve komutanların katıldığı bir Divan toplamak mecburiyetini hissetti ²⁷¹. Orada, Çandarlı ile ona tâbi olanlar, ortaya çıkan durumdan istifade ile İmperatorla müzakarelere girişilmesi ve muhasaranın kaldırılması fikrini tekrar ortaya attılar ²⁷². Genç Sultan için durmun ne kadar nazik bir hale geldiğini tasavvur etmek kolaydır. Vaziyeti Halil'in eski rakibi ve fetih fikrinin en kuvvetli müdafii Zaganos Paşa kurtardı ²⁷³. Hadım (Şahabeddin) Paşa ve koca Turahan Bey'le Akşemsetdin'in ve Sultan'ın hocası Ahmed Gürânî'nin yardımlarıyla bu bedbin görüşü yenmeğe ve savaşa devam azmini yenilemeğe muvaffak oldu. Bunlar teşci edici sözleriyle askerin cesaretini yükselttiler ²⁷⁴. Surlara karşı top ateşi şiddetlendirildi ve 21 Nisan'da Romanus Kapısı yakınında büyük bir kule yıkıldı ²⁷⁵. Osmanlı donanmasının bir kısmının ertesi gün Galata sırtlarından Halic'e indirilmesi de doğrudan doğruya 20 Nisan deniz mağlûbiyetine bir cevap olarak kabul edilmektedir ²⁷⁶. Şüphesiz daha önce hazırlıkları yapılmış olan bu projenin o zaman süratle tatbikine geçilmiştir. Bu beklenmedik başarı, Türk ordugâhında kuvve-i maneviyeyi tekrar yükseltmeğe şüphesiz çok yardım etti.

İkinci buhranlı an , Mayıs sonlarına doğru kendini göstermiş ve fetihle neticelenmiştir. Birbirinden müstakil kaynakların teyit

²⁷¹ Tacî Bey zâde, 96.

²⁷² *Heşt Bihişt*, 397a; Sadeddin, 422-423; Tacî Bey zâde 16-17.

²⁷³ Evvelce Padişah'ın lalası olan Zaganos kızını vererek onun kayın pederi de olmuştur (Bak. Chalkokondyles, S.404, ve, Phrantzes, S. 237).

²⁷⁴ «اکثر ارکان دولت سلطان در ترک محاصره و ایقاع طرح اقصا با وزیر اعظم خلیل پاشا متفق الکلام بودند ... و بعض اهل حق و یقین و معدودی از علماء دین خصوصاً شیخ الاسلام و المسلمین آق شمس الدین و استاد القراء والمحدثین مولانا احمد کورانی و از ارکان سلطنت وزیر دیانت شعار زغنوس پاشا با سلطان درین داعیه بدرود دل و زبان متفق و مصر بودند (هشت بهشت ، 397a ، 399a).

²⁷⁵ Pears, *The destruction*, s. 268; karşıla. Tursun bey, 48.

²⁷⁶ Dolfín, S. 31, §. 36. Pears, 269; Donanmayı karadan geçirme fikrinin menşei hakkında bak. Z. Dolfín, S. 31, §. 37. Babinger, *Mehmed II., der Eroberer und Italien*, Byzantion XXI (1951), fasc. 4.

ettiğine göre ²⁷⁷, o günlerde Türk ordugâhında, Batı hükümdarlarının ittifak yaptıkları, Hunyadi'nin şehri kurtarmak üzere kuvvetli bir ordu ile yolda olduğu ve büyük bir Haçlı donanmasının Ağrıboz'a, yahut Sakız adasına eriştiği şayiaları yayıldı ve büyük bir endişe yarattı. Tekrar mırıldanmalar başladı. Çandarlı, haklı çıkacak gibi görünüyordu ²⁷⁸. Gerçekten, Venedik 7 Mayıs'ta, hazırladığı bir donanmayı G. Loredano kumandasında Ege sularına göndermiş ²⁷⁹ ve Papa da kendi hesabına beş kadirge techiz ettirip yola çıkarmıştı ²⁸⁰. Öbür tarafta Karaman-oğlu, Venediklilere verdiği söz üzerine İstanbul surları önünde herhangi bir gevşeme halinde harekete geçmeğe hazır bulunuyordu ^{280a}. Kuvvetli bir casus şebekesine malik olan Osmanlı hükümdarının ²⁸¹ bu faaliyetlerden ve hazırlıklardan habersiz kalmasına imkân yoktur. Bir gecikme meş'um neticeler doğurabilirdi "Te'hîr olıcak mabâdâ derya yüzünden dahi küffârdan muâvin gelüb halka zaaf-ı kalb târî olmağa sebep ola"²⁸². Sultan Mehmed, 26 veya 27 Mayıs'ta ²⁸³ son ve kat'i karar için bir harp meclisi topladı. Çandarlı Halil, muhasaranın biran önce kaldırılması gerektiğine dair aynı delilleri tekrarladı; bilhassa Batı hristiyan hükümdarlarının ittifak ederek Türkleri Balkanlardan atmak

²⁷⁷ Bak. Pears, S. 316.

²⁷⁸ "Bu rivâyet bütün orduyu heyecana getiriyordu, diyorlardı Niçin ordu surların önünde bu kadar zamandanberi eriyip duruyor, niçin taarruza geçilmiyor" (Z. Döfin, s. 41, §.74) . "Padişaha karşı mırıldanma ve bedduâlara başladılar. Padişah'm icrası gayri mümkün bir teşebbüse girişerek milletini mahva sürüklediğini söylüyorlardı" (Phrantzes, s. 264); karşıla. Kritovulos, 70.

²⁷⁹ Jorga, II, 28. Fakat Loredano'ya verilen tâlimatta bir tahrik olmadığı müddetce Türklerle mücadeleden çekinmesi bildirilmişti.

²⁸⁰ Jorga, II, S. 29,39.

^{280a} Karaman-oğlu İstanbul muhasarası sırasında taarruza geçmediyse de, İstanbul fethine iştirak etmek isteyen Karamanlılara iyi muamele yapmadı. Şu vesika bunu gösterir: "Karye-i mezbûreyi İbrahim bey atası vakfetmiş, İbrahim bey zamanında örfiyyesi vakfa bile tasarruf olunmuş, Osmanlı ile İstanbul gazâsına bile vardun deyü İbrahim bey örfiyyesin timara vermiş" (Belediye kütüphanesi, Cevdet yazmaları, O. 116-1, H. 888 tarihli Karaman ve Kayseri Evkaf defteri).

²⁸¹ Bak. Babinger, *Mehmed II., der Eroberer und Italien*, S. 154. XV. asır ortalarına ait hakânî defterlerde timar tasarruf eden "casûs" lara da tesadûf olunmaktadır.

²⁸² Tâci Bey zâde, S. 17.

²⁸³ Bak. Pears, 320.

üzere harekete geçeceklerini, daha büyük bir felâkete meydan vermemek için ricat etmek gerektiğini söyledi. Şüphesiz daima Yıldırım Bayezid'in akıbetini, İzladi, Varna ve İkinci Kosova muharebelerini hatırlatıyordu. Genç vezir Zaganos Paşa bu fikre itirazla, Batı hristiyan hükümdarlarının aralarındaki rekabet sebebiyle devamlı bir ittifak yapmalarına imkân olmadığını, bir donanma teşkiline muvafak olsalar bile getirecekleri askerin Osmanlı kuvvetlerinden birkaç misli zayıf olacağını ileri sürdü ve korkmadan muhasaraya devam etmek lâzım geldiğini "İtalya'dan yardımcı kuvvetler gelmeden önce şehrin zapt olunabileceğini" şiddetle müdafaa etti ²⁸⁴. Z. Dolfin ²⁸⁵, Zaganos Paşa yanında yer alarak muhasaraya devam fikrinde olanlar arasında Turahan Paşa ile o zaman üçüncü vezir Hadım Paşa (Şahabeddin Şahin Paşa) yı da zikretmektedir. Bir arada zikredilen, Zaganos, Şahabeddin isimleriyle karşımızda, 1444 de Halil'e karşı koyarak genç Sultan Mehmed'i İstanbul fethine teşvik eden aynı harbcû grubu görmektedir. Bu münasebetle Phrantzes, Zaganos'la Çandarlı arasındaki kıskançlığa ve "eski düşmanlığa" bilhassa işaret etmiştir. Bunların zafer neticesinde sağlayacakları nüfuz ve iktidar için harbe şiddetle taraftar bulundukları da belirtilmiştir ^{285a}. Bu suretle Çandarlı ile rakipleri arasındaki eski iktidar mücadelesinin İstanbul fethinde ne kadar ehemmiyetli bir rol oynadığını burada bir kere daha müşahade etmek fırsatım buluyoruz.

Phrantzes'in yazdığı gibi ^{285b}, genç Sultan esasen kendisinin olan harbe devam fikrini hararetle tasvib etti. O, ne bahasına olursa olsun bu ölüm kalım savaşını bırakacak değildi. Bir ricat, sadece Osmanlı devletinin yarım asırdanberi maruz kaldığı parça-

²⁸⁴ Türk kaynakları Tursun bey (48-49) ve Tâci bey zâdede (16-17) 20 Nisan deniz mağlubiyetinden sonraki toplantı ile bu son toplantı birbirine karıştırılmış görünmektedir. Her ikisinde deniz mağlubiyetinden sonraki toplantının akabinde umumî taarruzun ilân edildiği kaydolunmuştur. Yalnız Sadeddin (S. 423) bu toplantıdan sonra daha günlerce savaş yapıldığı ve bu arada gemilerin Galata arkasından geçirildiğini ve saireyi yazar. Fakat o da ikinci harp meclisinden bahsetmez. Phrantzes (s. 267) ve Kritovulos (s. 70) son toplantı ve sebebi hakkında birleşirler. Muhasaranın şahidi Baş-piskopos Leonardo ve Tedaldi ve şüphesiz onlardan alan Z. Dolfin (tercüme, s. 74) son taarruz kararının verildiği toplantıdan bahsederler (bak. Pears, *The Destruction*, S. 318-320).

²⁸⁵ Z. Dolfin S. 42, §. 77.

^{285a} Kritovulos, 37.

^{285b} S. 268.

lanma tehlikesinin bütün vahametiyle yeniden baş göstermesine sebep olmaz; fakat aynı zamanda bizzat kendi saltanatı için felâketli neticeler doğurabilirdi. 1444 de Çandarlı'nın sulh siyaseti Haçlı ordu ve donanmasının taarruzuna mani olamadığı halde, şimdi İstanbul önünde bir ricatin bu tehlikeyi önleyebileceğini sanmak fazla saflık olurdu. Umumî ve kati taarruz kararı verildi ^{285c}. Askeri daha ziyade şevke getirmek için Sultan Mehmed, hiç istemediği halde, şehrin yağmasına izin verdi ^{285d}.

27 Mayıs pazar günü münâdiler, iki gün sonra *yürüyüş* ve *yağma* kararını orduda ilân ettiler ²⁸⁶. Her şey, bu son ve kati teşebbüse bağlı idi. Hummalı hazırlıklar başladı. Batı'dan bir yardım gelmeden işi bitirmek gerekti ²⁸⁷. 29 Mayıs sabaha doğru, Tacî Bey zâde'ye göre gecenin son sülüsünde, batı kaynaklarında gece saat 1-2 arasında ²⁸⁸, taarruz başladı ve sabahleyin şehir feth olundu ²⁸⁹.

^{285c} Leonardo'ya göre Sultan taarruz gününü tayin etmesini Zaganos'a emretti (Pears, S. 319).

^{285d} Karşıla. Akşemseddin'in mektûbu, Zeyil, no. VIII.

²⁸⁶ Karşıla. Tacî Bey zâde, S. 17, 19; Tursun bey, S. 49; Ducas, S. 280; Phrantzes, S. 270; Chalkokondyles'e göre (S. 390) Sultan son karardan sonra İsfendiyar oğlu İsmail beyi İmperator'un yanına göndererek şehrin yağma edilmesine mani olmak üzere teslim teklifinde bulunmuştur (teslim teklifi hakkında kezâ bak. Ducas, S. 280). Fatih Mehmed, fethin hemen akabinde Lucas Notaras'a (Neşri'de, S. 180, Kir Luka) şehri teslim için neden İmperatoru ikna etmediğini, o takdirde bu kadar hasar ve harâbiden kaçınılmış olacağını söylemiştir (Phrantzes, S. 291, ve Dolfın, S. 50). Aynı kaynağa göre, Notaras teslim niyetinde olduklarını, fakat bunu yapmanın ne İmperator ne de kendi elinde olmadığını bildirmiştir. Rûhî'ye göre „حصاروك هر طرفی بقالماو اوليجاق استانبول تكورى كركقاي فيغروب مشورت ايدوب ويرمك تدبيرن ايدجك فرك كافرلى“ Chalkokondyles'e göre (S. 391), son teslim teklifinden sonra İmperator anlaşılmak üzere Sultana bir adam göndermiş, fakat netice alınamamıştır.

²⁸⁷ Karşıla. Phrantzes'de (S. 268), Zaganos'un nutku.

²⁸⁸ Bak. E. Pears, *The destruction of the Greek empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks*, London-New York-Bombay, 1903. S. 334; Tacî bey zâde, S. 18.

²⁸⁹ Türk kaynaklarında (Tacî Beyzâde, Tursun Bey ve *Düsturnâme*) son taarruzun muvaffakiyetle neticelenmesi üzerinde Batı kaynaklarıyla birleşen noktalar dikkate değer bazılarına göre Türk ordusu "top yıkdığı gedükden" şehre girmiştir (Tursun bey, S. 50-51, *Düsturnâme*, S. 90 طوب يقدوغى گدكداكى فرك . قشدى مجروح اولدى قيباز جنك. Tursun bey ve Enverî, Batı kaynakları gibi, Giustiniani'nin yaralanarak çekilmesini Bizans müdafaasının çökmesinde mühim bir

İstanbul'un fethi, genç Sultan için aynı zamanda saltanatın fethi olmuştur. Fatih, şehrin hemen zabtını müteakip Orhan'ı arattı. Ölü ve sağ getirene büyük bir mükâfat vaadetmişti ²⁹⁰. Bizanslıların yanında kendisine karşı surlar üzerinde savaşmış olan ^{290a} bu Osmanlı şehzâdesinin ölümü ile Yıldırım oğulları arasındaki taht kavgası kati olarak son bulmuş oldu ²⁹¹. Sadece fethin başarılmış olması Çandarlı'yı suçlu mevkiine düşürmeğe yeterdi. Genç Sultan'a göre o, kendi saltanatına, iktidarına ve zaferine daima hâil olmamış mı idi? Bahusus son taarruzdan önce, bir zaferin kendi mahvı demek olacağını çok iyi bilerek rakiplerine karşı kör bir intikam hissi içinde felâketli bir ricat fikrini ısrarla savunmuş değil mi idi? Onun harp meydanında bile körükörüne tâbi olduğu korkak barış politikası, düşmanı korumak, ona yardım etmekten başka ne mâna ifade edebilirdi? O, şahsî gazez ve menfaat hisleriyle bu yatıştırma politikasına sıkı sıkıya bağlı kalarak Osmanlı devletinin hayatı ve temeli olan gazâ ananesine hiyanet etmiş ve büyük fethi baltalamağa çalışmamış mı idi? Madem ki şimdi şehir fetholunmuştur, madem ki bu bir imkân idi; o halde ihtiyar vezirin bütün fikir ve faaliyetleri hiyanetten ibaretti. Bunun için Bizans'tan alman mutad hediyelerde ²⁹² veya esir edilen Notaras'm ifadelerinde, yahut Bizans'a vaktiyle gönderilmiş barış vaadeden bazı mektuplarda ²⁹³ koca veziri itham edecek şeyler bulmak kolaydı. Şüphesiz aynı zamanda Çandarlı'nın mahvını isteyen diğer vezirler, fethin başlıca faillerinden olup, şimdi nüfuz ve kudreti çok artmış olan ²⁹⁴ Zaganos Paşa, eski can düşmanı Şalâbeddin Paşa ve nihayet Turahan Bey, Padişahı onun aleyhine kuvvetle kışkırtıyorlardı. Artık Çandarlı'nın kudretinden korkulmuyordu, fetihle beraber o bütün otoritesini kaybetmişti ²⁹⁵. İşte bu hâlet-i

âmil olarak zikrederler (Karşıla. A. D. Mordtmann, *Belagerung*, S. 88; Pears, S. 345-347). Buna mukabil Tâci Bey zâde'ye göre (S. 30), evvelâ Edirne kapısı tarafında "beş on gazi duvar üzerine çıkup sancak dikti" ve bundan sonra müdafaa çöktü (keza bak. Sadeddin, I, 426). Burada, Ducas'm bahsettiği Kerkopoorta hadisesi hatırlanabilir (bak. Pears, S. 343-345).

²⁹⁰ Pears, S. 377; Ducas, S. 301.

^{290a} Kritovulos, S. 83.

²⁹¹ Orhan'ın ölümü hakkında muhtelif rivâyetler vardır, bak. Kritovulos, S. 83; Ducas, S. 301; Chalkokondyles, 398.

²⁹² Karşıla. Kemâl Paşa zâde, 44b.

²⁹³ Ducas, S. 299-300.

²⁹⁴ Chalkokondyles, S. 404.

²⁹⁵ Aynı yer.

ruhiye içinde genç Fatih, koca veziri hemen fethin ertesi gün, 30 Mayıs 1453 de tevkif ve hapsedtirdi ²⁹⁶. Aynı zamanda evlâdı ve taallûkatı da tevkif ve malları musadere edildi ²⁹⁷. Chalkokondyles'e göre ²⁹⁸, ihtiyar vezir bağlı olarak bir arabada Edirne'ye gönderildi. Orada Kule - Burgos'unda ²⁹⁹ bir müddet daha mahbus tutuldu. Oruc'a bakılırsa ³⁰⁰, Enez fethinden kırk gün sonra orada idam olunmuştur ³⁰¹.

Çandarlı'nın bu trajik akibeti ile Osmanlı tarihinin ilk büyük devri kapanmıştır ³⁰². Otoritesi derhal fevkalâde artan ³⁰³ Fatih Mehmed, kendisini tam ve mutlak kudret sahibi bir hükümdar, cihân-şumûl bir hâkimiyete namzed bir İmperator ³⁰⁴ mevkiinde görmeğe başladı ve eskisine nazaran çok daha merkezîyetçi İmperatorluğunu kurmak üzere fasılasız seferlerine girişti.

²⁹⁶ Bak. Âşık Paşa zâde, 142; Neşrî, 181; Chalkokondyles, S. 404. Phrantzes' göre (S. 293) Çandarlı fetihten bir kaç gün sonra tevkif olunmuştur. Chalkokondyles, Sultan Mehmed'in Çandarlı'ya çoktanberi kin beslediğini, fakat saltanatı sağlam bir şekilde yerleşmediğini görerek onun çok büyük olan otoritesinden çekindiği için maksadını meydana vurmadığını söylerken hakikati aksettirmektedir.

²⁹⁷ Halil Paşa çok zengin sayılıyordu (Kritovulos, S. 91). Chalkokondyles'e göre (S. 404) hırs ve tama'la büyük servetler yığmıştı. Karşıla. Âşık Paşa zâde, 196-197; Fr. Taeschner ve P. Wittek, *Die Vezirfamilie der Çandarlızâde* (14-15. Jhdt.) und ihre Denkmäler, Der İslam, Bd. 18 (1929), S. 104, not 7.

²⁹⁸ Aynı yer.

²⁹⁹ Sonraları suçlu vezir ve beyler için hapisane vazifesi gören *Yelli-Burgaz kulesi* olmalıdır (bak. T. Gökbilgin, *Edirne*, İslâm Ansiklopedisi, cüz 30, S. 115).

³⁰⁰ S. 66-67.

³⁰¹ *Düstürnâme*'de (96-97), Halil'in idamı Enez fethinden önce gösterilmiştir. Enez seferi, 1454-1455 kışındadır (Karş. Ducas, S. 335; Kritovulos, S. 106; Tursun Bey, 69). Oruc'a inanmak lâzım gelirse, Halil Paşa bir buçuk yıl kadar hapiste kalmıştır.

³⁰² Taeschner-Wittek, mezkûr makale, S. 105. - Fatih devrine bir çok bakımdan bir aksülamel sayılabilecek II. Bayezid devrinde Çandarlı Halil'in oğlu İbrahim Paşa tekrar devlet işleri başma getirilecektir. Bu devirde kaynaklar Halil'i suçlandırmaktan çekinirler ve hatırasına hörmetkârdırlar. Neşrî (Fr. Taeschner'in neşrettiği H. 898 tarihli Menzel nüshası, S. 229) diyor ki: اخرمظلوما توهم تهمت شاهيله شهيد اولدى (Karşıla. Tursun bey, 31). H. 903 tarihli Çandarlı İbrahim Paşa vakfiyesinde Halil, şehit olarak anılır. Fakat Fatih devrinde yazılmış eserlerde, ezcümle *Düstürnâme*'de (s. 95-96) Halil râî ve hain gösterilir. Kemâl Paşazâde (43b-45a) derin kavrayışıyle Halil'in katli hadisesini tahlil eder.

³⁰³ Bak. Chalkokondyles, S. 405, Ducas, 314.

³⁰⁴ Bak. Fr. Babinger. *Mehmed II., der Eroberer und Italien*, S. 131-132.

Yukarıda anlattıklarımızı tabîî neticesine bağlamak için burada kayde değer ki, Fatih Mehmed'in cülusunda bazı yerleri almış olan Sırp despotu da, İstanbul fethini haber alır almaz, derhal bunları iade etti ³⁰⁵. Bununla beraber Fatih Mehmed, Rumeli hâkimiyeti için 1443 denberi en buhranlı meseleyi teşkil eden Sırp beyliği işini hal etmek üzere yine ilk seferlerini Sırbistan üzerine yapacaktır.

Çandarh'nın idamından sonra Sultanı bu mevkie ulaştıran lalası ve kayın pederi Zaganos ve Hadım Şahabeddin Şahin Paşalar rakipsiz bir şekilde iktidara hâkim oldular. Âşık Paşazâde'de bir fıkra ihtiyar Şahabeddin'in Sultan Mehmed nezdinde daima ne kadar büyük bir nüfuz sahibi olduğunu açıklar mahiyettedir: İstanbul'u şenletmek için vilâyetlerden sürülüp getirilen ahaliye burada evlerin mukataa ile, yani devlete ödenen bir kira ile verilmesi, mülk tanınmaması üzerine şikâyetler başlamıştı ³⁰⁶. Bunun üzerine bu evlerin mülk olarak bağışlanması teklifini, sert ve otoriter Sultan'a ancak Şahabeddin Şahin Paşa (Kula Şahin) götürmeğe cesaret edebildi ve bunu kabul ettirdi ³⁰⁷.

Fakat Çandarh'nın idamından kısa zaman sonra koca vezirin ortadan kaldırılmasına o kadar çalışmış olan eski rakiplerinin hepsinin azl ve her birinin bir tarafa nefyedildiğini görmekteyiz. Kritovulos³⁰⁸ Halil'in idamından sonra yerine İshak Paşa'nın tayin edildiğini kaydeder. Oruc ³⁰⁹, H. 860 da İshak Paşa'nın halâ Anadolu beylerbeyisi bulunduğunu bildirdiğine göre, bu kaydı ihtiyatla karşılamalıdır ^{309a}. Buna mukabil Çandarlı'nın katlinden sonra ikinci vezir

³⁰⁵ *Heşt Bihişt*, v. 414; Neşrî, 183; *Düsturnâme*, 96.

³⁰⁶ Bunun için karşıla. Tursun bey, 60-62, ondan naklen Kemâl Paşa zâde, 47a vd.; İstanbul'da mukataa evlerine dair H.895 tarihli Ayasofya camii evkaf mufassal defterinde (Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. t.) mühim malûmat vardır.

³⁰⁷ Âşık Paşazâde, 142; Neşrî, 181. « سلطان محمد در ابتداء حال شد خوی وی اعتدال بود » (Muhtasar Lâri tarihi). Fatih'in Karaman dönüşünde tamamladığı Edirne Yeni Sarayını şehre bağlayan köprüyü Şahabeddin Paşa yaptırmıştır (Kitâbesi, Gök-bilgin, S.257).

³⁰⁸ S. 92.

³⁰⁹ S. 72.

^{309a} Hüseyin Hüsâmeddin (III, S. 221) Çandarlı'nın idamından sonra Burgoslu Halil Paşa'nın vezir-i âzam tayin edildiğini iddia ediyorsa da, hiç bir kaynak göstermez.

Zaganos'un³¹⁰ birinci vezirliğe gelmesi, yani vezir-i âzamlık mevkiine geçmiş olması kuvvetle muhtemeldir³¹¹. Fatih Mehmed, bir müddet sonra "Zaganos Paşa'yı dahi" vezirlikten azletmiş, zevceliğe aldığı kızını boşamış, her ikisini Anadolu'ya nefyetmiş ve Zaganos yerine Mahmud Paşa'yı tayin etmiştir³¹². İhtiyar Şahabeddin Paşa da H. 857 içinde azlolanmış ve son günlerini Filibe'de tamamlamıştır³¹³. Nihayet Mehmed'in eski lalası Nişancı İbrahim Paşa, Hüseyin Hüsameddin'in naklettiğine göre³¹⁴, "Halil Paşa'nın idamında medhül" olduğundan H. 858 Şaban'mda (27 Temmuz-24 Ağustos 1454) tekaüde sevkolanmıştır³¹⁵. Acaba, Çandarlı'nın habs ve katlinden sonra, onun düşmanları neden böyle birer birer iş başından uzaklaştırılmıştır? Görünüşe nazaran bu, koca vezirin idamından sonra asker ve ülema arasında görülen teessür ve aksülamelle izah edilebilir. Rivâyetler, ülemanın büyük kısmı itibariyle daima Çandarlı'ya müzahir olduğunu, onun siyasetini desteklediğini göstermektedir³¹⁶. Öbür taraftan yukarıda uzun uzadıya anlattığımız hâdiseler, onun Kapıkulu arasında eskidenberi sahib olduğu büyük nüfuz hakkında şüphe bırakmaz. Öyle görünüyor ki, devlet gemisini o kadar vartarlardan kurtarmış, ülema ve yeniçerilerin gözdesi emekli vezirin katli,

³¹⁰ Phrantzes, S. 263.

³¹¹ Bir tahrir defterinde (Baş. arşiv. Maliye no. 525) adı *Melik ül-vüzerâ Zaganos Paşa* şeklinde geçer.

³¹² Kritovulos, 192; Mahmud Paşa için yazılmış bir eser olan *Düstûrnâme*'ye göre (S. 103) o, H. 859 Saferinde (1455 Son kânun 21 - Şubat 19) vezir olmuştur. *Düstûrnâme*'de başka bir yerde (s. 97) Umul seferinden sonra vezir ve beylerbeyi olduğuna ait bir telmih vardır *بر خداوندی بولون لا نظیر — بس امارت تختنه قلدی وزیر*. Bu, Neşrî'deki kayda (S. 183) tamamiyle uyar. Zaganos'un Balıkesir'e nefyi işte bu tarihte olmalıdır. Neşrî'de (S. 174) onun, II. Murad'ın ikinci defa tahta gelişinde Balıkesir'e gönderildiği doğru değildir (Bak. yukarıda S. 104). Zaganos'un Balıkesir'deki camii H. 865 de bitmiştir (bak. İsmail Hakkı, *Karesi meşâhiri*, İstanbul 1925, S. 128). H. 866 tarihli vakfiyesinde (Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivi, ana. başlar 1255, S. 513) mütevellî olarak büyük oğlu Mehmed Çelebi'yi, ondan sonra Ali Çelebi'yi tayin etmiştir. Zaganos Paşa kızı Hatice Hatun 11 Zilka'de H. 884 tarihli Bursa kadı siciline göre (Bursa Müzesi, Şer'iye sicilleri A. 3-3, 224a) o tarihte Bursa mîzânı hâsılından günde otuz akça ulûfe almakta idi.

³¹³ A. Bâdi, *Rivâz-ı belde-i Edirne*, Bayezid Kütüphanesi No. 10391; F. Babinger, *Von Amurath*, S. 250, not 89.

³¹⁴ *Amasya Tarihi*, III, S. 222.

³¹⁵ İbrahim Paşa H. 866 Receb'inde halâ hayatta idi. Bu tarihte tertip edilmiş vakfiyesi elimizdedir. Bak. yukarıda not 195.

³¹⁶ Kemal Paşa zâde, 44b-45a; Hüseyin Hüsameddin, III, 221.

Phrantzes'in açıkca kaydettiği gibi ³¹⁷, bir gazez eseri sayılarak asker ve halk arasında derin bir teessür ve hoşnutsuzluk yaratmış³¹⁸, ve genç Fatih, mesuliyeti tamamiyle onun eski düşmanları üzerine yüklemek için, umumî efkâra bir ta'viz olarak, hepsini devlet kapısından uzaklaştırmıştır.

Bütün bu inkişaf lar, İstanbul fethi gibi büyük bir başarı ile nihayet bulan 1443-1453 yılları arasındaki buhrana bağlıdır. Fatih Sultan Mehmed, bu imparatorluk buhranının içinde yaşad ı ve ona kat ı çözüm şeklini getirdi.

³¹⁷ S. 294.

³¹⁸ Karşıla. Z. D o l f i n, Samim Sinanoğlu-Suat Sinanoğlu trc. S. 50, §. 106.

STEFAN DUŞAN'DAN OSMANLI İMPERATORLUĞUNA *

XV. asırda Rumeli'de hristiyan sipahiler ve menşeleri

Açık olarak görünmektedir ki, Türk arşivlerindeki vesikalar, Osmanlı devletinin Balkanlarda yayılışı hakkında bazı görüşleri esassından değiştirecek mahiyettedir. Osmanlı İmparatorluğunun son asrında, Balkan milletlerinin isyan ve istiklâl hareketleri esnasında revac bulan müfrit ve mutaassıp görüşlerin yavaş yavaş yumuşadığını, hatta bazı cesur yazarlar tarafından tamamiyle reddedildiğini biliyoruz ¹. Artık ciddî hiçbir tarihçi, Osmanlı hakimiyetinin yerli idareci ve askerî sınıfları, asilleri ya kılıçtan geçirmek, yahut zorla İslâmiyete sokmak suretiyle ortadan kaldırdığını ve onların yerine imtiyazlı feodal bir hâkim sınıf olarak müslüman Türklerin gelip yerleştiğini ² iddia etmiyor. Bununla beraber XV. asırda, kuruluş devrinde, Osmanlı İmparatorluğunun ayrı bir karakter taşıdığı noktasında ısrarla durmak lâzımdır.

Osmanlı tarihiyle yakından meşgul olan bir kısım araştırmacılar bazı dikkate değer vakıaları tespit etmişlerdir. Evvelâ Osmanlı devletinin din hususunda müsamahakâr siyaseti, gayrı müslim reâyânın dinî işleriyle kendisini alâkadar görmediği vakıası belirtilmiş, Balkanlar'daki hristiyan tebaasına, devşirme ve gulâm sistemi sayesinde idare sınıfına girme imkânları verdiği tekrarlanmış, hatta voynuklar, Martoloslar gibi uzun asırlar varlığını korumuş olan hristiyan askerî gruplar yanında zaman zaman doğrudan doğ-

* Fuat Köprülü *Armağanı*'nda basılan bu makale (İstanbul 1953, s. 207-248) Fatih Sultan Mehmed devrine ait tahrir defterlerinden istifade olunarak o devirde devletin fetholunan memleketlerde yerleşme politikasının mühim bir cephesini ele aldığı için, burada da yayınlanmıştır. Sonradan yaptığımız yeni araştırmaların neticelerini de burada ilâve etmek fırsatını bulduk.

¹ XV. asra ait Raguza vesikaları, müdekkiklere (Jorga, Truhelka) bu istikamette çok yardım etmiştir.

² N. Stanef, *Blgarija pod igo*, Sofya 1935, ve bak. s. 170.

ruya hristiyan tebaadan askeri hizmetler için istifade edildiği münferit vakılar halinde zikredilmiştir ³.

Balkan milletlerinin tarihleri üzerinde eserleri klasik hale gelmiş olan C. Jireçek de, bütün diğer müellifler gibi, idare sınıfına girebilmek için ihtidanın bir şart olduğunu, müslümanların imtiyazlı bir sınıfı teşkil ettiklerini tasdik eder; fakat aynı zamanda, aşağıda uzun uzadıya üzerinde duracağımız bir mesele hakkında dikkate değer bir fikir ortaya atar: Ona göre, Rumeli'de timarlı sipahilerin çoğu eski Bulgar, Sırp, Arnavut veya Rum asil ailelerinden inmektedirler ve eski Sırp devletinden birçok müesseseler kalmıştır ⁴.

Balkanlar'da Osmanlı fütuhatının şartlarını salâhiyetle inceleyen N. İorga, bazı tahminlerinde çok ileri gitmekle beraber, dikkate değer görüşler ileri sürmüştür. O, bir eserinde aynen diyor ki: "Bir asır içinde yerlerini Osmanlı İmparatorluğuna terkeden Balkan hı-

³ Meselâ bak. Hammer, *Hist. de l'empire ottoman*, VII, 356; Ancak o, kaynağındaki "reaya" kelimesini kendine göre tefsir etmiştir. Peçevî'deki metin (II, 230) «سندره و طمشوار يقاسنده رعایا ما بیننده تقدر دلقانلو و توانا و جنگ راغب رعایا وار ایسه» کندیه (ابراهیم پاشا) کلوب بیراقلر آلوب»

Hammer, başka bir eserinde (*Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Wien 1815, s. 276) hristiyanların yoldaşlıkta bulunarak timar aldıklarını söylerken yanılmıştır. Herhalde Aynî Ali'deki "reaya" kelimesini yalnız hristiyan tebaa mânasına almıştır. — D'Ohsson (*Tableau général de l'empire ottoman*, VII, 276) "le Sultan ne prends point des soldats parmi ses sujets tributaires" dedikten sonra 1600 de İbrahim Paşanın Papa kalesinden 600 Fransız askerinin kendi ordusuna iltihakını kabul ettiğini yazıyor (Bu hadise için de bak. Peçevî, II, 228 - 229). — Finlay (*The History of Greece under Othoman and Venetian domination*, London 1856, s. 55-56) Osmanlı Sultanının daha Orhan Gazi zamanından başlayarak her devirde hristiyan askeri kuvvetlere kadrolarında yer vermiş olduklarını işaret eder. — Gibbons (*The Foundation of the Ottoman Empire*, London 1916) Türklerle yerli anasının müşterek bir imanla, İslam dini ile bir yeni millete, Osmanlı milletine vücut verdiklerini iddia ediyor ve diyor ki: Osmanlı Sultanları bu maksatla hakiki ve şuurlu bir islamlaştırma politikası güttüler. *Devşirme* müessesesi bunun bir vasıtası oldu. Bununla beraber onlar dinî hürriyet umdesine bağlı kaldılar. Osmanlı devleti esas kuvvet ve kudretini Rumeli'de kazandı ve o sayede Anadolu'da rakiplerini alt edebildi. Balkan yarımadası hristiyanları, İmparatorluğun kurulmasına yardım ettiler. Onun esas iddiasına karşı bak. M. F. Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, Paris, 1935.

⁴ "Viele christliche Adelsfamilien wurden, besonders in Bosnien, durch Annahme des İslam zu erblichen Spahi's, deren es um die mitte des XVII. Jahrhunderts in Rumelie 1294 gab, meist ehemals christliche Bulgaren, Serben, Albanesen, und Griechen" (*Gesch. der Bulgaren*, Prag 1876, s. 449), "Auch in den Provinzen überlebten viele Institutionen den Fall der alten Südslavenreiche" (aynı eser, 451).

ristiyan devletleri, umumiyetle sanıldığı gibi, hristiyan dinini yok etmek isteyen mutaasıp bir düşmanın sebep olduğu dinî bir katastrof-la ortadan kaldırılmış değildirler... Osmanlılar monarşik birliği ve mutlakiyetin sulh ve sükûnunu, bir tek efendinin hükmünü getirdiler. Osmanlılar bir kavim olarak değil, bir ordu, bir hanedan, bir hâkim sınıf olarak ortaya çıktılar”⁵. “Bizans, Slav ve Osmanlı siyasî nizamları bir tek bütün içinde birbirleriyle kaynaştı”⁶. Mahalli feodal hakimiyetler, devrin umumî tarihî temayülünü temsil eden Osmanlılar önünde birer birer silindi ve Osmanlı birliği içine karıştı. Rumen tarihçisi anarşiden bıkmış olan köylü sınıflarının yeni vahdetçi Osmanlı nizamına taraftar göründüğünü işaret ediyor⁷ ve diyor ki “İdareciler nâdiren Türk menşinden idiler. Subaşı, bey, kefalya; eski knez, voyvoda veya onların yakın akrabası, veyahut İmparatorluğun başka bir eyaletinden gelmiş bazan aynı sıfatta eski bir hristiyanıdan başka bir şey değildiler”⁸. Fakat İorga da, idare sınıfına girebilmek için islâmiyeti kabul etmenin bir şart olduğunu düşünüyor⁹.

İorga’nın esas görüşü, şimdi bir çokları tarafından kabul ve teyit olunmaktadır. L. Hadrovics, son zamanlarda neşrettiği bir eserde, Osmanlı İmparatorluğunun Rumeli’deki teşkilâtının kuvvetle Rum ve Slav tesiri altında kalmış olduğuna işaret etmekte ve demektedir ki¹⁰ “Sırpların, Türk fâtilhlerle beraber Macaristan’a derin surette nüfuzu ve kalelerde muhafaza kuvvetlerinin ekseriyetini teşkil etmesi keyfiyeti, Balkanlar’daki Türk ordusunun, atalarının dininde yaşayan İslâm olmamış Sırp elemanlarıyla dolu olduğunu düşünmemize imkân vermektedir”¹¹.

Osmanlı devletinin yükselişini sağlayan âmillere derin bir surette nüfuz eden P. Wittek’in görüşleri hususî bir yer tutar. O, herşeyden evvel Osmanlı devletinin *uc gâzi devleti* karakteri üzerinde durur

⁵ N. İorga, *Histoire des Etats balkaniques*, Paris 1925, s. 1-2.

⁶ Aynı eser, s. 5.

⁷ Aynı eser, s. 25.

⁸ Aynı eser, s. 26.

⁹ Aynı eser, s. 32.

¹⁰ L. Hadrovics, *Le peuple serbe et son église sous la domination turque*, Paris 1947, s. 45.

¹¹ Hadrovics’in zikrettiği sırp yazarları, J. N. Tomić, K. Dragonović’in yazarlarını maalesef göremedik.

ve bu gâzi devletinin menşede tâbi olduğu hususî bir *uc kültürü*'nün, Osmanlıları, fethedilen yerler halkına tam bir müsamaha içinde yaklaştırdığını ve kaynaşmayı kolaylaştırdığını söyler. "Fâtihlerin gâzi karakteri sayesinde ki, ne Anadolu'da, ne de Balkanlar'da bir kültür inkıtaı olmamıştır" ¹². Aynı âlim şu vakıaya da dikkati çekmektedir "Osmanlıların taarruz ettikleri memleketin medeniyetine o derecede intibak etmeleri, *akritoi*'larm (Bizans hudut askerleri) kitle halinde onlara iltihakını ve hisarların ve küçük şehirlerin kendiliklerinden teslim olmalarını daha kolay bir hale getirmiştir" ¹³. Fakat yine o, büyük fütuhattan sonra merkezî devletin, hristiyan tebaanın kendi dinlerinde kalmasını malî düşüncelerle istediğini, fakat böylece bunlardan idare ve ordu için istifade imkânını kaldırdığını, buna mukabil gâzilerin İslâmiyeti yaymaya çalıştıklarını, *devşirme* müessesesinin ise bu iki ayrı temayülü uzlaştırdığını söylüyor ¹⁴. Buna mukabil millî Türk devletinin teessüsünden sonra bizde yayılmış ve kuvvetle tutunmuş olan bir görüş, Osmanlı İmparatorluğunun, kuruluş devrinde, yani XV. asır ortalarına kadar tamamiyle Türk unsuruna dayanan bir devlet olduğu faraziyesidir ¹⁵.

Osmanlı devleti üzerinde en son yazılmış eserlerde dahi, meselâ XV. asır Osmanlı İmparatorluğunun XVII. asırdakinden derin çizgilerle ayrılmış olduğu, bu iki devrin ana temayülleri ve müesseselerinin bazan hemen aynı kiske altında tamamiyle farklı mahiyet taşıdığı, tarihî şartların büsbütün ayrı olduğu anlaşılmamış görünmektedir ¹⁶. Şu muhakkaktır ki, Osmanlı tarihini muayyen devirleri

¹² P. Wittek, *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum*, Byzantion, T. XI (1936) s. 315.

¹³ *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938, s. 42.

¹⁴ Mez. eser, s. 49. Keza bak. onun, *De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople*, Revue des Etudes Islamiques, 1938, cahier I.

¹⁵ Bu ikrin aşırı bir müdafii *Amasya Tarihi* (İstanbul 1327-1330) müellifi H. Hüsameddin'dir.

¹⁶ İ. H. Uzunçarşılı'nın Osmanlı devleti teşkilâtına dair Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan eserleri (*Kapı kulu ocakları* I-II, Ankara 1938; *Merkez ve Bahriye teşkilâtı*, Ankara 1948, *Saray teşkilâtı*, Ankara 1945) başlıca bu noktadan tenkit olunabilir. *Saray teşkilâtı* hakkında D. T. C. Fakültesi Dergisi'nde yazdığım yazıya (Cilt V, sayı 2) bakınız. Son zamanlarda çıkan Osmanlı teşkilâtına ait bir eserde de (H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic society and the West*, London 1950) muhtelif devirler arasındaki farklılık layıkıyla nazarı itibare alınmamıştır.

içinde ayrı ayrı alarak her devri kendi şartları ve zaruretleri içinde gösterebildiğimiz zaman, o kadar tezdadlı ve karışık görünen vakıalar bir vuzuh kazanacaktır. XIV. ve XV. asırlarda Rumeli'de Osmanlı fütuhatının hangi şartlar altında nasıl gerçekleştiği, eski nizam yerine kurulan nizam ve gelen fâtilhlerle yerli ahali arasında münasebetler ve tesirler meselesi yukarıda gördüğümüz gibi bazı âlimler tarafından açıkca vaz' olunmakla beraber, bilhassa eldeki kaynakların yetersizliği sebebiyle tatmin edici bir cevap bulamamıştır.¹⁷

Aşağıda, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devrine ait timar ve tahrir defterlerine göre ¹⁸, Balkanlar'da Osmanlı yayılışının tamamiyle muhafazakâr bir karakter taşıdığını, ânî bir fetih ve yerleşme bahis mevzuu olamayacağım, eski Rum, Sırp ve Arnavut asil sınıfları ve askerî zümrelerinin yerlerinde bırakılarak mühim bir kısmının *huristiyan timar-erleri* olarak Osmanlı timar kadrosuna sokulduğunu, XV. asırda Osmanlı devletinin hiçbir şekilde bir islâmlaşırma politikası gütmeyişini rakam ve delilleriyle göstermeye çalışacağız. Fakat buna geçmeden önce, burada, bugüne kadar malûm olan kaynaklarda mevcut dikkate değer kayıt ve işaretlerin de şimdi daha açık bir mâna kazandıklarını söylemeliyiz. Esasen bu eski kayıtlar, araştırmalarımızın konusunu devletin başlangıcına kadar götürmeğe müsaade ettikleri için de hususî bir ehemmiyet taşırlar.

Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'la ¹⁹ Âşık Paşa zâde ve Neşri'nin birleştikleri en eski Osmanlı rivâyetinde bu gibi kayıtların mâna-

F. Babinger'in eski Osmanlı bey aileleri ve menşeleri (Ewrenosoghlu, Timurtaş, Turakhan-oghlu, Qarly-zâdeler, Michal-oghlu, Malçoç-oghlu) hakkında araştırmaları (bak. Annali, Pubblicazioni dell'istituto universitario orientale di Napoli, Nuova serie vol. 1 (1940), s. 117) genişletilmek lâzımdır. Evkaf Umum Müd. Arşivi ve Başbakanlık Arşivindeki eski tahrir defterleri bu mevzuda çok malzeme ihtiva etmektedir. Bak. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952. — Babinger'in şu tedkikini maalesef göremedik: *Beiträge zur Geschichte der Türkenherrschaft in Rumelien* (14. und 15. Jhdt.) Brünn-München-Wien, 1944.

¹⁸ Bu çeşit defterler için bak. Ö. L. Barkan, *Türkiyede İmparatorluk devirlerinin nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri*, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt II (1939-1942), ve, T. Halasi Kun, *Avrupa'daki Osmanlı yer-adları*, Türk dili ve Tarihi hakkında araştırmalar, Ankara 1951, s. 83 vd.

¹⁹ Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman* (Die altosmanischen anonymen Chroniken, F. Giese neşr. Breslau 1922, yine onun, MOG, I. s. 49; P. Wittek, *Zum Quellen problem der alt osm.. Chron.* Aynı yer, 77). Oruc, *Tevârih-i Âl-i Osman* (Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch, F. Babinger neşr. Hannover 1925), neşredenın mukaddimesi.

ları açıktır: Osman Gazi ile daha ilk zamanlardan itibaren iş birliği yapan “Harman-kaya (Chirmenkia) kâfirlerinin tekvuru” Koze Michael bu şekilde hareket eden yegâne yerli hıristiyan beyi değildir. Meselâ Osman’ın Taraklı-Yenicesi’ne yaptığı bir akında şu hadise zikredilir «اول یرک (صورقن) کافرلی صمصه چاوشله آشنا اولشلردی همن بونلری کوروب ازی و عورتی اطاعت ایدب استقبال اتدیلر، آرالزنده بر اولوجه کافر واردی، عثمان اتی اوقیب عهد و پیمان اتدیلرکه صمصه چاوش نه درسه اتی قول ایدلر»²⁰ Yerli hıristiyan beyleri ile işbirliği sadece bir ittifak münasebetinden ibaret değildi. Osman Gazi’nin yine ilk faaliyet devresinde

«کندو حقه نوکل ایدب طوغری لبلوجی حصارنه وارپ تکوری قرشو کلب اطاعت ایدب یینه یرنده مقرر قلب اول تکورن بر اوغلی واردی اتی بله اب اندن لفکیه وارپ لفکه تکورنه چادرلو تکوری دخی استقبال ایدب اطاعت ایدب مملکتلرن تسلیم ایدب کندولر عثمانه خاص نوکر اولدیلر»²¹.

Fakat Osman’ın hizmetine giren bu tekvurun müslüman olduğuna dair bir işaret yoktur. Diğer taraftan yine Osman zamanında, daha 1305 de bir Katalan müfrezesinin gelip Osmanlılara iltihak ettiği hakkında Pachimeres’in verdiği malûmat da dikkati çeker²².

Eski Osmanlı rivâyetinde Orhan Gazi zamanında tekvurların ve “kâfir sipahilerin” Osmanlılara iltihakına dair başka kayıtlar vardır. O, daha babasının sağlığında İznik uc’unda yaptığı seferlerden birinde

«کندو کلب قره تکن حصاری اوزرنه دوشب تکورنه آدم کوندردی که حصاری بکارینه سنی حصارکده ابا ایدی همن آد بيم اولسون همان بيم غرضم ازینقدر دیدی»²³.

Hisarın beyi teslim olmamıştır. Fakat Osmanlı fetih usulünü gösteren bu teklifin mahiyeti dikkate değer. Orhan, bey olunca itaat gösteren birçok hisarların tekvurlarını yerlerinde bırakmıştır²⁴. Keza Bursa kalesinin teslimine âmil olan “Bursa tekvurunun veziri”

²⁰ Neşri, *Gihānnumā* (Die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschrî), Th. Menzel’in hazırlık çalışmalarına göre neşreden F. Taeschner, I, Giriş ve Menzel nüshasının metni, Leipzig 1951, s. 28.

²¹ Neşri-Taeschner, 36.

²² Bak. P. Wittek, *The Rise...*, s. 42.

²³ Aşık Paşazâde (Âli neşri), 27.

²⁴ “اورخان تولوهای فتح ایدب تکورنی یینه یرنده مقرر قلشدی” (Neşri-Taeschner, 46); keza Kirmasti hâkimesi ve kardeşinin yerlerinde bırakıldığı hakkında Neşri-Taeschner, 47.

Osmanlıların yanında kaldı ²⁵. İznik fethi sırasında «تکوری استنبول» قوسندن چقب حلقه استنبوله کذب اکثر سپاهی کتیب شهر حلقه اورخانه چقب Bu sonuncu kayıtta kâfir sipahiler'e bilhassa. «استقال ایدوب ²⁶» dikkati çekmek isteriz. İznik'te olan tabii başka taraflarda teker-rür etmekte idi. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, Gelibolu yarımadasına geçince «جنى حصارنك كافرلى بو غازيلرله متفق اولوب يوروديلر ²⁷»

Orhan ve etrafındakilerinı hristiyanlara karşı ne kadar müsamahakâr davrandıklarını 1355 de Osmanlıların eline esir düşmüş olan Selânik başşeskesoposu Gregory Palamas'ın mektupları ²⁸ açık bir şekilde göstermektedir. O, her yerde hristiyanları tam bir serbesti içinde gördü. Orhan'ın oğlu İsmail, hristiyan dini hakkında ona serbestçe bazı sualler sordu. Sonra bizzat Sultan Orhan, Palamas ile ulema arasında umumi bir münakaşa yaptırdı. Bu münakaşayı Orhan'ın rum doktoru Taronites zaptetmiştir. ³⁰ Toplantıya ri-yaset eden Balaban (Palapanis) hristiyan din adamına şu suali sordu “*Biz sizin peygamberinize inanıyoruz, siz neden bizimkine inanmıyorsunuz?*”. Bundaki uzlaştırıcı edâ âşikârdır. Palamas'm başka bir münakaşasını birisi şöyle bağladı “*Bir zaman gelecek ki, hepimiz fikirlerimizde birleşeceğiz*”. Bilhassa dikkati çeken bir nokta da şudur ki, bir Osmanlı şehri olan Biga (Pegae), da Palamas, eski Bizans *hetaeriarch* (general)ı Mavrozoumis'i mahallin en nüfuzlu bir şahsiyeti (subaşı?) olarak buldu ³¹.

I. Murad'm ordusunda, haracgüzâr beyliklerin gönderdikleri mühim miktarda hristiyan yardımcı kuvvetlerin bulunduğu malûmdur ³². Yalnız Anadolu seferlerinde değil, Kosova meydan muharebesinde (1389) dahi Osmanlı saflarında tâbi hristiyan kuvvetleri vardı «خونكار بيوردی خراج كزار كافرله كه يراغله حاضر اولالر كستندل وسراجله جلهسى حاضر اولدى ³³».

²⁵ Âşık Paşazâde, s. 30; Neşri-Taeschner, 39.

²⁶ Neşri-Taeschner, 45. «كويلاك حلقى حصار حلقه زواد ويرمردى وقت اولوردىكم — (Aşık Pşzd. 41). مسلمانلرله ييله ساواشه وارلاردى»

²⁷ Âşık Paşazâde, s. 48; Neşri-Taeschner, 50.

²⁸ G. Arnakis, *Gregory Palamas among the Turks and documents of his captivity as historical sources*, Speculum, vol. XXVI, (1951) no. 1.

³⁰ Arnakis, mez. mak. s. 108.

³¹ Mez. mak. s. 106.

³² Bak. Neşri-Taeschner, 63-64.

³³ Neşri-Taeschner, 66, 73.— Karşıla. H.A. Gibbons (Türkçe terc. Ragıp Hulûsi) s. 151.

Timur'un tarihçisi Nizamüddin Şâmî'ye göre, Yıldırım Bayezid, rakibinin karşısına, "*çatagları ve kâfirleri*" koymuştu ³⁴. Ankara savaşma yalnız Sırp askerleri değil, Arnavut Coia Zaccaria gibi başka Balkanlı beyler de iştirak etmişlerdir ³⁵.

Yıldırım Bayezid'den sonra Osmanlı ordusunda hristiyan timar-erlerinin, voynukların ve diğer askerî grupların ne kadar mühim bir yer tuttuklarını aşağıda doğrudan doğruya Arşiv vesikalarından öğreneceğiz. Fakat burada, 1432-1433 de Osmanlı ülkesini ziyaret etmiş olan bir Fransız'ın dikkate değer müşahedelerini nakletmeden geçemeyeceğiz. Bu Fransız, Bertrandon de La Broquière, II. Murad'm ordusunda, Sırp Despotunun gönderdiği 3000 sipahiden başka Arnavudluk'tan ve Bulgaristan'dan bir çok hristiyan askerlerin bulunduğunu söyler ³⁶. 1439 da Floransa konsilinde Türklere karşı bir haçlı seferinin imkânları üzerinde bir rapor veren Jehan Torzelo da, Padişaha tâti 50 bin hristiyandan bahis ile bunların isyana hazır olduğunu kaydeder ³⁷. O, bununla şüphesiz Padişah'm bütün hristiyan tebaasını kasdetmemiştir; yukarıdanberi Padişah'a tâbi kuvvetleri sıralamaktadır. Bize göre bu elli bin hristiyan, Padişahın tebaası olan hristiyan askerlerdir ve bu rakam, ne kadar mübalagalı olursa olsun, Osmanlı memleketindeki hristiyan askerlerin ehemmiyetli nisbeti hakkında bir fikir vermektedir ³⁸.

* * *

³⁴ * يلدروم بايزيد نیز در مقابل این لشکرهای چیتاغ و افرنج را ترتیب داد بر همه: پسرلاش افرنجی را
"Zafernâme, éd. F. Tauer, Monog. Arch. Orient. vol. V. Praha 1937, s. 255). Meşhur Marko Kralyeviç 1394 de Eflak'ta Osmanlı hizmetinde ölmüştür (bak. *Mélanges H. Grégoire*, Brüksel 1949, s. 568).

³⁵ Jorga, GOR, I, 331.

³⁶ "et de l'armée qui fu dernièrement en Grece, une grant partie estoit Crestiens; c'est assavoir que quant il mande le dispot de Servie, il envoie l'un de ses fils accompagné de III M chevaux de service et aussi d'autres assés d'Albanie et de Voulgairie qui sont Crestiens lesquelz n'osent dire le contraire et sont plusieurs esclaves qui vont à la guerre qui sont Crestiens..." (B. de La Broquière, *Voyage d'outremer*, Ch. Schefer nêşr. Paris 1892, s. 185).

³⁷ "en oultre ces seigneurs cy, il y a plus de cinquante mil hommes chrestiens qui sont subjectz au Turc et incontinent qu'ilz verroyent la puissance des chrestiens se rebelleroyent contre le Turc et seroyent ceulx qui plus le destruiroyent, et oultre tous ceulx cy, il y a une grande multitude de chrestiens subjectz au Turc par tribut..." (B. de La Broquière'de zeyil, s. 265).

³⁸ Yine Torzelo'ya göre Padişah'm bütün askeri kuvvetleri 100 bin süvari ve 20 bin piyadeler (Aynı eser, s. 262-263). Broquière'e göre (s. 185) "s'il veult fait

Arşivde, vaktiyle Sırp Duşan imparatorluğu sınırları içine girmiş olan hemen bütün bölgelere ait XV. asır defterleri mevcuttur.

Araştırmalarımıza Tesalya'dan başlayacağız. Elimizde Tırhala Livasına ait iki defter vardır. Birincisi H. 859 (M. 1454-1455)³⁹ ikincisi H. 871 (M. 1466-1467)⁴⁰ tarihinde yazılmıştır. Böylece bu bölgeye ait en eski defter fetihten ancak altmış yıl kadar sonrasını göstermektedir. Bu defter, Turahan Bey oğlu Ömer Beyin sancak beyliğinde yazılmış olup Tırhala ile beraber Fener (Phenarion) ve Agrafta "vilâyet" lerini içine almaktadır. Burada timarların taksimi şu şekildedir 1 Mirliya hâssı, Tırhala vilâyetinde (nâhiye) 79 eş-kinci timarı, 24 mustahfaz timarı; Fener vilâyetinde 1 subaşı hâssı, 60 eş-kinci timarı, 9 mustahfaz timarı; Agrafta vilâyetinde 1 subaşı hâssı, 7 eş-kinci timarı.

Yekûn 182 timardan 36 sı hristiyan sipahilere aittir. Bazı tipik misâller vereceğiz : "*Timâr-ı Dimitri veled-i Mihal, kadimî sipâhî oğluymuş*"⁴¹. Yine Tırhala'da "*Timâr-ı Mustafa ve Petros birâder-i o, evlâd-ı Mikira (ميكرا) müşterek nöbetce eşerler*"⁴². Tırhala'da "*Timar-ı Iglava ve (اعلاوه) Dominika ve Mazerak (مزارك) evlâd-ı Mikira*", "*Timâr-ı Pavlo, Mikira'nın oğluymuş, kardaşı Paşa-yiğît gözün çıkarmış, gözsüzdür, yılda bir eş-kinci veririlmiş*"⁴³. Son üç misâlde Mikira oğullarının timarlarını görüyoruz. H. 871 tarihli defterde Mikira-ili şeklinde adlandırılan bölge, bu Mikira'ya nisbet edilmiş olmalıdır. Mikira'nın, Osmanlılar memleketi fethettikleri zaman, onlara ilti-

grant armée, tel qui le scet bien m'a dit qu'il trouvera bien VI XX mil hommes en la Grece, mais qu'il les paye de leurs gaiges, c'est assavoir VIII aspres pour homme à cheval et V pour homme de pié; et de ceulx cy, m'a l'en dit que les LX mil seront bien en point."

³⁹ Başvekâlet Arşiv Umum Müdürlüğü, Maliyeden müdevver defterler, muvakkat tasnif numarası 167, 230 varak, tam, ebadı 11 : 29. Timarlarla beraber reâyânın adlarını, vergilerinin müfredatını bildiren bir mufassal tahrir defteridir. Mukaddemesi . . . السلطان محمد خان ابن مرادخان . . .

« صورت دفتر سنجاغ ترخاله که بحکم پادشاه
محرر کشت بمباشرت مراد بك ابن محمود طاش بك
فی تاریخ تسع و خمسين و ثمانمائة »

⁴⁰ Başv. Arşiv., Maliyeden müd. def., muv. tas. numarası 66. Defterin başında sahafeler karışık, ebadı 11 : 29, timar icmal defteri; Şimdiki cildinde yedinci varaka gitmiş olan mukaddemesinde السلطان . . . بفرمان پادشاه . . .
« دفتر مجمل ولایت لواء ترخاله که بفرمان پادشاه . . .
محمد خان بن مرادخان . . . بمباشرت احمد بك بن علی بك بن اورنوس
لسنة احدى و سبعين و ثمانمائة »

⁴¹ Varak 179.

⁴² V. 234.

⁴³ V. 236.

hak eden bölgenin eski hâkimi olacağını tahmin ediyoruz ⁴⁴. Sancakta, H. 859 da gördüğümüz bu 36 timardan gayrisi, Evrenuz Bey yahut Turahan Beyle beraber gelmiş kimselere ⁴⁵ veya gulâm-ı mîrlere (bey-kulları) ve Kapu-kullarına verilmiştir ⁴⁶.

H. 871 (M. 1466-1467) tarihli icmal defterine gelince, son sahife-
sindeki hülâsaya göre timarhıların vaziyeti şudur “*Livâ-i Tırhala: zaîmân 22, kuğât 6, sipâhiyân 343, dizdârân ma’ merdân-i kılâ’ 191, voynuk 103, yamak 203*”. Ayrıca Livadya’da 24 Arnavut *katune*’si, İstifa nâhiyesinde 34 Arnavut *katune*’si vardır ⁴⁷. Bu tarihte sancakta 23 nâhiyet sayılmaktadır (bunların arasında, Mikira-ili, kuzeyde Platamona (bugün Platamon), güneyde Livadya (bugün Lebadea), Lodorik (bugün Loidorikan), merkezde Dömeke (Domokos), Çatalca (Phersala) vardır Ömer Bey hâlâ sancak beyi olarak görünmektedir ⁴⁸. Bütün sancak dahilinde yukarıda gösterilen 343 sipahiden 20 si hristiyanıdır ve bunlar da ancak dört timar tasarruf etmektedirler. Yalnız İzdin (ازدين = Zeytuni) kalesinde topçuluk eden İlandari yalnız başına bir timar tasarruf etmektedir ⁴⁹. Daha önce Todora oğlu Dimitri tek başına bir timar tasarruf et-

⁴⁴ Bak. aşağıda not 91.

⁴⁵ « تيمار مصطفى وند موسى، اورنز بك ايله بله كلش قديميلر دندر » « تيمار كوچوك الياس ولد سري سكيدي، اصلده باباسى تورك اسلندن ايش، طورخان بك بو ولايه كليچك بله كلش و هم مذكور الياس يرار يولداش ايش، مجموع سنجق شهادت اديلر » (Aynı defter, s. 134).

⁴⁶ Bu arada Türk adı taşıyan bir hristiyan timar-eri dikkati çekmektedir, kayıt aynen şudur « تيمار كافر نمورطاش ولد واری » (v. 103b).

⁴⁷ Tesalya’da Arnavut kolonilerinin mevcudiyeti, 1330 tarihine doğru Arnavutluğun Stefan Duşan tarafından fethi üzerine cenuba doğru başlayan Arnavut göçünün bir neticesidir (bak. A. A. Vasiliev, *His. de l’Empire Byzantin*, Paris 1932, II. s. 295). Tırhala defterlerinden XV. asırda Tesalya’daki Arnavut nüfusunun miktarını oldukça sıhhatli bir şekilde tayin etmek mümkündür. Bunlar ekseriya *katuneler* halinde teşkilâtlandırılmış olup hususi bir statüye tâbi idiler. Sonradan aynı bölgede görülen ve büyük kısmı hristiyan Arnavutlardan mürekkep *Armatollar*’m menşei bu Arnavut *katuneleri* olmalıdır (Armatollar için R. Anhegger, *Martoloslar hakkında*, Türkiyat Mecmuası, cilt VII-VIII (1942), 297 vd. *Katune* için B. Djurdjev, *Eflâk kanunu hakkında küçük bir izah*, THİM (1939) s. 186. Arnavutlar için aynı tâbirin kullanılması onların da Eflaklar gibi göçebe olmasından ileri gelmiş olsa gerek. Fakat Tesalya şehirlerinde ayrıca Arnavut mahalleleri daha XV. asırda mevcuttu). — Aynı Alî’nin *Kavânî*’ne göre (Tasvir-i Efkâr neşri s. 40) XVII. asır başlarında Tırhala’da 36 zeâmet ve 439 timar vardı.

⁴⁸ 1473 de Uzun Hasan beğе esir düştü (Neşri-Taeschner, 210). Ömer beğ 1489 da henüz hayatta idi (Aşık Paşaz. s. 237).

⁴⁹ Varak 63 a.

bir başkasiyle, Gin'in oğlu nev-müslüman Ahmed'le müşterek bir timar tutmaktadırlar ⁵⁴. Mikira gibi Kravaldi (قراولدی) nâhiyetine adını vermiş olan bir başka büyük sipahiye de rastlamaktayız. Onun müslüman olan oğlu Halil, Kravaldi nâhiyetinde büyük bir timar tasarruf etmektedir. O, H. 872 de ölünce timarı kardaşı Yusuf'a verilmiştir. Aynı tarihte Fener subaşı olan Hasan bey bin Zenebiş ⁵⁵, herhalde Güney Arnavudluk senyörlerinden meşhur Zenebissi'nin ⁵⁶ oğlu olmalıdır. Tırhala yörükleri beyi Efendre oğlu İlyas beydi ⁵⁷. Aştin oğlu Yakub bey, Suvalak (صوالاق) zeâmetini elinde tutmakta ve kardeşi Mustafa bey de Tırhala'da bir timar tasarruf etmekte idi. Onların babaları Aştin, güney Arnavudluk'ta Aştin-ili'ne adını vermiş olan büyük bir Arnavut senyörü idi ⁵⁸. Yukarıdaki misaller, Hristiyan sipahilerin müslüman olmuş, yani tam mânasiyle osmanlılaşmış ikinci neslini teşkil etmektedirler.

Tırhala sancağında mühim miktarda *Voynuk*'un mevcudiyeti de (103 voynuk, 203 yamak) dikkati çekmektedir.

Şimdi II. Murad devri sonlarına ait bir icmal defteriyle şimale doğru, Makedonya'ya geçiyoruz ⁵⁹. Baş ve sonu noksan olan bu defterden elimize geçen parçalar, vilâyet-i Timur-hisar (Serez şimâli), nâhiyet-i İstefanye (استفانيه) nâhiyet-i Kaloyan ve Nevrekop, voynukan-i vilâyet-i Kaloyan, nâhiyet-i Köprülû, vilâyet-i Kastorya (کستريه) kısımlarını ihtiva etmektedir. Timur-hisar kasabası «melik ül-vüzerâ» Zaganos Paşanın zeâ-

⁵⁴ V. 157 a.

⁵⁵ V. 36 a.

⁵⁶ Zenebissi'ler için bak. A. Gegaj, *L'Albanie et l'invasion turque au XVe siècle*, Paris 1937, s. 28-29, Jorga, GOR, I, 303.

⁵⁷ Efendre oğlu Umur bey, Arvanid-ili defterindeki bir kayde göre (320. timar) I. Mehmed zamanında Akçahisar muhasarasında bulundu. Onun o tarihte Arvanid-ili Sancak beyi olması kuvvetle muhtemeldir. Efendre oğlu Umur beyin oğlu Hızır bey II. Murad devrinde Kırçeva (Krçevo) da bir timar tasarruf etmekte idi.

⁵⁸ H. 835 tarihli Arvanid sancağı defterinde (bak. aşağıda not 88) Aştin-ili geçmektedir. Aştin oğlu Yakub, Şehzade Cem'in lalası olmuştur.

⁵⁹ Baş. Arşiv. Maliyeden müd. def., muv. tas. no. 525 ve 250. Şimdi ayrı ayrı ciltlenmiş bulunan bu iki defter, aslında aynı bir defterin parçalarıdır. 525 no. lu defter ilk kısımdır. Defter, bir timar icmal defteridir. Baş ve sonu noksandır. II. Murad'ın son zamanlarına ait olduğu H. 849 tarihli derkenarlardan anlaşılmaktadır (s. 25 de böyle bir derkenar var).

beyin hâslarının yekûnu, Üsküp hariç, yılda 763. 000 akçaya yük-
selmektedir. Stratejik vaziyeti çok mühim olan bu bölgeyi babası
İşhak beyden tevârüs eden bu kudretli uc-beyinin maaşını XVI.
asırda bile az sancak beyi almıştır. Dikkate değer bir noktadır ki,
İsa beye taallûku olan Hristiyan timar sahipleri gulâm değil, hi-
zmetkâr sıfatı taşırlar. Bunların menşe’de raiyyet veya gulâm olmaları
hatıra gelmez. Her helde bir timar bulamadıkları için dirlik ümi-
diyle İsa bey hizmetine girmiş olan hristiyan askerîler olmalıdır-
lar. Bir kısım hristiyan sipahilerin, timar alamamış akrabaları bulun-
duğunu, fakat bunların askerî sınıfa mensup oldukları için her za-
man timar almak imkânına sahip bulunduklarını biliyoruz ⁶⁴.

Fetihten yarım asır sonra bu bölgede hristiyan sipahiler halâ
oldukça yüksek bir nisbeti muhafaza etmektedirler. Bunlar arasında
zamanla ihtidalar olduğundan bu nisbetin önceleri daha yüksek
bulunduğu şüphesizdir. Mamafih defterde ihtidalarla ait kayıtlar
çok değildir ⁶⁵. Bu bölgede hristiyan sipahilerin timarları umumiyet-
le küçüktür. Bunların arasında yıllık geliri 250 akçadan ibaret olan
timarlara dahi rastlanmaktadır ⁶⁶.

II. Murad devrinde yazılmış Kırçeva (Krçevo), Pirlepe (Pri-
lip) havalisine ait bir timar icmal defteri parçası ⁶⁷ yukarıda ince-
lediğimiz bölgeyi tamamlamaktadır. Eldeki parçaya göre bu bölge-
de 90 timardan 26 sı hristiyan sipahiler elindedir. Bu sipahilerin on
bir tanesi “Kadîmî” işareti taşımaktadır. Burada bilhassa şu kayıt
dikkate değer: “ناحيت قرچوه زعيمش كرك استبان از تحويل شرابدار حمزه” ^{68a}.

⁶⁴ H. 859 tarihli Tırhala defterinde (bak. not 39) şu kayıt dikkate değer
“قرية ليفورث؛ حارج از دفتر؛ مذکور کويده يازيلان کافرلر مذکور سواريلوک حصملري در حارجدن کسنه يوقدر”
(s. 348) ve bak. s. 28.

⁶⁵ Sagrak oğlanı İlyas’ın timarı üzerindeki şu kayıt

“شيمدی اسلامه کان محمدی بن زوبرويکه و پرلدى في اواخر صفر سنه ٨٦٤ در ادرنه

“*Timar-i Oliver ve Aleksî ve Todor... hasıl 252*” — Bu küçücük timarı da üç
kişi müştereken tasarruf etmektedirler. Buna mukabil *Timar-i Nikola, hizmetkâr-i*
İsa bey, 2296 akçeliktir.

⁶⁷ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. 303; timar icmal defteri. Eli-
mizde ancak 85 sahifesi vardır. Çok harap, ebadı 12/35 sm. — H. 849 tarihli bir
derkenardan anlaşıldığına göre defterin tahriri II. Murad’ın son zamanlarına ait-
tir. Bu bölgeyi tahrir etmiş olan emin’in aynı tarihlerde Presba vilâyetini de yaz-
dığı bir kayıttan anlaşılmaktadır (s. 64.).

^{68a} Şarabdar Hamza beğ II. Murad’ın yakmlarındandı (bak. Neşri-
Taeschner, 172). 1473 de Rum beylerbeyi sıfatıyla Tokat’ta oturmakta idi
(Tursun bey, 146). Vakıfları için bak. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 52, 77,
234, 318, 479.

Bu göstermektedir ki, Kırçeva subaşı olarak, meşhur Şarabdâr Hamza beye bir hristiyan zaîm halef olmuştur (timar hâsılı: 35200 akçe).

Pirlepe, Köprülü, Kırçeva ve Kalkandelen'e ait Fatih devri sonlarında yazılmış noksan bir defterde ^{68b} adetleri bir hayli kabarık olan hristiyan sipahiler 20 kadar timar tasarruf etmektedirler. Bir timarda ekseriya akraba olarak beş altı kişi bulunmakta ve bunlardan her yıl biri sefere gitmektedir. Timarlar, ekseriyetle kendi baştinaları, mülkleri, bağ ve bahçelerinin vergileri kendilerine bırakılmak üzere kendi dilekleri üzerine ihdâs olunmuştur. Meselâ

“تیمار خیر و ایدنو و ددیہ برادر استاله و اق و استویہ و دراغوش و نیقولا بونلر قدیمی سیاهی اولدقلری ایچون یلده بری اشکه ملتزم اولدیلر کندو باشندلرینه و ملکلرینه”
Fetihten önceye ait bu kadîmî sipahilerin kendi toprakları üzerinde maişetlerini sağlamak için hizmete tâlip oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Oldukça küçük bir timar üzerinde (2000-3000 akça) beş altı kişinin toplanmış olması dikkate değer. Esasen Sırbistan'da pek çok hristiyan sipahiler 300 le 1000 akça arasında küçük bir gelire kanaat etmektedirler. Pirlepe'de bu kadîmî hristiyan sipahilerin aynı zamanda bir yerde *voynuk* adıyla zikredilmiş olması, menşeleri bakımından mühim bir kayıttır. Aşağıda Sırbistan'da bazı *voynuk*ların timar sipahisi yapıldığına dair başka misâller göreceğiz. Kalkandelen'de 15235 akçalık mühim bir timar tasarruf eden “Zubrvik oğlu yeni müslüman Mehmed bey” kezâ kayda değer. Burada Metropolitler fetihten önce olduğu gibi vergilerden muâftır :
“مدره پولید میدره وفانک التده سلطانم زوک حکم هایونی واردر که قیرچوه ناحیتک باباسلرینه مدره پولید اولا جمیع عوارض و تکالیف دیوانی دن معاف و مسلم اولا”.

H. 859 (M. 1454-1455) tarihli Vılk (Vulk, Vuk) vilâyetine ait tam bir defter-i mufassal ^{68c} bize bu bölge hakkında sarîh malûmat vermektedir. Defter, Trıguşna (ترغوشنه Trguşna), Vulçitrin (Vuçitrn), Morava (موراوی Gilan, Gülhan), Bitolnica (بتولنیچه) Priştina, Lab nâhiyetlerini ihtiva etmektedir. Bütün bu bölgede 170 timardan 27 si “kâfir sipahi” lere aittir. Bunların da dokuz

^{68b} Başv. Arşiv. Tapu def. no. 4. Bu defterde Üsküb'ün nüfusu üzerinde verilen rakamlar bu eski uc merkezinin Yenişehir vs. uc şehirleri gibi kuvvetli müslüman merkezi haline geldiğini gösterir. Üsküpte bu tarihte 718 müslüman haneye karşı ancak 584 hristiyan aile vardı.

^{68c} Başv. Arşiv. Tapu def. no. 2 mükerrer.

tanesi üzerinde "kadîmi" kaydı vardır. Bir tanesi eflaklar kâtibi Branoş (برانوش), ikisi voynuk lagatorlarıdır. Aynı bölgede Novaberda (Novobrdó) kalesindeki 11 nefer topçu, tüfenkçi ve zenberekciden yalnız biri müslümandır ve timar miktarları 500-10.000 arasında değişmektedir. Meselâ topçu Bogoslav 6288, lagator Radoslav 7505 akçalık büyük timarlar tasarruf etmektedirler (Novaberda çeri-başısı 8950, kadısı 8927 akça).

Aynı bölgeye ait 23 sene sonra yazılmış bir defterde durumun büyük bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır.

H. 882 (M. 1477-1478) tarihli Vulçitrin (Vuçitrn) livası mücmel defteri, Vulçitrin, Lab, Gorne Obrasca (Gorni Obravatz), Priştina, Morava, Topolnica (Topolnitsa) subaşılıklardaki timarların durumunu göstermektedir ⁶⁹. Bu bölgede 21 timar, hristiyan sipahiler elindedir. Ayrıca iki timar sahibinin nev-müslüman olduğu tasrih edilmiştir ⁷⁰.

Baş tarafı noksan başka bir Vulçitrin (Vuçitrn) defteri ⁷¹ biraz daha şimal bölgelerini göstermektedir. Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarına ait olması lâzım gelen bu defter Vulçitrin ve havallisi ile Bihor ve Altın-ili (Dibra ile Prezrin arasında İbalea) bölgesini içine almaktadır. Burada da timar tasarruf eden hristiyan sipahilere rastlamaktayız ⁷².

Fatih Sultan Mehmed zamanında feth edilmiş olan Sırbistan, Bosna ve Hersek bölgelerine ait defterler daha eski olmamakla beraber fetih zamanına daha yakın olduklarından hususi bir ehemmiyet taşımaktadırlar.

1469 mayısında tamamlanmış olan Bosna, Hersek, Yelec (لمج) vilâyetlerini ihtiva eden bir mücmel defter ^{72a} bu defterler içinde mev-

⁶⁹ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 16. Mukaddemede « دفتر لواء و لچترین ... بفرمان سلطان محمد بن مراد خان بامانت افشارلوری محمدالمولی بکوره مغلانقره تحریراً » Sancak beyi Sinan beydir. - في اوایل اول الربیعین سنه ٨٦١ و ثمانین و ثمانمائة .

⁷⁰ *Timar-ı Yusuf müslüman-i nev; timar-ı Atmaca müslüman-i nev.*

⁷¹ Başv. Tapu defterleri no. 5 m. H. 883 tarihli derkenarlar bulunduğu göre Fatih Mehmed'in son zamanlarına ait olmalıdır. 883 Recebinde Ahmed bey Sancak beyi bulunuyordu. Fakat 883 Muharreminde sancak beyi halâ Sinan beydi (s. 8 ve 17).

⁷² *Timar-ı Vuk* (s. 15), *Timar-ı Mihayil veled-i Dimitri* (s. 15); Hasan'ın timarı H. 883 Rebiülâhbirinde *Andriya* (اندريه) ve *Guro* (گورو) ya verilmiştir (s. 17).

^{72a} İstanbul Belediye kütüphanesi, Cevdet yazmaları 0.76- « دفتر لواء و لچترین بفرمان ... سلطان محمد بن مراد خان ... تحریرکشت بمباشرة اضعف المؤمنین ایاس الفقیر و اتحف المحورین احمد الحقیر ابتداءه في ابتداء رجب المرجب سنه ٨٦١ و سبعین و ثمانمائة Bundan önce yine Ayas Bey — و انتهاه في انتهاء شوال المبارك سنه ثلث و سبعین و ثمانمائة . » tarafından bir tahrir yapıldığı bu defterden anlaşılmaktadır.

zuumuz bakımından en mühimmdir. Burada bütün bu vilâyetlerde 467 timardan 111 i hristiyanlara ait timarlardır. Bunlardan yalnız 4 ü mustahfaz timarıdır. Ekseriya bir timara müştereken iki ve daha fazla kimse (bazan 12 kişi) tasarruf ettiğinden hristiyan sipahilerin miktarı timar adedinden çok fazladır. Müslümanlara ait 365 timardan 231 i *müstahfaz*'dır ve büyük ekseriyeti başka sancaklardan gelmiş müslüman oğlu müslümandır^{72b}. Fakat *eşküncü* müslümanlar arasında pek çok mühtedi vardır. Mühtediler arasında şu misâl dikkate değer "Timar-ı İsa Bali, Samabor kalesini verüb islâma gelenlerdendir" Dikkate değer bir nokta, hristiyan timarlar her vilâyet-te daima müslüman timarlardan sonra yazılmıştır. Timarlıların menşei bakımından mühim bir nokta da bir çoklarının meşhur Üsküb uc beyi İshak bey gulâmlarına verilmiş olmasıdır. Esasen bu tarihte Bosna mirlivâsı İshak Bey oğlu İsa beydir (İsa beyin hâsları yekûnu 763780 akçadır), ve onun oğlu Mehmet Çelebi de zaîm olarak Pavli vilâyeti başındadır.

Başka yerlerde olduğu gibi burada da hristiyan sipahiler fetihten önceki sipahilerdir. Fakat bir çok "kadîmî sipahiler" de Padişahın emriyle raiyyet statüsüne indirilmişlerdir. Buna ait kayıt ve miktarları şudur

« بلج توابعه اوله سپاهلریش شیمه بکی حاله بادشاهوز عز نهره أمر
اتدوکلری سبیدن رعیت یازلندی » :

'an nâhiyet-i Ras	51 hane
nâhiyet-i Yelec	14 hane
nâhiyet-i İvrace	48 hane
nâhiyet-i Senica	31 hane
cem'an	144

Büyük miktara yükselen Eflaklar kendi statülerini muhafaza etmişlerdir. Yalnız Hersek vilâyetinde 4616 hane ve 198 mücerred (bekâr) Eflak vardır ve vergileri yekûnu 357152 akçaya balığ olmaktadır. Diğer vilâyetlerdeki Eflakların miktarı şudur:

^{72b} Macar taarruzlarına uğrayan bu bölgede Osmanlılar, kaleleri başka yerlerde yaptıkları gibi yıgmamışlardır. Kovac vilâyetinde 1, Kral (Bosna) vilâyetinde 7, Sarayovası vilâyetinde 2, Yelec vilâyetinde 2, Pavli vilâyetinde 3, Hersek vilâyetinde 3 kale vardır (isimleri verilmiştir). Bu sebepten Arnavutluk'ta olduğu gibi timarlarm yarısı mustahfazlar elindedir.

Barça (Senica) vilâyeti 2106

Pavli vilâyeti 448

Eflaklar aşağıda görüleceği üzere on evde bir *eşküncü* verdiklerinden her seferde 716 asker çıkarmaktadırlar. Ayrıca Sarayovası'nda (Kovac vilâyeti) bir müslüman serasker idaresinde voynuklar vardır.

Bundan sonra kale hizmetinde kullanılan mühim miktarda hıristiyan müsellemler reaya gelmektedir. Buna ait mühim kayıt da şudur

«قرال ایلنده و سرای اووه سنده و بلج و هر سگ ایلنده و پاوی ایلنده و قواج ایلنده اولان مسلملرکه بو سنده قلاعلری مصلحتیچون قولشدردکه جمیع عوارض دیوانیه دن واسپنجه و خراجدن مسلملردر اما اتوردقلری یرین عشرلرینی و پرورلر.»

Bu müsellemler kalelerde tamir ve yapı işleri, demircilik, topçuluk, zenberekçilik, çilingirlik işlerinde kullanılan 138 kişiden ibarettir.

Sarayovası'nda İsa beyden tapu ile aldıkları 26 çiftliğe tasarruf ederek beşte biri sefere giden hıristiyan ve müslüman çiftlik sahiplerini de burada zikretmek lâzımdır.

H. 882 (1477-1478) tarihli Sancak-i vilâyet-i Hersek ⁷³ defterinde ⁷⁴ mühim miktarda hıristiyan timar-erlerine rastlamaktayız. Bunlardan bazıları oldukça büyük timarlar (meselâ timar-ı Vukça 5956) bazıları ise çok küçük (meselâ timar-ı Radivoy 430 akçe) timarlar tasarruf etmektedirler. Bu timar sahiplerinden bir kısmının eskidenberi “baştına” tasarruf ettikleri kaydedilmektedir. Hersek'te timar kadrosuna sokulan eski sipahilerden başka, bunlardan bir kısmı da Padişah'm emriyle Eflak tatusüne tâbi oldular. Bu ikinci gruba sokulanlar umumiyetle bir “cemâat” in, yani yarı göçebe bir grubun başındadırlar. Deftere göre bu tarihte Hersek vilâyetinde hepsi 107 Eflak cemâatı vardı. Bu defterdeki kanunlarına göre “sefer olıcak her on evden silâhiyle bir eşküncü çıkar, sefere bile eşer”. Bu eşkinici Eflaklara, voynuk (voynik) adı verilir ⁷⁵. 8-10 aileden 100

⁷³ Hersek (Herzeg, Herzog) bu memleketin hakimi tarafından taşınan bir unvandı. Karli-ili sancağı şeklinde Hersek-ili sancağı, buradan da vilâyet-i Hersek sancağı tâbiri çıkmıştır. Halbuki sonradan sadece *Hersek* kelimesi memleketi göstermeye başladı.

⁷⁴ Başv. Arşiv. Tapu deft. no. 5. Mukaddemede «دفتر اسامی سنجق ولایت هر سگ که سلطان محمد ابن سلطان مراد خان . نوشته شد بمباشرت مولانا محی الدین المشهور بولدان . . . فی اوایل رمضان المبارک سنه الثمین و ثمانین و ثمانمائة»

⁷⁵ Aynı defterde Eflak kanunu şudur «جماعت افلاقان ولایت هر سگ قانونلری بود که ذکر اولنور : خضر الیاس کونی دیمکه معروف اولان کونده هر یلده اودن اوه بر قلووی و بر قوزیلو قیون یاخود بهاسی اون ایکی آقچه و بر قوچ یاخود بهاسی اون بش آقچه و یررلر و هر الی اودن ایکی قوچ یاخود بهاسی آلتش

aileye kadar muhtelif büyüklükte olan cemâatler, tâbi oldukları *knez*'in adıyla anılırlar Cemâat-i Radice veled-i Bogota, cemâat-i Yaroslav veled-i Kute gibi. Bu cemâatlerin yaylak ve kışlakları tayin olunmuştur. Pek nadir olarak köylerde yerleşmiş olanları da vardır. Fakat XVI. asır defterlerinde cemâatlerin ekserisi köylere yerleşmiş olarak görünmektedirler ⁷⁶.

Fatih Mehmed devrine ait bir Semendere (Smederevo) defterinin ⁷⁷ gösterdiğine göre, burası hristiyan timarlı sipahilerin ve Eflak, Voynuk, Martolos gibi başka hristiyan askerî gurupların ekseriyet teşkil ettiği bir bölgedir. Burada aynı zamanda zeâmet tasarruf eden büyük hristiyan sipahiler de mevcuttur. H. 872 (M. 1467-1468) tarihli Braniçeva (برانيچو - Braniçevo) defterine göre ⁷⁸ aynı bölgede müslümanlar elindeki 32 eşkinci timara mukabil hristiyan sipahilerin elinde 59 timar vardır. Fakat timar sahibi 34 kale-erinden yalnız 3 ü hristiyandır. Kalelerde askerî kuvvetlerin büyük ekseriyetini yine hristiyanlar teşkil etmektedir. Güğercinlik (Golubatz) kalesinde 15 tüfenkçi hepsi ulûfeli hristiyan askerleridir (H. 872 tarihli defterde bunlar 10 kişidir). Bu sonuncu deftere göre 40 zenberekçi, 6 demirci hristiyan er daha vardır. Aynı kalede günde iki akçe ulûfe ile hizmet eden 10-15 kişilik bölükler halinde teşkilâtlandırılmış 52 martolos ⁷⁹, ayrıca {neccârlar, bennâlar, yaycılar vesair kale hizmetinde bulunan vergiden muâf

آفچه و الی اوه بر چرکه یاخود بهاسی یوز آفچه و بررلر و بونلردن غیری سفر اولیجاق هر اون اودن سلاحیله بر اشکونجی چقار سفره بله اشر، بو ذکر اولانلر ادا اولندقدن صکره سایر عوارضاندن معاف و مسلملردر». Bu kanunun muahhar bir şekli için bak. S. Süleyman Kanunnâmesi (TOEM ilâvesi) s. 63-64; 1527 tarihli bir *Semendere Eflakları kanunu* : Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, 324-325; Eflaklar için bak. B. Djurdjev, *Nešto o vlaškim starješinama pod Turskom upravom*, Glasnik Zemal. Muzeya, Sarajevo 1940. Eflâk teşkilâtını daha iyi anlamak için Osmanlı imparatorluğunda mümâsil gruplarlar, meselâ yürüklerin teşkilâtı ile mukayese etmelidir.

⁷⁶ H. 925 tarihli Hersek defteri.

Başv. Arşiv. tapu def. no. 16.

⁷⁸ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. muv. tas. no. 5. Timar mufassal defteri, tamam. Mukaddemede

د بما اشر الی تحریر ولایت برانیچو من امره . سلطان محمد بن سلطان مراد خان علی التفضیل والاجال بمعرفت علی بلک ابن میخال فی تاریخ سنة اثین و سبعین و ثمانمائة .

⁷⁹ H. 872 t. defterde Güğercinlik kalesi martoloslarının menşeiini gösteren şu mühim kayıt vardır «صورت مارتلوسان : حراج و اسپنجه و رسوم رعیت و یرمیوب ایلچی (30 kişi) کافرلر، کیمی سپاهی کیمی بو نوع استماله ککش کافرلردر. سایر سپاهی کفرهسی کبی خدمت ابدولر». (30 kişi)

hristiyan grupları vardır. Şehrin hristiyan halkından 76 kişi de “*şehrin ve gemilerin hıfzında*” olmak şartıyla bazı vergilerden muâf tutulmuşlardır. Kalelerde topçuluk veya tüfenkçilik hizmetinde bulunanlar umumiyetle hristiyan timar-erleri veya ulûfelilerdir ⁸⁰. Semendere bilhassa Eflakların ekseriyet teşkil ettiği bir bölgedir. Defterde 151 sahife tamamıyla bu Eflâkların tahririne hasredilmiştir. Başta şu kayıt bulunmaktadır

«جماعت افلاقن لواء سمندره : كثر مالوغه ولد بقولا افلاقرك رئيسدر سلطانم عز نصره
حضرتلى براتيله اون بيك آقچىلى تيار تصرف ادر».

Yayalarda yayabaşı, voynuklarda çeribaşı durumunda olan Eflak knezleri, sipahi sınıfından sayılarak timar almışlardır ⁸¹. Knezlerin altında onlara tâbi Primikûrlar gelir. Ondan sonra Eflaklar vardır. Dikkate değer bir keyfiyet, bu tarihte, burada, Eflakların köylerde yerleşik olarak görünmesidir. Bu Eflaklar, sancak beyine, her *katune*'den bir *komornitsa* (hizmetkâr) ve her beş ev (aile) den bir *voynuk* verirler ⁸². Bir kısım Eflaklar hususi bir durum kazanmışlardır : Meselâ Lefce (Levatz) Eflakları Padişah hâssası olmuşlardır ki, bunu, Eflak rusûmunun Padişaha verilmesi şeklinde anlamalıdır. 35 Eflak da İzvornik (Zvornik) ve Srebrenica (Srebrnitza) ve Havale (Avala) kalelerine hizmet ettikleri için Eflak rusûmundan muâf tutulmuşlardır.

Semendire livâsmda geniş bir voynuk teşkilâtı da mevcuttur. Bunlar, İpek, İzvizde (Zvizde) ve bilhassa Braniçeva nâhiyelerinde toplanmıştır. Braniçeva vilâyet (nâhiye) ine ait H. 872 tarihli başka bir esâmi defterinde voynuklar mufassalan şu şekilde tesbit olunmuşlardır :

⁸⁰ *Timar-ı Nikola ve İstapan, topçiyân-i kal'a-i Resava... hâsıl: 3068; Timar-ı İstapan ve Marko, topçiyân-i kal'a-i Resava.. hâsıl : 2547.*

⁸¹ “Subaşılar ve çeribaşılar... sipâhî kısmındandır.” (Ö. L. Barkan, XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirâî ekonominin hukukî ve malî esasları, I. cilt, Kanunlar, İstanbul 1945, s. 260).

⁸² Buradaki Eflak kanunu eskiliği dolayısıyla da mühimdir

« قانون افلاق بر خانه دن فلوری ۱ غنم ۲ بری قوزیلو و بری ارکک و یکرم خانه بر قانون در هر قانوندن برچرکه و بر باش پینیر و اوچ ایب اورغان و الت ایب یولار و بر قارن یاغ و بر ارکک فیون ویرلر باقی رسوم رعیتدن نسته ویرمزلر و بش اوه ویشک اشتر »

	Lagator	Voynuk	Yamak
1. Resava vilâyeti köylerinde	1	42	107
2. Ravanica (Ravanitsa) vilâyeti	1	5	11
3. Lomnica (Lomnitsa)	1	29	59
4. İzvird (Zvird)	—	2	4
5. Udol (Udol)	1	56	124
6. İjdrel (Jdrel)	1	26	65
7. Ipek	1	57	133
„			
Yekûn	6	217	503

Bu defterde voynuk teşkilâtını açık bir şekilde görmektediriz. Her vilâyette mevcut voynukların başı olarak bir lagator vardır. Bunlara doğrudan doğruya tâbi yamaklar 8-10 kişiye çıkar. Muhtelif köylerde lagatorlara tâbi voynukların yamakları ise 1-3 kişi arasında değişmektedir ⁸³.

Umumiyetle Sırbistan'da voynukların çok ehemmiyetli bir yer tuttıkları daha sonraki defterlerden de anlaşılmaktadır. H. 922 (M. 1516) tarihli bir Alacahisar (Kruşevatz) defterine göre ⁸⁴ bu bölgede bin tane *cebelu voynuk* vardı. Keza daha cenupta Küstendil (Kostandin-ili) de *cebelu voynukların* kesafetle bulunduğu bir bölge idi ⁸⁵. Bu *cebelu voynukların* fiilî muharip olduklarına şüphe yoktur ⁸⁶.

H. 859 tarihli bir Vidin ve havalisi defteri ne ^{86a} göre 185 timardan 18 i hristiyanlara aittir. Ayrıca babaları hristiyan olan iki timar sahibi de tesbit ettik. Bu 18 hristiyan timarmdan 9 u Eflak'dan veya Macaristan'dan kaçıp gelmiş hristiyanlara (Radice, Mihayil, Vladislav, Radohind, Radul, Marko, Branislav) aittir. Bunlardan

⁸³ Voynuklar üzerinde şimdiye kadar tam bir tedkik yapılmamıştır. Bulgaristan voynukları için (XVI. asırdan sonrası) bak. G. D. Galabov, *Osmano-Turski izvori za blgarskata istoria*, Sv. Kliment Ohridski Üniversitesi (Sofya) Tarih-Filoloji Fakültesi yaylığı, C. XXIX, 1942-43, sayı III; yine onun, *Osmano-Turski izvori...*, Sofya Üniv. yaylığı Tarih-filoloji Fak. XXXIV, 2(1938). A. Refik, *Türk idaresinde Bulgaristan*, İstanbul 1933, ve, Ö. L. Barkan, *mez. eser*, 255-266.

⁸⁴ Başv. Arşiv. tapu defterleri, no. 55.

⁸⁵ Başv. Arşiv. tapu def. no. 916. Defter-i esâmi-i voynugân-i livâ-i Küstendil ve livâ-i Alacahisar, tarih H. 892.

⁸⁶ bak. not 151.

^{86a} Belediye Küt. Cevdet yazmaları o.90.

ولایت و دین صورت دفتر مجمل کہ بر موجب اسامی مفصل محرر کشت بحکم ... حاطان محمد ... بمعرفت محمد بن میخال قوی ... فی تاریخ سنہ تسع و خمین و ثمانمائة «
56 varaktan ibaret eksiksiz bir defter. Ebadı 11×29.

bazılarının klavuz ve casus olarak kullanıldığı görülüyor. Buna dair bir misâl 2500 «تیمار لاله افلاقدن کلش قلاغوز کافردر الندہ تذکرہ وار حاصل 2500 کندو اشہ»

Bunun gibiler yanında kadîmi ve sipahi oğlu olan yerli hristiyanlar da vardır. Meselâ «تیمار مخایل ولد استوبہ الندہ برات یوقدر اما قدیمی سپاهی اغدر دیدلر»

Fatih devrine ait Vidin vilâyeti ve tâbileri defterleri tedkik ettiğimiz sahayı garbe doğru tamamlamaktadır. Başka bir defter,⁸⁷ Vidin ve havalisinden başka Belgrad vilâyeti (şüphesiz bugünkü Bjelogradçik), Filoridin (Florentin) ve Bana (Aleksinac şimalinde Banja) kalelerini içine almaktadır. Son sahifedeki yekûnlara göre bu bölgede askerî kuvvetlerin mevcudu şudur : Bütün bölgede 114 sipahi timarı, 74 kale-eri, 193 müsellemler ulûfeci, 56 ulûfeli martolos, 150 müsellemler martolos, 231 voynugân-i günder, 34 dogancıyan. Başlı noksan olan bu defterde biz hristiyan sipahiler elinde yedi adet timar saydık. Fetihten 70-80 sene sonra bu bölgede askerî kuvvetlerin ekseriyetinin hâlâ hristiyan kalmış olması dikkate değer; çünkü hristiyan sipahilerin azlığına mukabil voynukların ve martolosların çokluğu kayde şayandır (yedi hristiyan timarmdan ikisi bu tarihte müslüman olan Balşa oğlu Hamza ve kardeşi Yakup elindedir. Hristiyan sipahilerden biri, Alazar (الازر) "*klavuz kâfirdir*").

Şimdi Sırbistan'dan Arnavutluk'a dönersek, orada da, bu memleketle has bazı tarihî ve sosyal ayrılıklarla beraber hemen hemen aynı durumu görürüz. Bir tesadüf eseri olarak şimdi Arşiv'de en eski defterler bu bölgeye aittir.

H. 835 (M. 1431-1432) tarihli Arvanid-ili defterine göre⁸⁸ bu tarihe doğru Evrenuz (Evrenos) oğlu Ali Bey idaresinde merkezi Ergirikasrı (Argyrokastro, Ginokastrë) olmak üzere bir Arvanid-ili sancağı mevcuddu. Bu sancak, şu vilâyetleri (nâhiye) sınırları içine almakta idi Ergirikasrı'dan başka Kanina, Belgrad, İskarapar (Skrapar), Pavlo Kurtik, Çartalos, Akçahisar (Kri-

⁸⁷ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 18; başlı noksan.

⁸⁸ Başv. Arşiv. tapu def. no. 1 m. 141 varak, ebadı 11:29 sm., 10 uncu varaktan itibaren bir kaç varak noksandır. Mukaddemede « صورت دفتر سنجاق اروانیڈکہ . . . السلطان مرادخان ابن محمد خان. محرر کشت بمباشرت امور بلک ابن صاروجه پاتا . بحکم پادشاه . . . » — Bu defter yakında yayınlanmış olacaktır.

ye, Croia) vilâyetleri. Aynı tarihe doğru Premedi, Yuvan-ili, Presba-ili ayrı ayrı tahrirleri yapılmış bölgeleri teşkil etmekte idi. Nisbeten küçük olan bu bölgeler bazan Ergirikası sancak beyine bağlanmıştır. Meselâ Premedi, H. 844 Şevvalinde (1441 Şubat-Mart) Arnavud (Arvanid) sancağı beyi Todor Muzak oğlu Yakub beye verilmişti ⁸⁹. Premedi bölgesinde Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ve timar sisteminin tatbiki, herhalde Yıldırım Bayezid devrine kadar çıkar. Premedi defterinde onun zamanına ait birçok kayıtlar vardır. Chalkokondyles'e göre ⁹⁰, Osmanlılar Yıldırım Bayezid zamanında Ergirikası havalisindeki beyleri yerlerinden koğarak topraklarını zaptetmişlerdir. Fakat burada, H. 835 defterindeki timar kayıtlarına göre timar sistemi hakiki olarak ancak Çelebi Sultan Mehmed zamanında yerleşmiştir. Vilâyetin öbür Zenebiş vilâyeti adı da bunu teyit eden bir delil sayılabilir. Bu bölgenin senyörü olan Gin (Gjon) Zenebissi, Padişah'm bir tâbii olarak 1418 de öldü ⁹¹. Herhalde elimizdeki deftere göre, burada fetihten ancak 20-25 yıl sonraki durum ile, yani, fethin ilk neticeleri ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bu tarihte Arvanid-ili sancağında 335 timardan 56 sı hristiyan sipahilere aitti; bu % 16 bir nispet gösterir. Bu sipahilerden başka bir metropolid ve üç peskoposa da timar verilmiştir. 335 timarın % 30 u Anadolu'dan sürgün edilmiş müslüman Türklere ve kalan timarlarm ekserisi müslüman gulâmlara aittir. Hristiyan timarlarm bölgelere göre taksimi şekli şöyledir Belgrad vilâyetinde 17, Pavlo Kurtik vilâyetinde (bugünkü Tiran'ın cenubu) 11, Çartolos v. (Elbasan'la Berat ve Timorince arasında)

⁸⁹ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 231, Premedi « ارناود سنجفی ازرنه تودرمزاک اوغلی یعقوب بکه ویرلدی فی اواخر شوال سنه اربع و اربعین و ثمانمائة ادرنه »

⁹⁰ Chalkokondyles, Darko neşri, Budapest 1923. II, s. 29.

⁹¹ Osmanlılar ilk temasa geldikleri bir memleketek ekseriya oranın o zaman ki hâkiminin adım veya unvanını vermektedirler. Bu suretle Kostandin-ili, Şişman-ili (Bulgaristan), Laz-ili (Sırbistan), Kırıl-ili (Bosna), Hersek-ili, Lukaç-ili (Bosna'da), Karli-ili terkipleri meydana çıkmıştır. Bu adlar, umumiyetle bize, bu memleketlerin haracgüzâr olan ilk beylerinin isimlerini ifşa etmektedir. Arnavutluk'taki bölge adları bu faraziyeyi kuvvetle destekler : Balşa-ili, nâhiyet-i Bogdan Ripe (بگدان ربه), vilâyet-i Pavlo Kurtik, nâhiyet-i Kondo Miho, Yuvan-ili. — Bu sonuncusu İskender beyin babası Yuvan'm bölgesidir — Gin Zenebissi için bak. Gegaj, 28 ve benim, *Arvanid defteri*, mukaddime. Onun oğlu Hamza, sancak beyliğine kadar yükselmiştir.

7, Akçahisar v. de 7, Iskarapar'da 5, Ergirikasrı v. de 4, Kanina'da, 4, Klisura'da 3, Timorince (Tomorricë), de 2. — Bunlardan 19 timar *kadîmî* işaretini taşımaktadır. Bir kısmı da “*merhum Sultan'dan berâtı vardır*” kaydım havidir. Hristiyanlara ait bu 60 timardan 24 tanesi 2000 akçeden aşağıdır. En küçük timar 212 akçe (Akçahisar'da Todor Bardid'in timarı), en büyük timar, Yenice kale'de 15128 akçe (üç kişinin müşterek bir timarı) dır. 2000 akçe vasatîyi teşkil ettiğine göre, büyük timarlarm nisbeti yüksek sayılır.

Şimdi daha dar bir sahayı, meselâ hristiyan timarlarm ekseriyet teşkil ettiği Pavlo Kurtik vilâyetini ele alarak durumu daha yakından inceliyelim.

Pavlo Kurtik (پاولو کورتک) vilâyetinde mevcut 20 timardan dokuzu hristiyanlara aittir. Müslüman timarlardan birisi Yenice kale (Bratuşesh براتوشش) kadısına, birisi dizdârına tevcih edilmiştir. Beşi “gulâm-i mir” lere (bey-kulu), biri sipahi oğlanına, biri Ayas Hamza bey biraderine, biri Karii oğlu Ali'ye verilmiştir. Ayrıca subaşı Pavlo Kurtik oğlu İsa beyin timarım bunlara ilâve etmek gerekir. Görülüyor ki, bunlardan da dokuzu bir iki batın önce herhalde müslüman değildiler. Aralarında müslüman olmuş iki tane büyük senyör oğlu, Karli (Karlo) oğlu Ali ve Pavlo Kurtik oğlu İsa bey vardır.

Subaşı İsa beye ait timar, 107 köyde 1225 haneyi (aile) ihtiva etmekte olup mikdarı 81.306 akçedir. Bunun 36 köyü Balşa vilâyetinden, ikisi Kondo Mihov. den, 18 i Gonomaymo (گونومايمو Gonoma) ⁹² ilinden ve ancak 26 köyü babasının tahvilinden (از تحویل پدرش) dir. Bu son kayıt bizzat Pavlo Kurtik'in de bu 26 köyü (köylerin adları yazılıdır) timar olarak tasarruf etmiş olduğunu gösterir. *Tahvil* istilâhı, mevcut bir timarm intikaline delâlet eder. Fakat Pavlo Kurtik vilâyeti tâbiri daha eskiden de bu bölgenin senyörü, Pavlo Kurtik olduğunu ifade eder. Onun müslüman olan ve bu bölgeye subaşı tayin edilen oğlu İsa beyin durumu çok daha üstündür. Pavlo Kurtik'in başka bir oğlu, Mustafa, aynı tarihte Belgrad vilâyetinde 9142 akçelik büyük bir timar tasarruf etmektedir. H. 912 tarihli Avlonya defterinde Mustafa'nın oğlunu (Hüseyin veled-i Kurtik Mustafa حسین ولد قرتی مصطفى) kale-eri olarak görmekteyiz ⁹³. İsa beyin

⁹² Gonoma veya Yonima ailesi hakkında bak. Gegaj, 23-24.

⁹³ Başv. Arşiv. tapu defterleri no. 34. Belgrad (Berat) mustahfazlarmdan.

çocukları İbrahim ve Yusuf (تیمار ابراهیم و یوسف اولاد عیسیٰ بک ولد پاولو کورتک) Tırhala'da 42.399 akçelik bir büyük timarı müştereken tasarruf etmektedirler. Böylece bir yerli senyör ailesinin islâmlaşarak timar sistemi içinde nasıl eriyip gittiğini görmüş oluyoruz. Ancak burada kayde değer bir nokta, İsa beyin timarlarının, tahrir emini tarafından yerinde teftiş ve tahrir olunmaması, yalnız kendi "ikrariyle" yazılmasıdır. Bir istisna teşkil eden bu durum, onun da halâ bir dereceye kadar muhtar bulunduğunu gösterir zannımdayız. Karli oğlu Ali'nin timarı için de aynı şey yapılmıştır.

Defterde Karli oğluna ait kayıt şudur

«تیمار علی ولد قارلی مرحوم سلطان و سلطانز زمانده قارلی یرمش ئولمش سلطانز مذکور علیہ و یرمش فالان قونداشلرنی دخی خوشنود ایدوب بله کوره دیو بیورمش الله سلطانز برائی واردرد».

30 köyden ibaret olan bu büyük timar "tahmînen" 30.000 akçe hesab edilmiştir. Bu timar üzerinde on yıl sonra yapılmış şu kaydı görmekteyiz

«الحالة هذه باکین وققاروعه اولاد قارلی داده شد تحریراً فی اوایل ربیع الاول سنه ٨٤٥ بموضع نوابرده»

Görülüyor ki, bu timar sonra Karli'nin hıristiyan kalmış olan oğullarına tevcih olunmuştur. Karli'nin başka bir oğlu Muzak, daha Çelebi Mehmed zamanında Pavlo Kurtik vilâyetinde ufak bir timar tasarruf etmekte idi ⁹⁴. Fatih devrinde Altun-ili (İbalea) da bir timar sahibi olan Hamza veled-i Karli de büyük bir ihtimalle onun oğlu olmalıdır ⁹⁵.

Pavlo Kurtik vilâyetinde büyük timar sahibi hıristiyan sipahilerden biri de Dimitri Presba (دیمتری پرسبه) dir (timarı 9031 akçe) ⁹⁶. O, sonradan timarını kendi rızasıyla damadı Ozgur (اوزغور - Sguras) a devretmiştir. H. 912 tarihli Avlonya sancağı defterinde ⁹⁷ bu Ozgur'un oğlu Murad bey, aynı bölgede 64.729 akçelik büyük bir timar sahibi olarak görünmektedir.

Yalnız Osmanlılara başlangıçtan itibaren itaat ve sadakat gösteren

⁹⁴ Arvanid sancağı defteri, 249. timar.

⁹⁵ Başv. Arşiv tapu def. no. 5 m., sahife 24.

⁹⁶ Arvanid sancağı sefteri, 257. timar.

⁹⁷ Bak. not 93. Muzakiye (Myzeke) zeâmetleri arasında.

senyör aileleri değil, Araniti ailesinin de ⁹⁸ timar almış olduğunu görüyoruz. Araniti'nin torunu (Ali bey bin Mahmud bey bin Aranid) H. 912 de 29.900 akçelik bir zeâmet tasarruf etmekte idi ⁹⁹. Eski senyörlerin müslüman olan torunlarının timar rejiminde umumiyetle bey sınıfında bulunmaları keyfiyetine dikkati çekeriz. Yukarıda Zenebiş (Zenebissi) oğlu Hasan beyi, Aştin oğlu Yakub beyi zikretmiştik. Bu senyör çocuklarından bir çoğu, Padişah'm sarayında iç-oğlanı olarak yetiştirildikten sonra memleketlerine gönderilmekte idiler. Âsî İskender bey bunun en meşhur misâlidir ¹⁰⁰. Büyük Arnavut senyörlerinden Todor Muzak ¹⁰¹, Todor Muzak oğlu Yakub bey ¹⁰², Todor Muzak oğlu Mehmed ¹⁰³ ve Todor Muzak oğlu Kasım Paşa ¹⁰⁴ gibi şahsiyetlerin atasıdır.

Arşivde tetkik ettiğimiz bu bölgeye ait H. 912 tarihli bir Avlonya sancağı defterine göre ¹⁰⁵, bu tarihte Arnavutluk'un idarî teşkilâtı yeniden tanzim edilmiş ve Avlonya merkez olarak, Belgrad, İskarapar, Kanina, Ergirikasrı, Delvina, Tepedelen ve Premedi'yi içine alan bir Avlonya sancağı meydana getirilmiş bulunuyordu. Biz burada mukayesemizi yalnız Belgrad vilâyetinde yapacağız. Yukarıda gördüğümüz gibi, Belgrad vilâyeti (nâhiye) hristiyan sipahilerin en kesif bulunduğu (61 timarm 17 si) bölgelerden biri idi. H. 912 defterinde ise burada 138 timardan ancak yedisi hristiyanlar elinde kalmıştır. Fakat müslüman timarlılar arasında Laskari oğlu Ali, Özgür oğlu Murad bey oğlu Ali, Matranik Yusuf'un menşelerini tanıyabiliyoruz. Matranik Yusuf'un babası Pavli Matranik (پاولی مطرانک) H. 835 defterinde Belgrad'da timar

⁹⁸ İskender beyden önce isyanları ile Osmanlı devletini bir hayli uğraştırmış olan Araniti için bak. G e g a j, 48-58 ve benim, *Arvanid defteri*, mukaddime, IV.

⁹⁹ bak. not. 93, Avlonya zeâmetleri arasında.

¹⁰⁰ Onun hüviyetini şimdi daha eyi tanıyoruz. Bak. benim, *İskender bey*, İslam Ansiklopedisi, cüz 52.

¹⁰¹ Muzaki'ler için bak. G e g a j, 25-27.

¹⁰² 1441 yılı başlarında Arnavut-ili sancak beyi olarak gördüğümüz Todor Muzak oğlu Yakup bey (bak. yukarıda not 89), 1442 de Macaristan seferinde şehit düştü. Yakub bey Murad'm gözde komutanlarından sayılıyordu (Oruc, 53). Bak. benim, *Arnavudluk'ta Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi*, Fatih ve İstanbul, sayı 2, s. 161.

¹⁰³ Karli livâsmda bir zeâmet tasarruf etmekte idi. Başv. Arşiv, tapu def. no. 140.

¹⁰⁴ Âşık Paşazâde (Âli neşri, İstanbul 1332), s. 191.

¹⁰⁵ bak. not 93.

tutuyordu. Timarı, H. 857 de Hoşkadem adında birisine tevcih olunduktan sonra tekrar Matranik'in oğulları Hızır ve Yusuf'a verilmişti ¹⁰⁶.

Arvanid sancağında az miktarda voynuk da vardır. H. 835 defterine göre Belgrad vilâyetinde Geracice (کراجیجه) köyünde dört voynuk (dördü de kardeş) ve onların akrabası beş yamak, Vişani (ویشانى) köyünde bir voynuk ve oğulları ile akrabalarından mürekkep beş yamak, Visaçko (ویساچکو) köyünde bir voynuk ve üç yamağı kayıtlıdır. H. 991 (M.1583) tarihli bir defterde Visaçko (ویساچکو, Visoçka) voynuklarının ilga edilmiş bulunduğunu görüyoruz ¹⁰⁷. Aynı devirde Rumelinin başka taraflarında olduğu gibi Arnavutluk'ta bazı kalelerde veya derbend (geçit) lerde muâf ve müsellemler ahalî esas itibarıyla "raiyyet" sayılmakta iseler de, ekseriya askerî bir hizmet, muhafaza hizmeti görmektedirler. Bu suretle, hristiyan ahaliden 8 aile Ergirikasrı'da, 12 kişi Belgrad'da, 40 kişi İskarapar'da, 125 aile Akçahisar kalesinde, 48 kişi Kocacık hisarında *muâf ve müsellemler* (معاف و مسلم) berâtı almışlardır. XVI. asır defterlerinde bunların durumları yeni beratlarla muhafaza ediliyorsa da, bazı değişikliklere de rastlıyoruz. Meselâ, İskarapar'dakiler evvelce yalnız cizye vergisi verirlerken, H. 912 tarihli deftere göre "*şimdiki halde harâc ve öşür ve rûsûm-i 'orfiyyelerin bî-kusûr edâ edüp heman 'avârizdan muâf olup İskarapar kalesine hizmet edeler deyu emrolundu*,,. Fakat şimdi bunların miktarı da bir hayli artmıştır (192 hristiyan ailesi, 50 mücerred ve 15 müslüman aile). Kaleleri muhafaza altında bulundurmamak, hiç olmazsa sadakatlerini temin etmek için muâfiyet sistemini pratik bir usul olarak kullanan Osmanlı devletinin bu siyaseti, İskarapar kalesinde nüfusun toplanması ve islâmiyetin yayılması için şüphesiz bir âmil vazifesi görmüştür ¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Arvanid sancağı def. 160. timar.

¹⁰⁷ Tapu ve Kadastro Umum müdürlüğü (Ankara), Kuyûd-i kadime, no. 62. Avlonya mufassal defteri "Voynugân-i Karye-i Visoçka". Başına sahibi voynuklardan bir kısmının bu tarihte müslüman görülmesi dikkati çekmektedir.

¹⁰⁸ XVI. asır başlarında Arnavutluk'ta islâmiyet henüz az yayılmış bulunuyordu. H. 912 tarihli Avlonya sancağı defterinde (bak. not 93) zeâmetlere ait bir kasaba ve 82 köyde 3623 hristiyan ailesine karşılık ancak 70 müslüman ailesi vardı. İskarapar kasabası 15 aile ile bunların içinde en yüksek râkâmı taşımaktadır. Bütün Avlonya nâhiyesinde 14.304 hristiyan aileye mukabil 1206 müslüman aile Ergirikasrı nâhiyesinde 12.257 aileye karşı ancak 53 müslüman aile vardı.

İskender beye karşı uzun mücadelelerden sonra itaat altına alınmış olan şimâli Arnavutluk'taki durum bilhassa dikkate değer.

H. 871 de yazılmış olan bir Dibra (Debre) ve havalisi defterine göre ¹⁰⁹ bu tarihte burada 97 timardan hala 18 timar, hristiyan sipahileri elinde idi (bunlardan biri papastır). Ayrıca nev-müslüman işaretini taşıyan dört timar sahibi vardır. Bu nev-müslümanlardan biri, İskender beyin en enerjik komutanlarından Mois Dibra (metinde Moysa موسى) yı tutan şahıstır ¹¹⁰.

Bu bölgede Voynuklar da mühim bir yekûna balig olmaktadır. Bunların, umumî âmân verildiği zaman baştinalarıyla eski durumlarını muhafaza ettiklerine dair mühim bir kayıt vardır. Bu voynukların bölge içinde dağılışı şekli şudur

Yukarı Dibra (دری) vilâyetinde:	8 eşküncü	24 nefer
Aşağı Dibra vilâyetinde	3 eşküncü	14 nefer
Dulgoberda (Dulgobordo) vilâyetinde:	7 eşküncü	23 nefer
Riyeka (ريقه - Rjeka) vilâyetinde	10 eşküncü	31 nefer
Mat (مات Matia) vilâyetinde :	5 eşküncü	15 nefer
	<u>33</u>	<u>107</u>

Hülâsa, görülüyor ki, başka taraflarda olduğu gibi, fethi müteakip yerli Arnavut sipahileri ve senyörleri, itaat ve sadakatten başka hiç bir şart koşulmaksızın Osmanlı timar ve idare kadrolarına (askerî sınıfa) alınmıştır, ve zamanla islâmiyeti kabul ederek tam manasiyle Osmanlı sipahi ve bey aileleri teşkil etmişlerdir.

Yukarıda mümkün olduğu kadar eski, yani fethe yakın zamanlara ait defterleri kullanarak Osmanlı devleti kadrolarındaki hristiyan eyalet askerleri hakkında malûmatı bir araya topladık, bunların menşeyini ve statülerini izah eden bazı tipik misalleri ve mühim kayıtları işaret ettik. Teferruatlı ve daha sarîh mukayeseler için bütün bu defterlerdeki malzemenin sistemli bir şekilde tanzim ve tasnifi gerekir. Biz bu işe şimdilik ancak, en eski defterlerin ait olduğu Arnavutluk sahasında girişmiş bulunuyoruz.

¹⁰⁹ Başv. Arşiv. Maliyeden müd. def. muv. tas. no. 508. Mukaddime :

« صورت دفتر اسامی ولایت دری و دلفورده و ریقه و چرمینجه و غیرهم فی شهر شعبان المعظم عظم الله شانه عام احدى و سبعین و ثمانمائة الهجرية النبویه » .

¹¹⁰ « یعقوب مسلحان نو مویسه آدلو حاشی دوتامدر » .

<i>Yer adı</i>	<i>Tarih</i>	<i>Defterin durumu</i>	<i>Timarların yekûnu</i>
Tırhala liva	H. 859	tam	182
Tırhala liva.	H. 871	noksan	343 sipahi
Nevrekop, Köprülü, Kastorya vs.	II. Murad	çok noksan	?
Yeleç, İzvecan, Üsküp, Kalkandelen vs.	H. 859	noksan	?
Kırçeva, Pirlipe	II. Murad	noksan	90
Pirlipe	Fatih	noksan	?
Vulçitrin liv.	H. 859	tam	170
Vulçitrin liv.	H. 882	noksan	?
Vulçitrin liv.	Fatih	noksan	?
Hersek liv.	872	tam	467
Hersek liv.	H. 882	tam	?
Semendere liv.	Fatih	noksan	?
Braniçeva	H. 872	tam	Eşkinici 91 Kale- eri 34
Vidin	Fatih	noksan	188
Vidin	H. 859	tam	185
Arvanid-ili liv.	H. 835	bir kaç yap- rak noksan	335
Dibra	H. 871	tam	97

<i>Hristiyan tımarlar</i>	<i>Voynuk</i>	<i>Eflak</i>	<i>Martolos</i>
86	—	—	—
20 sipahi	103 voy. 203 yam.	—	—
var	var	—	—
50	—	—	—
26	—	—	—
20	var	—	—
27	var	—	—
21	—	—	—
var	—	—	—
111	var	7150	—
var	var	107 cemaat	—
var	var	var	—
59	{ 6 Lega.	—	52
3	{ 217 voy.		
	{ 503 yam.		
7	231 voy.	—	{ 56 ulûfeli M. 150 müselle- lem M.
18	—	—	—
60	{ 6 voy.	—	—
	{ 13 yam.		
18	{ 33 voy.	—	—
	{ 107 nef.		

Tedkik ettiğimiz eski defterlerin çoğu, ayrı ayrı gösterdiğimiz gibi karışık ve noksan olduğundan, rakamları ve nisbetleri ihtiyatla karşılamak kaydıyla vaziyet yukarıdaki cedvelde hülâsa edilmiştir.

Kati surette tasdik edilebilir ki, hristiyan sipahiler, tevcih, intikal vesair timara ait yerleşmiş her türlü kaideler bakımından müslüman arkadaşlarıyla aynı muâmeleye tâbi bulunmaktadır. Hristiyan sipahilere ait timarlarm intikalinde, din ayrılığının hiç bir fark meydana getirmediği muhakkaktır. Muhtelif misâllere göre şu vaziyetleri tesbit edebiliyoruz : Bir hristiyan sipahinin hristiyan kalan oğulları babalarının timarma tevârüs ederler. H. 912 tarihli defterde dahi (Avlonya) timar tasarruf eden hristiyan sipahiler görüyoruz ¹¹¹. Bir hristiyan sipahinin timarı, müslüman olan oğluna, yahut herhangi bir müslümana geçtiği halde daha sonra, umumî timar kaideleri icab ettiriyorsa, tekrar hristiyan bulunan öteki oğluna intikal edebilmektedir. Yahut müslüman ve hristiyan oğullar babalarının timarım müştereken tasarruf edebilirler. Müslüman olan oğulların hiç bir halde bir rüchan hakkı görülüyor.

Sipahi soyundan bir hristiyan yeni bir timar tevcih edilmek gerekiyorsa, bu timarın daha önce bir müslümana ait olması da pekâlâ mümkündür. Meselâ Belgrad (bugün Berat) bölgesinde I. Mehmed zamanında bir metropolid elinde bulunan bir timarın II. Murad devrinde kalenin imamına verildiğini, sonra ondan da alınarak Sultanın berâtiyle Angelos adında bir hristiyan sipahiye tevcih edildiğini görmekteyiz ¹¹². Şu misal de bilhassa dikkate değer: “*Mezkûr Mehmed hissesi sancakbeyi mevkuftur deyu arzettiği sebebden İvrado (اورادو - Vradko) nâm kâfire ki aslında sipâhî imiş ve hem hüdâvendigâr yoluna doğruluk gösterdiği için verildi, fî evvel-i Receb sene 883*” ¹¹³. Burada 1- Aslında sipahi bulunmak; 2 - Padişaha sadakat göstermiş olmak, timar tevcihi için kâfi sebep gösterilmektedir.

¹¹¹ Gerçekten bunların adedi bu tarihte artık bir kaç taneden ibarettir *timar-i Dimo Sopotino* (Belgrad nâhiyesinde), *Timar-ı Kniska* (كنيسكا) (Kanina’da), *timar-ı Gin veled-i Andriya* (Hızır’la müşterek olarak Belgrad kalesinde), *Matranik ve Nika* (Belgrad kalesinde Eynebeği ile müştereken), *Giorgi* (Avlonya kalesinde).

¹¹² Arvanid sancağı defteri, 148. timar.

¹¹³ Vulçitrin defteri (bak. not 69) s. 16.

Hristiyan timarlarm devamlı olarak hristiyanlara tahsisi gibi bir şey bahis mevzuu olamaz. Ancak timar kaideleri mucibince babadan oğula intikal etmek suretiyle aynı bir timarın bir kaç batın aynı hristiyan aile elinde kaldığı vakidir. Fakat ekseriya, intikaller neticesinde, miktarda yapılması gerekli değişiklikler sebebiyle, o timarın bünyesi, köyler veya hisselerin çıkması veya yeni hisseler girmesi ile mütemadiyen değişebilir. Böylece aziller, intikaller ve yeniden tevcihler sebebiyle hristiyan sipahilerin timarları değişmektedir. Bunlar, umumiyetle kendi vilâyetleri dahilinde kalmakla beraber bazan yeniden aldıkları bir timar başka bir sancakta olabilir. Bu suretle muayyen bir toprağa bağlı hristiyan sipahi ailelerinden bahsetmek ancak müstesna vaziyette bulunan bazı bölgeler (Bosna) için kabildir. Timar sisteminde metropolid, peskopos gibi hizmet sahiplerine verilen muayyen timarlarm devamlı olarak bu hizmete bağlanmış olduğuna dair bazı misaller de yok değildir.

Müslüman olan bir hristiyan sipahinin hususî bir mükâfat aldığına dair açık bir misâl bilmiyoruz. Yalnız şu kayıt dikkate değer «بومذكور (اوستويه) مسلمان اولوب آدی احمد قونوب مذکور ميراشك حصصی

مذكوره ضم اولندی فی اواسط جاذی الاولى سنه ۸۷۵ در قسطنطنیه»

Fakat buradaki zammın, ihtida ile hiç bir ilgisi olmayabilir ¹¹⁴.

Her halde II. Bayezid zamanında dahi, umumî timar kaidelerine göre hristiyan sipahilere timar tevcih edildiğine şahit olmaktayız ¹¹⁵. Devletin, bilvasıta tedbirlerle olsun hristiyan sipahileri islâm olmaya teşvik ettiğine dair hiç bir delil bulamadık.

Bununla beraber timarlılar muhiti içinde bu hristiyan timar erlerinin yavaş yavaş islâmlaştikları ve tamamıyla ortadan kalktikları da bir vakıdır ¹¹⁶. Bu, tamamıyla kendiliğinden bir sosyal hâdisе olarak gerçekleşmiştir. Burada, umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunda gayrı-müslimleri ihtidâya sevkeden psiko-sosyal âmillер hakkında Arnold'un ve M. Fuat Köprülü'nün ¹¹⁷ söylediklerine ilâve edilecek fazla bir şey yoktur. Eyaletlerde raiyyet

¹¹⁴ H. 871 tarihli Tırhala defteri (bak. not. 40).

¹¹⁵ Bak. not 111.

¹¹⁶ İslâm olan bazı timarlılar babalarının hristiyan adını isimlerinin başında muhafaza etmişlerdir : *Matrak Tusuf, Kurtik Mustafa* gibi.

¹¹⁷ Th. W. Arnold, *Preaching of Islam*, London 1913; M. Fuat Köprülü, *Les origines de l'empire ottoman*, Paris 1935, s. 96 vd.

kitlesinden ayrı, ekseriyeti müslüman olan timarlı sınıfının, bil-hassa sefer zamanlarında ihtidalar için kuvvetle teşvik edici bir muhit teşkil ettiği muhakkaktır. Burada ayrıca işaret etmek lâzımdır ki, eski Balkan aristokrasisinin islâmlaşma-osmanlılaşmasında gulâm sisteminin de ayrıca büyük bir rolü olmuştur ¹¹⁸. Yukarıda gösterdiğimiz gibi, sonradan Balkanlar'da islâmiyetin en ziyade yayılmış bulunduğu bölgelerden biri haline gelen Arnavutluk'ta ilk ihtidalar timar kadrosuna girmiş olan eski hristiyan sipahi sınıfı arasında vuku buldu.

XV. asırda hristiyan timarlıların, umumî timar yekûnuna nisbeti, bölgesine göre %50 (Branıçeva, H. 872) ile %3.5 (Vidin, Fatih devri) arasında değişmektedir. Bütün bölgelerde umumî bir cereyan halinde ihtidalarla hristiyan sipahilerin yavaş yavaş azaldığını bildiğimiz için bu nisbetin ilk fetih yıllarında daha kabarıktığına şüphe yoktur. Keza aynı tarihte Voynukların, Rumeli'nin her tarafında yayılmış olarak büyük miktarlara yükseldiği ve İmparatorluğun askerî teşkilâtı içerisinde mühim bir yer tuttuğu muhakkaktır. Bunlara, Martoloslar'la mühim miktarlara yükselen diğer hristiyan askerî gurupları (kalelerde bennâlar, demirciler, yaycılar, tüfenkçiler, zenberekçiler) ve nihayet muâf ve müsellemler reâyayı ilâve edersek, bazı bölgelerde yerli hristiyan kuvvetlerin bir çoğunluk teşkil ettiği muhakkaktır. Bu hali ile İmparatorluk, Rumeli'de, XVI. asra doğru gördüğümüz manzaradan çok daha başka bir manzara ve karakter arz etmektedir. Fakat, acaba, sonradan kalkan bu hristiyan asker guruplarının her birinin menşei nedir ?

Bu meseleye girmeden önce şu noktanın tesbiti gerekir ki, Osmanlılar ancak menşede askerî sıfatını haiz kimseleri kendi timar kadrolarına kabul etmişler; raiyyeti, yani vergi ödemekle mükellef, çalışan tebaayı dikkatle bu kadrolardan uzak tutmuşlardır. Bazı ihtiyaçlar sebebiyle reâyaya bazı âmme hizmetleri yüklendiği zaman dahi bu yeni durum, onların menşedeki raiyyet statülerini değiştire-

¹¹⁸ Burada *gulâm sistemi* tâbiiriyle, esaret, devşirme, rehn veya intisap suretiyle Saray veya beyler hizmetine girip askeri sınıfa katılma usulünü kasdediyoruz. Bu sistemin ehemmiyeti Lybyer'in kitabında iyi belirtilmiştir *The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman The Magnificent*, Cambridge 1913. Menşe meselesi için bak. M. Fuat Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri..*, THİM I, (1931), s. 241-248.

mezdi. “*Raiyyet oğlu raiyyettir*” prensipi İmparatorluğun daima en esasî hukuk prensiplerinden biri halinde muhafaza olunmuştur ¹¹⁹.

Hristiyan timar sahipleri deftere kaydolunurken, ekseriya “*si-pâhî oğlu*”, “*si-pâhî neslinden*” veya “*kadîmî si-pâhî oğlu*” şeklinde yapılan açıklamalar, bu prensip üzerindeki titizlikten ileri gelmektedir. ¹²⁰ Sipahi neslinden olmadığı meydana çıkan bir timar sahibinin elinden timarın geri alındığına dair bir kayde de rastladık ¹²¹. Timar almamış hristiyan sipahi oğullarının defterde reâyadan ayrı yazılması dikkati çeker. Bunların sipahi oğlu oldukları hususî bir kayıtle bilhassa belirtilir ¹²². Timar-eri olsun, voynuk olsun herhangi bir askerî gruba dahil olmak için askerî sınıftan gelmek ¹²³, bir sipahi ailesiyle akrabalığı bulunmak lâzımdır ¹²⁴. Hristiyanlar için kullanılan “*kadîmî si-pâhî*” tâbiri, ekseriya onların fetihten önceki durumlarına bir işaret olsa gerektir. Hiç olmazsa, H. 835 tarihli Arvanid-ili defterine göre fetihten 20-25 sene sonra oğulları timar tasarruf etmekte olan “*kadîmî si-pâhîler*” hakkında bu hükmün doğruluğundan emin olabiliriz. Serez civarında Glamovik adında birisine ait bir köyün Padişah hâssı olarak zaptolunduğunu, fakat sonra

« ابا عن جديسفره اشتر ارباب تيماردن اوليوب صكره دن بر طريقه تيماره دخول ادن و طويچي و جيجي ¹¹⁹ اولغله رعيتدن خلاص اولماز مادامكه حين تحريره محرر اسملرين دفتردن اخراج ايجيه رسم رعيتلرين و برلره (Kanunâmê, Ankara DTC Fakültesi İ. Saip yazmaları no. 5120, v. 143 a.) . Osmanlı siyaset - nüvisleri, İmparatorluğun sukutunu, bu prensibin terk edilmesiyle izah ederler. bak. *Koçi bey Risalesi*, A. K. Aksüt neş. İstanbul 1939, s. 31, 38, 42-46.

¹²⁰ “*Timar-ı Dimitri veled-i Mihal, kadîmî si-pâhî oğluymuş*” (167 no. lu defter, bak. yukarıda not 40). Yukarıda birçok timarların bu suretle işaretlendiğini göstermiştik.

« ماژره ادلو بر کافر کلدی امر دستور و پررکنز برمدی درشدینک اوستون یانه برزخرا جسوز کافر ¹²¹ دوشورین خراج وقیون دخی آله سوزلر هم درشدی بکلین و هم اشکونه اشین دیدی ایله اولسه الله بجی و برلده کافر جمع ایلیه هم درشدی بکلیه و هم اشکونه اشه تعریراً فی اخر ذی الحجه سنه ۸۴۲ بیورت ایتان » (Başbak. Sonradan yapılmış şu derkenar vardır « کرو اسنه حکم اولندی رعیت چقدی » Arşiv. Maliyeden müd. def. no. 231. Premedi def. s. 42).

¹²² Tırhala'da Luşa (لوشا) köyünde reâya arasında bir grup “*mez-kûrlar sipahî oğludur*” diye, ayrıca kaydedilmiştir (167 no. lu defter, 321). Agrafta vilâyetinde Balta-oğlu karyesinde üç hristiyan “*süvari oğulları*” kaydı altında yazılmıştır (167 no lu. defter, 449 a.).

« مذکورون طوغانجیلر کسنیه رعیت و یماق اولیب سپاهی زاده لر اولدقلری سبیدن کندو عشرلر نه ییلده ¹²³ « بری جیبله اشکه التزام کوسقروب اشکنجی قید اولدیلر » (16 no. h Vulçitrin defteri. v. 20a, defter için bak. not 69).

¹²⁴ « تيمار کافر تورطاش ولدواری مذکور کافر تيمار یمش دکدر اما حصصلی تيمار برلر » (167 no. lu defter, 105 a.).

oğluna bu köyden on bin akçelik bir timar tahsis edildiğini gösteren 1472 tarihli bir hüküm ziyâdesiyle dikkate değer (bak. Zeyil no. XI). Bu Glamovik, şüphesiz eski bir asilzâde idi. Mülk olarak tasarruf edilmiş olan bu toprak Padişah hâslarına ilhak olunarak mirî toprak haline getiriliyor. Fakat sonra herhalde Glamovik oğlunun müracaatı üzerine bundan on bin akçelik bir kısmı kendisine timar olarak verilmiştir. Burada bilhassa şu prensibi belirtmek lâzımdır ki, eski asilzâdelerin toprakları üzerinde bir dereceye kadar hakları tamnıyor, ancak bu, bir timar mutasarrıfının haklarından ileri gitmiyordu.

Diğer taraftan hristiyan raiyyetin timar kadrosuna girememesi mühim bir netice daha doğurmuştur : Hristiyan sipahilerin raiyyet kitlesinden beslenmiyen adeta kapalı bir zümre teşkil etmeleri ¹²⁵, islâmlaşmalar neticesinde gittikçe ortadan kalkmalarını kolaylaştırmıştır. Hususî bazı hallerde timar verilmiş olan bazı şahısların raiyyet sınıfına çevrilmesi dikkate değer ¹²⁶. Bu gibi şahısların menşei kaydedilmemiştir. Fakat herhalde raiyyetin doğrudan doğruya sipahi olması imkânsız gibiyse de, sipahilerin bazı mühim sebeblerle raiyyete çıkarıldığı her zaman görülmüştür ¹²⁷.

Bütün delillere göre hristiyan sipahiler, Osmanlı devleti tarafından hristiyan raiyyet arasından alınmış olamazlar. Fakat herhalde bunların, ortadan kaldırılmış olan devletin askerî sınıfına mensub olduklarını gösteren deliller vardır.

Türklerin, Balkanlar'da, "yalnız hükümdarları değil, devlet içinde esas rolü alan sınıfı, yani zâdegânı kılıçtan geçirdikleri ve bıraktıklarını da zorla İslâmiyete soktukları" iddiası ¹²⁸, çoktan bir tarafa bırakılmıştır ¹²⁹.

¹²⁵ Bununla beraber timarlılar katiiyen kapalı bir sınıf teşkil etmezler. Serhadlerde, savaşlarda yararlılığını isbat eden menşei bellisiz garip-yiğitler, gönüllüler, sipahi-sınıfa alındığı gibi yedi sene askerlik dışında şeylerle meşgul olan sipahizâdeler de bu sıfatlarını gaybederlerdi. Böylece timarlılar sınıfının teşekkülünde kan değil, hizmet esas olmuştur (bak. not 127).

¹²⁶ Bak. not 121.

¹²⁷ «یدی سنه کاسبلر سلکنه منسلک اولسهلر حین تحریرده دفتره رعیت یازلسهلر شک و عوارضلری آنور» - رعایا اولورلر بن سپاهی ایدم سابقاً المده براتم واردد دیمک مفید اولماز» (Kanunnâme, MTM, I, 310). «بونلر اسپاهی کاورلر امش، تیماردن دوشمش، بو ولایتک کافرلری عامی اولدقلری وقت بونلر دوغرولق آتمش،» (Arvanid-ili def. 11. timar). - اول سبیدن سنجق بکری مسلم ایدب»

¹²⁸ K. Kadlec, *Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves*, Paris 1933, s. 97.

¹²⁹ Bak. C. Truhelka, Köprülüzade A. Cemal terc. THİM, I, 57 vd.

Yerli hıristiyan sipahi sınıfının yerlerinde bırakılması, fatih devlet tarafından yalnız Bosna'da tatbik edilmiş istisnâî bir siyaset değildir. Arnavutluk'ta eski senyörlerin ve sipahi sınıfının nasıl tımar kadrosu içine alınmış olduğunu yukarıda misâlleriyle gösterdik. Arnavutluk'taki hıristiyan sipahiler ise, eski defterlerde Makedonya'da, Sırbistan'da ve Tesalya'da gösterdiğimiz hıristiyan sipahilerden hiç bir suretle farklı değildiler. Şayet Bosna'da varlıklarını yirminci asra kadar sakladıkları halde öbür tarafta bu sipahiler daha XVI. asırda ortadan kalkmışlarsa, bunun sebepleri malûmdur.

Burada baştına mefhumundan hareket etmekle bir çok meseleler hakkında daha açık bir fikre sahip olacağımızı sanıyorum. Bosna'da Osmanlı fethinden önce *baştına*, Truhelka'nın tarifine göre, hükümdarların mühim bir hizmet karşılığında bir şahsa irsî ve daimî mutlak mülk olarak vermiş oldukları bir arazi parçasıdır. Bu arazi satılabilir, terk ve ferağ edilebilirdi. Bütün angarya ve vergilerden muâftı. Baştinaya sahip olmak, asalet sıfatını tazammun ederdi ¹³⁰. Bu durumda baştına, esas itibariyle Osmanlılarda Padişah temliklerinden farklı bir şey olmayıp ¹³¹ Osmanlı arazi hukukuna yabancı bir mefhum değildi. Fakat Osmanlılarda temlikler, tımar sahasını daralttığı, hazine aleyhine netice verdiği için fevkalâde hallerde verilir ve zaman zaman umumî bir gözden geçirme muamelesine tâbi tutularak bir kısmı aslına, mirî arazi haline irca edilirdi ¹³². Şu halde Bosna'da mühim miktara balığ olan baştinaların, sahiplerinin ellerinde bırakılması Osmanlı devletince eski devirlerin müesseselerine karşı hakikaten ehemmiyetli bir müsamahayı ifade eder. H. 882 tarihli *Hersek sancağı defteri*'ndeki şu mühim kayıt dikkate değer

”بوندن اشاغی یازلان کمنهل قدیمی سیاهلردر شمدکیحالدہ پادشاهمز امریلہ
الرنده بولنان باشتہلریلہ افلاقیہ عادتق اوزره بازلدلرکہ افلاقیہ عادتق ویرلر“

Burada baştinalar (müslüman oğulları eline geçince “çiftlik”) “*Hersek zamanındanberü tasarruf ettikleri kendülerin yerleri*” dir. Ancak

¹³⁰ Aynı makale, s. 53, 57.

¹³¹ Elimizde en eski Osmanlı temliknâmesi, H. 749 tarihile Orhan'ın bir temlikine aittir; bak. *Arşiv Kılavuzu*, I, İstanbul 1938, 1 no. faksimile.

¹³² Bak. *Bursa şer'îye sicillerine göre Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları*, Belleten sayı 44 (1947), s. 695. Bu sicillerden 200 kadarı bir cilt halinde T. T. K. yayınları arasında tarafımdan çıkarılmak üzeredir.

sahipleri “*âdet üzere öşür ve resimleri*” ni verirler. Bosna ve Hersek’te mülk, yani baştinalarım muhafaza eden timar sahipleri, Anadolu’da topraklarını irsi bir aile malı olarak muhafaza etmiş olan mülk-timar sahipleriyle de bir bakıma aynı durumdadırlar ¹³³. Bu suretle Osmanlıların, Anadolu İslâm sahasında olduğu gibi, Balkan hristiyan memleketlerinde de kendilerinden önceki arazi hukukuna riayet ettikleri bir hakikattir ¹³⁴. Bu suretle Bosna’da kendi toprakları üzerinde asırlarca varlığını korumuş olan bir hristiyan timarlılar sınıfının devamına şahit oluyoruz.

Sırbistan ve Makedonya sahasına geçerseniz, burada Osmanlı fethinden önce sipahiler, Bosna’dakilerden farklı bir durumda idiler. Bosna’da toprağı baştına olarak benimseyen asillerin kudret ve nüfuzu mütemadiyen arttığı halde, Sırbistan’da büyük asillerin iktidarı yeni bir memur sınıfı lehine gittikçe azaltılmıştı ¹³⁵. Sırbistan’a ve Makedonya’ya ait Osmanlı tahrir defterlerinde, Bosna’da olduğu gibi, baştinalariyle yerlerinde bırakılan kadîmi sipahilere rastlamıyoruz. Oralarda baştinayı voynukların arazisi olarak bulacağız. Bosna’da baştinasız asil tasavvur etmek hemen hemen imkânsız olduğu halde ¹³⁶, Sırbistan’da durum aynı değildir. Burada, fetihten önce sipahilerden çoğunun baştinasız olduğu, fakat buna mukabil *pronija*’lar tasarruf ettiklerini biliyoruz ¹³⁷. Duşan kanun mecellesine göre, *pronija*, satılamaz, satın alınamaz, vakfedilemezdi ¹³⁸. Bu iktâ’lar, Osmanlı timarma çok yakındır; ve çok muhtemeldir ki, Osmanlılar, Sırp sipahilerini yeni devlete sadakatten başka hiç

¹³³ Truhelka; irsi timarlar tesisi neticesinde Bosna’daki durumun ve baştina mefhumunun halis Osmanlı-İslâm müesseseleri üzerine tesirinden bahseder (mez. makale, s. 16 vd.). Fakat mülk-timarların Anadolu’da Osmanlılar tarafından daha önceleri tatbik edilegelmış olduğu vakıasını unutmış görünmektedir.

¹³⁴ Şu nokta da bilhassa kayde değer ki, Sırbistan ve Bosna’da köylüye mülkiyet hakkı tanımayan ve onu üzerinde çalışmakta olduğu toprağı bağliyan arazi hukuku (bak. Kadlec, 105 vd., Truhelka, 46-52), Osmanlı arazi sistemi ile tezat halinde değildi (Osmanlı arazi hukuku hakkında şimdi bak. Ö. L. Barkan, *Osmanlı imparatorluğunda çiftçi sınıflarının hukuki statüsü*, Ülkü Dergisi, sayı 49, 50, 53, 58, ve, *Türkiye’de toprak meselesinin tarihi esasları*, Ülkü, sayı 60, 63, 64; ve aynı müel. *XV. ve XVI. asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları*, I, *Kanunlar*, İstanbul 1945).

¹³⁵ Kadlec, 100-101.

¹³⁶ Truhelka, 56.

¹³⁷ Kadlec, 98.

¹³⁸ Kadlec, 98-99.

bir şart koşmaksızın - yani bilhassa İslâmiyete girmeye mecbur bırakmadan eski *pronija*'larında Osmanlı timarlıları olarak ibka etmiş olsunlar; yalnız, herhalde yeni tahrirlerle mevcut vaziyeti timar sistemine uydurdular. Hristiyan sipahilere bazı bölgelerde pek cüzi timarlar verilmiş olması bunların eskiden de fakir sipahiler olduklarını gösterir. Halbuki hristiyan senyörlerin ve senyör oğullarının büyük timarlar tasarruf ettiklerini yukarıda gördük. Mamafih buradan baştina sahiplerinin voynuk, baştinasızlarm sipahi yapıldıkları gibi bir kaide çıkarmamalıdır. Nadir de olsa bazı hallerde bir voynukun timar-eri olduğunu görmekteyiz ¹³⁹. Böylece Sırp asillerinin umumî timar rejimi altına sokularak muhtelif sebeblerle yerlerini değiştirmeye mecbur olmaları, onların Bosna'da olduğu gibi muayyen topraklara bağlı sipahi aileleri halinde devam etmelerini önlemiştir. Fakat Sırbistan ve Makedonya'da da baştina sahibi küçük asiller voynuk olarak varlıklarını saklamış görünmektedirler. Burada baştina Bosna'dakinden farklı mahiyette olmalıdır. *Voyni* veya *voynici*, Duşan'm Sırp imparatorluğunda *Vlastelin* (büyük asilzâdeler) in aksine siyasî ve iktisadî ehemmiyeti olmıyan, adedleri pek çok küçük asilzâdeler sınıfını teşkil ediyordu ¹⁴⁰. Kuvvetle iddia olunabilir ki, fiili muharip olarak Osmanlı ordusunda mühim bir miktara yükselen voynuklar, eski Duşan imparatorluğunun yayılmış bulunduğu sahalarda mevcut baştina sahibi küçük asillerden gelmektedirler. Yukarıda tedkik etmiş olduğumuz sahalar vaktiyle bu imparatorluğun hududları içine girmiş yerlerdir ve Osmanlı imparatorluğunda voynuk baştinası esas itibariyle eski karakterini muhafaza etmiş görünmektedir. Osmanlı devrinde baştina adı altında birbirinden ayrı başlıca iki çeşit arazi kâd edilmektedir 1— Raiyyet baştinası, 2— Askerî hizmet sahiplerine tahsis olunan baştina (voynuk baştinası, dogancı baştinası, akıncı baştinası v. s.). Raiyyet baştinasının, reâyâ elinde umumî mîrî arazi sistemine tâbi çift (çiftlik)lerden esas itibariyle bir farkı yoktur. Yeğâne fark, bunların hristiyanlar elinde olması ve haraca tâbi bulunmasıdır. Bu sebeble bunlara "haraclı baştina" da denmektedir ¹⁴¹.

¹³⁹ «تجار تودرس و دمتري، مذکور دمتري ویشوق امش مذکور کوبل داغلمش جمعنه و خراجنه ملتم»
«اولدغیچون مذکور تودرسه مشترک قلوب ویرلمش» (167 no. lu Tırhala defteri, 126 a).

¹⁴⁰ Kadlec, 97-98.

¹⁴¹ «Eğer voynuklardan biri haraflu raiyyet baştinasını tasarruf etse hem harac alına ve hem ispence alına ve hem öşür alına.» (M. 1516 tarihli Bosna defteri kanunnâmesi,

Bu gibi baştinalar sonradan mülûmanlar eline geçse bile sahibi harac vergisini ödemeğe mecburdu ¹⁴². Askerî baştinalar, bu arada voynuk baştinaları ise, reâya çiftliklerinden (baştinalarmdan) farklıdır. Voynuk baştinası Ali Çavuş kanunnâmesinde ¹⁴³ şöyle tarif olunur “*ve bir bahşı dahi şol mezârî’dir ki; baştina itibarı üzere voynuk tâifesine tayin olunmuştur ki, erbâb-i divân istilâhında baştina, çiftlik demektir, ve ziraat ve hırâset ederler, ‘âşâr-i şeriye ve rûsûm-i örfiyyelerinden ve harâc ve ispencelerinden ve ‘avârız-i divâniye ve cemi’ tekâlîf-i örfiyyeden muâf ve müsellemlerdir, baştinaları hangi karye hududunda ise min ba’ad sahib-i arzın ve gayrın medhali yoktur, öşür ve rûsûmları kendülere mahsusdur.*”

Buna ilâve edilebilecek bir nokta, voynuk baştinalarının oğullar, kardeşler ve akraba elinde muhafaza olunduğudur. Baştina üzerinde, voynuklara yamak olarak, kaideten oğulları ve kardeşleri ve diğer akrabası yazılır. Ölümünde voynukluk onlardan birine verilir. Osmanlı baştinasının bu durumu, yani: 1 - Muayyen büyüklükte sınırlı toprak parçalarından ibaret bulunmaları, 2 - Bir dereceye kadar bir irsî aile toprağı olması, 3 - Vergilerden muâf tutulması, fetihten önceki Sırp baştinasının karakterlerini muhafaza ettiğini gösterir ¹⁴⁴. Osmanlıların fetihten önceki voynuk baştinasını muhafaza ettiğini gösteren bazı vesikalar da mevcuttur. Dibra voynukları hakkında şu kayıt ¹⁴⁵ bu bakımdan dikkati çeker «*بو مملکت امان ورلدکده عام حکم ورلمشکه دوتا کدککری باشته لری کنه بر قرار سابق اللرنده اولا دیو اول جهتن بو وجهله ازرلینه مقرر اولدی.*»

Presba vilâyetine ait şu eski kayıt da voynukların ve topraklarının menşeiini göstermesi bakımından mühimdir

«*وینوق : نیقولا ولد دوشیک - یماق کین و میلان و دمتی بو مذکورلر قدیمی سپاهی اوغللری اولدقلری سییدن اللرنده که ملککرنه باغلرنه و تارالارنه وینوق یازلدیلر . الواقع فی اوایل محرم سنه ۸۵۸ در ادرنه*» ¹⁴⁶.

Barkan, *Kanunlar*, s. 398). — İstanbul hâsalarında *Ortakçı baştinası* da hususî bir durum arzeder. bak. Barkan, mez. eser, 94.

¹⁴² Bak. H. 1022 tarihli *Ohri kanunnâmesi*, Barkan, mez. eser, s. 295.

¹⁴³ Ali ç avuş *Kanunu*, H. Hadzibegic neş. Glasnik Zemal. Muzea i Sarajevo, H (1947), s. 158. Karş. İ. H. Uzunçarşılı, Belleten 59 (1951), s. 398.

¹⁴⁴ Umumiyetle Sırbistan ve Bosna’da baştina hakkında bak. Kadlec, 98, 102-105; Truhelka, 53 vd.

¹⁴⁵ H. 871 tarihli Dibra (Debra) defteri, bak. not 109.

¹⁴⁶ II. Murad devrine ait Kırçeva defteri (bak. not 67) sahife 62.

Kaloyan vilâyetindeki şu kayıt ta dikkate değer

« جيلو قالو ولد مارول - يماق برادران مذکور یوان و کورقو و بويه و ميلوش »

Bunun üzerinde şu derkenar vardır

« محال فوج اوغلو کرم الديرى بك معرفتيله الارندکە ملککارنه وينوق يازدلرله يلدە رسي

جيهلو اشترى في اول جازى الاخر سنة ٨٥٨ در ادره » .

Alaca-hisar (Kruşevatz) ve Küstendil (Kostandin-ili) voy-nuklarına ait H. 892 tarihli müstakil bir voynuk defterinde ¹⁴⁷ her voynukun bir “baştina” (باشته) sı olduğunu ve bu baştinaların mahi-yetini öğreniyoruz ; bir fikir vermek üzere bir tanesini aynen naklediyoruz “*Cebelu voynuk Yuvan veled-i Olivir (يوان ولد اولوير) baştina: 6 tarla, bir çayır, bir bostan*” Baştinalar aşağı yukarı hep bu vüsatte idirler. Bazı baştinalarda fazla olarak değirmen, meyva ağaç-ları da vardır.

Sırp baştinasının esas itibariyle muhafaza edilmiş olması Osman-lıların umumî politikasına uygun bir vakıadır Osmanlıların, keşiş-leri, metropolidleri ve peskoposları eski yerlerinde eski imtiyazlarıyla ibka ettiklerine göre ¹⁴⁸, o derecede şiddetle hissedilen asker ihti-yacını karşılayabilecek eski askerî sınıfları muhafaza etmeleri kadar tabiî bir şey olamazdı.

Bizzat voynuklara gelince, bunların şüphesiz en mühim vasfı “askerî” olmalarıdır ¹⁴⁹; onlar, raiyyet değildirler; raiyyet statüsüne girmezler. Yukarıda naklettiğimiz misâlde görüldüğü gibi bazılarının *kadîmî sipâhî* olduğu bilhassa zikredilmiştir. Hattâ bu sıfatları dolayı-sıyla bir voynuk kolayca timarlı sipahiler sınıfına intikal edebilmekte idi ¹⁵⁰. Aynı devirde bunların fiilî muharip olduklarına, savaştıklarına şüphe yoktur ¹⁵¹. Hiç olmazsa H. 892 tarihli Küstendil ve

Başv. Arşiv. tapu defterleri no. 21. Defter-i esâmî-i voynugân-i livâ-i Küstendil ve livâ-i Alacahisar.

« کشیشان قلابقیا (Kalabaka) مذکور کشیشلاروک مرحوم بایزید خوندار زمانشدن برو کلان پادشاهلارک و سلطاننیز براه و ارکه باغلرندن و ذکرمنلرندن و اولرندن و طوارلرندن هر نه یرده ملککاری و ارایسه معاف ٤٠ » (167 no. lu Tırhala def. s. 124 a).

¹⁴⁹ « . . Yürük ve tatar ve voynuk tayıfeleri dahi askerîdir » (Sultan Süleyman Kanun. TOEM. s. 40), ve Galabov, *Osmono Turski izvori*., 21.

¹⁵⁰ Bak. yukarıda not 139.

¹⁵¹ XVI. asırda dahi Pojega voynukları “atları ve tonları ve gönderleri ve kalkanları ile” uc hizmetine ve akma eşmekte idiler (bak. H. 952 tarihli *Pojega kanunu*, Barkan, mez. eser, 303). Bosna’da Brod, Nartova, Akhisar ve Sin kalelerinin muhafazası voynuklara bırakılmıştı (H. 922 tarihli *Bosna kanunnâmesi*, Barkan, 395). Karşıla. Broquière, 208.

Alacahisar voynuk defterinde ve H. 991 Avlonya defterinde ¹⁵² adları geçen cebelu voynuklar (وينوغان جيلويان) menşede böyledirler¹⁵³. İstabl-i âmir'e (امير عامر) bağlanmış olan Bulgaristan voynukları, varlıklarını daha uzun zaman sakladıkları halde diğer bölgelerde voynukların azaldığını veya büsbütün ilga olunduğunu görmekteyiz. Görünüşe nazaran yaya ve müsellemler gibi bunlar da evvelâ fiilî muhariplik hizmetinden geri hizmetlere alınmışlar; sonra voynuk yamaklarının zamanında tamamlanmaması yüzünden *günder*'lerin ortadan kalkması ¹⁵⁴, baştinalarm reâya toprağı arasına karışarak kaybolması ¹⁵⁵, merkezin tedbirleri zamanında alamaması ¹⁵⁶ yüzünden teşkilât bozulup dağılmış, yahut bizzat hükûmet birçok yerlerde zaman zaman voynukların bu sıfatlarını kaldırarak ¹⁵⁷ ellerindeki baştinalarm gelirini hâs veya timara bağlamıştır.

Osmanlı devletinin hristiyan timarlarda olduğu gibi, eski voynukları ibka etmekle beraber, onları da kendi bünyesinde mevcut mümâsil kadrolara göre teşkilâtlandırdığı muhakkaktır. Osmanlıların en eski askerî teşkilâtı olarak bilinen yaya ve müsellemler teşkilâtı ile ¹⁵⁸ voynuk teşkilâtı arasında benzerlik ilk bakışta göze çarpar. Öyle sanıyoruz ki, voynuk teşkilâtındaki voynuk, lagator, baştına gibi tâbirler hangi esasların Sırp devrinden intikâl ettiğini, ve Türkçe çeri-başı (ser-asker), gönder, yamak, eşkinici gibi istilâhlar da Osmanlıların bu teşkilâta neler getirdiklerini göstermektedir. Esas itibariyle müsellemlerin *çiftliği*, baştinaya çok yakındır. Çiftlik üzerinde de intikal hakları geniştir. Çiftlik, müsellemin “oğullarından veyahut karındaşlarından veyahut gayrı akrabalarından kimleri kalırsa” ona intikal eder ¹⁵⁹. Fakat

¹⁵² Küstendil ve Alacahisar voynuk defteri, bak. not 147; H. 991 tarihli Avlonya mufassal defteri, bak. not 107.

¹⁵³ Buna mukabil *Kara-voynuklar* vardır (XVI. asır birinci yarısı, Galabov, 20).

¹⁵⁴ Bak. Kanunnâme-i voynugân, Barkan, mez. eser, s. 266.

¹⁵⁵ Buna dair bir misâl, bak. Galabov, 55.

¹⁵⁶ Bak. Galabov, 58, 62.

¹⁵⁷ H. 991 tarihli Avlonya defterinde (bak. not 107); *voynugân-i mensûh-i karye-i Visočka, Karye-i Grabočka ma' voynugân-i mensûh-i Karye-i Grabova, Voynugân-i mensûh-i karye-i Pothom*; Bulgaristan'da mensûh voynuklar için bak. Galabov 59.

¹⁵⁸ Bak. Âşık Paşazâde 40, 97; Neşri-Taeschner, 45.

¹⁵⁹ H. 924 tarihli *Gelibolu müsellemler ve piyâde kanunu*, bak. Barkan, mez. eser, 242.

baştinaya da, müsellemler çiftliğinde olduğu gibi, yamak adedini doldurmak için hâricîden adam sokulmaktadır. Baştına da, çiftlikler gibi, vaktiyle ait olduğu şahsın adıyla zikrolunur¹⁶⁰. Yaya ve müsellemler teşkilâtında yaya-başlılar; voynuklarda, çeri-başlılar ve lagatorlar komutan olup timar alırlar. Onların altında bir tarafta yayalar, öbür tarafta voynuklar gelir. Gerek yaya ve müsellemler, gerek voynuk teşkilâtında, daha aşağı derecede, vazifeleri aynı olan ve *yamak* adı verilen yardımcı namzedler yer alır. Bunların mikdarı her iki tarafta da muayyendir (2-8 yamak). Her yaya, müsellemler veya voynuka tâbi yamakların heyet-i umumiyesine her iki teşkilâtta *gönder* (günder) adı verilmektedir. Nihayet her iki teşkilât aynı muâmeleye tâbi olmuşlar ve evvelâ bazı geri hizmetlere tahsis olunduktan sonra ekseri bölgelerde lağvedilerek çiftlik veya baştinaları timarlara verilmiştir¹⁶¹. Voynukların H. 779 (M. 1377-1378) da Rumeli Beylerbeyi Timurtaş bey tarafından ihdas edildiği iddiası¹⁶², ancak bir yeniden teşkilâtlandırma faaliyeti ile alâkalı olabilir.

Voynukların, fetihten önceki yerli hristiyan sipahiler olduğu hakkında Heşt Behişt'in (Nurosmaniye küt. 3209, varak 364a) şu kaydı mühimdir

« جمعی از انصار لشکر اسلام از نصاری اهل ذمت اند و سپاهیان قدیم از ممالک قبل از استیلای سلاطین با حشمت و این قوم و بتی معروف اند و در میان نصاری سپاهکاری و لشکرکی موصوف سلاطین مجاهد در ابقاء این طائفه معاهد ملاحظه صلاح دینی و دنیوی نموده اند »

Yukarıda hristiyan timarlı sipahiler ve voynuklar gibi birbirinden ayrı askeri grupların menşeiini izah ederken, en eski Osmanlı vesikalarından geriye doğru giderek bunların fetihten önceki zümrelerle alâkalarını göstermeğe çalıştık ve Osmanlı devletinin, bunların eski arazi ve sınıf statüsünü esas hatlarında muhafaza ettiğini işaret ettik. Şüphesiz bu suretle birçok Bizans-Slav müesseseleri Osmanlı İmparatorluğuna intikal etmiştir. Eski hristiyan sipahilerin, yerlerinde bırakıldıktan sonra, hiç olmazsa bir takım yerleşmiş âdât ve ananâta, eski ile birdenbire ve tamamiyle alâkalarını kesmiş olmaları ihtimal dışındadır. Rumeli'de Osmanlı timarının daha iyi tanınması bize umumî timar sistemi içinde dışarıdan gelen bu mahalli izleri

¹⁶⁰ *Baştina-i Dimitri*, yahut *çiftlik-i yaya Oğulbeği* gibi.

¹⁶¹ Bak. not 157.

¹⁶² Hoca Sadeddin, *Tâc üt-tevârih*, I, 94.

tayine yardım edecektir. Burada, bu tesir ve nüfuzu göstermek üzere yalnız timar bünyesine girmiş olan bir mahallî mahsul vergisini bahis mevzuu edeceğiz.

XVI. asır başlarına kadar çıkan bir kanunnâme kaydına göre ¹⁶³ Sofya havalisinde timar sahipleri reâyadan öşür vergilerini aldıktan sonra fazladan *harman resmi* adıyla baştına başına iki kile buğday ve iki kile arpa almaktadırlar (bunun mahalli kile ile alındığı da ayrıca işaret olunmuştur). Bu vergi, müteâmil Osmanlı kanunlarına aykırı bir vergidir ¹⁶⁴. Bunun içindir ki, Kanunî Sultan Süleyman Belgrad seferine giderken, harp bölgesine yakın bu havali reâyasını memnun etmek düşüncesiyle ¹⁶⁵ bu vergiyi kaldırmıştı. Fakat sipahiler, sonradan ihtiyarların şehâdetiyle “*bu vilâyet küfr ü dalâlet içinde iken reâyadan âdet-i harman alınugeldiğini*” ileri sürerek bu verginin iadesine muvaffak oldular (H. 932) ¹⁶⁶.

Biliyoruz ki, daha Çar Samuel zamanında (976-1014) Bulgar köylüsü, mahsul vergisi olarak, yılda bir ölçek buğday ve bir ölçek darı, ayrıca bir küp şarap vermekte idi. Bulgaristan, Bizans idaresine geçince bu vergiler aynen ibka edildi ¹⁶⁷.

İşte Osmanlı devrinde, öşürden ayrı olarak gördüğümüz maktû mahsul vergisi bu vergiden başka bir şey değildir. Aynı vergiye XIX. asırda *gospodarlık* adıyla Vidin ve havalisinde rastlamaktayız. Bu tarihte köylü, çift başına muayyen miktarda (50 okka) buğday, arpa ve mahlûtta ibaret olan bu vergiyi “agalar a” ödememek için 1850 tarihinde büyük bir isyan çıkarmıştı ¹⁶⁸. Bu suretle Kanunî Süleyman’ın teşebbüsüne rağmen kaldırılmayan bu kadîm vergi, timar bünyesine yerleşmiş ve İmperatorluğun son zamanlarına kadar varlığını saklamıştır. Burada ilâve edelim ki, Osmanlı timarının bünye-

¹⁶³ *Sofya kanunu* (H. 932), Barkan, mez. eser, 232.

¹⁶⁴ Anadolu’da Şark eyaletlerinde *resm-i şahnegî* adı altında bu mahiyette eski bir vergi ekseri mahallerde kaldırılmıştır (Barkan, mez. eser, *resm-i şahnegî* maddesi). Karş. W. Hinz, *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15 und 16 Jahr.*, ZDMG, Bd. 100-1, s. 181.

¹⁶⁵ Bu havali ahalisi 1443 de ilerliyen Macar ordusuyla birleşerek isyan etmişlerdi (Halil İnalıcık-Mevlut Oğuz, *Yeni bulunmuş bir Gazavât-ı Sultan Murad Han*, DTCF Dergisi VII. sayı 2, s. 488).

¹⁶⁶ Barkan, 232.

¹⁶⁷ C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 410.

¹⁶⁸ Halil İnalıcık, *Tanzimat ve Bulgar meselesi*, Ankara 1943, S. 45-107.

sine girmiş olan fetihten önceki zamanlara ait mahalli vergiler bundan ibaret değildir ¹⁶⁹.

Yukarıda, Fatih devri defterlerinde rastladığımız *Martolosları* (مارتولوسان) işaret etmiştik. Bu kayıtlara göre 1 - Martolosları Tuna üzerindeki Güğercinlik, Vidin kalelerinde görmekteyiz; 2 - Güğercinlik'te bunların sipahi neslinden hristiyanlar oldukları tasrih olunuyor; 3 - Bunlar, ulûfe, yani yevmiye alan martoloslarla, müsellemler, yani vergilerden afvedilmiş martoloslar olarak iki gruba ayrılmaktadır; 4 - Güğercinlik ulûfeli martolosları 10-15 kişilik *bölük*'ler halinde bir reis idaresinde bulunmakta ve her *bölük*, reisinin adıyla zikredilmektedir; her martolosun yevmiyesi iki akçe'dir. Bu martolosların akınlara katıldığı anlaşılıyor. Martolosların oğulları ve kardeşleri onlarla beraber ayrıca yazılmışlardır.

Martolos kıtalarının II. Murad tarafından tesis edildiği iddiası ¹⁷⁰ şüphesiz martolosların menşeiini izaha kâfi değildir. Yukarıdaki misallerden, bunların XV. asır ikinci yarısında hudutta, Tuna üzerindeki kalelerde hizmet gören bir askerî teşkilâta tâbi olduğu görünmektedir. Muahharan martolosların umumiyetle, hudut, kale askeri, akıncı sayılmaları ¹⁷¹ onların bu menşei ile münasebettar olsa gerektir. Donado da Lezze, Fatih Sultan Mehmed devrinde onları tıpkı akıncılar (*simili a questi aganzi*) gibi telakki etmektedir ¹⁷². Yukarıda tedkik ettiğimiz iç-Rumeli defterlerinde martoloslara rastlamadığımız halde onlar bu bölgelerde ancak müteakip asırlarda görülmektedirler ¹⁷³.

¹⁶⁹ Delvina'da Sopote (سوپوتة) köyünde evli reâya sipahiye yılda bir kile buğday bir kile arpa verirdi (912 tarihli Avlonya defteri). Bosna'da hane başına alman Pulaçine (پولاچينه) nakdî vergisi ta'dilen muhafaza olunmuştu. Bu verginin yarısını timar sahibi yarısını sancak beyi alırdı (1516 tarihli *Bosna kanunu*, Barkan, 397, 399). Gelibolu livâsında bazı Rum köylerinden alman şıra vergisinin eski devirden kaldığı hakkında kanunnâmede şu ibâre vardır “*Žikrolan kabakulak âdeti ve monapolya kadîmî kanunlardır*” (1519 tarihli *Gelibolu kanunu*, Barkan 236). Eski vergilerin nasıl ibka edildiği hakkında bilhassâ bak. *Kıbrıs kanunu*, Barkan, 349.

¹⁷⁰ Barbar'a göre (bak. Anhegger, *Martoloslar hakkında*, *Türkiyat Mecmuası*, c. VH-VHI (1940-1942), s. 285).

¹⁷¹ Anhegger, mez. mak. 283 vd.

¹⁷² Anhegger'de s. 286, 308. 1455-1468 arasında yeniçeri ocağında hizmet etmiş olan bir Sırp, Michael Konstantinovic, hatıratında *Martulusi*'lerden bahsile, bir kaç yüz kişiden ibaret bu askerlerin hudut muhafaza bölgelerinde nöbetçilik yaptıklarını söyler (Jireček, *Gesch. der Bulgaren*, s. 456).

¹⁷³ Anhegger, 286 vd.

Osmanlılar, kalelerde, ihtiyaçları olan büyük miktarda muhafaza kuvvetlerinin yerini tutmak üzere reâyayı kullanmakta idiler. Bu usul, reâyayı muâf ve müsellemler kılma suretiyle kale muhafazasına tayin etmek şeklinde, iç-Rumeli’de ilk fetih zamanlarından beri tatbik edilmiştir. Martolosların aslen raiyyet mi, yoksa askerî mi oldukları keyfiyeti menşeleri araştırılırken bilhassa üzerinde durulması gereken bir noktadır ¹⁷⁴. Reâyadan olan diğer hizmet sahipleri, meselâ derbendciler gibi, defterlerde onların da bazan muâflığı işaret olunur (müsellemler martoloslar). Esasen derbendci reâyanın martolos yapıldığına dair vesikalar vardır ¹⁷⁵. Voynuklarda olduğu gibi hususi mahiyette bir baştinanın martolos teşkilâtının bir unsuru olduğunu sanmıyoruz. Bazan baştinalı martoloslardan bahsolunuyorsa ¹⁷⁶, burada baştinayı reâyaya çiftliği olarak anlamalıdır ¹⁷⁷. Aynı şekilde XVI. asır başlarında Bosna’da reâyadan bin kişi akıncı yazılmış ve “baştinaları” her türlü vergiden muâf kılınmıştı ¹⁷⁸. Bununla beraber bu sınıf içinde kara martolos, müsellemler martolos, ulûfeli martolos adlarıyla gördüğümüz muhtelif grupların herbiri ayrı bir menşeden gelmiş olabilir. Herhalde asıl martoloslar, menşede, muâf ve müsellemler reâyadan ayrı, muayyen ve müstakil bir teşkilât olmalıdırlar. Bizzat martolos adı Osmanlılara yabancı bir menşe göstermektedir. Bunu, Anhegger’in düşündüğü gibi Bizans’ta mı ¹⁷⁹, yoksa Sırp-Macar hudut teşkilâtında mı aramak lâzım geldiği bir meseledir. Osmanlıların, ihtiyaçların zoru altında bu sınıf askeri, muâf ve müsellemler reâyasının ilhaki ile genişlettiği, ve bazı teşkilât hususiyetlerinin (*bölük* teşkilâtı) gösterdiği gibi, yeniden teşkilâtlandırmış olduğu kuvvetle iddia olunabilir. Donado da Lezze’nin Fatih Mehmed’in Karaman ve Uzun Hasan seferlerinde ordusunda 6000 hristiyan martolos bulunduğu hakkında ifadesi mübalagalı olsa bile ¹⁸⁰, bu

¹⁷⁴ Bak. s. 168. Fevkalâde bir hizmet karşılığı bir martolosa timar va’dedildiğini biliyoruz (Dursun bey, TOEM ilâvesi, s. 130).

¹⁷⁵ Bak, Anhegger, ilâveler, no. 19. Muâf ve müsellemler derbendcilerle ait nâdir bir muâfiyet beratının Zeyil’de fotosu (no. X) vardır.

¹⁷⁶ Anhegger, 293.

¹⁷⁷ Bak. yukarıda not 141.

¹⁷⁸ Bak. H. 922 tarihli *Bosna kanunnâmesi*, Barkan, mez. eser, s. 397.

¹⁷⁹ Anhegger, 285.

¹⁸⁰ Bak. Anhegger, ilâve. no. 3 ve s. 286.— Yukarıda, not 172 de Konstantinoviç’in verdiği miktarla karşıla.

devirde bunların Rumeli'deki hristiyan askerler arasında ehemmiyetli bir yer tuttukları şüphesizdir. Macaristan fethinden sonra ise, bu memlekette bilhassa kalelerde kullanılan sırp aslından martoloslar çok mühim bir yer tutacaktır ¹⁸¹.

Truhelka'nın vaktiyle, muâsır Raguza vesikalarından ilham alarak Bosna için yazdığı şu satırları bugün Rumeli'nin geniş bölgelerine hiç tereddüdsüz tatbik edebiliriz. O, diyordu ki "Bu vesikalar, Osmanlıların katiiyen yerli müesseseleri tahrip etmeyip bilâkis bu müessesâta tamamiyle tetabuk etmek suretiyle o müesseselere hatta hizmet dahi ettiklerini isbat etmektedir. Bir kere Bogomillerin, emlâklerini gaybetmek istemedikleri için kütleler halinde islâmiyeti kabul ettikleri keyfiyeti bir efsaneden ibarettir. Tarihen müsbet bir tek vakıa yoktur ki, cebrî ihtida keyfiyetini isbat edebilmiş olsun. Buna mukabil müslümanların, girdikleri yerlerdeki hristiyanları kendi dinlerinde taciz etmeden bıraktıklarının delili ise pek çoktur" ¹⁸².

Eski Osmanlı defterlerinin tedkikinden anlaşıyor ki, hakikatte Osmanlı fethi, âdeta sistematik bir şekilde muayyen safhalarından geçerek gerçekleşirdi. Evvelâ bir haracgüzârlık devresi, bir alışma zamanı teşkil eder; onun arkasından, bazan tamamiyle sulhcu vasıtalarla yerli hanedan bertaraf ediliverir; fakat eski devlete mensup unsurlar muhafaza olunur ve yapılan bir tahrirle bunlar Osmanlı nizamına intibak ettirilirdi. Bunu müteakip yeni nizam tedricen her şeye kendi kalıbını verirdi. Fakat hiç bir zaman eski nizamın birden ve toptan ilgası, Osmanlı kanun ve nizamlarının zorla tatbiki gibi bir şeye rastlanmamıştır. Denilebilir ki, Osmanlılar feth ettikleri bölgelere muhafazakâr bir siyasetle yerleşmişlerdir. Dinî müesseseler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ¹⁸³, vergiler ¹⁸⁴, yerli

¹⁸¹ Bak. Anhegger, 287 vd.—Martoloslar hakkında şu yazıyı göremedik: D. J. Popovic, *O martolosima ci turskoj vojsci*, Prilozi, c. 8 (1928), s. 213-229.

¹⁸² Mez. makale, türkçe terc. 57-58.

¹⁸³ Arnavutluk'ta dağlarla birbirinden ayrılmış vadi ve havzalar, *Jupe*'ler eski senyörlerin hakimiyet sahalarını tahdid etmekte idi. Bu *Jupe*'ler, Osmanlı idaresinde idari birliklerin (ekseriya subaşılık) esasını teşkil etmekte devam etti. Makedonya ve Sırbistan'da aynı durumu görmekteyiz. Osmanlılar, Macaristan'ı feth ettikleri zamanda eski idari hudutları muhafaza etmişlerdir (H. Kun'un T. T. K. tarafından çıkarılmakta olan *Segedin sancağı defteri* mukaddemesi).

¹⁸⁴ Bak. yukarıda not. 169, ve Hinz, mez. makale.

âdetler ¹⁸⁵ ve nihayet askerî zümreler esas itibariyle muhafaza olunmuşlardır. En büyük ve şümüllü yeniliği timar sistemi teşkil ediyor, daha doğru bir ifade ile, Osmanlı idarî ve askerî yerleşmesi buna dayanıyordu. Fakat yukarıda temas olunduğu üzere, bu da, Balkanlar'daki arazi hukuku ve eski sipahiler sınıfının durumu ile tezat halinde olmadığı, ve eski hristiyan sipahiler timar kadrolarına alındığı için kolayca yerleşmiş, büyük mücadelelere yol açmamıştır ¹⁸⁶.

Hülâsa, Osmanlılar, gerek zaruretlerin tesiri altında, gerekse yeni fethedilen bölgelerde halkın itiyat ve hislerine aykırı anî değişikliklerle bir muhalefet uyandırmamak için, başlangıçta, mevcut nizam üzerine sadece hâkimiyetlerinin örtüsünü atırmakla iktifa etmişlerdir. Sonra devlet, Anadolu ve Rumeli'de âdeti devamlı olan savaşları idame ettirmek için büyük askerî kuvvetlere muhtaç idi. Bilhas- sa yüzlerce kalede asker bulundurmak icab ettiğinden, bu suretle asıl faal muharip kuvvetlerini bu geniş bölgelere dağıtıp elden çıkarmak tehlikesiyle karşılaşmış bulunuyordu. Halbuki yukarıda gözden geçirdiğimiz memleketlerde yalnız Novaberda (Novobrd) kalesinde 10 tüfenkci yeniçeriye rastlamaktayız ¹⁸⁷. Bu suretle, kale muhafaza kuvvetleri arasında timarlı, ulûfeli veya sadece vergilerden muâf, muhtelif teşkilâtlara tâbi büyük miktarda hristiyan yerli kuvvetler bulunması böyle bir zaruretin neticesidir. Nihayet devlet, haracgüzârlık devresinde Osmanlı ordusunda kendi senyörleri idaresinde yardımcı asker olarak hizmete almış olan hristiyan askerleri, hususiyle hristiyan sipahileri, şimdi yerlerinde timarlı olarak bırakmakla, mütemadi savaşlar için daima artan muharip kuvvetler ihtiyacını da karşılamış oluyordu. Osmanlı beyliğinin Anadolu'da rakiplerine karşı üstünlüğünü sağlayan âmillerden biri bu olmalıdır.

Osmanlı devleti için, yerli askerî sınıfların ibkası, bir taraftan asker ihtiyacından ileri gelmiş ise, diğer taraftan sosyal

¹⁸⁵ L. Barkan tarafından neşredilen Sancak kanunnâmelerinde Osmanlıların her yerde *âdet-i kadîme*'ye ne kadar reayetkâr bulunduklarını görmek kolaydır.

¹⁸⁶ Arnavutluk'ta, İtalyan devletlerinin yardım ve teşviki ve memleketin hususiyetleri sebebiyle yerli feodal beyler isyan ve mukavemet teşebbüslerinden geri kalmamışlardır. bak. H. İnalçık, *İskender bey*, I A., cüz 52, ve, *Arnavutluk'ta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi*, Fatih ve İstanbul II, s. 163 vd.

¹⁸⁷ H. 859 tarihli Vilk vilâyeti defteri, bak. not 68 c.

politika bakımından da en uygun yol olarak hissedilmiş olmalıdır. Eski devletin, yahut bu devleti temsil eden hanedanın ortadan kaldırılmasıyla fâtih devlet önünde bir takım askerî, dinî zümreler kalmış oluyordu. Bunlar ya kılıçtan geçirilmeli, ya raiyyet hayatına sürülmeli ¹⁸⁸, yahut aynı vazifelerine yeni devletin idaresi altında devam etmeli idiler. Osmanlıları ilk iki şıkka zorlayan sebebler yoktur, veya pek nadiren zuhur etmiştir. Fakat üçüncü şıkkın tatbiki ile devlet, büyük kazançlar sağlıyor ve onları kendisine bağlıyordu. Beri taraftan bu yerli askerler, idare ve din adamları da, Garp'tan gelen katolik hristiyan kuvvetlerin istilâsı tahakkuk ederçe, her şeyin zorla değiştirileceğini, rafizî sıfatiyle takibe ve baskıya uğrayacaklarını, mevkilerini onlara terk etmek zorunda kalacaklarını pek iyi biliyorlardı.

Bunun için onlar, Osmanlı istilâsına karşı ümitsiz bir mukavemet göstermediler; sonra da ona hakikî manasında bağlandılar ^{188a} Hatta bir çok unsurlar bu hâkimiyetin yerleşmesine bilfiil yardım ettiler. Fetihten sonra sipahiler olsun, keşişler ve peskoposlar olsun, zaif ve haracgüzâr bir prensin kararsız idaresi yerine şimdi kuvvetli ve merkezî bir devletin muntazam ve mazbut kadrolarında durumlarının ve ekseriya imtiyazlarının, emniyet ve garanti altına alındığını hissetmekte idiler. Devletin verdiği bu emniyet havası onun gelecek yayılmaları için en iyi bir propaganda teşkil etmiştir. Osmanlı padişahları, hakimiyetlerinin yayılmasına ve kökleşmesine yardım eden bu telifci siyaseti niçin terk edeceklerdi? Bilâkis onların geldikleri muhit ve anane böyle bir siyaseti temamiyle kolaylaştırmakta idi ve Osmanlılar, muhakkak devletlerinin parlak tahini, menşeden itibaren bizzat bu politikaya borçlu bulunmakta idiler.

Gerçekten devletin bu karakteri, F. Köprülü ve P. Wittek'in gösterdikleri gibi, bir taraftan bir uc (*marche*) devleti olarak doğmuş

¹⁸⁸ Novaberda'da bir kısım "sipâhî kâfirler" H. 864 e doğru maden kuyularının suyunu çekmek için iltizama girmişlerdir (Kanunnâme-i Sultânî ber müceb-i 'orf-i Osmânî, Paris, Bib. Nat. manus. turc 39). Çoğu Fatih devrine ait yasaknâmeleri ihtiva eden bu mühim kanun mecmuasını Dr. R. Anhegger'le beraber bastırmaktayız.

^{188a} "(le Grand Turc) est le plus obbey de ses subjectz que seigneur que je cognoisse" (B. de La Broquière, 273).

olmasına bağlı ise, öbür taraftan geniş zihniyetli bir idare ananesi getiren ulemânın nüfuz ve faaliyetine bağlıdır. Devletin kuruluş devrinde en baştaki ricalin çok defa kadılardan olması kayde şayan bir vakiadır. İslâm idare ananesinin ^{188b} ehl-i zimmet hakkında eski dinî müsamaha ve himaye prensipleri, Osmanlı devletinde bu sayede yerleşmiş ve İmperatorluk idaresinin temelini teşkil etmiştir. Uc devletinin gazâ ve cihâd ideolojisi, fiilen onun, âzami derecede müsamahacı, telifci bir uc cemiyetinin realist temayüllerini ¹⁸⁹ benimsemesine mani olmamıştır. Hülâsa, bizzat Osmanlı devletinin aslî karakteri, yerli müesseselerle ve sınıflarla bir uzlaşmayı kösteklemiyor, bilâkis teşvik ediyordu ¹⁹⁰.

Osmanlı devletinin, kendi hakimiyetini yaymaktan başka hiç bir maksada tâbi olmayan hanedan imparatorluğu karakteri burada kuvvetle tezahür etmektedir.

^{188b} Bunun için bak. P. Wittek, *De la défaite d'Ankara...*, Türkçe ter. Belleten, sayı 27 (1943), s. 559-560.

¹⁸⁹ Bak. M. F. Köprülü, *Les origines...*, s. 88 vd.

¹⁹⁰ Eski nizamın ve sınıfların ipkası sadece incelediğimiz bölgelere mahsus bir vakia değil, umumi bir siyasetin neticesidir. İlerde Rumeli'nin diğer bölgeleri ve Anadolu için de böyle bir tedkik yayınlamak niyetindeyiz. Osmanlılar, Anadolu'da da aynı siyaseti, hatta daha geniş ölçüde tatbik ettiler. İlhak olunan beyliklerde, âmme hizmeti gören her türlü unsurlar, sadece beratları Osmanlı Padişahı adına değiştirilerek yerlerinde bırakılmakta idiler. Bizzat yerli hanedan mensupları, bir karışalık çıkaramıyacıkları bölgelerde mühim vazifelere, sancak beyliklerine naklolunmakta idiler. Mülk timarlar, Divanî-mâlikâne sistemi, eski nizamla uzlaşmaların birer neticesidir (Bunun için bak. Ö. Barkan, *Mâlikâne-divanî sistemi*, THİM, II (1932-1939), s. 119-184) — Anadolu'da hristiyan timar sahipleri mevcuttur. Bayburd livasında 63 tane sipâhizadegân-i gebrân kaydedilmektedir (Başv. Arşiv. Tapu def. no. 387, s. 925). H. 990 da Kütahya kale-sinde dirlik tasarruf eden zimmîlerin mevcudiyeti merkeze şikâyet konusu olmuş, “bazısın Fatih Sultan Mehmed zamanından beri babadan evlâda dirliğe mutasarrıf oldukları ve bazısın sâbık Padişahlar tarafından emirle tayin oldukları” tahakkuk etmiş ve yerlerinde bırakılmışlardır. “Hâlen kefereye öşür mustahak olduğuna” dair bunların ellerinde fetvalar bulunduğunu söylemeleri artık bu devirde zihniyetin ne derecede değiştiğini göstermektedir (Bu hükmün aslı, Mühimme defteri no. 48, sahife 30, tarih 18 Recep 990).

Z E Y İ L

No. I.

غزوات سلطان مراد بن محمد خان

(varak 27 a - 37 b)

«(27 a) چونکم قرال بد فعال بلغراده داخل اولدی برقیچ کون دن صکره امر
ایدوب حمله بانلری وهرسکلری ریره جمع اولوب توروبن ایلیمکه آغاز ایلدیلر
وهر بریسی رسوز سویلدی کیدرک سوز دسپوته کلدی دسپوت لعین زبان
دیره دوب ایتدیکم سزک حمله کزک سوزی لاف وکذا فدر بوایشک صوئکی
بویله اولاجغن ن بلوردم و سزله دفعات وکرات [ایله] سویلدم آمانیله یلم سوزمن
طوتلمادی حتی ینقوربان بزم خاطریمزه اروب تورک سنک کووه کنلر
آنوکچون ترکن قلجن صالوب بزه قورقو ویرسن دیوب بزی تدبیر ایلیمکه
قومادی آنوکچون بویله اولدی وین بوکا قائلم ینه بزه ناری نور یاردم ایلدیکم
دنیا کوزیله ینه بلغرادی کوردک آما بوایش ینه بزم یانغزه قالمز زیرا بز اوپور
اجدرک قویروغنه بصدق اشته کوره سزکه یارن اول بهار اولدقده اول ترک
بویبلغرادی بزم باشمزه طارایدوب وقز لر و موز و اوغوللر و موزی (27 b) آلوب بزم
یاره مز اوزره یاره لر اوره کرکدر همان ارکندن بونک تدارکنی کورمک کرکدرکه
زیرا بوتورک اول بزدن برآز بزدی آما شمدی اول بزم صقالمزی صیدی اصلا
بزی حسابه آلز همان هر نه ایده جک ایسه کز ایدک دیدکده قرال بد فعاله سوز
دکدی و ایتدیکم بونک اولاسی بودرکه اطراف واکتافه نامه لر یازوب وعسکر
جمع ایلیم و تورک جانبنه جاسوسلر کوندره لم تورک بزم اوزریمزه نه مقدار
عسکر ایله کلور کوروب بزه خبر ویرسنلر اگر اولماز ایسه نفیر عام ایده رز

وینقوی بلغرادده قویوب بز واروب تورکی قارشیلرز بلکه نارنور بزه یاردم
ایدرسه تورکی بوزار ایسک ینقوی دخی بلغراددن چقروب وتورکن آردنه
دوشوب جملهسی قرارز ویورویوب ادرنه یی آلوب روم ایلنی باشدن باشه
ضبط وربط ایده رز دیدکده ینقو قرالک بوتدبیرنه تحسین ایدوب ایتدیکم اشته
قرالم ایش بویه اولور دیدکده قرال ینه دسپوته بقوب سن نه درسن دیدکده
دسپوت ایتدیکم قرالم کوزل تدبیر ایلدک آما بز بوکوندن عسکر یازمغه ابتدا
ایلسک قچ کونه دکین عسکریمز حاضر اولور آنی حساب ایلده کورلم دیدکده
حساب ایلدیلر آلتی آیه دک عسکریمز حاضر اولور دیو جواب ویردکلرنده
دسپوت ایتدیکم به قرالم یاز اولوب اوت بتمکه نقدر زمان وار ایتدیلرکم اللی
آلتش کون وار دیدیلر بوکز دسپوت ایتدیکم قرالم تورک قاتلنمز که بز عسکر
یازوب حاضر اولام همان اللی آلتش کونه دکین آنی (28 a) سز بونده بلن زیر
تورک بوقیش حاضر اولدی تورک همان اوتی بقار همانکه اوت یردن چقدی
آنلر اوته دن بزم اوزرمزه کلور دخی شمدی کلوردی آما تورک بز جلین اکسک
صایماز اولدخی بیلورکم شمدی بوجانبه کلسه بز کویلرمزده اولان اوتلوغی
وآرپانی کین قالدروب وکین آتسه اوروب یقارز صکره طوارلری نه یرلر
آنوکچون آنلر یازی قتلنور کورد کز می بز قیشین کتدوکمز ایلدن آنلر قصبات
وقرای فی الجملة احراق ایدوب بز ذخیره ایچون نلر چکدک دیو نیجه نیجه
سوزلر سویلدکده قرال ایتدیکم بز اولده سنک سوزلرینی دکلمدوکمز ایچون
باشمزه بو حاللر کلدی اما سن قوجه پیر آدمسک و نارنورک سوکلی قولیسن
بلورز آما اولدی اولاجق شمدی بوکئا چاره اتمک کرکدر بزه آنی کور دیدکده
دسپوت لعین ایدلر شمدی بوکئا چاره بودرکه ینه غافل اولیوب عسکر جمعی
ایچون اطراف واکناه آدملر صال وآنندن صکره اول بنده اسیر اولان
تورکی عالی ضیافتلر ایدوب واتلر وافر آلتونلر و خلعتلر ویروب آزاد ایدلم اول

ترك قوكتسون وآندن صكره بز مابینمزده الچیلر دوزوب و عثمان اوغلنك
صقالته كلوب اوچوز دخی منت ورجا ایدهلم كه بزم صوچوز عفو ایله دیو
وسمندره ایله كوكر جنلكی بنم ایچون رجا ایدهلم شویله اومارمكه عثمان اوغلنه
سوز كچر زیرآنلرده مرحمت واردر آمان دینه آنلر قلیج اورماز و قیجانی دخی
قوماز آنی خود كوردكز (28 b) اكر نار نور بزه همت ایدوب عثمان اوغلی
بزمه بارشورسه هیچ بویله برایش اولماز سمندره بی بزه باغشلا ایشه خوش
و باغشلمز ایشه دخی خوش همان تڭ بارشق اولایدی دیدكده حمله سی بوتدیری
احسن كوروب و محمود بکه وافر انعام و احسانلر ایدوب و مكلف ایرلی آنلر
و یروب آنی قویور دیلر اول جناب پادشاهه دوغور روانه اولوب كندی آما
بوینادان كفار خاکسار پیشكشلك دوزوب برقاق کافری پادشاه حضرتنه
كوندر دیلر الچیلر دخی ییه ایچه وقونه كوچه كلمكده آما پادشاه عالم پناه
حضرتلری برکون روان ایدوب فقیر وضعفانك مصالحن كوررکن طورخان
بیكه كوزی طوش اولدی و اول ساعت بالته اوغلنه فرمان ایلدیکم طورخانی
طوتوب دیوانه كتور دیو بیوردقده قاپچی باشی دخی طورخان بکی طوتوب
پادشاه امری ایله حبس ایلدی اما روم ایلی بکلربکیسی اولان قاسم پاشا ایتدیکم
بو طورخانك دخی راز داشلری واردر انلرك دخی حقندن كلنمك لازمدر
دیوب صدراعظم اولان خلیل پاشایه چوق سوز سویلیدی خلیل پاشا ایتدیکم
بقه پاشا قرداش باش كتدكده آباق پایدار اولماز دیو جواب ویردكده قاسم پاشا
ایتدیکم چنكه او یله در بنی روم ایلندن معزول ایدوب برغیریه احسان ایله بنوز
پادشاه صاغ اولسون بز دخی منصب سز قلمازز دیدكده پادشاه عالم پناه حضرتلری
روم ایلی شاهن پاشایه احسان ایدوب و امر ایلدی طورخانی (29 a) كتوروب
طوقت قلعه سنده حبس ایله یلر قاپوچی باشی دخی طورخانی كتوروب طوقت
قلعه سنه حبس ایلدی آما بزم حکایه مز كلسن كم كفار خاکسار محمود بیکی آزاد

ایدوب یوللامشیرایدی برکون محمود بیک ادرنه یه چیقہ کلدی پادشاه عالم عظیم حظ ایدوب احوال نیجه اولوب ونیجه خلاص اولدوغن سؤال ایلدکده محمود بیک هر نه کوردی وهر نه اشیئتدی ایسه پادشاهه بربر بیان ایدوب بو ذوق شوقله پادشاه صحبت ایلمکده ایکن ازینجانب کفار طرقتدن الچیلر کون ادرنه یه کلوب داخل اولدیلر بعده پاشالره واروب منت ایلدیلر اما پاشالر الچیه یوز ویرمیوب اصلا التفات ایلمدیلر برقاچ کوندن صکثره الچیلر خلیل پاشا حضرتلرینه دخی کیروب ال اتک اوپوب رجا ومنت ایلدکلرند خلیل پاشا بونلره اوچ کون قدر یوز ویرمدی والچیلره دیدکم بن بوایشک آراسنه کروب پادشاهه آنمغه قادر دکلیم زیرا پادشاهم اول کافرلره غضب ایتمشدر شمدی آکا سوز نهج یگر اولا عسکر اسلام کروها کروه کلوب جمعیت کبرا اولدی پادشاه بو عسکری قالدیروب وواروب اول ملاعینلر ایل طوقوشما دقجه اولماز دیوب اوچ کون دخی بونلره جور ایلدی اما الچیلرک کلوب آمان دیدکلرینی خلیل پاشا عالم پناه حضرتلرینه افاده ایلمش ایدی وبعده الچیلر یوز یره اوروب تکرار خلیل پاشادن رجا ایلدکلرند خلیل پاشا دخی خوش امدی خاطریکز ایچون پادشاهمه آکالم دیوب برکون الچیلری پادشاه دیواننه قیوب یراویدردیلر بعده (29 b) خلیل پاشا پادشاه عالم پناه حضرتلرینه دیدیکم پادشاهم بونلر الچی کمنه لردر هرکز الحی یه زوال یوقدر پادشاهم بونلر برامیندر همان بونلره جوابن ووروب کوندرمک کرکلر دیدکده امر قلندی نامه لرك الوب قرائت اولندی دیمش که پادشاهم سن که مکه مدینه سلطانینسن وبنکه انکروس قرالییم ونوشروان نسلییم امدی خنکارم بز بلمز لکله برایشدرکه ایلدوک صوچمه معترف اولدق بز ایتدک ایسه سن ایتیمه سز سزلرده مرحمت کلتی در پادشاهم اگرچه بزى اسرکمز سکز باری رعایای مرحمت ایده سزکه رعایا آباقلر آلتنده پایمال اولیه کرچه بز کستاخلق ایلدک اما مقداریمزی بلدک همان

پادشاهمزدن رجامز بودرکه قوجه دسپوته ینه سمندرہ ایله کوکر جنلکی هبه
ایلیه سز وبوندن صکره سزکله دوست اولوب ناجرلریمز ینه کالاول واروب
کلسنار ودوستکزه دوست و دشمنکزه دشمن اولالم دیوب نامه یی ختم
ایلمش قچنکم پادشاه نامه یی دگله دی اندن صکره الچی کتوردوکی هدایایی
تسلیم ایدوب دیوان پادشاهیدن طشره چیقدی بوکره پادشاه عالم پناه حضر تلی
پاشالارک یوزلرینه بقوب نه درسکتر اشته کفار بارشقی ایچون رجا اتمش
اما سمندرہ قلعه سنی استمش بوکا نه تدبیر ایدرسکتر دیدکده پاشالار ایتدیلرکم
پادشاهم بوایش غیر ایشه بگزمز دیوان فرمان بیورن که صغار و کبار ایش
ارنلر و او جاق خلقی حمله جمع اولوب مشاوره اولنسون کم بوکافرلر کرچه
بارشقی دیلر لکن برایکی پاره قلعه استر بومشاوره اولنمینجه اولماز دیدکلرنده
(bir varak noksan) (31 a) دورماز همان ارکندن صلحی قبول ایدوب
بازاری پکشدرومک معقولدر دیو بیوردقلرنده پاشالار حمله سی ریره کلوب
والچی یی دخی اول مجلسه کتوردیلر وایتلرکم بقه الچی خوش بوایش بزم بوینمزه
اولسون کم سنک استدوکن منوال اوزره پادشاهی اویدورالم و بارشدورالم اما
بزم دخی تکلیفمز واردر اگر اولورسه اولور والا اولماز هیچ سومیه
کلنوب اشندن قالما ویزی دخی ایشمز کری قومه زیرا کون کیجه لیدر بز
حمله مز سفرلیوز تدارکمه مانع اوله دیدکلرنده الچی بیورک مرادکتر نه در دیدکده
پاشالار دیدیلرکم اگر سزک قراللریکتر اگر دسپوت و اگر ینقو واکر قرال
کندی آند ایچرلرسه نه کوزل واکر یمین اتمکه آرزولری تحمل ایلمزایسه همان
وقتکزه حاضر اولنکم بوکوندن آتمش بش کونه دکین بلغراد آلتنده صفاء
خاطر ایله سویله شوب البته بوایش بریگتا دوزر اگر بوییل اولماز ایسه کله جک
بییل وینه اولمازسه بردخی بییل بو قوغا قیامته دکین سوروزر دیدکلرنده الچی
دخی قراللر یمین ایده جکنی بوینه آلوب بلته اوغلی سلیمان نام کسنه یی الچی لک

کوندره جک و پاشاالر دیدیکم بز وارالم پادشاهه بو لیک بومنوال اوزره سوزکچروب برایش کریدک دهرک اول آرادن طاغلدیلر و پادشاه حضورینه کلوب احوالی بر بر خبر ویردیلر والچیلک ایله بالته اوغلی کیده جکن پادشاهه بلدروب پادشاه دخی بومنوال [اوزره] فرمان ایدوب ایلیر و بالته اوغلی انکروس طرفنه روانه اولوب کتدیلر ازینجانب بزم حکایه مز کونلردن برکون پادشاه عالم پناه حضرتلری ذوق صحبت ایدوب اوتوررکن شاه زاده خاطرینه کلوب امر ایلدیکم واروب شاهزاده یی کتوره لر اول ساعت نامه لر یازلوب وشاهزاده طرفنه آدم لر کیدوب برکون شاهزاده یه نامه یی (31 b) صونوب باباک پادشاه عالم سزی استر لر دیدکلرنده شاهزاده امر پادشاهک دیوب ویول تدارکن کوروب برکون آتیه سوار اولوب طوغ سنجاقلرن طاغدوب و طبل خانه سنی اگله درک صاروخاندن کوچ ایدوب ادرنه شهرنی آرزلیوب یورودی کونلردن برکون ادرنه یه یقین کلدکلرنده شاهزاده یی لالاری نلقین ایدوب دیدیلرکم شاهزاده م شمده بز ادرنه یه واردوغزده سزی استقباله پاشاالر و بکلر چقر کورلم سنی آملره نیجه التفات ایدرسن انلرک هر برینه حاللی حالنجه التفاتلر ایدوب خاطرچقلرینی سؤال ایله دیو بولک امثالی پند و نصیحتلر ایلدیلر حتی برکون شاهزاده ادرنه یه یقین کلدکلرنده فی الواقع پاشاالر و بکلر صغار و کبار شاهزاده یه استقبال ایدوب تعظیم و تکریم برله شاهزاده یی قارشلیدیلر وشاهزاده دخی حمله سنک خاطرلرک اله آلوب هر بریسنه التفاتلر ایدرک سرایه داخل اولوب شاهزاده باباسنک الن اوپوب بابا ایاه اوغول کورشدیلر و اول ذوق شوقله قرار ایلمده

— تکورک ایکنجی قتنه سیدرکه ذکر اولنور —

آما بزم حکایه مز تکور دیدکلری خنزیره کلسون کم اول کافر بی دین انکروس کافر لریله آل عثمانک بورسمه طوتشوب و آخر الامر ناریشک

احوالنه مطلع اولدقده اول بی دین ینه فتنه چوملککیرین آتسه قویوب فتنه
چورواسنی کرکی کبی قیندوب آخرالامر عقل [پر] تشویشی شوکا اردیکه ینه
قرمان اوغلنی آزدوره و امر ایدوب قرمان اوغلنه نامه لر یازوب و بر بللی باشلی
کشیشی قرمان اوغلنه نامه لر ایله ارسال ایلدی کونلردن برکون (32 a)
اول کشیش قرمان اوغلنه واروب داخل اولوب و نامه لرینی قرمان اوغلنه
صوندی قچنکم قارامان اوغلی نامه یه نظر قلدی ایتمشکم بن که استنبول
[تکوریم] سن که قارامان اوغلیسن شویله معلوم ایدنه سنکم بزم بوآنه دکین مقید
اولمادوغمز و عثمان اوغلنه بونجه یوز و یردیکمز سنک اجدادنک خاطریدر
یخسه سنک اجدادنک خاطری اولماسه ایدی بز بوآنه دکین عثمان اوغلنه نه
ادر نه بی قوردق و نه فله بی قوردق و نه صوفیه بی قوردق اما بز سنک اجدادنک
چوق ایلکیر کورمشزدر که حتی سزک ایل مملکتو کز ه ال قومایورز و حتی نیجه
شیمدی عثمان اوغلی انکروس کفره سندن بوزلمشدر حالا النده بر منغیرلق
ایش کلمیه جکنی باورم شمدی آیاغه قلقسم باد هوا انک الندن ممالک
محروسه سنی بالکلیه آلوب ضبط ایلمک ممکندر اما حسابده سکا
ظلم و غدر ایلمک کورینور امدی اکر سکا ایل مملکت لازم ایسه وقت زمانیه
حرکت ایدوب ایل و مملکتی ضبط وربط ایدهن فرصت الله ایکن والا
بن اول ایش صاحبی دکلم دیر ایسه ک واران آدمه شافی جواب ویره سن که
باری برودن بن قلقوب هم عثمان اوغلنک مقدارینی بلدرهیم و هم ایل و مملکتی
النن آلوب آنی قدس شریفه دک بلکه کعبیه دک سورهم اما شویله بله سن که
همین سن ایسم طوروب و بن تورکن حقندن کلوب و ایل و مملکتلرینی الندن
آلدقن صکره سن بکا بو مملکت بنم در دیو (32 b) دعوی ایده جاک اولورسک
صکره سنک دنخی حقندن کلورم شویله بله سن و اکر سن عثمان اوغلی بنم
اوزریمه کلورسه جواب ویرهیم دیو خوف ایدرسه ک اصلا قورقمیاسن

زیرا انکروس قرالی وینقوربان و دسپوت اوتەدن یوررلر و بن دخی بویئکادن
عثمان اوغلی نامنه بریکت تربیه ایلمش آنی دخی تورکن اوزرنه برنیجه عسکر
ایله حواله ایدهرم تورکن قاتنده اولان بکلر حمله سی کلوب بودزمیه طارلر
تورکن بو دزمی له دوزکینی بوزارز واکر قاجوب اوتە یقه یه گچماو اولورسه
دژک یوزنی فرنک کمیلریله طوتوب بروجهله بز عثمان [اوغلنه] گچد ویرمز
همان سن اوتەدن فرصت الده ایکن اکر ایل و مملکت حاجتک ایسه قلقوب
حرکت ایدەسن دیوب نامەسن ختم ایلمش چونکه قرمان اوغلی بو احواله
مطلع اولدی هماندم کلاهنی هوایه آتوب یینه طوتدی وایتکم اشته بوکره
نجم کیسودار طلوع اتدی سفر مهپاته آغاز ایلدی اما قرمان اوغلنک بکلری
واولولری بوایشه راضی اولیوب کل بکم بو ایشدن فارغ اول برکافرک
سوزنه اویوب مسلمانغنی دکشمه زیرا صوک پشانلق فائده اتمز واول دینمز
دشانی تکور سی سوب و سکا دوستلغندن بونصیحتی ویرمز همان کندینک مراى
میستر اولق ایچون سی باشند چیقیر اول کافر آل عثمان ایله نیجه دوست ایسه
بزمه دخی او یله دوستدر دیوب چوق نصیحتار ایلدیلر اما چاره اولدی اول
خاین ینه باشند چیقدی اما ازینجانب چنکم اچیلر ایله بالته اوغلی انکروس
طرفنه اچیلک ایله کتمش ایدی برکون اچیلر و بالته اوغلی کفار خاکسارک
(33 a) تختکاهنه واروب داخل اولدی براییکی کوندن صکره بالته اوغلنی قرالک قتنه
کتوردیلر قرال بالته اوغلنه ایتدیکم سن نه کشی سن وبوطرقه نیه کلدک بخسه
متاع آلوب تجارت می ایله سن کرکدر دیدکده بالته اوغلی ایتدی تاجره بم نرم
بکزرکم سز درسکوز بن تاجر دکلم همان پادشاهمهزه اچی کوندروب بارشماغی
نیاز ایلمش سکر پادشاهم دخی بی بورایه کوندردیکم سزک جوابکز ندر کورم
وپادشاهمه بلو خبر ویرم بخسه بن سزه یلوارمغه کلمدم وپادشاهم دخی بالوارمز
الحمد لله والمته شیمدی پادشاهک عسکری چوق شول دگلو عسکر اسلام

یغلمشدرکم عددك حسابك الله بلور اكر مرادكز ینه جنك ايسه قلچلر حاضر
ومهیآدر همان برکره پادشاهدن اشارت بقرلر بز بورایه کلمکدن مرادمز بر
بللو خبردر یخسه سزی کورمکه کلمدم دسپوت یرندن قالقوب بالته اوغلنی یانته
آلوب قوناغنه کلدی ودسپوت زیاده رجا ایلدیکم بگا برچارهك وارمیدر پادشاه بگا
سمندرہی ینہ باغشلارمی دیدکده بالته اوغلی ایتیکیم پادشاهك سوزی بندهدر
همان سز بيم مرادم اوزره حرکت ایدوب وسن وقرال وینقو بو اوچکز بر دخی
بزماه جنك ایتیمه جکنوزه یمین ایدرسه کز سزك دخی دلککتر بيم قتمده روا
اولور والا برحاله اولماز سکا قلعه دکل بلکه اول یکا باقماغه قادر اولیاسن
دیدکده ینہ دسپوت واروب قرال قتنه کیروب قراله احوالی برر سولیدی
واوچمز دخی یمین اتمینجه ایش اولماز و ترک حاضردر اوزریمزه کلور آکا
جواب ویرمک ممکن دکلدر دیومشاوړه ایلدیلر وارته سی کون ینہ بالته اوغلونی (b 33)
قرال سراینه کتوروب ویرکوستر دیلر بالته اوغلی اوتوردی بوکره قرال ایتیکم بز
پادشاهدن سمندرہ قلعه سن قوجه دسپوت ایچون رجا ایلمش ایدولک شمندی سن
قلعه لری بوشال دوب دسپوته تسلیم ایده بلور مسن یخسه پادشاهه ینہ اعلام ایدر مسن
دیدکده بالته اوغلی ابتد بقه قرالم بيم سزه ایلدکم تکلیفی یرینه کتوروب اکر اوچکز
بیله یمین ایدرسه کز سزك مرادکز بيم قاتمده مقبول اولور والا برغیری درلو
اولماز بوملاعنلر اوچی دخی غلیظ یمینلر ایدوب وعهدنامه لر یازیلوب بالته اوغلنه
ور دیلر و آلتون غروش ایله وسایر تفاریق ایله بالته اوغلنی بی نیاز ایلدکلرندن
صکثره بالته اوغلی دخی دسپوت لعینی قالدروب واروب سمندرہی بوشال دوب
ودسپوته تسلیم ایدوب پادشاه عالم پناه طرفته روانه اولوب کلمکده آما ازیبجانب
قرمان اوغلی تکرار تکور لعینك سوزینه او یوب عسکر جمع ایلدیکم واروب ایل
ومملکتی اوروب خراب وکنوویه دوندروب ضبط وربط ایله آما پادشاه عالم پناه
حضرنلری ادرنه شهرنده اوغلی شاهزاده ایله ذوق صحبت ایدرکن برکون بو

تکور ملعونك تکرار قرمان اوغلنه اغوا ویروب وقرمان اوغلی باش قلندوردکن خبر آلدی وایتدیکم شاهزاده بنم تختمه قرارایدوب اوتوره بن ایسه آناتولی عسکريله واروب اول قرمان اوغلی بولوب انك حقندن کلم دیوب برکون پادشاه قلقوب کتمک مراد ایلدوکلرنده جمله بکلر وپاشالر بوکا راضی اولیوب چوق سویلدیلر آما چاره اولدی انلر پادشاهک مرادی نه اولدوغن بلملر (34 a) ایدی برکون پادشاه نیت الغزا دیوب قرمان اوغلنک قصدنه سفر ایدوب یورودی وبرکون سعادتله دریایی گچوب بورصا شهرینه واردی اندن گچوب یکی شهره داخل اولدقده برکون قرمان اوغلونه قره خبر یتشدی که کوزک آیدین اولاکه سلطان مراد خان یرکتورمز عسکر ایله اشته اوزرینه کلیو کورهلم که نیجه جواب ویررسک اشته حالا پادشاه سلامتله دئیزی گچوب یکی شهره کلوب داخل اولدی دیدیار چونکه قرمان اوغلی بو خبری ایشتدی عقل باشندن کیدوب نیجه ایده جکن بیلمدی قرمان اوغلی امزنلور ایدیکم دریادن پادشاهه تکور یول ویرمیوب پادشاهله جنک ایده آما صاندگی کبی اولدی تکور ملعون پادشاهک اوکنه اصلا چیقمدی قچنکم قرمان اوغلی بوملعونک بوصعتنی مشاهده ایدیجک باشنه کلجکنی بلدی وبکلرن بریره جمع ایدوب البته بوکا برچاره کورک بن بوایشه پشیمان اولدم بکلر وایش ارنلری بریره کلوب مشاوره ایلدر بوکا تکرار پادشاهه واروب یوزیره قویوب مراجعت ایلمکدن غیری برمعالجه بولق ممکن اولدی واوله ایده جک اولوب دستاویز هدیه لر دوزوب واردیلر پادشاه عالم پناه حضرتلرینک دیوان هایونلرینه کلوب وجمه سی یوزیره .اوروب پادشاهم اول اتدی ایسه جنابکتر ایامن امان الامان دیوب پادشاهک دامننه صرماشوب آغلشدیلر حتی پادشاه غالم پناه حضرتلری مرحمت ایدوب قرمان اوغلنک صوچنی عفو ایدوب .باغشلدی وقرمان اوغلنه ایلنی تکرار ویروب وپادشاه عسکر اسلام ایله دونوب بورسا شهرنده برقاچ کون (34 b)

اورادن قلقوب محالج اووه سنه کلوب قوندیلر وپادشاه امر ایدوب یکی چری
 آغاسی حضر آغایی وسایر بکلری شمعنه جمع ایدوب هر برینه حاللی حالنجه
 التفاتلر ایدوب ولباسلر کیدوروب و بونلره ایتدیکم بقن بکلر پاشالر بو آنه
 کلنجه پادشاهکیز بن ایدم بعد الیوم پادشاهکیز اوغلو مدر امدی کورهیم سزی
 نیجه چنورسکیز و نیجه تدبیر ایدوب هر ایشه نیجه چالشورسکیز کورهیم سزی
 دیدی زیر بن حمله تاج و تختی و عنوانی فی الجمله اوغلو مه ویردم حالا پادشاه
 اوغلی بله سز دیدکده جمله سی امر خونکارمک دیو باش یره قویوب اکر
 یگیچری واکر سپاه و جمله پاشالر و بکلر جمله سی ادرنه یه توجه ایدوب یورودیلر
 پادشاه عالم اونده قالدی و عسکر اسلام قونه کوجه ییه ایچه ادرنه شهرنه
 کلوب داخل اولدیلر و شاه زاده باباسی یرینه سلطان اولوب فقیر و ضعفانک
 مصالحلری کوروب ذوق شوقله ساکن اولوب اوتورمقدده ازینجانب تکور
 دیدکلری ماعون اطراف اکنافه نامه لر یازوب پراکنده ایلمش ایدی
 بوندن معدا دوزمه دیدکلری حبشی چقروب بونجه آلتون و حزینه و یروب
 ایتدیکم وار امدی کورهیم سنی بوتخت بنمدر دیو دعوا ایله بن آل عثمان
 نسلم بن وارا یکن بوتخت سکا نه دن مستحقدر دیو دعوا ایدنجه جمله بکلر
 و پاشالر سکا دونوب و تختی سکا تسلیم ایدرلر قچچنکم تخته چیه سن قلاغن
 بنده اولسون بن سکا هر نه تعلیم ایدرسم اویله حرکت ایدوب کورهیم سنی
 نیجه پاشاه اولورسن دیو دخی بو سکا کوره نیجه نیجه هر زواتلر ییوب نصیحتلر
 ایدوب اول دوزمه دیدکلری خرفی چقردی اولدخی چقرب (35 a) بو
 دعوائی ایدرک کلوب انجکیز نامنده برکویه قنوب قرار ایلدی حتی بر قاج
 کون اتوردیکم خلق کلوب بوکا طوبوب بونی پادشاه ایده لر آما بر کمسنه
 دوزمه یه صاحب چقوب و کمسنه التفات ایلدی دوزمه چون بو حال کوروب
 خاطری پریشان اولدی و اورادن قالقوب آغچ دکنزنی آرزولیوب کتدی

کونلردن برکون دوزمه آغچ دگیزنه دخی کلوب نصب خیام ایدوب قرار ایلدی آما بوخبر ادرنهیه کلدی پادشاه امرایدوب جمله پاشالری شمعنه جمع ایدوب یوایش نیجه اولور دیدکده هربرسی برسوز سویلیوب حتی سلطان مراد حضرتلرینه نامه یازوب احوالی بلدروب چاغرمغی احسن کوردیلر بوتدارک اوزره ایکن برخبر دخی کلدیکم نه طوررسنجر اشته دوزمه آغچ دگیزنه کلوب طاغن اوبریانن حمله ضبط ایلدی دیدکلرنده یینه پاشالر پادشاه قتنه درولوب مشاوره ایلدیلر وهربری بردورلو سوز سویلدلر آما پادشاه برآدم کوندروب چاغرمغی مصلحت کوروب محمود پاشای کوندردلر محمود پاشا دخی قوللریله کلوب کلیولیه دوشوب دکیزی گجه لر کافر اصلا طویمدی و خبری دخی اولدی آما بو طرفده شاه زاده شاهن پاشایه امرایدوب روم ایلی عسکريله واروب دوزمه نك حقندن کله شاهن پاشا دخی امر پادشاهك دیوب روم عسکرن آلوب دوزمه اوزرینه یورودیلر آما پاشا بکلردن قوج حسین اوغلنه فرمان ایلدیکه واروب دوزمه نك یولونی بکلیه وآنك عقبندن شملو علی بی داخی فرمان ایدوب کوندردی ونصیحتلر ایلدی و دیدی کم (35 b) کوره یم سزی واروب استنبول یولنی طوته سز و محکم باغلیه سز دیو اما آنلردن صنگره پاشا دفتر دارنی دخی فرمان ایدوب یوللادیکم اول یرلره یاقن اولان دیارلرک قاضی لرینه وصوباشلرینه یاساق ایلیه که برکسنه اونده قالمیوب چقوب اول ایللری بکله سنلر دیو آما بو طرفدن قوج اوغلی دوزمه یه یقین کلدی آما دوزمه دخی بو آحوالی طیوب نیجه اتمک کړک دیوب سؤال ایلدی کافرلر دیدلرکه بز برایی کوندر کوریوز کم بوتورکلر بزم یوللری میز بغلیوب طوررلر و بونلر بزی گچورمز لر حال یمان اولور دیدکلرنده دوزمه ایتدی یا نیجه اتمک کړک کفار ایتدیلرکه بو کثا تدارک بودرکه همان سز سلامت برله تکوره واره سز و بزم بوتورکدن احوال می خبر ویره سز که تکور بزم تدارک می کورب بوتورکن

الندن بزی استخلاص ایده بخسه غیر بحال یوقدر دیدکلرنده همان دم دوزمه نك جان باشنه صیچرایوب اول کجه الك آخشامدن قلقوب برایکیوز آدم ایله استنبول طرفی طوتوب قچدی آما یو یكئادن دفتر دار وقوج اوغلی دخی یتشوب بوللری طوتوب وپاشایه آدم صلدلر که یتشوب کله تا کم دوزمه بی اله کتوره لر آما خبرلری یوغدیکم دوزمه قراری فراره تبدیل ایلدی قچنکم صباچ اولدی قوج حسین اوغلی خبر آلدیکم دوزمه قچمشدر همان اول ساعت دوزمه نك آردنه دوشوب چکلوب کتدی انك عقبندن شاملی علی دخی ایل ومملکتی برندن قلدوروب اولدخی آردنه دوشدی وبولرک عقبندن پاشا دخی اریشوب اردلرینه دوشوب کتدی آما دوزمه اورمن ایچندن براوغری یول طوتوب قاره دکر بالیسیله (36 a) جان وباشی قورقوسنه دوشوب چکلوب کتدی ومدیه به گجی بوطرفدن پاشایه خبر ویردیلر کم دوزمه مدیه به گجی دیدکلرنده پاشا امر ایلدی که البته والته واروب دوزمه بی واروب یتشه سز واولمایکم دوزمه بی قچره سز دیو عظیم تنبیه وتأكید ایلدی وکتدی دخی آردنه دوشوب قودی آما بوطرفدن دوزمه جان قورقوسيله کیجه بی کوندوزه قتوب قچدی حتی برکون استانبوله ایریشوب سلامت ایله تکور قاتنه کلوب کوردوکی واقعه بی تکوره بربر سویلدی وتکور ایتدیکم اوغل یا آل عثمانک بکلرندن برکمنه سکئا یار اولمادیمی ویاخود ایل ومملکت سکئا دوغانمی دیدکده دوزمه ایتدی بکئا اصلا رآدم طیمدی وبنی اصلا آدم یرینه قومادیلر وایله اکثر بکه بنی صید اتمک قصدیله بلکه آدرنه قپوسنه دکن کلورلر بلکه استنبوله دخی ال قورلر همان اولان اولدی شیمدی بوشهرک تدارکنی کوره سز دیدکده تکورک جان باشنه صیچرایوب کتدی درنه دوشدی آما ذکر اولنان وکلا کیجه بی کوندوزه قتوب قودیلر آما چاره اولوب دوزمه به یتهمدیلر واورادن دونوب آدرنه به پادشاه قتنه کلوب دوزمه به نه حال اولدوغنی بربر عیان

و بیان ایلدیلر و شاهزاده و اقر حظ ایدوب هر برینه انعام واحسانلر ایلدی
 فتنه تکور اما ازینجانب تکور لعین نیجه ایده جکن بلمیوب
 ینه فتنه چوملکلرینی آتسه قویوب فکر و اندیشه بشلدی آما بوتکور
 ملعون بوندن اقدم درت اطرافه نامه لر یازوب حاضر اولون ایشته بن بورادن
 قرامان اوغلنی تکرار اضلال ایدوب باشند چقردم و عثمان اوغلی انک اوزرینه
 سفر ایدوب کتدکده برکون تأخیر اتمیوب سز اوتهدن یورویه سز و بزده
 برودن دوزمه ایله چقوب (36 b) دخی نیجه یوز حیله لرایدوب ایل و مملکتی عثمان
 اوغلنک الندن الوب ضبط ایدوب کالاول سزگله کچونه لم دیو نامه لر یازوب
 کندر مش ایدی و انکروس قرالنه دخی بویله بر نامه سی وارمش ایدی امل قرال
 بد قعال آل عثمان ایله بارشق اولوب و عظیم عهد نامه لر یازمه لر یله تکور لعینک
 بونامه سنه التفات ایتتمش ایدی آما تکور ماعون کوردیکم ایش ایشدن چقوب
 بلا دریاسی باشند آشمه سی مقرر اولدی اکر بوکا مقید اولمیوب طور ارجق
 اولورسه بونجه فتنه لر عیان و بیان اولوب قیامت کندی باشنه قوپه جقدر همان
 تکور تکرار انکروس قرالنه بر نامه دخی یازوب ارسال ایلدی و نامه قراله
 کلوب وصول بولدقده قرال امر اتدی حمله بانلری و هر سکلری بریره جمع
 اولوب تکورک نامه سی اوقیدیلر نامه ده شویله یازمشکه بن استنبول تکوریم
 سنکه نوشروان نسلی قرال معظم سن نامه وصولنده شویله معلوم ایدنه سنکم
 سز مقدا حرکت ایدوب آل عثمان اوزرینه کلدو کتزد عثمان اوغلنه بر ایش
 اولمش ایدیکم بونک اوزرینه ایش اولمازدی آما سزک آراکزده بر عقلی بتون
 آدمکژ اولماغیله خوفه دوشوب کری دونوب کتدو کز عثمان اوغلنک بالکلنه
 قپوسی بوزولوب کروه آکروه آناتولی یقاسنه قاچغه باشلامشلر ایدی حتی
 بوراده بن باش کوستر میوب طور دوغملک سببی بو ایدیکه قو بر قچ دخی عثمان
 اوغلنک عسکری قاچوب طاغسلر و آندن بن دخی برو جانبدن حرکت

ایدوب واورنایه آلوب عثمان اوغلنك حقندن کلوب اندن ایل و مملکتی ضبط و ربط ایدهلم دردم سز ایسه آردکیزه بقمیوب دونوب قچدوگژ و آکا آمان دیوب بارشدوگژ یا شونندن ده بله مدوگژ [ی] که تورک (37 a) زبون اولوب جنکه اقتداری اولما دوغنی که سزه سمندر کبی قلعه بی تسلیم ایدوب جامعلرینه چکثر آصدوگژ امدی معلوم اولدیکه سزک ایچکژدن تدبیر و تدارک صاحبی برآدمکژ یوقمش امدی نامه وصولنده برآن و بر ساعت تأخیر ایتمیوب عسکر چکوب یوروپه سز سز اوتهدن و بز بریدن ترکی آرایه آلوب دوکلی قرالم وقصبات شهرلرینی قبض ایدوب جامعلرینه چکثر آصوب حضرت عیسی یه قولتی ایدوب نارنوره عبادت ایدهلم زیرا شمدی سلطان مراد قرامان اوغلی اوزرینه کیدوب باشنده آتشار یانر سزی قارشیلماغه اصلا چاره سی یوقدر واکر سزی قارشلامق مراد ایدوب کلورسه بن آکا دکزی گجرم شویلمک فوش اولسه اوچماغه قادر دکلدردیا یوزنی کیلرایه مالامال ایدوب شویله ضبط ایلمشم که برسینک چکمک ممکن دکلدردی اکر بوفرصت الله ایکن حرکت ایدوب کلورایسه کژ نه کوزل واکر نامه یه التفات ایتمیوب حرکت ایتمزسه کژ شویله بله سزکه سزدن ریم پاپایه شکایت ایدوب سزی کافر دینندن چقرتمغه سبب اولورم دیوب نامه سنی تمام ایلمش بوکره قرال بد فعال بواحوالی دویدقده بالرینه وهرسکلرینه باقوب سز نه دیرسکژ نیجه ایدهلم دیدکده هربررسی بربرینک یوزینه بقوب سکوت ایله معامله ایلدکلرندده همان ساعت ینقوربان باش قلدروب ایتدیکم قرالم بن سزه اولده دیدم ایدی اما سز بکا اومادکژ وخوفه دوشوب دونوب قچدوگژ ایدی یخسه بن قولک عثمان اوغلنک بورنی قرمش ایدم حنی (37 b) بش اون کون دخی قالسه ایدکژ آلرک جمله سی بوزولوب قراری فراره [تبدیل ایدوب بوکونه دکین çok silik] نه ادرنه سی قالوردی ونه بورصاسی [silik iki kelime] بنی دکلمدکژ دیدکده قرال بد فعال [silik üç kelime] کندی

همان شمدی نه چاره ایدلم بوتورك بله باریشوب (و عهد و) یمینلر ایلدک
 شمدی عهدی بوزمق ممکن [bir kelime silik] سفرايتمک (؟) اول تکوردیدکلری
 ملعون بزى ریم پاپایه (... بر حال مشکل در دیدکده ؟) حمله سی توروبن ایدوب
 وتوروبنلری سفره قرار آلدیلر»

No. III.

Fatih Sultan Mehmed'in borc senedi *
(10 - XII - 1444, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, no. 10729)

خداوندکاری والدی مد الله ظلال عاطفته حضرتندن آلتان
قرض وقماش بهاسندن وکویلر بهاسندن و ذکرمنلر بهاسندن
آقچه وقلوری اشبو موجبجه درکه ذکر وتفصیل اولنور

منه دیون برینموجب که ذکر می رود

منه در بروسا بجهت علوفه آقچه منه در ادرنه بتحویل خزانه

40 کیسه فی 30000¹ 50 کیسه فی 30000¹

اون اکی کز یوز بیک اقچه اون بیش کز یوز بیک اقچه

منه ع بهاء اقمشه منه ع بهاء اغنام 15000¹ رأس

اوچ یوز آلتمش بیک فی 15

سکز یوز قرق اقچه اکیوز یکرم بیش بیک اقچه

منه ع بهاء دیه قراجہ وآسیاب و دیه اینسی و دیه چولک و حمام

وکاروانسرای که در انجاست و بهاء کبران مزوج و دیه

قورجی و باغچه محمد پاشا و آسیاب بخشی فقیه

اون درت بیک فرنکی فلوری

جمعاً اتوز اکی کز یوز بیک طوقسان بیک سکز یوز قرق بیش آقچه²

وداخی اون درت بیک فرنکی فلوری بورج اولدی بو جمله دن مبلغ درت

* Bak. Foto 2.

¹ Orijinalinde bu rakamlar siyakatle yazılmıştır.

² Dogru yekûn 3285840 dır.

یوز الی بیک اقیچه حضرت اعلانوک خزانہ عامرہ سنہ تسلیم اولندی باقی
 قالدی یکرم سکر کز یوز بیک داخی قرق بیک سکر یوز قرق بیش اقیچه
 واون درت بیک فرنکی فلوری ایله اولسه یومکتوب بر سبیل تمسک
 ویرلدی که عندالحاجه حجت اولا

تحریراً فی السابع والعشیر من شعبان المعظم سنة ثمان واربعین وثمانمائہ
 بمقام ادرنه

No. IV.

II. Murad'ın Vasiyetnâmesi *

(Başvekâlet Arşivi, Ali Emîrî tasnifi, II. Murad devri vesikaları)

(1) حمد بی حد سپاس بی قیاس اول کریمه که کشف ایلدی حجاب غفلتی
 بصایر اولی الابصار (2) دن، و رفع ایلدی نقاب غروری ضمائر اخبار اخراذن،
 و صلوات غیر معدود و تحیات نامحدود (3) اول رسولہ که مبرادر اوزاردن،
 و انک آله و اصحابنه مهاجرین و انصاردن، و بعد (4) وقتی که حق سبحانه
 و تعالی توفیق وردیسه، سلطان اعظم و خاقان معظم مالک رقاب الامم مولی (5)
 ملوک العرب و العجم نصرة الغزاة و المجاہدین قاتل الکفرة و المشرکین عون الضعفاء
 و المساکین (6) ظل الله فی الارضین عون الاسلام و المسلمین ناصر اولیاء الله
 سلطان البر و البحر السلطان مراد بن (7) السلطان محمد خان خلد الله ظلہ
 و سلطانه حتی بلدیکم هر نفس که خلاوة حیاة طتمش اولا (8) مرارت ممت
 جرعه سین نوش ایدجکدر. نة حق سبحانه و تعالی بیوررکه، کُل نفس
 ذایقة الموت (9) و هر کسنه کم عدمدن صحرای وجوده قدم باصمش اولا، لاجرم
 صحرای وجوددن فینای فنایه انتقال (10) ایدجکدر. باقی لایزال و قدیم بی زوال
 اول رب درکم، انکدر عظمت و جلال و اکرام و نوال (11)، نته حق سبحانه

وتعالى بيورركه، كُئْل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام، امثال اتدى (12) رسول حضرتك بوِ رِغنه كه، ماحق امرُ مسلم له شئٌ يوصى فيه بيت ليلتين الا ووصيته مكتوبة عنده¹، (13) يعنى مسلمان اولان كسنه يه كه انوك وصيت ايدجك نسنه سى اولايلاق اولدر كه ايكي كيچده بروصيت (14) نامه سى يازلب فاتنده اولاي پس وصيت اتدى خاوص نيتدن وصفاي طوبيتدن ؛ خسين وثمانائه ييلنده جمادى (15) الاولى اينك طقه زنجى² كون سه شنبه كوننده شويله بويردكه ، صاروخان ايلنده مغنيسياده اولان ممالك ثلثى (16) وصيت اولسون جانمچون ، بومالدين تعيين اتدى :

I - اون بيك فلورى كه صرف اولنه شول موجبجه كه ذكر اولنر اوچ بيك (17) بيش يوز فلورى مكه شريقه (silik)³ و اوچ بيك بيش يوز فلورى مدينه شريقه فقراسنه (18) شرفها الله تعالى اولش دوره لر ؛ وقلان اوچ بيكك بيش يوزنه كعبه اله حطيم اراسنده يتمش بيك كره (19) لا اله الا الله ددوره لر، قلاننه ختم اوقيده لر نقدر ييترسه ؛ و بيش يوزنه مدينه شريفده پيعامبر حضرتك (20) صلى الله عليه وسلم مسجد شريف ايچنده تربه مطهرسنة قرشو يتمش بيك كره لا اله الا الله ددوره لر (21)، فلانينه ختم اوقيدلر نقدر ييترسه ؛ و بيك بيش يوزن قدس مباركه فقرايه اواش دوره لر و بيش يوزن (22) دخى قبه صحراده و مسجد اقصى ده كلمه لا اله الا الله ددوره لر فلاننه ختم اوقيده لر نقدر ييترسه (23) هر كه بونى تغيير ايده الله تعالانك و جميع حلقك لعنت انك اوزرنه اولسون ؛

II - واون بيك فلورى داخى وصيت (24) اتدى كم بيك فلورسن اوزرنده

¹ Bu hadîs bu metinde yanlış yazılmış olup arapça vasiyetnâmede doğrudur (bak no. V).

² Arapçasında (zeyil V, satır 11) yedinci günü demektir ki, bu doğrudur.

³ Evkaf nüshasında burası “فقراسنه اولش دوره لر”.

ساداته اولشودره لر وایکی بیتمش بیک کره کلمه، لاله الا الله ویتمش بیک کره
(25) صلوات ذکر اتدرب ثوابن پادشاه مشارالیه به بغشلایه لر، ویدی بیک فلورسن
کیجلرده وکنڈزلرده اوزرنده (26) کلام الله ختم ایده لر، بومبلغ دوکنتنجه دکن؛
هرکه بونی تغیر ایده الله تعالانک وجميع حلقك لعنتی انک (27) اوزرنه اولسون؛
III - ودخی وصیت اتدی تقبل الله تعالی خیراته شویله بیوردکه بریاقوت
یزکم که طقسان بیش (28) بیک اقچیه صاتون الدم بریاننده دلوکی وار
وزنده بر مثقالدن زیاده در، صاتالر، ثمن اوزرمده قرآن اوقینلره (29) صرف
ایده لر، ثمن مذکور دوکنتنجه، هرکه بونی تغیر ایده، الله تعالانک وجميع
حلقك لعنتی انک اوزرنه اولسون؛

IV - ودخی (30) وصیت ایدب بیوردکم بر الماس قاشلو یوزکم آنی داخی
صاتالر، اوزرمده اول کونده بیتمش بیک کره لاله الا الله (31) ددوره لر،
بر نیچه کره یدکن، اگر صاتلمزسه، دتوقویلر، صکره صاتب اودیلر،
هرکه بونی تغیر ایده، الله تعالانک (32) وجميع حلقك لعنتی انک اوزرنه
اولسون؛

V - ودخی وصیت اتدی اول مالدن بیک فلوری که انکچون اسقاط
حج ادلر (33) ووصیت ایدکم اول مالدن اسقاط صاوة ایدلر حیلہ سز هرکه
بونلری تبدیل ایده و حیلہ ایلیه الله تعالانک (34) وجميع حلقك لعنتی انک اوزرنه
اولسون؛

VI - ودخی وصیت ایدب شویله بویردکه بروساده مرحوم اوغلم علی
(35) یاننده غی قبرک قاتنده قویالر، اما ایکن یاقن قومایلر، وزیر زمین انیب
سنت موجبنه بیره کوملر؛

VII - ودخی وصیت (36) ایدب بیوردکه اول مالدن بیش بیک
فلوری خرج ایدب اوزرمه برچار دیوار تربه یاپلر، اوستی آچق اولاکه

اوزرمه (37) یغمور یعا، امّا چوره یانتی اورثمه ایدهلر، التنده حافظلر قرآن اوقماغچون :

VIII - ووصیت ایدب بویردکم بندن (38) صکره اولادمدن وانسابمدن فی الجمله صویمدن صویمدن هرکم که اُلجک اولرسه بنم یانمده قومیلر، قائمه کتورمیلر

IX - (39) ودخی وصیت ایدب شيله بیوردکم اکر بروسادن غیری یرده فوت اولرسم، شویله اللهلرکه پنچشنبه کون قبرمه (40) قویلر

X - ودخی وصیت ایدب شویله بویردکم آزادسز قللرمدن شولک ایج اغلاندر، کرک قائمده وکرکسه تیارده (41) اولسون بن المزدن قرق کون اوکدین آزاد اولسون، بوندن صکره قائمده نقدر ایج اغلانی اولرسه انلر دخی بن المزدن (42) قرق کون آزاد اولسون ؛

XI - وبویردکم بوتاریخده صاروخان ایلندن بنمله بیله کلمش قوللرم که بم قائمده اولرلر (43) عاوفجیلردن وقاپوجیلردن وصولاقلردن وچادر مهترلرندن وطغانجی لردن وسکبانلردن وآت اغلانلرندن (44) وخربنده لردن ودوجی لردن واشجی لردن وغیرندن فی الجمله هر جنسدن نقدر متفرق قللرم وارسه مجموعیسی (45) بر اکسکسز بن المزدن قرق کون آزاد اولسون لر

XII - ودخی وصیت ایدکم هرکمکه عثمان مملکتنده اولو وزیر اولو (46) بوذکر اولنان اموالی شرایط مذکوره اوزرنه مصارفنه صرف اتمسه ووصیت مذکوره، تنفیذ اتمکه وصی اولو، (47) واول حینده محروسه، بروساده هرکمکه قاضی ونایب اولرسه، ومدرسده کیمکه مدرّس اولرسه بوذکر اولنان (48) وصیتلری وصی مذکور تنفیذ اتمسه ناظر اولالر، معاونتی

تقصير ايتيمبالر. هر كيمكه بو ذكراولنان وصيتلري تنفيذ اتمسنة (49) مانع اولرسه وشرائط المذكوردن بوني تفيير ايدجك اولرسه الله تعالانك وجميع خلايقك لعنتي آنك (50) اوزرنه اولسون؛

XIII- وجرى ذلك وحررت في اوائل رجب المرتجب سنة خمسين

وثمانائه هجرية

وضح ما فيه عندي حرره محمود بن سيدى احمد القاضى بالعسكر المنصور

عنى عنهم عنه وعنى (51) .

فله الحمد رب السموات ورب الارض رب العالمين والصلوة على نبينا محمد شفيع المذنبين وعلى (52) آله واصحابه المهتدين وبعد قلما كان سلطان الغزاة والمجاهدين قاطع الطاعة والمتمردين (53) عون الضعفاء والمساكين غياث الاسلام والمسلمين السعيد الشهيد الدراج الى رحمة ربه (54) الحميد المجيد السلطان ابن السلطان السلطان مراد خان ابن محمد خان كساهما الله حلل الغفران (55) وسقاها من سقية الرضوان مؤيداً من عند الله الملك الخلاق وبسط بساط المبرات على وجوه (56) الارض بالاستحقاق ونشر اعلام الحسنات الى تناهى الافاق ببذله الشامل على الاطلاق (57) مما رزقه الله المعطى الرزاق سبياً بنى دار الآخرة فى دنياه مدخراً بمتوجهاتها العقباه وزينها (58) بنفايس جواهر الاطعمة وسوانغ الاشربة فى الليل والنهار كأنها من قصور جنات تجرى (59) من تحتها الانهار آلاً وهى الدار التى تشتمل على المزار الشريف الذى فيه مضجعه (60) والمقام النظيف الذى وقع مرقده نور الله الكريم بنور رحمته وجعل عنه دريجه (61) الى جنة الى حين يظهر فيه صدق وعده ووعين بطيب نفسه خصوص ذلك المزار ما اوصى (62) به تفصيلاً فى كتاب وقع من هذا الكتاب اوله ليقراءه يوم الجزاء فى رق منشور ما قدمه (63) واختره بحيث لم يبق من فقير الا وقد غنى باحسانه والمتوجه المذكور عايد ولم يكن من حقير (64) الا وقد رقه ماله بانعامه والموصى به زايداً فطر بذلك من هو ناظر لذلك وراى برأيه (65)

الصائب وفكر فيه بفكرة الثاقب وبني من ذلك الزوايد ليزيد به جهات
 القوايد حمّاماً (66) كايّنة في مدينة روسا حرسها الله تعالى عن العاهات والبأسا
 في محلة الجمالين المستغنية عن (67) التحديد والتعيين وحققها بالاوقاف المذكورة
 في كتاب اعلاه رفع الله قدر بانيها وعلاه (68) وادخل ريعها في مصالح المزار
 المذكور بحسب مآراه الواقف المزبور تقبل الله تعالى (69) خيرات صاحب
 الخيرات وادام مادام الارضون والسموات بحق نبينا شفيع العصاة (70) وآله
 واصحابه المداة وعلى ذلك وقع الشهاد والتحرير في اواخر شعبان لسنة اثنين
 وثمانمائه هجرية

No. V.

II. Murad'ın Vasiyetnâmesi *

(Başv. Arşivi Maliye'den müd. vakfiyeler No. 162 - 14)

توكلى على خالق

بسم الله الرحمن الرحيم

- (1) الحمد لله كاشف ظلمة الغفلة عن بصائر اولى الابصار والصلوة على
- (2) سيدنا محمد وآله الطيبين الاطهار اما بعد قلنا وفق الله سبحانه وتعالى
- (3) السلطان الاعظم الخاقان المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم
- نصرة الغزاة والمجاهدين (4) قاتل الكفرة والمشركين قانع الطاعة والمتمردين
- عون الضعفاء والمساكين غوث الاسلام (5) سلطان البر والبحر السلطان ابو الفتح
- مراد خان بن السلطان السعيد السلطان محمد بن (6) السلطان الشهيد السلطان بايزيد
- خلد الله تعالى ملكه وسلطانه حتى علم ان كل (7) نفس ذايقة الموت وأن
- كل من عليها قان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام (8) ولاحظ معنى

* Bak. Foto 4.

فوله تعالى لَا يَغْنَزِكُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغْنَزِكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ امثال بقوله صلى
 (9) الله عليه وسلم ما حق امرء مسلم له شئ يوصى فيه بيت ليلتين الا ووصيته
 مكتوبة عنده (10) فاوصى تقبل الله تعالى خيراته عن خلوص النية وصفاء الطوية
 يوم الثلاثاء (11) السابع من حمادى الاولى لسنة خمسين وثمانمائه بثلاث ماله الكاين
 فى مملكة صاروخان (12) حينئذ وعين منها مبلغ عشرة الاف افلورى على
 هذا التفصيل الذى يذكر يصرف ثلاثة آلاف (13) وخمسمائة افلورى من ذلك
 المبلغ الى فقراء مكة شرفها الله تعالى وثلاثة آلاف وخمسمائة اخرى (14) منه
 ايضاً الى فقراء مدينه الرسول الله عليه وسلم ويصرف خمسمائة منه ايضاً الى
 من (15) يجتمعون من اهل مكة بين الكعبة والحطيم فيذكرون كلمة لا اله الا الله
 سبعين (16) الف مرة ويعطون ثوابه الموصى المذكور تقبل الله خيراته
 ويختمون القرآن العظيم (17) مرارا عديدة ويعطون ثوابه الموصى الموصى اليه
 تقبل الله حسناته ويصرف خمسمائة منه (18) ايضاً الى من يجتمعون من اهل
 مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم فى مسجده عليه الصلوة (19) والسلام
 مستقبليين الى روضة المطهرة فيذكرون كلمة لا اله الا الله سبعين (20) الف
 مرة ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله حسناته ويختمون القرآن العظيم ثمة (21)
 مراراً عديدة ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله تعالى خيراته ويصرف من
 (22) الالفين الباقيين الف وخمسمائة الى فقراء بيت المقدس ويصرف خمسمائة
 بقيت الى من (23) يجتمعون فى المسجد الاقصى وقبة الصخرة فيذكرون كلمة
 لا اله الا الله سبعين الف مرة ويختمون (24) القرآن العظيم مرراً كما سبق تلك
 عشرة كاماة فن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة (25) والناس
 اجمعين ثم اوصى تقبل الله تعالى خيرا به عشرة آلاف افلورى اخرى (26)
 من ذلك المال على هذا التفصيل الذى يذكر يصرف سبعة آلاف افلورى منها
 الى (27) القراء المجودين ليقروا عليه القرآن المجيد كل يوم وليلة الى ان ينفد

الافلورى (28) ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله تعالى خيراته ويصرف الف
 منها الى السادات (29) في اليوم الاول وألف آخر الى من يصلى على النبي
 صلى الله عليه وسلم سبعين ألف مرة (30) ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله
 تعالى خيراته وألف آخر الى من يذكرون عليه كلمة (31) لا اله الا الله سبعين
 ألف مرة ويعطون ثوابه الموصى تقبل الله حسناته تلك عشرة كاملة (32) فمن
 بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين ثم اوصى تقبل الله
 (33) تعالى خيراته أن يباع الخاتم الذى له فص من ياقوت احمر في الوزن اكثر
 من مثقال (34) وفي جنبه ثقبه قد كان اشتراه الموصى المومى اليه خمسة
 وتسعين الف درهم ويصرف (35) ثمنه الى من يقرؤن عليه القرآن المجيد
 في اليوم والليل الى ان ينفد فمن بدله بعد ما سمعه (36) فعليه لعنة الله والملائكة
 والناس اجمعين واوصى ان يباع خاتم له فص من الماس و (37) يصرف ثمنه
 الى من يذكرون كلمة لأله الا الله سبعين الف مرة مراراً عديدة (38) قبل
 دفنه وبعده كذلك وان لم يبع في ذلك الوقت قبرهن ويستقرض (39) ما يصرف
 الى ما ذكر ثم يباع ويؤدى الدين فمن بدله بعد ما سمعه فعليه لعنة الله والملائكة
 (40) والناس اجمعين ثم اوصى أن يحج عنه لاسقاط فرض عليه ويصرف الى
 من يحج عنه (41) الف افلورى من ذلك المال فمن بدله بعد ما سمعه فعليه
 لعنة الله والملائكة والناس اجمعين (42) واوصى ان يسقط صلوته بلا حيلة
 ويصرف اليه من ذلك المال بالعا ما بلغ فمن بدله (43) بعد ما سمعه فعليه
 لعنة الله والملائكة والناس اجمعين واوصى ان يدفن في محروسة بروسا
 (44) جنب ولده السلطان علاء الدين بعيد منه مقدار ثلاثة أذرع او اربعة (45)
 ويوضع على التراب كما هو السنة المتوارثة ولا يجعل له سرداب اكابر السلاطين
 (46) واوصى ان يبنى حول مرفدهما الشريف جدران اربعة ويسقف فوقها
 من (47) الجوانب الاربعة ليجنس تحتها القراء ويكون وسط السقف مكشوفاً

(48) لينزل على المرقد غيث هو من آثار رحمة الله ويصرف الى بنائها خمسة آلاف (49) اقلورى من ذلك المال واوصى ان لا يوضع فيها بعده احد من اولاده (50) واقربائه واوصى أنه إن لم يتوفَّ طول الله تعالى عمره بالتوفيق في مدينة روسا (51) يؤتى به اليها بحيث يصل اليها في يوم الخميس ليكون اول ما يبني تحت الارض (52) ليلة الجمعة ثم قال كل عبد املكه الان وساملكه من بعد المسمى في التركي ايچ اوغلنى (53) سواء كان عندى الان اوخرج الى المنصب فليكن حرّاً قبل مرض موتى باربعين (54) يوماً وقال كل عبد جاء معى من مملكة صاروخان الى ادرنه من جميع الطوايف (55) وهم معى في ادرنه في التاريخ المذكور فليكن حرّاً قبل مرض موتى باربعين يوماً (56) ثم اوصى تقبل الله حسناته الى من يكون وزيراً كبيراً في المملكة العثمانية (57) في ذلك الحين ليصرف في الاموال المذبورة حسب ما ذكر وجعل من يكون قاضياً (58) في محروسة بروسا ونايباً فيها ومدرساً في مدارسها ناظرين على الوصى (59) يعرفون جهات تصرفه ويعاونونه في تنفيذ الوصية وصرف الاموال المزبورة (60) الى مصارفها المسفورة وعلى جميع ذلك وقع التحرير والاشهاد في واسط (61) شهر جمادى الاخرى من شهور سنة خمسين وثمانماية

شهد بذلك	شهد بذلك	شهد بذلك
اسحق بن عبدالله	صاروجه بن عبدالله	خليل بن ابراهيم
	عنى عنه	عنى عنهما

Başta yanda

(1) جرى ما فيه من الوصية عندى وسمعتة من الموصى (2) تقبل الله خيراته مشافها وانا الفقير الى رحمة ربه الغنى (3) محمد بن فرامرز القاضى بالعسكر المنصور عنى عنهما الغفور بفضله البهى

Kenarda ek yerlerinde 4 defa

صحّ اله صل حرّره كاتب الاصل

Burada II. Murad'ın vasiyetnâmesinin üç nüshasını neşrediyoruz. Bunlardan Arabça olanı, doğrudan doğruya Kadiasker Molla Hüsrev (Mehmed bin Ferâmurz) tarafından yazılmış ve tasdik olunmuş nüshadır. O, kendi el yazısıyla yaptığı tasdikte ¹ vasiyet sahibinin ağzından dinlediğini belirtmiştir (سمعت من الموصى تقبل الله خيراته مشافهاً). Padişah'm vasiyeti olduğu için bunun, mahallî kadının önünde değil, Divan'da kadiasker ve vezirler önünde tanzim olunduğu anlaşılmaktadır. Kadiasker resmen bu gibi muamelelerin en son merciidir. Kadılar tarafından verilen karar ve hüccetler Kadiasker tarafından tasdik olunmak lâzımdır. Şu halde bu vasiyetnâmede diğer şerî hüccetlerde görülen kadı tescilini aramağa hacet yoktur.

Elimizdeki Türkçe nüshalara gelince, bunlardan eskisi, Topkapı sarayı nüshası olup Kadiasker Mahmud bin Seydî Ahmed'in tasdikiyle yapılan zeyille aynı zamana ait görünüyor. Zeyil, kopya ile aynı kâtip tarafından yazılmış olup noksan olarak ² tarihini taşır. Zeyli tasdik eden Kadiasker Mahmud bin Seydî Ahmed H. 869 yılında kadiaskerdi. ³ Vasiyetnâme kopyasındaki tarih, H. 872, yahut daha büyük bir ihtimalle, H. 862 olabilir. ³ Şu halde vasiyetnâmenin kopyası ve zeylin yazılması bu tarihe ait olmalıdır.

Elimizdeki ikinci Türkçe kopya, Evkaf tescil defterindeki nüsha, şüphesiz yukarıdakinden istinsah edilmiştir. Onun şu hatalarını tekrar eder

I. nüsha 42. satır قرق کون

II. nüsha sondan ikinci satır: قرق کون اول (doğrusu : اول : قرق کون).

I. nüsha 70. satır اثین و ثمانمائة

II. nüsha son satır اثین و ثمانمائة (aşarât hanesi noksan).

¹ Karşıla. foto 4. ve 6. VII No. vesikadaki tasdiki.

² Bk. Hacı Kemâleddin İsmail Bey'in H. 869 Cemâzülâhir ortaları tarihli vakfiyesi üzerinde aynı el yazısıyla yapılmış tasdik kaydı (bk. T. Gökbilgin, Edirne ve Paşa livâsı, Vakfiyeler, s. 195). H. 875 tarihinde evini evlâdlık vakfı yapmış olan Mahmud bin Seydî (bk. aynı eser, s. 350) muhtemelen bizim Mahmud'dur.

³ Neşri'ye göre (s. 203) H. 872 de Küblü oğlu (کبلو اوغلی), kadiaskerdi. Mevlâna Vildan (Muhiddin) (bk. Şakayık tercümesi, s. 215) ona halef olmuştur.

Gerçekten, bu Türkçe nüshada, esasa ait tâdilât yoktur. Şu halde niçin Arapça vasiyetnâmenin tanziminden on onbeş gün sonra tescil edilmiş bir Türkçe tercüme meydana getirilmiştir ? Burada ancak bir faraziye öne sürülebilir: Divanda vasiyetnâmenin Kadı-asger tarafından tanziminden sonra vesika Receb başlarında mahal-lin kadı siciline dahi tesbit ettirilmek istenmiştir, ve herhalde alâ-kadarlara şartlarını açıkça görebilmek imkânını vermek üzere Türk-çesi yazılmıştır¹. Bu Türkçe tercümede, yukarıda işaret ettiğimiz ilâvelere mukabil bir takım unvanlar atlanmış ve bir yerde ehem-miyetli bir takdim tehir yapılmıştır. Bunları aşağıda gösterdik

Arapça nüsha	Türkçe nüsha
قامع الطغاة والمتمردين	(satır: 5) —
ابوالفتح	(satır: 6) —
ليكون أول ما يبيت تحت الأرض ليلة الجمعة	(satır: 39-40) —

Türkçesinde 25-26 satırlarda „بيدي بيك فلورسن كيجلرده و كندزلرده اوزرنده“
 “فكراسى sâdâta ve kelime-i şehâdet getirenlere verilen meblağdan sonra zikrolunmuştur. Arapçada ise bu evvelâ yazılmıştır².

No. VII.

II. Murad'ın âzâdnâmesi³

(1444 İlkânun ortaları, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. 5566)

بسم الله الرحمن الرحيم

- (1) هذه وثيقة صحيحة شرعية وحجة صريحة مرعية ناطقة بذكر ما أقر
 (2) السلطان الاعظم والحقان المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك العرب والعجم
 صاحب السيف والقلم (3) نصرة الغزاة والمجاهدين قاتل الكفرة المشركين قانع

¹ Elimizdeki en eski kadı sicil defterlerinde dahi (Bursa Müzesi, şerîye sicil defterleri, A. 199-808, tarihi H.860) vesikaların büyük bir kısmı Türkçe zaptolunmuştur. Alâkadarlara hüccet, bu sicillere göre verilirdi.

² Evkaf nüshası için bak. foto 5. Karş. Aşıkpaşazâde, s. 139; Tâc-üt-tevârih, I, 405 ; Neşri, 177.

³ Bak. foto 6.

الطغاة والمتمردين معين الضعفا والمساكين ظل الله (4) في الارضين وخليفة رب العالمين سيف الاسلام السلطان [sic] البر والبحر ابوالنصر السلطان مراد خان بن (5) السلطان السعيد السلطان محمد بن السلطان الشهيد السلطان بايزيد خان اعز الله انصاره وضاعف اقتداره (6) الى يوم الدين في ثبات عقله وجواز تصرفاته ان عبده المدعو قراكوز بن عبدالله المشتهر بشاهنجى قراكوز مسلم الملة (7) لازى الاصل وعلى بن عبدالله المشتهر بچاقرجى على ساسى الاصل مسلم الملة وعلى بن عبدالله المشتهر بشاهنجى على (8) لازى الاصل مسلم الملة ومحمود بن عبدالله المشتهر بشاهنجى محمود بوسنوى الاصل واحمد بن عبدالله المشتهر بشاهنجى (9) احمد بوسنوى الاصل مسلم الملة والياس بن عبدالله المشتهر بچاقرجى الياس ارناودى الاصل مسلم الملة وحضر بن (10) عبدالله المشتهر بشاهنجى حضر ارنودى الاصل مسلم الملة وشاهين بن عبدالله المشتهر بچاقرجى شاهين بوسنوى الاصل (11) مسلم الملة وقراكوز بن عبدالله المشتهر بچاقرجى قراكوز ارناودى الاصل مسلم الملة وخليل بن عبدالله المشتهر بخزينة اوغلنى خليل (12) بوسنوى الاصل مسلم الملة وحضر بن عبدالله المشتهر بسلحدار حضر ارنودى الاصل مسلم الملة وحمره بن عبدالله الركابى (13) لازى الاصل مسلم الملة وعلى بن عبدالله المشتهر باوده اوغلنى على ساسى الاصل مسلم الملة ويوسف بن عبدالله المشتهر (14) برقاص يوسف ارناودى الاصل مسلم الملة وابراهيم بن عبدالله الطباخ افلاخى الاصل مسلم الملة بعد ما كانوا (15) عبيده ومماليكه يخدموه [sic] سنين كثيرة واحسنوا الخدمة قد جازاهم بالاحسان جازاه الله بالاحسان في الدارين (16) فدبرهم منذ ثلث سنين تقريباً من تاريخ هذا الكتاب تدبيراً مطلقاً لوجه الله غير مقيد بشرط فما دام هولاء المدبرون (17) احياء ينتفع المقر تقبل الله خيراته بخدمتهم كما ينتفع بخدمته العبد المطلق اقراراً صحيحاً شرعياً واعترافاً (18) صريحاً مرعياً وهولاء المقر بتدبيرهم

هم الباقون من الذين دبرهمُ المقر المذكور زاد الله توفيقه في اختيار (19) الخيرات
 واثار الحسنات في سنة خمس واربعين وثمانائه كان بعضهم نالوا شرف الحرية
 من المقر المذكور (20) تقبل الله حسناته وبعضهم استشهدوا في غزوة انكسر فيها
 انقروص اللعين ففازوا فيها (21) سعادة الشهادة وبجميع ذلك وقع الحكم والاشهاد
 في اواخر شعبان المعظم من شهور سنة ثمان واربعين وثمانائه هجرية نبوية
 والحمد لله والصلوة على نبيه محمد وآله وصحبه اجمعين

Yukarı kenarda :

وصح وصح ما فيه من التدبير عندي حرر المفتقر الى ربه المعز محمد بن
 فرامرز القاضي بالعساكر المنصورة العثمانية عنى عنها

Kenarda :

صح الوصل حرره كاتب الاصل

No. VIII.

Ak Şemseddin'den Fatih Sultan Mehmed'e
 mektub. *

(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. 5584)

هو المعز النصير

(1) تحيات زاكيات وتسليمات صافيات ابلاغ قلمقدن صكره جناب كريمه
 معروض (2) اولدر كه بوحادث كه اول كمى اهلندن اولدى قلبه خيلى تكسر
 وملاكت كتردى بر فرصت (3) كورنردى فوت اولدغنه غيرت لر كلدى برى
 غيرت دين كه كافر لر فرح اولب شامة اعداء (4) اولندى وبرى بوكه مبارك
 وجودكزه نقصان رأى وعدم نفاذ حكم نسبت اولق وبرى بوكه (5) بوضعيه

* Bak. foto 7. Bu vesikanın lâtin harfleriyle bir neşri H. Âli Yücel tarafından yapılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Temmuz 1953).

عدم استجابة دعا نسبت اولی و تبشیر مز غیر معتبر اولی و دخی محذور چوق
 (6) امدی مساهله ورفی کرکز بونک کبی بایده استقصاء ایدب کیمدن بو
 تخلف و عدم (7) اقدام اولدی ییلب عقوبت عظیمه کرک عزل کبی و تعزیر
 شدید کبی اگر اولنیا یارن برکون (8) قلعهیه هجوم ایدجک و خنداق طولدرملو
 اولجق تهاون ایدرلر بلرسز اکثری یساق (9) مسلمانیدر الله چون جانی و باشی
 قوین آزدن آزدن مکرکه بر غنیمت کوره لر جانلرنی (10) دنیا یچون
 اوده آتالر امدی مرجو و متوقع اولدر جد و جهد بقدر الاستطاعة هم فعلاً
 (11) وهم امرأً وحکماً و قولاً ایداسز و بنوک کبی به راجع اولنی برمرحتی
 ورفی آز اولن (12) کسنهیه بیوره سز تشدید و تغلیظ ایده کما ینبغی وهم اصل
 شرعیسی وارد قال الله تعالی (13) یا ایها النبی جاهد الکفار و المنافقین وَاغْلُظْ
 علیهم¹ برعجب نسنه واقع اولدی ملالتله (14) اوتررکن قرآن عظیمه نقال
 اتدک سلطان السادات جعفر صادق اشارتی از ره بوآیه (15) کلدی وَعَدَ اللَّهُ
 المنافقین و المنافقات و الکفار نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِینَ فِیْهَا هِیَ حَسْبُهُمْ و لَعَنَهُمُ اللَّهُ
 (16) و لهم عذاب مقيم² امدی اول وارمینلرک باطنی مسلمان دکل در حکم
 منافقین ده کافره عذاب (17) جهنمه مقيم اولمده برابر در دیمک اشارتی دشدی
 بس تشدید مصلحت کورندی همت ایداسز (18) عاقبت حجاتله انکسارله
 کتمیاوز بل که فرح و منصور و مظفر کیداوز بعون الله و نصرته آمین (19) امدی
 کرچه العبد یدبیر و الله یقدر قضیه سی ثابت در الحکم الله و لکن الندن کلدجکه
 جد و جهدی فول (20) تقصیر اتمک کرک رسول الله ک و اصحابک سنتی بودر
 و دخی ملالتله برز قرآن اوقیب یتمی (21) واقع اولدی شکر الله تعالی به انواع
 وجهله لطفلر ایدب بشارتلر اولدی که چوق زمان در انک (22) مثلی اولمیدی.

¹ Sûre IX, âyet 74.² Sûre IX, âyet 69.

تسلي تام حاصل اولدى وبوسزلرى سويلدكز حضرتكزه فضول كلام عد
اوليا سؤدكزدن (23) در حضرتكرى

No. IX.

Çandarlı Halik Paşa'ya ait bir mülkün
sınır temessükü *

(1451 Eylül ortalan, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No. E. 5488)

(¹) سبب تحرير حروف اولدرکه سلطان الاسلام والمسلمين اعز الله انصاره
وضاعف اقتداره حضرتلرينك سده سنیه سندن حکم جهان (2) مطاع واصل
اولدى سيدالوزراء العظام ناظم مصالح الانام خير الدولة والدين خليل پاشايه
قلبه توابعنده قيرجه ادلو كوي¹ حدود (3) وسنوريله ولواحق ومضافاتيله
ملكلكا ويردوم كركدرکه افتخار الفضاة حاصكوى قاضيسى مولانا مصلح الدين
وامير الامراء (4) كهف الكبراء بكلكرى قرجه بكه داخى بر يار ادم كوندراسين
ديو بتي يازدم اول داخى ادم كوندرسه كرك در مجموعكز (5) جمع اولاسز
واول كويك اوزرنه وراسز قديمدن حدودن وسنورن بلر ادملر بولاسين
كما هو حقّه تفتيش وتفحص قلاسز واولدن (6) سنور نيردن ايسه تعين
وتميز [sic] ادب مشاراليه پاشا حضرتلرينك اللرينه شرعى مكتوب ويراسز ديو
امر اولنش ايله اولسه امثالاً (7) للامرالعالى بيچاره ومولانا مصلح الدين المذكور
وپاشا حضرتلرندن كلن افتخار الامائل والاماجد ميخال بك اوغلى اسمعيل
بك (8) مجموعمز مذكور قرجه ادلو كويك اوزرنه واردق اول كويك قديمدن
سنورن بار كشيلر طلب اتدك عدول مسلميندن آيدين بك ابن اسكندر

* Bak. foto 8; bu mülkün II. 935 tarihindeki durumu için bak. T. Gök-
bilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 424, not 664.

¹ Filibe Güneyinde Kritzma Irmağı üzerinde Kritzma köyü olmalıdır.

(9) ویورکچ بن قورت وموسى بن اسمعیل وداخى جماعت کثیره اکوموزجه یوریب بو قرچه نك قدیمدن سنورى اشبودرکه (10) ذکر اولان مذکور قرچه نك اشاغی یاننده قورت کوینك قبله طرفنده قرچه صویندن غرب طرفنده غی باغلر اوجنده بویك امرود اغاجنه (11) وارر اندن غ ب طرفنه مایل دپا بورننده این قیایه وارر اندن دوغری ديك یوقارو دپاده سرته چیقا [ر] داخى سرت سیره (12) وارر شمال طرفنه مایل اکی دپا ارالغنده یکچه کویدن قولاوزلویه اشان یول کدوکنده آیوس الیه آدلو کلیسایه وارر (13) اندن کنه شمال طرفنه مایل یوقارو دپا بورننه وارر اندن کنه سرت سیره غرب طرفنه مایل باللق چالنه وارر اندن (14) شماله قارشو اویروده درایه وارر اندن اشغه کنه شماله طوغری فلبه دن باتقونه کیدن یول کنارندن قره چالولر (15) اراسنده اینر یوله طیانر اندن اول یولجه غرب طرفنه طوغری براز کیدر داخى قولاوزلو مشهده وارر (16) اندن کنه غرب طرفنه طوغری یولجه کیدر سکیده لو کدوکنده وارر علی خواجه لو سنورنه طیانر اندن (17) دوزر قبله طرفنه مایل سرته چقار اندن سرت سیره دپالره اسکی حصارلغه واررکه اکا کافر دیلنجه (18) ترستنیک درلر واول حصارلقدن کنه قبله مایل سرت سیره دپالره قدیمدن دیکلو طاشلر واردر (19) اکا وارر اندن کنه قبله طرفنه طوغری اشغه دره ایچنده ایدین بك دکرمنی بندنه وارر دخی بندى ارقوری (20) کچر کنه قبله طرفنه طوغری کوسه ولق طرلاسی باشنده کوتک قره آغاجه وارر اندن کنه طوغری بویك بلوط (21) اغاج قاتنده کرکچوکه وارر اندن طوغری طاشلو دپالره ابوجکه چیقار اندن سیروزدن کلن اولو یولک شمال (22) طرفنده ییغلو طاشه وارر اندن اول یولی ارقوری کچر داخى ديك یوقارو وقوزارچقو ادلو (23) مزرعه نك غرب طرفندن کچر داخى اوستن یاننده دپایه چیقار وبوقوزارچقو ادلو مزرعه ایچرو قالر

(24) اندن داخی یوقارو طوغری طاغ باشنده وارر دره بچقو ادلو مزرعه
ایچرو الور اندن یوقارو (25) وارر یورکیچیہ ادلو یایلاقه چقار واول
یایلاق ایچرو قالر اندن کنه دوزر قبله طرفندن بانقوه ادلو (26) ویرانه ده
قیرجه صوینه اینر طیارن مذکور بانقوه ایچرو قالیر دیو امیر الامراء
بکلربکی ادمیسی اسمعیل بك (27) ویشی و سلیمان ادلو تیمار ارلری وجاوش
حمزه اوغلی چاوش ادمیسی قرمانلو اوغلی (28) یوسف حضورلرنده اداء
شهادہ شرعیہ قلدیلر وبو ذکر اولتان یرلرده ساکن اولان نصارانک (29)
قدیملرنندن برنیجه لری دخی بو قیرجه نیک سنور [ی] قدیمدن اشبو ذکر اولتان
یرلردننر دیو (iki kelime silik) (30) بعده کنه عدول مسلمیندن علی ابن
عبدالله الرّاجل وصاروجه ابن عبدالله المهتدی ومذکور یورکج (31) بن قورت
اکومزجه یورویوب بو قیرجه نیک مذکور بانقودن ایلروسنک قدیمدن سنوری
اشبو یرلردننرکه (32) ذکر اولنور اول ذکر اولتان بانقوه ادلو ویرانه برابرندن
قیرجه صوینی ارقوری (33) کچر داخی قیرجه صوینک شرق طرفنده بویشته
التنده قلایلو قیایه چیقار اندن کنه مشرق طرفنه (34) این کوز دپاسنه وارر
اندن کیرو شمال طرفنه مایل دوزر داخی ایکی طاغ ارالوغندن باولوجه نیک
(35) اسکی کوی یرینه اینر اندن کنه دوزر شرق طرفنه مایل طاغدن کلن
اسکی یول ایله قیرجه دن قلبه یه (36) کیدن اولویول بولشدوغی یره واررکه
انده برطاش دیکلمشدر اندن اول یولی ارقوری (37) کچر داخی کنه اول
اسکی یولجه شمال طرفنه طوغری ابوک و وارر اندن کنه اسکی یولجه شمال
(38) طرفنه طوغری بستی ابوکک شرق طرفنده غی دیکلو طاشه وارر
اول باولوجه ادلو کویده (39) حلق شمیدکی حالده کوی یاپب اونزدقلری یر
ایچرو قالور اندن کنه شمال طرفنه طوغری اول (40) اسکی یولجه قیرجه لو
یورکی حاجو ادلو کافر طرلاسنک شرق طرفنده غی باشنده دیکلو طاشه وارر

(41) و بو یورکی حاجو طرلاسی ایچرو قالور اندن کنه اول اسکی یولجه قیرجه لو
 الایوکه فجّه ادلو کافر (42) طرلاسی ایله اشفو آدلی کافرک طرلاسی ارالوغنده
 دیکلو طاشه وارر اندن شمال طرفنه طوغری (43) بویک امرود اغاجنک غربدن
 یانندن کچر طوغری برار جق کچر کیدر داخی انده طرلالر اراسنده (44)
 اولده دیکلمش طاشلر واردر اکا وارر اندن کنه شمال طرفنه طوغری قیرجه دن
 فلبیه کیدن یولی (45) ارقوری کچر داخی بویک سکوت اغاجنه وارر
 اوستنه دن کلن درایه طیار اندن دره (46) دیک اشاغه سیردر بکار جوغه
 اینر اندن طوغری وارر کنه قیرجه صوینه طیار بوندن بو قیرجه نک (47)
 سنوری تمام اولور دیو مفخر الامائل والاماجد میخال اوغلی مذکور اسمعیل
 بک حضورنده (48) اداء شهاده شرعیه قلدیلر و شهاده مذکورهلرون یمین
 ایله تأکید ایتدکلرندن صکره بونلرک (49) و اولکی شاهلرک شهاده مذکورهلری
 حیزه قبولده واقع اولوب بو قیرجه نک مجموع حدود (50) و سنور اشو ذکر
 اولنان یرلردندر دیو حکم اولنوب ایله اولسه بو مکتوب مشارالیه (51) پاشا
 حضر تلرینک اللرینه تمسک ویرلدی که عندالحاجه عرض اولنه تحریراً فی اواسط
 (52) شعبان المعظم من عام خمس و خمسين و ثمانمائه

(53) شهد بما فيه

افتخار الامائل الحاجی مصلح الدین ابن یحشی فقیه

والحاجی سلیمان بن قاسمجه و حسن فقیه ابن احمد (54) وابن یوسفخان
 و محمد بن قره بوله و علی فقیه نایب قاضی خاصکوی و مرسل بن سلیمان
 و سلیمان بن علی (55) و یوسف الشهیر بابن فاتر (؟) و مصطفی بن اسمعیل بک
 و مصطفی بن اینبکی و اتمجه ابن عبدالله عتیق صور سنان
 (56) شهد بما فيه دغلوس (؟) ابن عبدالله عفی عنه شهد بذلك ابراهیم عبدالله

الكاتب شهد بذلك جو مصطفى بن مراد الكاتب شهد بما فيه الحاجي شاهين ابن عبدالله (57) كاتب الحروف الحاجي محمد الفقير شهد بما فيه صاروخان بن عبدالله عفى عنه

Kenardaki tasdikler :

صورة طبق اصلها العالی كتبه عبدالله القاضي بعسكر روم ايلي
(Mühür)

صورة الاصل الرفيع المعتبر نحمه الفقير اليه سبحانه نوح بن احمد
القاضي بعسكر اناطولى عفى عنها
(Mühür)

لما وضح عندى ما فيه وصح بلاثمويه حكمت بصحة ما يحويه حرره
الفقير اسكندر بن قا (؟) غفرلها القاضي ببلدة فيلبه
صح ما فيه عندى وحكمت بصحته وانا اضعف العباد مصطفى بن علي
المولى نخاصكوى المحروسة

No. X.

Derbend bekliyen hıristiyan reâyâya verilmiş
bir muâfiyet hükmü *

(17 Mayıs 1456, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi No. 10737).

(Tugra)

محمد بن مراد خان
المظفر دائما

(1) نشان همايون حكى اولدر كه قسندين ايلنده منلك توابعنده پورانلويه
كيدر يولو [ك] (2) دربندين بكلمكه بوندن اوكدن مرحوم ومغفور بابام

طیب الله ثراه یکرّم نفر کافر لره حکم ویرمش که (3) کیجه لرده وکوندزلرده بکلیه لر دیو شمدکیحالده کتورب عرض ایتدیلر بنداخی قبول ایدوب بو حکم شریف [م] (4) اللّٰهینه ویردوم و بیوردوم که وارب برقرار سابق یکرّم نفر کافر اولب اول دربندی (5) کیجه لرده وکوندزلرده اوغریدن وحرآمیدن بکلیه لر خرسوز وحرای بولیجاق (6) طوتب برکیده لر قاپومه اعلام ایده لر فی الجملة شویله سعی ایده لر که داخی اول دربنده (7) مسلمانلردن واهل ذمتدن کسنه نوک جاننه وباشنه زیان وضرر اولیه واکر اولر سه (8) غرامتن بونلر چکلر وبومذکور یکرّم نفر کافر ذکر اولنان ازره اول دربندی بکلدکلرندن صکره خراجدن واسپنجه دن وقبون عادتندن (9) وقوناقدن وحصار یایمقدن واولاقدن وسخره دن امین اولالر کسنه (10) بولردن کوجلہ یم ویمک آلیه بلکه آقچه یله صاتون آلالر شویله بلالر بتی تحقیق بلب اعتماد قلالر تحریر [أ] فی حادی والعشر جمادی الآخر سنّة ستین وثمانمائہ

بیورت صوفیه

No. XI.

Serez civarında Glamovik oğluna mülk köyünden
timar ayrıldığına dair hüküm *

(1472 İlkteşrin başları, Topkapı Sarayı M. Arşivi no. 5947).

(Tugra)

محمد بن مراد خان

المظفر دائماً

(1) اقضى قضاة المسلمين اولا ولاة المؤمنين وارث الانبياء والمرسلين مولانا
سیوز (2) قاضیسی دام فضله توقيع همایرن واصل اولیجاق معلوم اولاکم بوندن

اول (3) سكا حكم شريف ارسال ادب امر ايلميش ادم كه غلاموويك اوغلنك
 (4) سبروز توابعنده اولان ملك كويني خاص ايلدم مقاطعهيه ويروب (5) قابومه
 بلدرهسن ديو شمدكيحالدده مذكور ملكك حاصلندن (6) مزبور غلاموويكك اكسوزنه
 يرسم تيار اون بيك آقچه ته (7) ايلدم كه عسكر منصورمه ملازمت ايلهيه ايله
 اولسا (8) بيوردم كه مذكور مقاطعه مزبور غلاموويك اوغلنك (9) اكسوزي
 كندو قبول ادب اون بيك آقچه دن زياده سني قهومه (10) تسليم ايتمكا التزام
 كوستررسه اكا ويرهسن ونيچيه ويردوغكي (11) يازب بلدرهسن واكر
 التزام كوسترمرسه آخره مقاطعهيه ويروب (12) حاصل وقتنده مذكور
 غلاموويك اوغلي امر اتدوكم اون بيك آقچه (13) آلوب عسكر منصورمه
 ملازمت ايلهيه شيله بلهسن بتي ازره اعتماد ايدهسن (14) تحريراً في اوائل
 جمادى الاولى سنه سبع وسبعين وثمانمائه

بيورت بشك طاش

İ N D E K S

- Abdüllâtîf Mirza, 22, 66.
 Abdullah, Rumeli kadiaskeri, 223.
 Ada (Edirne'de), 100.
 Âdet-i harman, bak. harman resmi.
 Ağaç-denizi, bak. Deli-Orman.
 Ağalar, 178.
 Agnam, 203.
 Agrafa, 26, 145, 169.
 Agriboz, 105, 147.
 Agustus (timar-eri), 149.
 Ahidnâme, 195, 200, 202.
 Ahmed (timar-eri), 147, 167.
 Ahmed bey (Sancak-beyi), 145, 152.
 Ahmed Gürânî, 128.
 Ahmed, Küçük, (II. Mehmed'in kar-
 deşi), 110.
 Akça, 203.
 Akça-hisar, bak. Anadolu hisarı.
 Akçahisar (Croia), 34, 109, 158,
 160, 163.
 Akdeniz, 52.
 Akhisar (Bosna'da), 175.
 Akıncı baştinası, 173.
 Akkoyunlular, 62.
 Akritoi, 140.
 Akşehir, 15, 23, 36, 114, 115, 116.
 Akşemseddin, 127, 128, 131, 217.
 Ahi Ali, 65.
 Alacahisar (Sırbistan'da Kruşevac),
 114, 157, 175, 176.
 Alâeddin Ali Çelebi (II. Murad'm
 oğlu), 16, 55-60, 103, 104, 206,
 211, 214.
 Alâiye, 113, 116, 124.
 Alazar, 158.
 Aleksinac, 158.
 Alfonso di Aragona, 6, 30, 31, 119.
 Ali, 102, 147.
 Ali, bak. Alâeddin Ali Çelebi.
 Âli, müverrih, 22, 61, 88, 99.
 Ali, 96, 102, 147.
 Ali bey, Evrenuz oğlu, 1.
 Ali bey, Cübbe, 71.
 Ali Çelebi (Zaganos Paşa oğlu), 135.
 Ali Çavuş kanunu, 174.
 Ali Fakîh, nâib, 222.
 Ali (Araniti torunu), 162.
 Ali, Şamlu, 198, 199.
 Ali, Karli-oğlu, 160, 161.
 Ali Emiri, 102.
 Alphonse V., bak. Alfonso di Ara-
 gona.
 Altun-ili (İbalea), 152, 161.
 Amasya, 55, 56, 57, 64, 96, 117.
 Anadolu, 12, 13, 14, 30, 32, 35, 36,
 50, 52, 53, 56, 62, 63, 71, 72,
 73, 79, 90, 95, 105, 106, 113,
 119, 135, 159, 172, 178, 182,
 184, 196, 200.
 Anadolu beylikleri, 184.
 Anadolu hisarı, 120, 122.
 Anadolu sultanı, 80.
 Anapoli, bak. Nauplia.
 Andriya, 152.
 Angiolello, J. M. 27, 90, 102, 112,
 118, 166.
 Ankara, muharebesi, 2.
 Arad (Macaristan'da),
 Aranid, bak. Araniti.
 Araniti, 162.
 Argirikasrı, bak. Ergirikasrı.
 Aristokratlar, 16.
 Armatollar, 146.
 Arnakis, G., 143.
 Arnavut (Arnavud, Arvanid), 16.
 138, 141, 146, 164, 216;—ka-
 tunesi, 146; —senyörleri, 148;—
 ili, 84, 86; — Sancağı, 159.

- Arnavudluk, 16, 27, 31, 34, 58, 84,
 95, 107, 144, 148, 153, 158-164,
 168, 171, 181, 182.
 Arvanid-ili (bak. Arnavudluk), 51,
 148, 158, 169.
 Arvanid - sancağı (bak. Arnavud-
 luk) 14.
 Ascoli, 6.
 Aşçı, 207.
 Âşık Paşazâde, 20, 22, 33, 61, 66,
 73, 120, 124, 126, 133, 134,
 141, 142, 146, 162, 176.
 Aştin (Arnavut senyörü), 148.
 At gemileri, 71.
 At oğlanı, 207.
 Atina dukalığı, 32.
 Athanasius Frashak, 17.
 Atmaca, 152.
 Atmaca, Abdullah oğlu, 222.
 Avala, bak. Havale.
 Avâriz, 151, 155, 170, 174.
 Avlonya, 34, 161, 162, 163, 166,
 176.
 Avrupa, 2, 52, 58, 90, 106; —sul-
 tanı, 90.
 Ayas Hamza bey, 160.
 Ayas, il-yazıcısı, 152.
 Ayasoluk (Ayasolug), 64, 96, 105,
 108.
 Ayasofya camii, 134.
 Aya Stefanos, 114.
 Aydın, 73, 80;—ili, 113.
 Aydın beg ibn İskender, 219.
 Aydino, 151.
 Aynî, 77.
 Aynî Ali, 118, 138.
 Ayos-ilya köyü, 220.
 Azadsız kul, 207.
 Azeb, 57.
 Azeb bey, 77.
 Bâdî, A., 135.
 Bahşiş, 110.
 Balaban (Palapanis), 143.
 Balıkesir, 135.
 Balkan, 70, 168, 170, 182;—aristok-
 rasisi, 168; —dağları 74;—geçit-
 leri 2, 57; —işleri 31; —millet-
 leri 137; —seferi 31.
 Balkanlar(bak. Balkan), 2, 12, 25, 34,
 52, 109, 129, 138, 139, 140, 141.
 Balşa-ili, 159.
 Baltaoğlu karyesi, 26.
 Balyoz, 124.
 Bana, 158.
 Banlar, 50, 187, 201.
 Basel konsili, 42.
 Baştina, 163, 171-177, 180.
 Barak, 147.
 Barça vilâyeti, 154.
 Batı-Trakya, 114.
 Batkon, 220.
 Bayburd, 184.
 Baysungur Mirza, 22, 62, 65, 66.
 Bayezid I (Yıldırım), 58, 69, 119,
 122, 130, 132, 144, 159.
 Bayezid II, 117, 167.
 Beyezid, Agustos oğlu, 149.
 Bedestan, 70.
 Beheim, M., 36.
 Belgrad, 1, 9, 10, 27, 49, 158, 160,
 162, 163, 166, 178, 187.
 Bennâ, 155.
 Bennak, 170.
 Berat, 159.
 Bergama, 97.
 Beşâretnâme, 75.
 Beşiktaş, 225.
 Beypazarı, 15, 23.
 Beyşehir, 15, 23, 36, 115, 116.
 Bey, 139, 194.
 Bey-kulu, bak. gulâm.
 Biga (Pegae), 143.
 Bigados, 114.
 Bihor, 152.
 Biti, 169.
 Bizans, 30, 31, 33, 49, 50, 53, 72,
 81, 82, 86, 108, 114, 115, 118,
 119, 120, 122, 123, 124, 125;
 127, 129, 178.

- Bizans-slav müesseseleri, 177.
 Boga, 147.
 Boğazlar, 3, 30, 32, 35, 39, 64, 106, 115, 119, 121.
 Bogaz-kesen hisarı, bak. Rumeli hisarı.
 Bogdan Ripe, 159.
 Bogdan, Sırp şansölyesi, 17.
 Bogoslav, 147, 152.
 Bogota, 155.
 Bolgar, 178.
 Bolvadin, 15, 23.
 Bosna (Kıral-ili), 166;—kıralı, 27, 48, 123, 216.
 Bölük 155;—teşkilâtı, 179, 180.
 Braniçeva (Braniçevo), 155, 156, 168.
 Brankovic, bak. Georg Branković.
 Branislav, timar-eri, 149, 157.
 Braniło, 149.
 Branoş, 152.
 Bratuş, bak. Yenice-kale.
 Brod, 175.
 Broquière, B. de La, 1, 20, 27, 34, 57, 59, 112, 144, 175, 183.
 Buçuk-depe, 92, 93, 96.
 Buda, 10, 28, 31, 40, 48;—dieti, 9, 10, 12.
 Bulgar, 16, 20, 26, 34, 138.
 Bulgaristan (Şişman-ili), 20, 159, 176, —kıralhğı, 3, 21; —voynukları, 157.
 Burgundya, 29, 30, 31.
 Bursa, 36, 56, 62, 64, 66, 67, 70, 71, 78, 96, 97, 99, 103, 120, 122, 135, 196, 201, 203, 207, 209, 212;— tekvuru, 142.
 Buya, yamak, 175.
 Câfer Çelebi, Tâci zâde, 119, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131.
 Callimachus, 21, 49.
 Cebeci, 72, 169.
 Cebelu voynuk, 157.
 Cem Sultan, 148.
 Cenevizliler, 37, 72, 127.
 Cerehor, 57.
 Cesarini, İ., Kardinal Legat, 3, 8, 18, 28, 30, 31, 32, 41, 42, 43, 47, 50, 51.
 Cihanşâh, Karakoyunlu Sultan, 76, 127.
 Cihâd, 184.
 Cizye, 163.
 Chalkokondyles, 2, 4, 10, 11, 15, 21, 26, 34, 56, 59, 60, 61, 67, 69, 70, 74, 77, 81, 84, 85, 86, 90, 92, 99, 100, 109, 110, 114, 116, 117, 118, 124, 128, 131, 132, 133, 159.
 Chirmenkia, bak. Harmankaya.
 Coia Zaccaria, 144.
 Cyriacus (Ciriaco d'Ancona, Pizzi-colli), 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 17, 19, 24, 25, 28, 35, 37, 38, 39, 44, 61, 97.
 Çadır mehteri, 207.
 Çakmak, Mısır Sultanı, 22, 64, 65, 66, 67.
 Çakırcı, 118, 216.
 Çanakkale Boğazı, 110.
 Çandarlılar. 82.
 Çartalos (Arnavutluk'ta), 158, 159.
 Çatalca (Tesalya'da Phersala), 146.
 Çerge, 155, 156.
 Çeribaşı (serasker), 156, 176, 177.
 Çiftlik, 154, 171, 173, 174, 176, 180.
 Çirmen, 86.
 Çorlu, 114.
 Çölmek, köy, 203.
 Dadya, 151.
 Darphâne, 56.
 Davud, Savcı oğlu, 88, 106.
 Davud (bey, Paşa), 74, 75, 84, 98.
 Debre, bak. Dibra.
 Deli-Orman, 70, 197, 198.
 Delvina, 162, 178.
 Derbend, 169, 224.
 Demirci, 155.

- Despot, 61.
 Deveci, 207.
 Değişirme, 137, 138, 140.
 Dibra (Debre), 152, 164, 174.
 Divan, 103, 104, 117, 214;—çavuşu, 26.
 Divâni-mâlikâne sistemi, 184.
 Dlugosz, 3, 12, 20, 21, 28, 29, 30, 46, 48, 50, 51, 52, 129.
 Dimetoka, 37, 56, 75.
 Dimo Sopotino (timar-eri), 166.
 Dimitri, 145, 146, 149, 169, 173, 174.
 Dimitri, voynuk, 177.
 Dimitri, elçi, 174.
 Dimitri Presba, 161.
 Dolfın, Zorzo, 86, 124, 126, 128, 129, 130, 136.
 D'Ohsson, M., 138.
 Dobruca, 37, 88.
 Domekos, bak. Dömeke.
 Dominika, 145.
 Dogancı, 118, 158, 169, 207;—baş-tinası, 173.
 Doğu-Avrupa, 52.
 Donado da Lezze, 179, 180.
 Dömeke, 146.
 Drakul, Vlad I., 34, 98.
 Drakul, Vlad II., 98.
 Dragoş, 151.
 Drapperio, F., 7, 97.
 Dubrovnik, bak. Ragusa.
 Ducas, 1, 15, 21, 22, 26, 47, 53, 56, 60, 67, 72, 73, 76, 77, 82, 85, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 120, 121, 125, 126, 131, 132.
 Duka, 149.
 Dukagin, 149.
 Dulgoberda, 164.
 Dursun bey, bak. Tursun bey.
 Duşan, Stefan (Sırp çarı), 145, 146; —imparatorluğu, 173; —kanunu, 172.
 Edirne, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 48, 49, 51, 57, 58, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 120, 121, 133, 190, 192, 193, 195, 197, 199, 201, 204, 212.
 Ege denizi, 105, 129.
 Eflak, 99, 109, 144, 157, 158, 216, —voyvodası, 19, 88.
 Eflaklar, 154-156; —kâtibi, 152; —kanunu, 146, 154.
 Eflâkiye âdeti, 171.
 Efrenc, 144.
 Elbasan, 159.
 Enverî, 56, 98, 109, 113, 131.
 Enez, 133.
 Eregli, 114.
 Ergiri kasrı (Argyrokastron, Argirika-sı), 84, 158, 159, 160, 163.
 Ergene imareti, 83.
 Erzincan, 62.
 Eski-hisar, 75.
 Eski-Sırbıye, 58.
 Esâmi defteri, 156.
 Eşkün (eşkin), 169.
 Eşküncü (eşkinci), 153, 154, 155, 176.
 Eugène IV, Papa, 2, 3, 6, 30, 43, 44, 49, 50.
 Evremız (Evrenos) bey, 145, 146, 158;—oğulları, 57.
 Eynisi, köy, 203.
 Fazlullah (Fadlullah), vezir, 1, 84.
 Fener (Tesalya'da), 145, 148.
 Feodal, 137, 139, 182.
 Fetret devri, 106.
 Fetvâ, 184.
 Feridun bey, 14, 15, 22, 50, 62, 65, 66, 76, 77, 108, 127.
 Filatrino, 147.

Filibe, 124, 135, 194, 219, 221, 222.
 Filoridin (Filorentin), 158.
 Filori, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211.
 Firenk (Frenk, Frengiyân), 72, 98, 147.
 Fîruz bey, 75.
 Floransa, konsili, 1, 20, 31, 34, 44, 48, 81; —hlar, 48.
 Florentin, bak. Filoridin.
 Foça, 97.
 Foscolo, A., 80.
 Fransa kralı, 124.
 Frenk gemileri, 194.
 Frederik III., imperator, 29, 48.
 Fruzin, Bulgar prensi, 20.

Garp kilisesi, 1.
 Gazi devleti, 140.
 Galata, 128.
 Gelibolu, 30, 31, 71, 72, 73, 87, 110, 117, 179, 198; — boğazı, 120; — yarımadası, 143.
 Gerg İstapan, zaim, 150.
 Germiyan, 15, 23, 113.
 Geracice (Arnavudluk'ta), 163.
 Georg Brankovic (Sırp despotu), 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 35, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 57, 58, 84, 87, 90, 95, 113, 123, 124, 134, 144, 187, 191, 194, 195.

Ghin Zenebissi, 34.
 Gilibertes Kançilaryus, 147.
 Gilan, bak. Morava.
 Gin, 148.
 Gin, Andriya oğlu, 166.
 Gin, Karli oğlu, 161.
 Gin (Voynuk), 174.
 Giorgi (timar-eri), 166.
 Gırgor, 147.
 Giustiniani, 131.
 Giustiniani-Banca, 8.

Glamovik, timar-eri, 169, 170, 224, 225.
 Gonoma (Gonomaymo, Yonima), 160.
 Gorne Obrâfçe, 152.
 Gospodarlık, 178.
 Göksu, 71, 72.
 Gön, 147.
 Gönder (Günder), 176.
 Grabova, 176.
 Graboçka, 176.
 Gulâm, 150,—1 mîr, 146;— sistemi, 137, 168.
 Guro, 152.
 Gurko, yamak, 175.
 Güğercinlik (Golubac), 10, 19, 20, 24, 26, 27, 51, 155, 178, 189, 191.
 Gülhan, bak. Morava.
 Gümüş madenleri, 95.
 Güzelce-hisar (Anadolu hisarı), 72.
 Gümlü (Kümüli) oğulları, 57.

Haçlı, 1, 2, 6, 12, 13, 14, 20, 21, 27, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 44, 47, 48, 50, 62, 74, 81, 85, 88, 90, 98, 109, 119, 124, 129, 144.
 Hakanî defterler, 75.
 Halic, 128.
 Halil Paşa, Çandarlı, 16, 17, 24, 35, 36, 37, 58, 70, 71-135, 189, 190, 219.
 Halil Paşa, Burgoslu, 134.
 Halil Konevî, 55.
 Halil, Şirvanşâh, 66.
 Hamid-eli, 15, 26.
 Hamza (timar-eri), 51.
 Hamza, Balşa oğlu, 158.
 Hamza, Kara Rahman oğlu, 73.
 Hamza, Karli oğlu, 161.
 Hamza, Şarabdâr, 79, 150, 151.
 Harac, 155, 169, 173, 174, 224; — lı baştına, 173; — güzârlık, 181, 182.
 Harbende, 207.

- Harmankaya, (Chirmenkia) 142.
 Harman resmi, 178.
 Hasan (timar-eri), 152.
 Hasan bey, Zenebiş (Zenebissi) oğlu, 148, 162.
 Hasan bey Rumlî, 118.
 Hasan Fakîh, Ahmed oğlu, 222.
 Hâs, 176, 225.
 Hasköy kadısı, 219.
 Hatice hâtun, Zaganuz Paşa kızı, 135.
 Havale (Avala, Bosna'da), 156.
 Hazîne-oğlanı, 216.
 Hersek, 152, 153, 159, 171, 172.
 Hersekler, 50, 187, 201.
 Heksamillion suru (Kerme), 32, 109.
 Hizâne-i âmire, 78, 203, 204.
 Hristiyan, 4;—âlemi, 123; —bey-leri, 142;—ordusu, 10;—devlet-leri; 16, —lık, 29, 53, 108.
 Hisse, 147, 166, 175.
 Hızır, 166.
 Hızır ağa, Yeniçeri ağası, 64.
 Hızır bey, Vulkaşın oğlu, 147.
 Hızır, Matranik oğlu, 163.
 Hızırşah, 65.
 Hoca Firuz, 82.
 Hodi-dede, 149.
 Hoşkadem, 163.
 Hundkâr, 51.
 Hunyadi Yanoş, bak. Yanko.
 Hurûfî, 37, 70.
 Hüma hâtun, 105.
 İbalea (Altun-ili), 152.
 İbn Hacer, 52, 75.
 İbn İyas, 107.
 İbn Kemal bak. Kemal Paşa zâde.
 İbn Tagribirdî, 64, 77, 107.
 İbrahim, 222.
 İbrahim bey, Karaman-oğlu, 14, 15, 22, 33, 35, 36, 49, 50, 56, 61, 62, 63, 64, 77, 89, 90, 95, 108, 112, 113, 114, 115, 123, 124, 129.
 İbrahim, İsa bey oğlu, 161.
 İbrahim Paşa, Çandarlı, 81, 133.
 İbrahim Paşa, nişancı, 55, 74, 80, 87, 99, 104, 111, 112, 113, 135, 138.
 İçoğlanı, 26, 207, 211.
 İdris-i Bidlîsî, 22, 24.
 İhtiman, 169.
 İlandari, 146.
 İlyas, 146, 150.
 İncügiz (İncegiz), 37, 72, 147, 197.
 İpek, 156, 157.
 İran, 56.
 İsa Balî, nev-müslüman, 153.
 İsa bey, İshak bey oğlu, 57, 83, 149, 150, 153.
 İsa bey, Pavlo Kurtik oğlu, 160, 161.
 İsa bey, Ozgur oğlu, 77, 83, 84, 93, 99, 104, 106, 112.
 İskarapar (Skarapar), 158, 160, 162, 163.
 İskender bey, 31, 34, 108, 109, 159, 162, 164.
 İskender, kadı, 223.
 İslâmiyet, 48, 137.
 İslâmlaşma, 147, 161, 167, 168, 173, 181.
 İslâmlaştırma, 141.
 İsmail, Orhan Gazi oğlu, 143.
 İsmail bey, 213.
 İsmail bey, İsfendiyar oğlu, 89, 90, 110, 123, 131.
 İsmail bey, Mihâl bey oğlu, 219, 222.
 İspence, 155, 224.
 İstanbul, 6, 37, 38, 52, 53, 70, 72, 74, 78, 79, 80, 82, 90, 92, 96, 99, 101, 106, 109, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 134, 143;—Boğazı, 12, 31, 36, 71, 72.
 İstale, 151.
 İstoya, 151.
 İstepan, 156.
 İstefanye, 148.

- İstifa, 146.
 İstir, 147.
 İshak bey, Üsküp beyi, 57, 83, 153.
 İshak Paşa bin Abdullah, 73, 79,
 83, 89, 90, 93, 99, 103, 104,
 111, 112, 134.
 İshak Paşa, Lala, 83, 84.
 İshak Paşa, Sarı, 83, 84.
 İshak bey, Kırıl oğlu, 84.
 İtalya, 30.
 İtalyan devletleri, 30, 52, 182.
 İvrace, 153.
 İvradko, 166.
 İzdin (Zeytuni), 146.
 İzladı derbendi, 2;—seferi, 11, 16,
 17, 34, 35, 57, 61, 62, 87.
 İzmit, 73.
 İznik, 142, 143.
 İzvecan, 149.
 İzvird (Zvird), 157.
 İzvizde (Zvizde), 156.
 İglave, 145.
 İlgm-eli, 115.
 Jdrel, 157.
 Jupe, 181.
 Kabakulak (vergi), 179.
 Kâbe, 193.
 Kadimî, 149, 151, 152, 158, 160,
 168, 171, 174, 175.
 Kadî, 146, 198, 207;—asker, 207,
 213, 214, 217.
 Kahire, 65, 77.
 Kakarua, 161.
 Kalabaka, 175.
 Kale-eri, 155, 158, 160.
 Kalkandelen (Tetovo) 149, 151.
 Kaloyan vilâyeti, 148, 149.
 Kaloyan, 175.
 Kalo, Marul oğlu, 175.
 Kanina, 34, 158, 160, 162.
 Kapıcı, 207;—başı, 26, 73.
 Kapı, 224, 225.
 Kapı-kulu, 64, 135, 200.
 Karaca, köy, 203.
 Karaca bey, Dayı, 60, 74, 78, 98,
 104, 113, 114, 219.
 Karaca bey, Güvey (Güvegü), 77,
 83, 84, 93.
 Karaca, 89.
 Karadeniz, 31, 52, 70, 71, 121, 199.
 Karahisar, 15, 23.
 Karasu, 114.
 Kara Rahman Gazi, 73.
 Kara voynuklar, 176.
 Karaman, 23, 113, 115;—oğlu, 23,
 33, 193, 194, 196, 200;—seferi,
 2, 61, 110;—lılar, 15.
 Karesi, 123.
 Karli-ili, 154, 159, 162.
 Karli oğlu, 160, 161.
 Karvansaray, 203.
 Karystenos (Bizans elçisi), 6, 33.
 Kasım Paşa, vezir, 10, 57, 75, 85,
 89, 189.
 Kasım Paşa, Todor Muzak oğlu, 162.
 Kastorya (Kesriye) 148, 149.
 Kâşifi, 74, 85, 102, 107, 108.
 Katalanlar, 142.
 Katolik, 13.
 Katune, 146, 156.
 Kayapa, 117.
 Kaymakam, 35.
 Küblü oğlu, Kadiasker, 213.
 Kefalya, 139.
 Kemal Paşazâde (İbn Kemal), 22,
 24, 56, 60, 71, 72, 73, 75, 79,
 81, 85, 92, 93, 94, 95, 103, 111,
 112, 114, 115, 116, 117, 121,
 122, 123, 124, 125, 127, 132,
 133, 134, 135.
 Kerme bak. Heksamilion.
 Keremeddin, Mihalkoç oğlu, 175.
 Kesriye bak. Kastorya.
 Keşiş, 175.
 Kir Luka, bak. Lukas Notaras.
 Kirmasti, 142.
 Kisc, 203.

- Kılavuz, 158.
 Kılınç Arslan, 62, 66, 75.
 Kırıl, 98.
 Kırıl-ili, bak. Bosna.
 Kırçeva (Krçevo), 148, 150, 151.
 Kırşehir, 115.
 Klisura, 160.
 Klazinos, 147.
 Konstantin XI., Palaeologos, 6, 32, 91, 98, 99, 104, 109, 114, 115, 118, 120, 131.
 Kostantiniyye, bak. İstanbul.
 Kostandin-ili (bak. Küstendil) 223.
 Konstantinovic, Michael, 179, 180.
 Koca-eli, 72, 120.
 Kocacık hisarı, 107, 109.
 Koç Hüseyin oğlu, 70, 198, 199.
 Koçi bey, 169.
 Kolankovski, L., 5.
 Komornitsa, 156.
 Konak, 224.
 Kondo Miho, 159, 160.
 Konya, 56.
 Kovac, 153;—vilâyeti, bak. Saray-ovası.
 Koyun-âdeti, 224.
 Kosova, 76;—harbi, 88, 104, 107, 109, 120, 130.
 Korent berzahı, 32, 104.
 Korucu, 203.
 Köke, 72.
 Köprülü (şehir), 148, 149, 151, 168.
 Köse Mihal (Koze Michael), 142.
 Kravaldi, 148.
 Krçevo, bak. Kırçeva.
 Kritzma köyü, 219, 220.
 Kritovulos, 69, 70, 81, 91, 104, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 129, 132, 133, 134, 135.
 Kruşevac, bak. Alacahisar.
 Kubrin, 149.
 Kudüs, 193, 205.
 Kulavuzlu, 220.
 Kule-Burgos, 133.
 Kullar, 198, 207.
 Kukra, 147.
 Kumaş, 203.
 Kupinovo, 45.
 Kurt köyü, 220.
 Kurtcu Doğan (Kuşcu, Kazancı), 60, 83, 84, 95, 101, 117, 118.
 Kurtik Mustafa, 160, 167.
 Kümüli, bak. Gümlü.
 Küstendil, 157, 159, 175.
 Lab, 151, 152.
 Ladislas, Lehistan ve Macaristan kiralı, 1-52, 57, 64, 187, 188, 191, 195, 200.
 Lagator, 152, 176, 177.
 Lala, 158, 192.
 Lasocki, Nicolas, 30.
 Las, 144.
 Lârende, 56.
 Lâri, 134.
 Latin, âlemi, 53;—hâkimiyeti, 119;—imperatorluğu, 119.
 Laz-ili, bak. Sırbistan.
 Lebadea, bak. Livadya.
 Lâzi, 216.
 Leblebici-hisarı, 142.
 Lefce, (Levatz) 156.
 Lefke 142.
 Leonardo, Peskopos, 130, 131.
 Levatz, bak. Lefce.
 Leh dieti, 21, 29, 41, 51.
 Lehistan (Polonya) 29, 42, 106.
 Lodorik, (Loidorikan), 146.
 Lomnica, 157.
 Loredano, A., 32, 41, 43, 44.
 Loredano, G., 129.
 Lucas Notaras (Kir Luka), 131.
 Luşa (Tırhala'da), 169.
 Macar, 1, 6, 11, 13, 21, 27, 58, 69, 77, 82, 98, 109, 114, 178;—dieti, 8, 9, 28, 29;—elçisi, 20, 28, 35;—kiralı, 11, 46, 50;—magnatları, 29, 38;—ordusu,

- 20, 33;—sarayı, 18, 30, 31, 35,
—taarruzu, 153.
- Macaristan, 1, 3, 8, 12, 14, 17, 23,
25, 26, 27, 29, 30, 33, 42, 43,
47, 49, 139, 181.
- Magnat, 12.
- Mağnisa (Manisa), 55, 56, 61, 66,
76, 79, 80, 89, 91, 92, 93, 94,
97, 99, 100, 103, 104, 105, 109,
110, 111, 112, 205.
- Mahmud Çelebi, Çandarh, 10, 11, 58.
- Mahmud bey, Kassâb zâde, 37, 55,
70, 71, 115, 189, 190, 198.
- Mahmud Paşa, Veli, 71, 135;—
velâyetnâmeleri, 37.
- Mahmud bin Seydi, Kadiasker,
208, 213.
- Mahmud, Araniti oğlu, 161.
- Majara, 169.
- Makedonya, 16, 27, 148, 171, 173.
- Malkara (Mağalkara), 71;—küresi, 152.
- Malkoç oğlu, 57.
- Maluga, Eflak reisi, 156.
- Martolos, 57, 155, 168, 179-181.
- Mara (II. Murad'm karısı), 8, 9, 11,
28.
- Marko, 156, 157.
- Marko Kralyevic, 144.
- Mat, 164.
- Matranik (timar - eri), 166.
- Matranik Yusuf, 166, 167.
- Mavrozoumis, 143.
- Mazarak, 145.
- Medine sultanı, 190, 205.
- Medrepolid (Metrepolid), 151, 159,
166, 167, 175.
- Medrese, 207.
- Melik İlyas bey, 108.
- Mehmed L, Çelebi, 26, 55, 58, 148,
159, 166.
- Mehmed II, Fâtih, 14, 16, 22, 26,
35, 36, 37, 55-136, 151, 154,
155, 157, 171, 179, 180, 183,
184, 192, 195, 196, 197, 198,
203.
- Mehmed Çelebi, Zaganos Paşa oğlu,
135.
- Mehmed Çelebi, İsa bey oğlu, 153.
- Mehmed bey, Fîruz bey oğlu, 75.
- Mehmed bey, Akçayhoğlu, 123.
- Mehmed bin Ferâmurz, kadiasker,
212, 213, 217.
- Mehmed bin Hacı Halil, 82.
- Mehmed, Karabula oğlu, 222.
- Mehmed, il-yazıcısı, 152.
- Mehmed (timar eri), 147, 166.
- Mehmed Paşa, 203.
- Mekke, 210.
- Menteşe-ili (Menteşe), 80, 113.
- Meriç vadisi, 2.
- Mesih Paşa, 84.
- Mesihî (şair), 22.
- Mezid bey, 1, 85.
- Midye, 70.
- Midilli, 26.
- Midrevfa (Medrepolid), 151.
- Midye, 199.
- Mihal, 145.
- Mihal oğlu, 57, 58.
- Mihahç, 36, 64, 66, 67, 79, 196.
- Mihalkoç, 175.
- Miho, 147.
- Mihayil (timar-eri), 157, 158.
- Mihayil, 152.
- Mikira, 145, 147, 148, 149;—ili,
145, 146.
- Miko, 149.
- Milan (voynuk), 174.
- Milano dukası, 30.
- Miloş, yamak, 175.
- Miraş (timar-eri), 147, 167.
- Mistra, 32.
- Mısır, 66;—sultanı, 1, 62, 66, 127;
—kaynakları, 77.
- Modon, 30.
- Mois Dibra, 164.
- Mora, 32, 91, 98, 105, 113;—des-
potluğu, 32, 33;—seferi, 109.
- Molla Hüsrev (Mehmed bin Ferâ-
murz), 78.

- Monapolye, 179.
 Morava, (Gilan, Gülhan) 49, 151, 152.
 Muâf ve müselleme, 163, 168, 174, 175, 180.
 Muhiddin, Mevlâna Vildan, 154, 213.
 Muhtesib zâde, 73.
 Mukataa, 225.
 Murad II., 1-110, 113, 114, 117, 118, 120, 141, 144, 145, 148, 150, 152, 154, 155, 166, 174, 179, 189, 190, 196, 198, 199, 200; — vasiyetnâmesi, 204, 215, 216;—medresesi, 207.
 Murad (saltanat müddeisi), 106.
 Murad bey, Özgür oğlu, 161, 162.
 Musa bin İsmail, 220.
 Musa, Petko oğlu, 149.
 Muslihiddin, 219, 222.
 Mustafa bin Ali, 223.
 Mustafa, İsmail beğ oğlu, 222.
 Mustafa, 145, 146, 147.
 Mustafa, Düzme, 58, 106, 118.
 Mustafa, İshak bey oğlu, 83.
 Mustafa, Pavlo Kuruk oğlu, 160.
 Mustafa ağa, Yeniçeri ağası, 118.
 Muzakiler, 162.
 Muzak, Karli oğlu, 161.
 Muzakiye, 161.
 Mücmel defteri, 149.
 Müderris, 207.
 Mühtedi, 153.
 Mülk, 174, 175;—timar, 172, 184, —köy, 225.
 Müneccimbaşı Ahmed, 22.
 Mürsel bin Süleyman, 222.
 Mustahfaz, 153.
 Müselleme, 57, 176;—çiftliği, 176; —martolos, 158;—ulûfesi, 158.
 Nagy Varad, 28, 48.
 Nâib, 207, 212.
 Nartova, 175.
 Nauplia (Anapoli) 105.
 Neccâr, 155.
 Neşri, 10, 11, 15, 21, 23, 33, 58, 60, 61, 70, 71, 72, 74, 99, 104, 113, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 131, 133, 134, 135, 141, 142, 143, 146.
 Nev-müslüman, 148, 150, 152, 164.
 Nevrekop, 148, 149.
 Nigbolu, 75, 98.
 Niko, 166.
 Nikola, 150, 151, 156, 166.
 Nikola (Papa), 91.
 Nikola, Duşuk oğlu, 174.
 Nizâmüddin Şâmî, 144.
 Novak, 151.
 Novaberda (Novobrd), 34, 44, 45, 64, 84, 95, 152, 182, 183.
 Nuh bin Ahmed, Anadolu kadiaskeri, 223.
 Ocak halkı, 191.
 Oda-oğlam, 216.
 Oğulbeği (yaya), 177.
 Okluk-hisarı, 23, 36.
 Oreos (Agriboz'da), 7.
 Orhan Gazi, 138, 142, 143, 171.
 Orhan Çelebi (müddei, düzme), 37, 38, 69, 70, 79, 82, 85, 96, 110, 111, 114, 119, 120, 132, 198, 200.
 Ortakçı baştinası, 174.
 Oruc, 1, 21, 22, 61, 74, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 104, 112, 118, 133, 134, 141, 162.
 Osman Gazi, 122, 142;—oğlu, 189, 193.
 Osmanlılar, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 22, 23, 25, 27, 32, 33, 35, 38, 45, 47, 49, 50, 51, 70, 109, 116, 119;—devleti, 1, 2, 14, 16, 45, 55, 106, 119, 130, 139, 140, 142;—fethi, 181,—elçisi, 25, 40, —ordusu, 49, 115, 131.
 Ostoya, 147, 167.
 Oxford, 23, 78.

Ozgur (Sguras, Skuras), 77, 161.
Ömer bey, Turahan oğlu, 145, 146.

Pachymeres, 142.

Palapanis, bak. Balaban.

Palamas, G., 143.

Palatio, 18, 40, 41, 48.

Papa, 72, 129, 201; —lık, 13, 18.

Papa kalesi (Macaristan'da), 138.

Paris, 23.

Paşa defterdarı, 198, 199.

Paşalar, 19, 191, 197, 198.

Paşa-Yiğit, 145.

Paleologlar, (Palaeologos) 119.

Pavlo kurtik, 160; —vilâyeti, 158,
159, 160, 161.

Pavli Matranik, 162.

Pavli vilâyeti, 153, 154.

Peçevî, 138.

Pegae, bak. Biga.

Pelegrin, 147.

Peskopos, 167, 175.

Pera, 8.

Petko, 149.

Petros, 145.

Phenarion, bak. Fener.

Phersala, bak. Çatalca.

Philelphus, 124.

Phrantzes, 32, 59, 91, 111, 114, 121,

122, 123, 126, 128, 129, 130,

131, 135, 136.

Piccolomini, A. Sylvius (Papa Pie,
II.) 30, 31, 42.

Pierre de Tekoszyn, 18.

Pindus dağları, 34.

Pirlepe (Prilip), 150, 151.

Pir Ali beg, 62, 63.

Platamon, 146.

Pojega, 175.

Polonya, bak. Lehistan.

Poran u, 223.

Pothom, 176.

Prbo, 149.

Premedi, 159, 162, 169.

Presba-ili, 150, 159, 174

Prezrin, 152.

Prilip, bak. Pirlepe.

Primikûr, 156.

Priştina, 151, 152.

Pulaçine, 179.

Pusculus, 86.

Radice (timar-eri), 155, 157.

Radivcy, 154.

Radohind, 157.

Radul, 157.

Radoslav, 152.

Radomir, 21.

Raguza, 30, 34, 101, 137, 181.

Raiyyet, bak. reâyâ.

Ras, 149, 153.

Ravanica, 157.

Reâyâ (raiyyet), 137, 138, 153, 163,

168, 169, 170, 173, 175, 176,

178, 180, 190; —rüsûmu, 155,

156, 169.

Reguardatis, G. de, 30, 43.

Rim-Papa, bak. Papa.

Riyeka, 164.

Rikâbî, 216.

Roma, 31, 49, 53.

Romanus kapısı, 128.

Ruhî, 61, 86, 89, 90, 100, 112, 113,

116, 123, 131.

Rum, 111, 138, 141, 179;—askeri,

198;—keşişi, 9, 11, 28.

Rumeli, 1, 2, 3, 12, 14, 16, 20, 34,

35, 49, 52, 53, 56, 58, 62, 69,

72, 73, 75, 76, 85, 95, 97, 98,

187, 99, 100, 106, 109, 115,

117, 119, 122, 134, 137, 138,

141, 163, 168, 177, 178, 181,

182, 184; —beyleri, 10; —

beylerbeyi, 84, 85, 113; —hi-

sarı, 71, 112, 121, 122, 123.

Rüsûm-i örñye, 163.

Sâdât, 205.

Sadeddin, Hoca, 10, 22, 55, 77, 86,

- 87, 94, 99, 101, 105, 111, 121, 130, 177.
 Sahavî, 59.
 Sakız adası, 7, 129.
 Samabor 153.
 Samsa çavuş, 142.
 Samuel, Bulgar Çarı, 178.
 Sarayovası (Kavac vilâyeti), 153.
 Saruca Paşa, 85, 86, 87, 93, 99, 102, 103, 104, 106, 112, 114, 122, 158.
 Saruca Paşa, Yayabaşı, 86.
 Saruca ibn Abdullah, 220.
 Saruca, topçu kumandam, 72.
 Saruhan, Abdullah oğlu, 223.
 Saruhan, 55, 80, 192, 205, 212.
 Sâsî, 216.
 Scanderbeg, bak. İskender bey.
 Segedin, 3, 4, 9, 18, 20, 25, 28, 30, 31, 41, 42, 43, 46, 47, 48.
 Sekidelü, 220.
 Sehî, 59.
 Sekban, 207.
 Seksuncu, 118.
 Selânik, 31, 53, 115.
 Semendere (Semendire, Smederevo), 10, 20, 24, 26, 40, 45, 48, 51, 87, 138, 155, 189, 191, 195, 200.
 Senica (Senitsa), 149, 153.
 Senyör, 2, 147.
 Serasker, bak. çeribaşı.
 Serez, 96, 224.
 Seydişehir, 15, 23, 36, 115.
 Sguras, bak. Özgür.
 Sigismund, 20, 27, 106.
 Silivri, 114.
 Silâhdar, 216.
 Sin, 175.
 Sinan bey (Sancak beyi), 152.
 Sinan bey (Rumeli beylerbeyi), 84.
 Sinan, Sofu, 222.
 Sipahiler, 38, 146.
 Sitt Hatun, 109.
 Sivrihisar, 15, 23.
 Suhre, 224.
 Sırp, 27, 138, 139, 141;—devleti, 149;—askeri, 144, 173;—despotu (bak. Georg Brankoviç); — kumandanı, 27; — imperatorluğu, 145; — kaleleri, 26, 40, 41, 46, 84.
 Sırbistan, 1, 8, 9, 14, 16, 44, 45, 49, 144, 151, 158, 171, 172.
 Skoplje, bak. Üsküp.
 Skrapar, bak. Iskarapar.
 Slav, 139.
 Smederovo, bak. Semendere.
 Sofya, 2, 20, 21, 57, 88, 178, 194.
 Sopote, 178.
 Solak, 207.
 Sorkun, 142.
 Stefan Duşan, 58.
 Stefan Lazarevic (Sırp despotu), 1, 26, 27, 45.
 Stoyka Gisdanich, 17, 20.
 Srbrnica, 34, 156.
 Subaşı, 139, 156, 198.
 Suvalak, 148.
 Süleyman bey (Zülkadir oğlu), 109.
 Süleyman bin Kasım, 222.
 Süleyman bey, 20.
 Süleyman Paşa, 143.
 Süleyman, Kanunî, 155, 178.
 Süleyman, Emîr, 69.
 Süleyman, timar-eri, 220.
 Süleyman, Ali oğlu, 222.
 Süleyman, Baltaoğlu (Solimambeg), 25, 26, 28, 40, 41, 46, 58, 169, 191, 192, 194, 195.
 Sürgün, 159.
 Şahabeddin Paşa (Hadım, Lala, Kula Şahin), 1, 10, 37, 70, 74, 75, 80, 84, 85, 86, 88, 89, 93, 95, 96, 97, 103, 110, 111, 112, 116, 122, 128, 130, 132, 134, 135, 189, 198, 199.
 Şah-Mirza, 108.
 Şahin, Abdullah oğlu, 223.

- Şahinci, 216.
 Şahrüh, 14, 22, 62, 65.
 Şahnegî resmi, 178.
 Sarabdâr Hamza, bak. Hamza.
 Şap madenleri, 97.
 Şark kilisesi, 1.
 Şehzâde, 104.
 Şeyh Bedreddin, 59, 107.
 Şikârî, 15.
 Şıra vergisi, 179.
 Şişman-ili, bak. Bulgaristan.
 Şükrullah, 55, 56, 61.
 Tahvil, 16, 203.
 Tameşvar, 138.
 Taşeli, 115.
 Taronites, 143.
 Tatar, 175.
 Tedaldi, 130.
 Tekvur, 53.
 Temirtaş bin Abdullah, 112.
 Temlik, 171;—nâme, 171.
 Temessük, 204.
 Tescil, 214.
 Tesalya, 58, 91, 95, 145, 146, 171.
 Tetovo, bak. Kalkandelen.
 Tezkire, 158.
 Theodore, Mora despotu, 6.
 Thuroczy, 21.
 Timar, 207.
 Timorince (Tomorince), 159, 160.
 Timur, 82, 144;—istilâsı, 106; —
 lular, 59, 65.
 Timur-hisar, 148.
 Timurtaş (timar-eri), 146, 169.
 Timurtaş bey, 145, 177.
 Tire, 64.
 Tırhala, 26, 145, 147, 161, 169,
 —yürükleri, 148.
 Todor, 146.
 Todor Bardid (timar-eri), 160.
 Todor Muzak, 159, 162.
 Todoros, 149.
 Tokat, 11, 16, 58, 86, 150, 189;
 Tomorince, bak. Timorince.
 Topcu, 72, 151, 156, 169;—luk, 156.
 Topkapı sarayı, 23, 55, 76, 83.
 Topolnica, 152.
 Torzello (Torcello), J., 20, 31,
 120, 144.
 Transilvanya, 1.
 Triguşna, 151.
 Tristenik, 220.
 Tuna, 4, 22, 27, 30, 48, 49, 52, 57,
 70, 75, 87, 88, 179.
 Tunca, 69.
 Turahan bey (Paşa), 16, 23, 57, 58,
 86, 98, 116, 128, 130, 132, 145,
 146, 189.
 Tursun bey, 77, 80, 81, 90, 92, 97,
 104, 106, 114, 116, 118, 119,
 122, 123, 125, 127, 130, 134.
 Tüfenkçi, 152;—lik, 156.
 Türk, 2, 3, 4, 12, 32, 37, 39, 43,
 47, 48, 50, 51, 58, 69, 98, 114,
 137, 159, 170; — arşivi, 137;
 —devletleri, 139, 140; — kay-
 nakları, 1, 8, 21, 22, 40, 41,
 45;—elçileri, 28, 29, 38, 45,
 46, 48, 49; — kuvvetleri, 30;
 — vilâyetleri, 125 (bak. Os-
 manlı).
 Tvrtko (Bosna kralı), 34.
 Uc, 183; — beyi, 16, 57, 58, 85;
 — devleti, 139, 140, 184; —
 kültürü, 140.
 Udol, 157.
 Ulak, 224.
 Ulahlar, 34.
 Ulu-vezîr, 207.
 Ulug beg, 66.
 Ulûfe, 94, 96, 156, 203.
 Ulûfeci, 207.
 Ulûfeci Martolos, 158.
 Umur, Şahin oğlu, 84.
 Umur, Todoros oğlu, 149.
 Umur beg, 86, 117.
 Umur bey, Efendre oğlu, 148.
 Umur bey, Saruca Paşa oğlu, 158.

Ungurus (bak. Macar), — kralı,
190, 191, 193, 194.
Union, 1, 19, 49.
Uzun Hasan bey, 27, 118, 140, 146,
180.
Üsküp (Skoplje), 57, 149, 150, 151.
Varna, 36, 45; — muharebesi, 2, 7,
14, 21, 22, 24, 36, 45, 48, 49,
50, 52, 53, 61, 62, 65, 67, 72,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
82, 83, 86, 87, 91, 92, 95, 99,
102, 104, 109, 120, 130; —
fetihnâmesi, 1, 62, 66.
Veles, bak. Köprülü.
Venedik, 29, 30, 31, 43, 44, 47, 53,
72, 80, 101, 105, 123, 124, 129;
— liler, 90, 119, 129.
Vezirler, 19.
Vidin, 157, 158, 168, 178, 179.
Vildan, bak. Muhiddin.
Vilagoş şatosu, 11.
Visačko (Visočka), 163, 176.
Vişani, 163.
Vitislaus, 17.
Vilk (Vuk, Vulk), 3, 151, 152; —
vilâyet, 151; — oğlu, bak.
Georgi Brankovic.
Vladika, 21.
Vladislav, 58, 157.
Vlastelin, 173.
Voynuk (Voyini, Voynici), 57, 137,
144, 146, 148, 151, 154, 155,
156, 157, 158, 163, 164, 169,
172, 173, 174, 175, 176, 177,
178, 180; — lagatoru, 152; —
mensûh, 176.
Voyvoda, 139.
Vrana (Vranos), 28, 48.
Vukça, 154.
Vukaşin, 147.
Vulçitrin, 151, 152.

Wawrin, J. de, 39, 42, 51.
Wladislav, Dan-oğlu, 98.
Yagellonlar, 5.
Yahşi, timar-eri, 221.
Yahşi bey, 102.
Yahşi Fakih, 203.
Yakub bey, Balşa oğlu 158.
Yakub bey, Aştin oğlu, 148, 162.
Yakub bey, Todor Muzak oğlu ,
159, 162.
Yamak, 169, 174, 175, 176, 177.
Yanko (Hunyadi Yanoş, Iancu, Yan-
kul, Yankule), 1, 3, 4, 7, 8, 10,
12, 13, 17, 19, 21, 23, 25, 26,
29, 38, 40, 41, 46, 47, 51, 52,
57, 58, 75, 85, 88, 98, 109, 129,
187, 191, 194, 195, 201.
Yanbolu, 75.
Yaroslav, Kute oğlu, 155.
Yasaknâme, 183.
Yasak müslümanı, 218.
Yaya, 57, 156, 176; — başı, 156;
— ve müsellemler, 176, 177.
Yelec (Yeleç), 149, 152, 153.
Yelli-Burgaz kulesi, 133.
Yenice-köy, 220.
Yenice-kale (Bratuşes), 160.
Yeniçeri, 72, 92, 93, 95, 96, 101,
110, 116, 135; — isyanı, 94, 100;
— ağası, 197.
Yenişehir (Anadolu'da), 35, 36, 64,
196.
Yenişehir (Tcsalya'da), 151.
Yergöğü (Giurgiu), 88, 98.
Yıldırım, bak. Bayezid I.
Yoldaş, 146.
Yonima, bak. Gonomaymo, 160.
Yörgüç bin Kurt, 219, 221.
Yuannis Palaeologos, 1, 6, 8, 9, 12,
14, 31, 32, 33, 39, 42, 49, 50, 53,
69, 70, 87, 90, 192, 197, 198,
199, 200.
Yunan kaynakları, 21, 42.
Yusuf, 105, 148, 152.

- Yusuf, Fatir oğlu, 222.
 Yusuf, İsa bey oğlu, 161.
 Yusuf, Karamanlı oğlu, 220.
 Yusuf, Matranik oğlu, 163.
 Yusufhan, 222.
 Yuvan, Olivir oğlu, 175.
 Yuvan, yamak, 175.
 Yuvan-ili, 34, 159.
 Yürük, 148, 155, 175.
 Zagarcı, 118.
 Zaganos (Zaganuz) Paşa, 74, 80,
 85, 86, 90, 103, 104, 10, 1, 11
 112, 120, 121, 122, 126, 128,
 130, 131, 132, 134, 135, 148.
 Zaim, 146.
 Zeâmet, 155, 163.
 Zenberekci, 152, 155.
 Zenebissi (Zenebiş), 148, 159, 162;
 —vilâyeti, 159.
 Zenebissi, Gion, 159.
 Zeytuni, bak. İzdin.
 Zubrvik, 150, 151.
 Zveçan, bak. İzvecan.
 Zvornik, bak. İzvornik.
 Zvird, bak. İzvird.
 Zvizde, bak. İzvizde.

D Ü Z E L T M E L E R

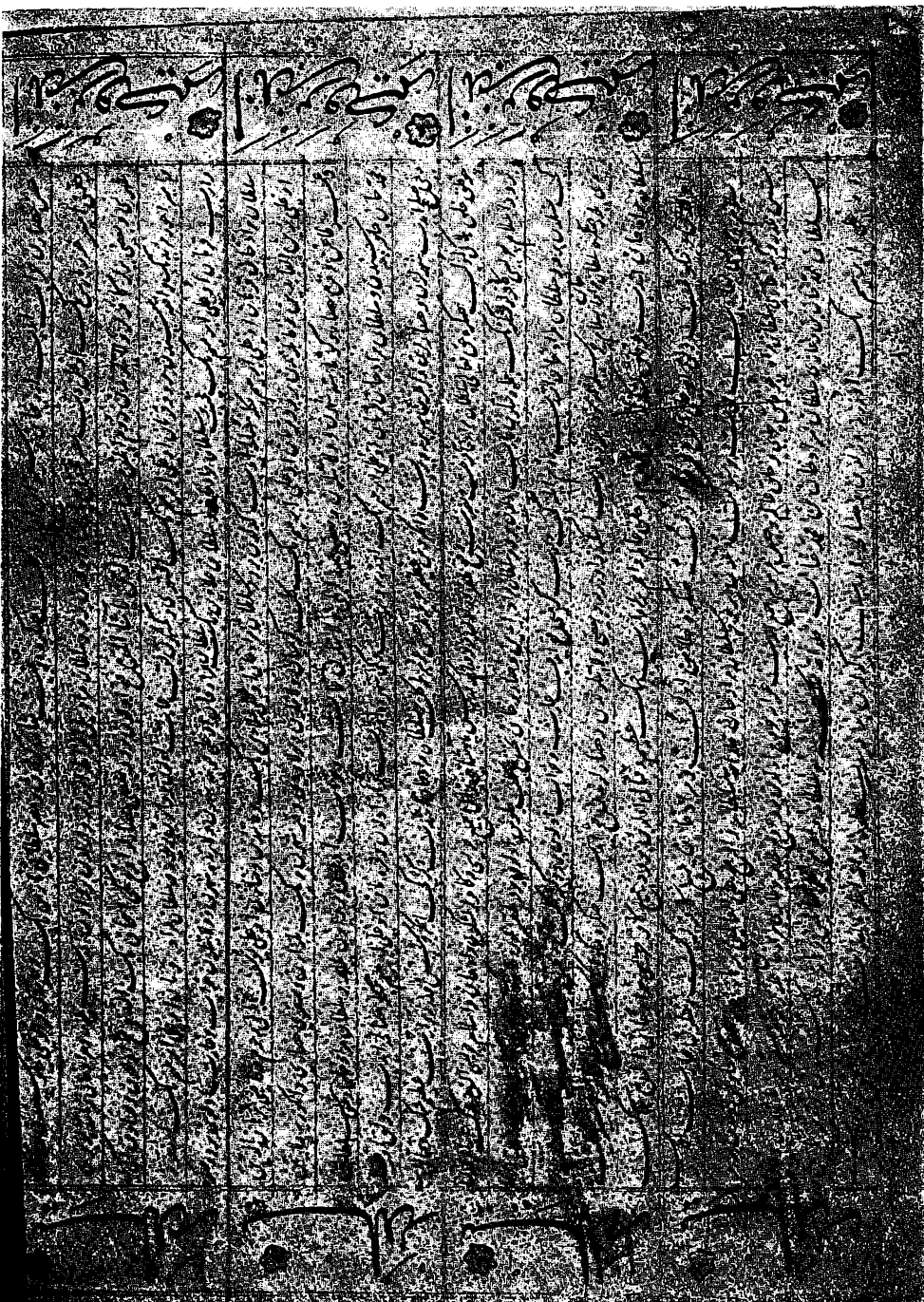
Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
3	3	ladislas	Ladislas
9	8	Murat	Murad
13	11	muselâha	musâleha
15	not 65	yukarıda	aşağıda
36	14	olmadır	olmalıdır
37	15	katli-âm	katl-i âm
40	23	kabil izah	kabil-i izah
42	5	sor	son
53	18	koz	dava
58	not 13	149	219
61	15	kaimmakam	kaim-i makam
65	2	ابن عثمان	بن عثمان
71	not 8	قاهرة	القاهرة
74	alttan 4	dir	bir
76	23	kaimmakam	kaim-i makam
79	sondan 2	‘iyy u ‘işretle	‘iyy u ‘işrete
84	2	Anadol beylerbeyiliğine	oraya
89	not	Cumâze	Cumâdâ
93	4	âlem (?)	(?) âlem
96	not 123	chalko.	Chalkokondyles
102	13	tescil	tasdik
112	not 193	Çandarlı	Çandarlı
116	birinci not	217a	217
118	not 227a	Hasan bey	Hasan beğ
121	19	iilen	fiilen
125	not 258 ve	258a birleşecektir.	
140	not- 15	ikri	fikri
144	not 34	رومی	گرومی
153	not 72b	yıgmamışlardır	yıkmamışlardır
160	24	Mihov	Miho v.
165		Hersek liv.	Hersek liv. H. 872

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
174	9	min ba'ad	min ba'd
180	not 174	Dursun	Tursun
188	10	وار	واردر
188	11	الشمس	الشمس يمتش
188	son satır	وافر	و وافر
189	2	ايله	ايله
189	12	مصالحن	مصالحنى
190	2	محمود بيك	محمود
190	4	الملكده ايكن	الملكده
190	13	عالمپناه	پادشاه عالمپناه
191	16	كلنوب	اكلنوب
191	19	آرزولرى	ارضلرى [عرضلرى ؟]
191	7	[تكوريم]	تكوريم
191	16	مملكتنى	مملكتنى
196	19	وارديلر	و اوليلر
196	23	دونوب	دونوب كلوب
197	2	هر برينه	هر بريسه
197	18	پاشاه	پادشاه
197	19	چقرب	چقوب
199	6	هان اول ساعت	هان ساعت
199	9	اردلرته	ازلرته
199	son satır	بر. بر.	بر. بر.
200	11	تكور	تكور
200	14	نازوب	يازوب
204	sondan 4	نة	ننه
206	10	يوزكم	يوزكم داخى
208	13	من سقية	من سقية
208	16	المقباه	لمقباه
208	20	لحصوص	لحصوص
208	22	منشور	منشور فيه
209	7	المداة	الهداة

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
210	8	مدینه	مدینه
210	19	مراراً	مراراً
210	21	خ راته	خیراته
211	18	ذاك	ذلك
211	20	بعید	بعیداً
212	sondan 1	ال اصل	الوصل
213	sondan 1	المشركين	والمشركين
217	sondan 6	النص	النصير
218	3	تمز ر	تمزير
220	4	ارر	وارر
220	4	غ ب	غرب
221	sondan 3	اوتردقلرى بر	اوتردقلرى ير
222	13	اولنوب	اولندى
222	sondan 2	صوئر سنان	صوفى سنان
224	sondan 1	سوز	سيروز

Sahife 88 de not 92 nin devamı olan liste sahife 89 a gitmiştir.

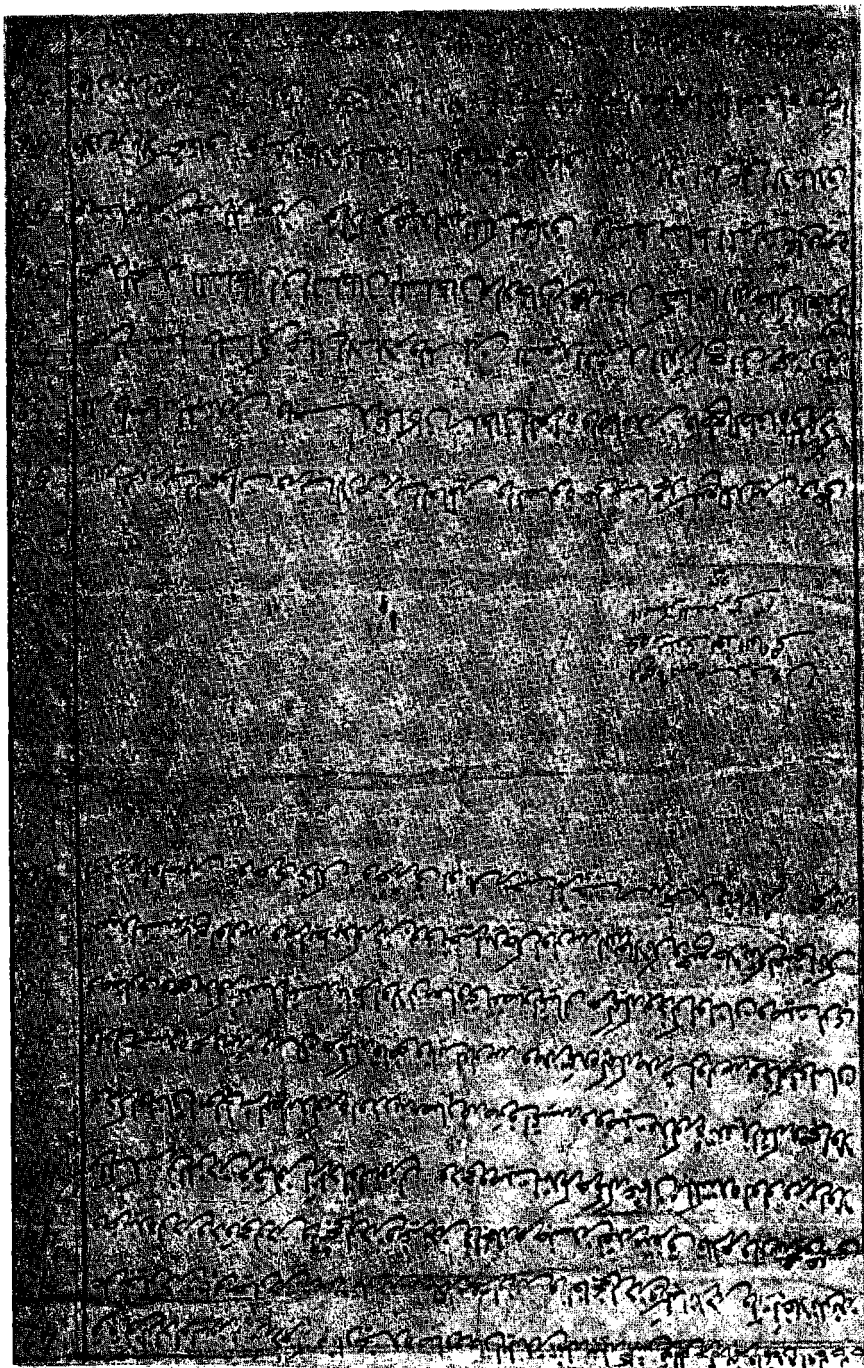
Sahife 100 başında iki satır sahife 101 başında olacaktır.

[illegible]

1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100

1. *[Illegible text]*
2. *[Illegible text]*
3. *[Illegible text]*
4. *[Illegible text]*
5. *[Illegible text]*
6. *[Illegible text]*
7. *[Illegible text]*
8. *[Illegible text]*
9. *[Illegible text]*
10. *[Illegible text]*
11. *[Illegible text]*
12. *[Illegible text]*
13. *[Illegible text]*
14. *[Illegible text]*
15. *[Illegible text]*
16. *[Illegible text]*
17. *[Illegible text]*
18. *[Illegible text]*
19. *[Illegible text]*
20. *[Illegible text]*
21. *[Illegible text]*
22. *[Illegible text]*
23. *[Illegible text]*
24. *[Illegible text]*
25. *[Illegible text]*
26. *[Illegible text]*
27. *[Illegible text]*
28. *[Illegible text]*
29. *[Illegible text]*
30. *[Illegible text]*
31. *[Illegible text]*
32. *[Illegible text]*
33. *[Illegible text]*
34. *[Illegible text]*
35. *[Illegible text]*
36. *[Illegible text]*
37. *[Illegible text]*
38. *[Illegible text]*
39. *[Illegible text]*
40. *[Illegible text]*
41. *[Illegible text]*
42. *[Illegible text]*
43. *[Illegible text]*
44. *[Illegible text]*
45. *[Illegible text]*
46. *[Illegible text]*
47. *[Illegible text]*
48. *[Illegible text]*
49. *[Illegible text]*
50. *[Illegible text]*

نفس ذليلة الموت وان كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والإكرام

وَلَا تُخَافُوا قَوْلَ الْغَالِبِ
الَّذِينَ يُبْذَرُونَ فِي الْحَرْبِ وَهُمْ لَا أَحْصَاءَ

الله عليه السلام والحق أن مسلماً لا يتزوج في بيت النبي إلا الأوطى

السابع وخمسون في ذكر السند خيرة قطب تلك الملة الكاين في ملكه

جند وعينها بالعمرة الأولى على هذا التفصيل الذي ذكره

وخمسة عشر من كل المبلغ الى فقراء مكة في شهر ربيع الاول سنة ١٢٠٠

مِنْهُ اِيضًا اِلَى قُرَّةِ مَدِينَةِ الرَّسُولِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخُصَّةً اِلَى مَدِينَةِ

يُحْتَمَلُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ الْكَوْبَةِ وَالْحَافِظِ كَلْبَةَ الْكَلْبَةِ

والناس جميعاً وموسى بعد الله تعالى خيراً البعثة الأولى ^{فخري}
من كل المال على هذا التفصيل الذي يذكره من ^{أولها} بعد
القرآن الجوزي لقوله وأعلى القرآن المحمد كآدم وآلته ^{الأنبياء}
ويعطون قوله الموصوفات لله تعالى خيراً له ويصرف ^{السوا}
في يومه الأول وألف آخره يرضى عن النبي صلى الله عليه وسلم ^{للف}
ويعطون قوله الموصوفات لله تعالى خيراً له وألف آخره ^{عكيد}
لا اله الا الله سبعين ألف مرة يعطون قوله الموصوفات لله تعالى ^{عكيد}
نفساً بعد واسمه فعليه لعنة الله والملائكة والناس أجمعين ^{للعن}
تعالى خيراً من أن يسبح له الذي له فضل يافق أحسن ^{منف}

وفجسته تقدر فداك اسنرة الموصي انوي اليك سيرة

منه الى يفر ويعلل الفان الجيد واليوم والليل اني ان سقده

فعلية لعنه الله ولما لا كذواله من اجمعين ويحي اني من

يصف منه المير ذكر من سيرة الله الف ممر

فبلا فندوبه كذا ان ايرسح فو ذك الوفر

ما يصف المير ذكر من سيرة الله الف ممر

والنا اجمعين اني من سيرة الله الف ممر

الف افلوري من سيرة الله الف ممر

الف افلوري من سيرة الله الف ممر

[illegible][illegible]

داود خان بنی حور مرقدہ الشیخ محمد ابن ابی عبد و سیف

البغداد الأربعة لعيسى محمد الفراء يكون وسط السقف

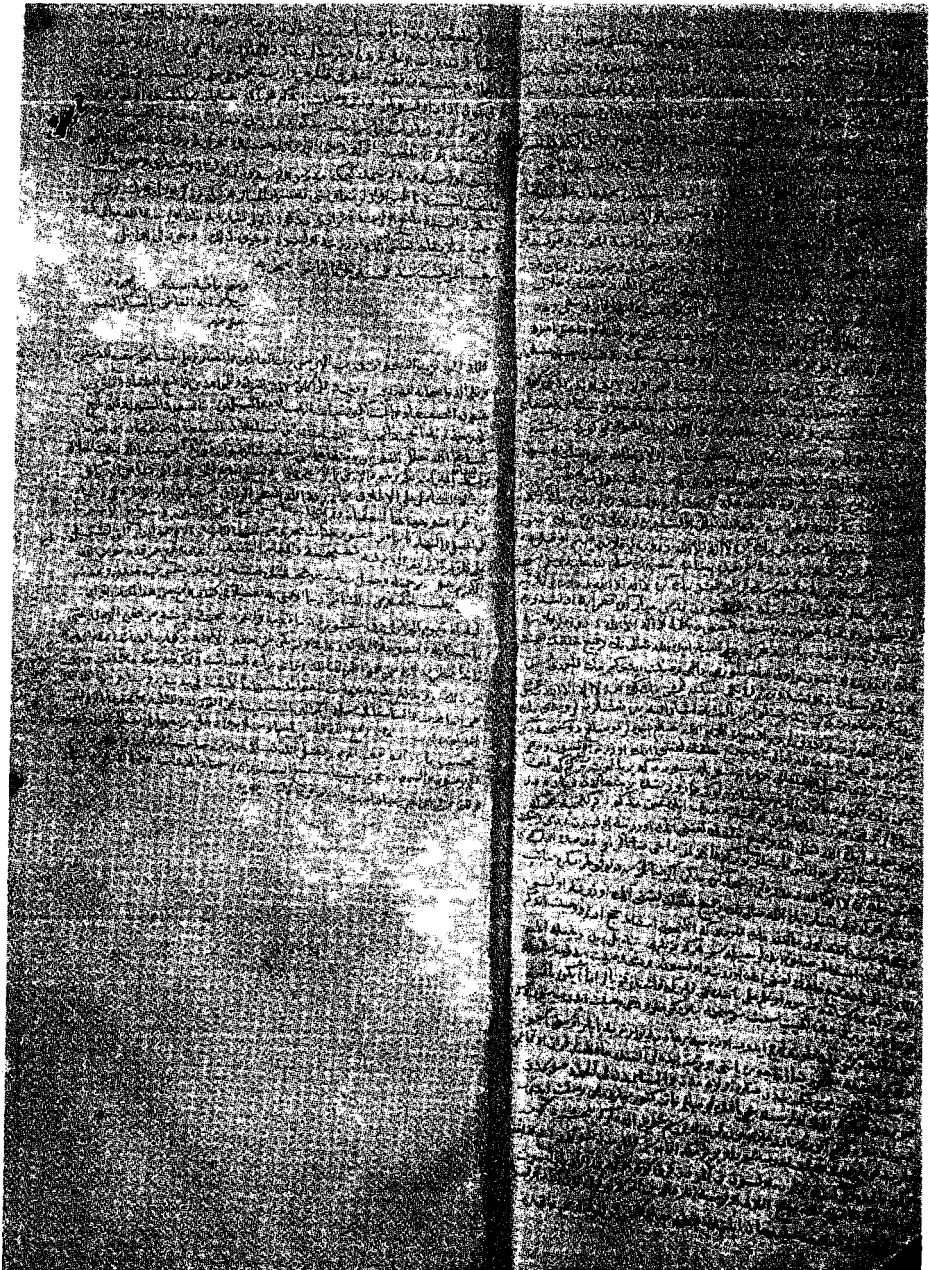
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَأَقْرَبُ رَحْمَةٍ ذَلِكَ الْمَالُ وَأَوْصَى الْأَيْمُنُ بَعْدَهُ

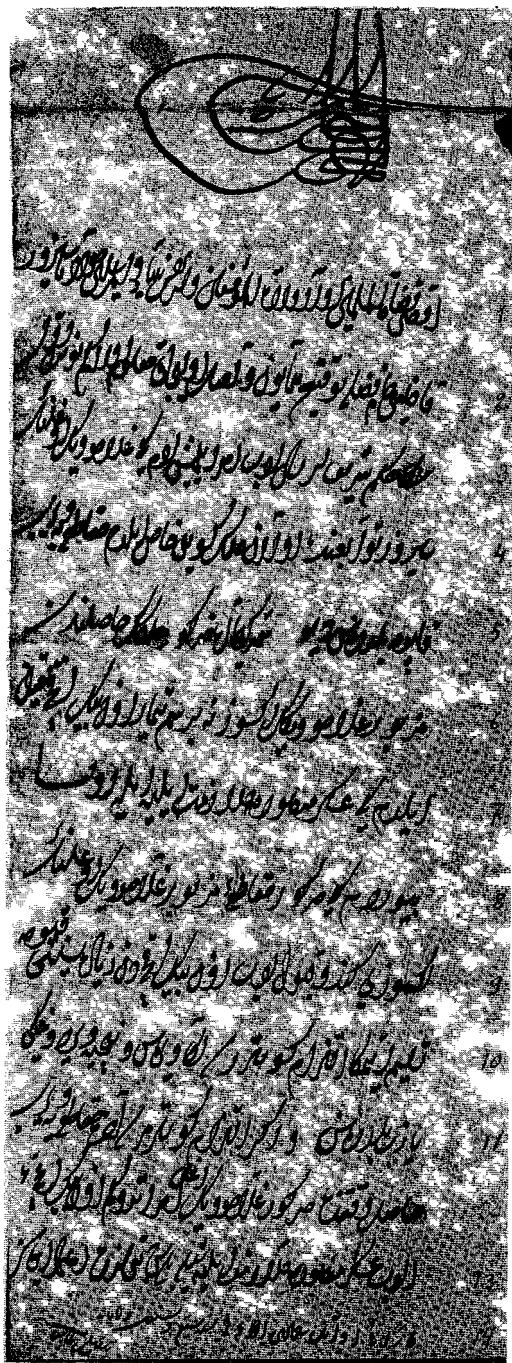
[illegible]

وَسُبِّحَ إِلَهِهَا بِحُثٍّ يَصْدُرُ إِلَيْهَا فِي بَوَارِجِ الْجَنَّةِ

ليل للبعثه قال كل عبد املكه الار وسلكه من الدنيا
 سوا كان عندى الار اخرج للصب فكل من قبله من
 يومنا قال كل عبد جاء معى فلكه صار من الار
 وسامى فداره فى النار فكل من قبله من
 شر احوى قلب الله سانه اى يكون فى رايك
 فى ذلك لئلا يصرف فى الاموال للغير فحسب
 فى محوسبه وسانها وديك ولسانها
 يعرف حياته فدره ويعلمه فى تنفيذ الوصيه
 الى صله فى المصروفه على جميع ذلك فنع
 من جوى الاخرى من غير

1 نجات دانیات و تسلیمات صاحبان ابدی
 2 اولدی که بوجاری که اول کلمه اولدی غلبه خیل نکستروالند کنه بر وقت
 3 کور و کور اولدی غلبه خیل نکستروالند کنه بر وقت
 4 اولدی و بوی که مبارک و جود کنه نقصان را که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 5 بوضعیف عدم استجاب و عا نسبت اولدی و بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 6 امدی مساله و رفی که کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 7 اقدام اولدی بلیب غنویت عظیمه که کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 8 قلعیه محکم اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 9 مساله اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 10 و بیا کور اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 11 و کور اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 12 کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 13 ما اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 14 اید و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 15 کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 16 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 17 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 18 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 19 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 20 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 21 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که
 22 و کور بوی که بیدم نفاذ حکم نسبت اولدی و بوی که

VAKFIDIR.

